

Az Aranybulla a joghistóriában

JOGI KULTÚRÁNK ÖRÖKSÉGE 1.

ISSN 2939-7049

Sorozatszerkesztő:

Prof. Dr. **Szilágyi János Ede** PhD, habil., intézetvezető, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

Sorozatszerkesztő bizottság:

dr. **F. Tóth Gábor** intézetvezető-helyettes, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet
dr. **Benyusz Márta** főosztályvezető, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet
Prof. Dr. **Nagy Zoltán** PhD, habil., főosztályvezető, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Prof. Dr. **Veress Emőd** DSc, habil., főosztályvezető, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, egyetemi tanár, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

Sorozatmenedzser:

dr. **Ungvári Álmos**, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet

A sorozat leírása

A *Jogi kultúránk öröksége* könyvsorozat célja, hogy a magyar jogtörténet jelentős eseményei kapcsán folytatott kutatások kiemelkedő és újszerű eredményeit publikálja, megemlékezve egyúttal történelmünk valamely jogtörténeti szempontból is fontos évfordulójáról. A kutatásban és a kötetek megírásában a Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet kutatói mellett az adott jogterület kiemelkedő hazai jogtudósai is közreműködnek. A könyvsorozat tematikájából adódóan elsősorban jogtörténeti jellegű, azonban az egyes tanulmányok alkotmányjogi, közjogi, magánjogi vagy akár összehasonlító jogi megközelítéssel tárgyalják a vizsgált témát.

AZ ARANYBULLA A JOGHISTÓRIÁBAN

SZERKESZTETTE MEZEY BARNA

MÁDL FERENC INTÉZET

Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet
Budapest, 2022

Az Aranybulla a jogtörtételemben

ISBN 978-615-6356-22-2

ISBN (e-könyv) 978-615-6356-23-9

<https://doi.org/10.47079/2022.mb.aranybulla.1>

Szerkesztő:

Prof. Dr. **Mezey Barna** DSc, habil., egyetemi tanár,
Eötvös Loránd Tudományegyetem

Szakmai lektorok:

Dr. **Komáromi László** PhD, dékán, Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Prof. Dr. **Máthé Gábor** CSc, habil., professor emeritus,
Nemzeti Közszolgálati Egyetem

Prof. Dr. **Révész T. Mihály** CSc, professor emeritus,
Eötvös Loránd Tudományegyetem

Nyomdai előkészítés, tördelés és borítóterv:

Idea Plus (Kolozsvár): Fazakas Botond, Könczey Elemér

Korrektúra: Szabó Beáta

Nyomdai kivitelezés: AK Nyomda Kft.

Felelős vezető: Káldor Gábor

Martonvásár, 2022

SZERZŐK

Prof. Dr. Balogh Elemér PhD
egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Állam- és
Jogtudományi Kar

Prof. Dr. Blazovich László DSc
professor emeritus, Szegedi Tudományegyetem Állam- és
Jogtudományi Kar

Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária PhD
egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Állam- és
Jogtudományi Kar

Prof. Dr. Horváth Attila PhD
alkotmánybíró
egyetemi tanár, Nemzeti Közsolgálati Egyetem Államtudományi és
Közigazgatási Kar
egyetemi magántanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és
Jogtudományi Kar

Dr. Képes György PhD, habil.
egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és
Jogtudományi Kar

Prof. Dr. Mezey Barna DSc
egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és
Jogtudományi Kar
egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és
Jogtudományi Kar
tudományos tanácsadó, kutatócsoport-vezető, MTA/ELTE Jogtörténeti
Kutatócsoport, ELKH

Prof. Dr. Stipta István DSc
professor emeritus, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és
Jogtudományi Kar

Prof. Dr. P. Szabó Béla CSc
egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

Prof. Dr. Szabó István PhD
egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és
Államtudományi Kar

Prof. Dr. Veress Emőd DSc
főosztályvezető, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet
egyetemi tanár, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem
egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

TARTALOM

Mezey Barna: A magyar jogtörténet Aranybullája (Előszó)	9
Balogh Elemér: Az európai jogtörténelem fősodrában: a magyar Aranybulla	19
Blazovich László: Pest és Buda városok egy és ugyanazon Aranybullája	55
Homoki-Nagy Mária: Magánjogi intézmények az Aranybullában	85
Horváth Attila: Az 1222. évi Aranybulla ellenállási joga, mint történeti alkotmányunk vívmánya	103
Képes György: A „Dán Aranybulla”: az V. Erik király által 1282. július 29-én aláírt håndfæstning	119
Stipta István: Az Aranybulla ellenállási záradéka és a nemesi vármegyék rendelet-félretételi (vis inertiae) jogosultsága	155
P. Szabó Béla: Az erdélyi szászok arany szabadságlevele (1224) és annak hatása a közösség hetedfél százados történetére	195
Szabó István: Két gondolat az Aranybulláról: a közvetlen demokrácia és a jogkiterjesztés elve	227
Veress Emőd: Fejedelmválasztási feltételek Erdélyben – jogtörténeti megjegyzések az uralkodói hatalom korlátozásáról . .	241

FÜGGELÉK

II. András Aranybullája (1222)	265
Az Aranybulla megerősítése (1231)	269
A leóni dekrétum (1188)	275
Magna Carta Libertatum (A nagy szabadságlevél) (1215)	279
A budai aranybulla (1244)	293
V. Erik dán király nagy szabadságlevele (Håndfæstning, 1282. július 29.)	299
A Német Aranybulla (1356)	303

A magyar jogtörténet Aranybullája

MEZEY BARNA

Amikor II. András aranybullával ellátott oklevelét kibocsátotta, aligha gondolhatta, hogy az utókor jelentős alkotmányos dokumentumként fogja értékelni intézkedéseit. Az ambiciózus politikai, gazdasági és kormányzati reformokat tervező, 1205 májusában királlyá koronázott uralkodó korántsem rendezett körülmények között jutott hatalomhoz. A bátyjával, Imrével szemben folytatott politikája megalapozta a későbbi pártvillongásokat, majd fiának, Bélának királlyá koronázását és az állandósuló hatalmi harcokat. A 13. század a magyar rendiség kiformalódásának korszaka is, mely határozott és fokozódó egyházi követelésekkel, az előkelők pozícióerősítő, vagyon- és magánhatalom-gyarápító törekvéseivel, a jogállását védelmező comprovinciales erősödésével jellemezhető.¹ E tendenciák jellemezték szerte Európában a királyi hatalom és a társadalmi átalakulásban érdekelt politikai szerveződések küzdelméből többnyire új közjogi konstrukciók életre keltésével megszerveződő új alkotmányos berendezkedéseket. A megszerveződő politikai erők és az uralkodók között létrejött közjogi megállapodások és szerződések garanciális jelentőségüekké váltak, hiszen ezek alakították a király és a rendek hatalmi egyensúlyát és együttműködési formáit.² Ahogyan Antonio Marongiu fogalmazott, ezek a dokumentumok mindegyike (többek között X. Alfonz leóni, 1188-as alkotmánya, az angolok Magna Cartája (1215), a Privilegio General de Aragón (1283), a katalán *Una vegada lo any* ugyancsak 1283-ból) „ideológiai vagy pusztán politikai konfliktusokat oldott meg vagy kívánt megoldani, szabályozni, rögzíteni, új erőviszonyokat megállapítani és meghatározni,

1 Gerics J. (1987) *A korai rendiség Európában és Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 270–272.

2 Vö. Quaglioni, D. (1999) II. András Aranybullája (1222) egy „alkotmányos modell” az európai történelemben? Besenyei L., Balogh E., Pedrazza Gorlero, M. (szerk.): *De Bulla Aurea Andrae II. Regis Hungariae MCCXXII*. Verona, Edizioni Valdona. 89.

dokumentálni és garantálni azon tárgyalások és megállapodások eredményét, melyeknek tárgya és célja az volt, hogy jogszabályi jelleggel bíró törvények határozzák meg az egyes államok politikai szerveződésének elveit”.³ Nehéz vitatni a politikai-közjogi gyakorlatok kölcsönös hatását, hiszen a keresztény Európa uralkodói központjai (és házasságaik révén dinasztiáik is) rendszeres kapcsolatban állottak. Politikai tanácsadók, írástudók és jogtudósok, pápai legátusok, klerikus delegáltak és diplomáciai küldöttségek járták a kontinens királyi udvarait. Nem véletlen, hogy a történettudomány a legkülönbélebb külhoni hatásra lelt valószínűsíthető mintákat, mint ahogyan évszázadok alatt szóba jöttek aragóniai, angol, jeruzsálemi francia modellek egyaránt.⁴ Nehezen kérdőjelezhető meg, hogy a külföldi tapasztalatok, a tanácsadók javaslatai, a szakértői vélemények befolyásolták volna II. András elgondolásait, még ha azok a hazai politikai helyzetre, kormányzati nehézségekre, gazdasági problémákra keresett válaszok voltak is. Az 1222-ben kibocsátott magyar Aranybulla tehát nem volt egyedi jelenség a korabeli Európában. A 13. század elején egy sor hasonló típusú szabadságlevél jelent meg szerte a kontinensen, az 1215. évi angol oklevél is csak egyike volt a hasonló dokumentumnak.⁵ R. C. van Caenegem szerint ennek oka a társadalmi átalakulásban rejlett, mely egyfelől a hűbéri szerkezetek elporladásával, másfelől a horizontális (rendi) szerveződések körvonalazódásával van összefüggésben. Szerinte a feudális szerződéses elv és a feudális ellenállási jog (a hűbérúr ellenében érvényesített hűségsegítés) keverékéből képződött s az új, vazallustársakból kialakuló rendi erők által felhasznált jelenségről van szó, mely a király és a rendek közötti szerződésként értelmezte a hatalmi viszonyokat. Degré Alajos hangsúlyozta azt is, hogy ez semmiképpen sem tekinthető valamely magyar specialitásnak.⁶ Balogh Elemér tanulmánya a kötet szakmai kereteit biztosítja: vizsgálja az Aranybulla szerepét az európai környezetben, a magyar közjogi fejlődésben, bemutatja annak jogforrási jellegét (hiszen az efféle királyi oklevelek kiváltságlevelek voltak, melyek a középkor

3 Marongiu, A. (1962) *Il parlamento in Italia nel Medio Evo e nell'eta moderna: contributo alla storia delle istituzioni parlamentari dell'Europa occidentale*. Milano A. Giuffrè, 508–509. Magyar fordításban Besenyei, Balogh, Pedrazza Gorlero, (1999) 91.

4 Petrovics I. (1994) Aranybulla. In: Kristó Gy., Engel, Makk F. (szerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 55.

5 van Caenegem, R. C. (2008) *Bevezetés a nyugati alkotmányjogba*. (Ford. Székely D.). Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó. 36.

6 Degré A. (2009) *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Pécs, ID Research Kft. – Publikon Kiadó. 64.

világában a privilégiumot szerzett és kiváltsággal rendelkezők státusát írta körül) és hatását a magyar jogéletra. Képes György közleménye párhuzamos történetet vázol, a dán Aranybulla létrejöttét választva témájául, az összevetés lehetőségét kínálva az olvasóknak.

A van Caenegem által felvázolt szerkezetű szerződés rögzítette a király jogait és kötelezettségeit, leginkább a hűbéri/patrimoniális modellből kihátráló királyi hatalom korlátjait. A kontraktusok, Herrschaftsvertragok általában pillanatnyi erőviszonyokat jelöltek és jellemeztek. Sok helyütt látható (miként a Magna Cartánál vagy az Aranybullánál), hogy az uralkodók amint tehették, félretolták az alkotmányos akadályokat, így azok a későbbiekben legfeljebb a történelmi alkotmányok részeként tértek vissza, bukkantak elő újra az alkotmányos csatározások során. Nagy számban már a 14. században feledésbe merültek, mint a gyakran hivatkozni szokott Magna Carta is.⁷ Néhányuk visszatért a rendi csatározások, az abszolutisztikus küzdelmek idején, s különös jelentőségük lett a polgári átalakulásokat, forradalmakat előkészítő mozgalmak idején. Így történt ez a „Nagy Szabadságlevéllel” is, amelyre I. Jakab uralkodása idején (1603–1625), a 17. század első évtizedeiben kezdtek ismét hivatkozni.⁸ A történelmi alkotmány kontextusában vizsgálja Balogh Elemér, Horváth Attila és Szabó István az Aranybulla hatását a magyar közjogra és alkotmányos életre, tekintettel az Alaptörvény azon rendelkezésére is, mely annak rendelkezéseit történelmi alkotmányunk vívmányaival összhangban rendeli értelmezni. A szerzők szerint ez a deklaráció különös értelmet kölcsönöz történelmi alkotmányunk egyes darabjainak, köztük az Aranybullának.

Zsoldos Attila legutóbb megjelent monográfiájában írja, hogy „az Aranybullát egyfajta középkori ’alkotmányként’ szokás ünnepelni, megalkotójának, II. András királynak viszont nem jut az ünnep fényéből: az ő megítélése ugyanis mind a történetírásban, mind a történelmi köztudatban rendkívül kedvezőtlen.”⁹ II. András mindmostanáig erős kontúrokkal rajzolt képe egy erélytelen, az elődétől kapott örökségét herdáló, meggondolatlanul pazarló, léha és gyengekezű uralkodót ábrázol, aki tehetetlenül sodródik a hatalmi küzdelmek eseménysorozatában, és akit prelátusai, bárói, szerviensei újabb és újabb privilegiális rendelkezések kibocsátására

7 Kovács I. (1988) Az alkotmánygondolat kialakulása, megszilárdulása Nyugat-Európában. Kovács I. (szerk.): *Nyugat-Európa alkotmányai*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 13.

8 Kovács, 1988, 13.

9 Zsoldos A. (2022) *A 800 éves Aranybulla*. Budapest, Országgház Könyvkiadó. 10.

kényszerítenek. Az okokat kereső történettudomány többnyire II. András jellemében, a közpolitikai viszonyokban, a pártharcokban, a rendezetlen trónutódlási rendben, a kényszerű hatalommegosztásban, a királyi vármegegyerendszer erodálódásában, a nyugati hűbériség hatásaiban lelték magyarázatát az erőviszonyok eltolódásának. A történeti szakirodalomban oly mereven rögzült ábrázoláson nehezen lehetett változtatni. Kristó Gyula a birtokadományozás praxisát elemezve annak lényegét a nyugati államok modelljének működésében látta, hogy ti. „törvényszerűség erejével jelentkezik, s kikerülhetetlenül bekövetkezik a királyi birtok szétaprózódása”, a legnagyobb birtokos kénytelen megosztani földjeit és ezzel hatalmát „az egyházzal, illetve a világi uralkodó osztály erősödésével párhuzamosan egyre inkább a világi magánbirtokosokkal”.¹⁰ Ez pedig nyilván elvezet a királyi jogállás átgondolásához, a jövedelemforrások átcsoportosításához, a hatalmi struktúrák átrendeződéséhez vagy átrendezéséhez, az alkotmányos szerkezet megváltozásához, például a törvényhozó (rendi) gyűlések kialakulásához. Ami kétségtelen, hogy a Szent István-i államszervezet (patrimoniális monarchia, személyes királyság, archaikus berendezkedés) alapszerkezete, az ispáni struktúra, a méltóságrendszer és a királyi vármegegyerendszer a 12. és 13. század fordulójára erodálódott. A király magánjogi alapú hatalomgyakorlása egyre több kérdőjelet hagyott maga után, a minthaértékűnek is tekinthető napnyugati gazdasági, hadi és kormányzati megoldások tapasztalataiból itthon is lehetett okulni. Aligha lehetett kérdéses, hogy a királyi hatalom képlete előbb vagy utóbb követte az Európa centrumában zajló folyamatokat, az uralkodói státus közjogiasodását. Ennek tipikus jegye az államháztartás átállítása a korszerűbb regáléjövedelem- és adórendszerre, vámellenőrzésre, királyi monopóliumok érvényesítésére, a pénzgazdálkodás intézményesítésére.¹¹ Zsoldos Attila a kincstári reform mellett II. András birtokpolitikájában többek között hagyományos vármegegyei ispáni hatáskörök megnyirbálását látja, a szerviens réteg megerősítésében (sőt egyenesen létrehozásában) hasonlóképpen. A szerviens regis státusznevezet állandósulása a 13. század kezdetére tehető, jogállásának rögzítése pedig az Aranybullában történt meg.¹² Abban a folyamatban,

10 Kristó Gy. (1976) *Az aranybullák évszázada*. Budapest, Gondolat Kiadó. 54.

11 Kristó, 1976, 54–55.

12 Béli G. (2008) *A nemesek négy bírója. (A szolgabírók működésének első korszaka 1268–1351)*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó – Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. 25–35.

mely kivonta e társadalmi réteget az ispáni hatáskör alól, ezzel együtt a hadszervezet átalakítását is megalapozta.¹³

II. András „új berendezkedését” szokásos leszűkíteni a királyi birtokpolitikára, a birtokadományozások felelőtlen rendszerére. Zsoldos Attila friss értelmezése új megvilágításba helyezi az intézkedéseket és a király törekvéseit. Az Aranybullára nem mint a heterogén társadalmi erők alkalmi szövetsége által kikényszerített kiváltságshalmazra tekint, hanem egy koncepciózus uralkodó politikájának eredményeképpen a szükséghelyzetet kihasználó, az új berendezkedés eredeti elemeit tartalmazó, akaratának megfelelő dokumentumra. Nem a gyenge uralkodótól kicsikart engedményekről szól, hanem egy kiváló diplomáciai érzékkel rendelkező politikus szándékának megvalósulásáról. A politikai krízis kezelésével, az ellenlábás előkelők csoportjának lecsendesítésével egy időben érvényre juttatta eredeti kormányzati elgondolásait is. A szabadságlevélben olyasmikre vállalt kötelezettséget, amik eleve megegyeztek szándékaival. Ugyanez történt a megújítás kapcsán 1231-ben.¹⁴ Erre utal telepespolitikája is, melynek legjelentősebb elemével, a Diploma Andreanummal P. Szabó Béla foglalkozik a kötetben. Következetes politikája a vendégekkel és közösségeikkel kapcsolatban, azok bevonása az ország gazdaságpolitikájába tervszerű, átgondolt államépítkezést igazol. A módszeres városfejlesztés, a polgárok közösségeinek adott szabadságok is ebbe az irányba mutatnak. Ennek tanúbizonysága Blazovich László Pest és Buda városok egy és ugyanazon Aranybullájával foglalkozó közleménye.

Céltudatosságra vall a vármegye szervezetének és működési koncepciójának átalakítását célzó, az autonómiát támogató igazságügyi politika irányába eső, az 1232-ben kibocsátott kehidai oklevélbe foglalt ítélkezési kiváltság is. Az oklevélben a zalai szerviensek meghivatkozták a kérésükre adott királyi választ, hogy ti. „mély alázattal azt kértük, hogy adna nekünk szabadságot, hogy bíraskodhassunk... A király úr pedig kéréseinket kegyesen meghallgatva jóságosan megadta a kért szabadságot...”¹⁵

A középkori jog jellegzetessége, hogy nem vált ágakra, közjogi és magánjogi elemek fonódtak össze egymással a normákban. A magánjogi

¹³ Zsoldos, 2022, 75.

¹⁴ Zsoldos, 2022, 154–155., 209. Béli Gábor szerint ez a dokumentum nem tekinthető megújításnak, miután nem is hivatkozik az eredeti dokumentumra. Vö. Béli G. (2022) II. András korabeli jogforrások, különös tekintettel az Aranybullára. In: Zsoldos A. (szerk.) *Aranybulla 800*. Budapest, Országház Kiadó 134.

¹⁵ Mezey B. (2002) *A magyar jogtörténet forrásai*. Budapest, Osiris. 106–107. Béli Gábor fordításában.

jogcímek közjogi jogosultságokkal jártak és fordítva. A jognak ezt a sajátosságát is illusztrálja Homoki Nagy Mária tanulmánya az Aranybullában foglalt magánjogi intézményekről, melyek hosszú évszázadokra meghatározták a rendi magánjog fejlődését.

Az oklevelek, diplomák tartalmának nagy része persze értelmetlenné vált az idők folyamán, hiszen a korszak konkrét problémáinak kezelésére, a politikai feszültségek enyhítésére hozták létre azokat. De volt néhány olyan közjogi üzenet, mely azután a későbbi korok harcainak is értelmet adott: így például, hogy a kormányzatot kötik a fennálló alkotmányos keretek, az alattvalók a törvény és a jog oltalma alatt állnak, a királyok sem állhatnak a törvény fölött.¹⁶

II. András Aranybullája kezdetben európai társaihoz hasonlóan a feledés sorsára jutott. Ennek szimbolikus kifejeződése, hogy az eredetileg kiállított hét példányból egyetlenegy sem maradt fenn.¹⁷ (Az általunk ma ismert szövegváltozat különféle későbbi átíratok, a Bulla uralkodói megerősítéseinek, több mint tucatnyi ránk maradt példány szövegének gondos összevetése alapján kimunkált textus.)¹⁸ 1318-ban előkerült egy másolat, melyet négy magyarországi főpap terjesztett I. (Anjou) Károly elé, mintegy figyelmeztetésképpen hatalomgyakorlásának korlátaira. 1351-ben a szabad végrendelkezés kivételével I. (Anjou) Lajos is megerősítette az Aranybulla alapelveit, s ettől kezdve gyakorlattá lett az uralkodók által az Aranybulla megerősítése (és adott esetben átírása, átértelmezése is). A magyar dokumentum ilyen módon, értelmezhető vonatkozásait tekintve a rendi alkotmányba olvadt, s néhány tétele az „ősi nemesi szabadság” definiált részévé lett. Az ennek magját alkotó „*primae nonus*” (a Hármaskönyv első részének kilencedik címében foglalt alapvetés) tartalmazta a nemeseknek négy fő és kiváltságos jogát, melyet az Aranybullának kifejezetten csak a szerviensekre vonatkozó rendelkezéseiből vezettek le. Eszerint a nemeseket törvényes elmarasztalás nélkül senki sehol le nem tartóztathatja; kizárólag törvényesen megkoronázott fejedelmüknek hatalma alatt állnak; mindennemű adózás alól mentesek, továbbá szabadságukban áll az ezeket a rendelkezéseket megszegő uralkodónak ellene szegülni és ellene mondani anélkül, hogy a hűtlenség vétkébe esnének. Werbőczi

¹⁶ Caenegem, 2008, 119.

¹⁷ Besenyei L., Balogh E., Pedrazza Gorlero, M. (1999) *Szerkesztői jegyzet. De Bulla Aurea Andrae II. Regis Hungariae MCCXXII.* Verona, Edizioni Valdonega. 15.

¹⁸ Érszegi G. (1999) Az Aranybulla. In: Besenyei L., Balogh E., Pedrazza Gorlero, M. (szerk.): *De Bulla Aurea.* 19–44.

nemességértelmezése tette lehetővé, hogy az Aranybullában eredetileg kizárólag az előkelő főuraknak juttatott *ius resistendit* immáron a kiváltságos rétegek egészére kiterjesztette. Zsoldos Attila arra figyelmeztet, hogy az ellenállási záradék „a középkorban soha nem volt hivatkozási alap a királyi hatalom ellen fellépők számára.”¹⁹ A Hármaskönyv magyarázata megnyitotta az utat az ellenállási jognak egy jóval tágabb interpretációjához, mely a *ius resistendit* már nem csak az Aranybulla intézkedéseire kötötte, de lehetőséget adott alkalmazására általában a nemesi jogok sérelmeinek (vagyis a rendi alkotmány sérelmeinek) esetére is. Aminek persze érdemi foganatosítására nem kerülhetett sor, csak felkelések és szabadságharcok győzedelmes fordulatainak esetén. (A bukott küzdelmek vagy szervezkedések esetén a hűtlenség megállapítása evidencia volt.) A sikeres mozgalmak jellegzetes esetei voltak az erdélyi fejedelmek szabadságharcjai, melyek közjogi indoklásukba fűzték az ellenállási jog középkori képletét. Miközben a fejedelemség rendjei pedig velük szemben, éppen ennek mintájára fogalmazták meg jogaikat – erről tanúskodik Veress Emőd tanulmánya.

Végül is 1687-ben a karok és rendek „alázattal kedveskedő s hódoló lélekkel beleegyeztek, hogy az ellenmondás s ellenállás szabadságáról beiktatott emez előbb mondott záradékot, második András király fentebb említett dekrétuma előbb idézett 31-ik cikkelyének tartalmából s értelméből, következőleg az előbb leírt módon letett koronázási esküből is, e jelen törvényes rendelettel kizárják s eltávolítsák.”²⁰ Akadt viszont az ellenállási jognak egy jellegzetes részintézménye, a *vis inertiae*, mely a rendi alkotmány részeként megérte a polgári korszakot is. A 19. század alkotmányjogi vitáiban úgy a reformkori környezetben, mint a törvényhatósági törvények vitáiban, a vármegyék alkotmányvédő szerepének lebontásában, visszatérő érvelések idézték meg és védelmezték a vármegyék ellentmondási és félretételi jogát, a nemesi önkormányzatok passzív, közigazgatási ellenállásának gyakorlatát. A legtöbb hivatkozás az 1222. évi Aranybulla záró intézkedésére történt, amely eredetileg a kiváltságokat, rendi jogokat védelmezve általában biztosította a hatalommal szembeni aktív ellenállás

19 Zsoldos A. (2022a) *Egy elfeledett, majd évszázadokon át hivatkozott, ám sokszor félreértett dokumentum*. https://mta.hu/tudomany_hirei/egy-elfeledett-majd-evszazadokon-at-hivatkozott-am-sokszor-felreertett-dokumentum-interju-zsoldos-attilaval-az-aranybullarol-111961 (letöltés 2022.04.17.).

20 Az 1687. évi IV. törvénycikk Jeruzsálemi II. András király 1222. évi 31. törvénycikkelyét bizonyos részében megmagyarázza.

jogát. Ezt ugyan az említett pozsonyi országgyűlés eltörölte, de a *ius resistendi* árnyékában kialakult a vármegyei hatáskörbe épült, a törvénytelen rendeletekkel szembeni félretételi jog. Amikor az országgyűlés nem ülésezett, az abszolutisztikus hatalmukat építő Habsburg kormányzat ellenében egyedül ez a jog védelmezhetette a rendi alkotmányt. Ennek birtokában a vármegyék mintegy normakontroll alá vonhatták a felsőbbtségtől érkező rendelkezéseket, s amennyiben a rendi alkotmányossággal ellentétesnek ítélték, végrehajtását megtagadták, „tisztelettel félretették”. A *vis inertiae* körül a dualizmusban lángoltak fel ismét a viták, a vármegyék jogkörének egyértelműsítése kapcsán a parlamentáris monarchia keretében, a felelős kormányzat tevékenységének országgyűléssel párhuzamos ellenőrzése kapcsán. „A vármegyei törvényhatóságok a rendelet-félretételi jogot 1905-ben a Fejérváry-kormány alkotmányellenes kinevezése idején széles körben gyakorolták. Ez volt az utolsó szervezett közjogi ellenállás, a *vis inertiae* hazai történetének záró fejezete.”²¹ E jogintézmény képezi Stipta István tanulmányának középponti elemét.

A magyar alkotmány története évszázadokon át a királyi hatalom története volt,²² aminek jellegzetes példája II. András országlása. Az Aranybulla históriája a magyar történeti alkotmány alakulásának jellegzetes bizonyítéka. Forma- és tartalomváltozásai, jelentőségének elhalványodása, majd módosított jelentéssel történt felerősödése a rendi közjog stabilizálásának szándékát dokumentálja. Polgári kori átértelmezései, modernizált interpretációi tradicionális közjogi szerepét bizonyítják. Szimbolikus üzenete az Alkotmánybíróság jelképrendszerében a nyolcszáz éves jelenvalóság deklarációja. A magyar jogtörténészek közössége ezzel a tanulmánykötettel kíván tisztelegni a magyar történeti alkotmány jellegzetesen szervesült szabadságlevele előtt.

*

A kötet függeléke tartalmazza az 1222. évi Aranybulla teljes szövegét és 1231. évi megerősítését, Érszegi Géza fordításában, a kortárs szabadságlevelek közül Veress Emőd tolmácsolásában első ízben magyarul a leóni dekrétumot, akárcsak V. Erik dán király nagy szabadságlevelét 1282-ből Képes György magyarításában. Magától értetődően került a válogatásba

21 Stipta I. (2020) Közjogi viták a vármegyék rendeletfélretételi jogáról. *Miskolci Jogi Szemle* 2020/1. különszám 273–275.

22 Eckhart F. (2000) *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, Osiris. 27.

a Neumann Tibor fordította 1244. évi budai aranybulla, és végül olvasható Diószegi Szabó Pál jóvoltából a most első alkalommal teljes egészében magyarra átültetett 1356. évi német aranybulla.

Irodalom

- Béli G. (2008) *A nemesek négy bírója. (A szolgabírók működésének első korszaka 1268–1351)*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó – Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
- Besenyei L., Balogh E., Pedrazza Gorlero, M. (1999) Szerkesztői jegyzet. *De Bulla Aurea Andrae II. Regis Hungariae MCCXXII*. Verona, Edizioni Valdonega.
- Caenegem, R. C. (2008) *Bevezetés a nyugati alkotmányjogba.* (Ford. Székely D.). Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó.
- Degré A. (2009) *Magyar alkotmány- és jogtörténet.* Pécs, ID Research Kft. – Publikon Kiadó.
- Érszegi G. (1999) Az Aranybulla. Besenyei L., Balogh E., Pedrazza Gorlero, M.
- Gerics J. (1987) *A korai rendiség Európában és Magyarországon.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kovács I. (1988) Az alkotmánygondolat kialakulása, megszilárdulása Nyugat-Európában. Kovács I. (szerk.): *Nyugat-Európa alkotmányai.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Kristó Gy. (1976) *Az aranybullák évszázada.* Budapest, Gondolat Kiadó.
- Marongiu, A. (1962) *Il parlamento in Italia nel Medio Evo e nell'eta moderna : contributo alla storia delle istituzioni parlamentari dell'Europa occidentale.* Milano, A. Giuffrè.
- Mezey B. (2002) *A magyar jogtörténet forrásai.* Budapest, Osiris.
- Petrovics I. (1994) Aranybulla. In: Kristó Gy., Engel P., Makk F. (szerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század).* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Quaglioni, D. (1999) II. András Aranybullája (1222) egy „alkotmányos modell” az európai történelemben? Besenyei L., Balogh E., Pedrazza Gorlero, M. (szerk.): *De Bulla Aurea Andrae II. Regis Hungariae MCCXXII.* Verona, Edizioni Valdonega.
- Zsoldos A. (2022) *A 800 éves Aranybulla.* Budapest, Országház Könyvkiadó.
- Zsoldos A. (2022a): Egy elfeledett, majd évszázadokon át hivatkozott, ám sokszor félreértett dokumentum. https://mta.hu/tudomany_hirei/egy-elfeledett-majd-evszazadokon-at-hivatkozott-am-sokszor-felreertett-dokumentum-interju-zsoldos-attilaval-az-aranybullarol-111961 (letöltés 2022.04.17.).

Az európai jogtörténelem főszobrán: a magyar Aranybulla

BALOGH ELEMÉR

Az 1222-ben II. András magyar király által kiadott Aranybulla mérföldkő volt a kortárs magyar alkotmányos kútfők között, egyúttal olyan jelentős európai dokumentumnak számított, amely máig méltó helyen szerepel a releváns szakirodalom lapjain.¹ Nyolcszáz esztendeje fogalmazták meg és adták közre, s kijelenthető, hogy jelentősége máig él, élénken foglalkoztatja a modern alkotmányjogi gondolkodást is. Több mint szimbolikus jelenség, hogy a magyar Alkotmánybíróság tagjainak díszöltözékén az Aranybulla pecsétjének aranyozott mása függ a bírák nyakában, utalva arra, hogy a nemzet alkotmányos emlékezetében ma is jelen van ez a jeles középkori oklevél. Nyolcszáz év nagy idő, s a kerek évforduló kedvező alkalom a számvetésre: miben állt a magyar Aranybulla korabeli jelentése és jelentősége, s milyen hasonló tartalmú, európai párhuzamokkal állítható kapcsolatba?

1 Mindmáig hiánypótló műnek számít az a kötet, amelyet a József Attila Tudományegyetem (a mai Szegedi Tudományegyetem jogelődje) és a Veronai Egyetem közösen adott ki. Ebben a magyar Aranybulla eredeti latin szövege mellett annak magyar, olasz és angol fordítása is olvasható, több kitűnő tanulmány kíséretében és számos gyönyörű facsimile képpel díszítve. Besenyei L., Érszegi G., Pedrazza Gorlero, M. (1999) (szerk.): *De Bulla Aurea Andreae regis Hungariae MCCXXII*. Verona, Edizioni Valdonega (a továbbiakban: *De Bulla Aurea* 1999). Itt említtem azt a jogtörténeti szöveggyűjteményt is, amely a 13–20. század közötti századok legjelentősebb európai alkotmányjogi dokumentumait tartalmazza (a nem német nyelvűeket fordításban is), köztük a magyar Aranybullát is. Willoweit, D., Seif, U., (Hg.) (2003) *Europäische Verfassungsgeschichte*. München, Verlag C. H. Beck.

A magyar Aranybulla² jelentőségét nem lehet túlértékelni alkotmányfejlődésünkben.³ Az a gyakran hangoztatott megállapítás, miszerint hazánk kezdettől és szinte szakadatlanul a Nyugattól elmaradott állapotban éli életét, ha sok tekintetben igaz is, éppen az Aranybullánk által képviselt fejlődési fázisban mondhatni szinkronban volt Európa kortárs politikai és jogi folyamataival. Szeretnék e helyütt utalni a magyar Aranybulla genezisével kapcsolatos, kevésbé kutatott körülményre, a jeruzsálemi határozatokra mint lehetséges kútfőkre. Éppen II. Andrásnak az ötödik keresztes hadjáratban (1217–1221) való részvétele (1217/18) adhatott alkalmat arra, hogy ő és még inkább környezete – így például a váradi, a győri és az egri püspök, a pannonhalmi apát, a kalocsai érsek, valamint a tárnokmester és a pohárnokmester – tudomást szerezhessen a jeruzsálemi királyság kidolgozott hűbérjogi rendszeréről, s onnan ihletett merítsen.⁴

A 13. század Európában az aranybullák évszázada,⁵ hiszen nemcsak hazánkban, hanem szerte a kontinensen hasonló tartalmú, karakterű jogi dokumentumok születtek. Az aranybulla elnevezés önmagában utal egyfajta ünnepélyes kivételességre: „Az Aranybulla a nevét a cseppet, golyót, gömbölyű, félgömbölyű vagy kerek gombot jelentő latin szóból, a bullából kapta. A fémpecsét (*bullā*) használatát Bizáncból vettük át, s elsősorban a pápai udvar élt vele már a 6. századtól kezdve. Ennek a függő fémpecsétnek az anyaga általában az ugyancsak képlékeny ólom volt, azonban különleges alkalmakkor nemesfémből is készült pecsét, főleg aranyból. Míg az ólompecsét tömör fémből készült, az arannyal már csínján bántak. Ezeknek a pecséteknek csak vékony borítólemezüik készült aranyból, a belsejük üreges maradt, s hogy össze ne roppanjanak, többnyire vassal

2 Érszegi G.: Az Aranybulla. In: Szigethy G. (1987) (szerk.): *II. Endre Aranybullája*. Budapest, Magvető Kiadó, 47–54.; Petrovics I.: Aranybulla. In: Kristó Gy. (főszerk.) (1994) *Korai magyar történelmi lexikon (9–14. század)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 55–56.; Zsoldos A.: II. András Aranybullája. *Történelmi Szemle* 2011/1, 1–38.; Rácz Gy.: II. András aranybullával megerősített oklevele, 1221 – Charter of Andrew II, Authenticated with a golden bull, 1221. In: Ö. Kovács J., Paukovics G. (2020) (szerk.): *A nemzet emlékezete. A magyar történelem mérföldkövei. Heritage of a Nation. Landmarks of Hungarian History*. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 33–34.

3 Tanulmányom a fentebb említett Aranybulla edícióban közölt dolgozatom alapul vételével készült: Az Aranybulla helye a magyar alkotmánytörténetben, *De Bulla Aurea* 1999, 61–77.

4 Vö. D’Eszlary, Ch. (1958) Magna Carta and the Assises of Jerusalem. *American Journal of Legal History*, Vol. 2. No. 3. 189–214; Pörtner, R. (1985) *A Szent Sír hadművelet. A keresztes hadjáratok a legendákban és a valóságban (1095–1187)*. Budapest, Európa Könyvkiadó.

5 Kristó Gy. (1976) *Az aranybullák évszázada*. Budapest, Gondolat Kiadó.

kimerevítették, vagy viasszal kitöltötték őket.”⁶ Ilyen aranypecsétről először II. Géza király egyik oklevele (1153) tesz említést, rendszeresen a Bizáncban nevelkedett III. Béla királyunk (1172–1196) használt bullát kiemelkedően jelentős oklevelek megpecsételésére.⁷ A pecséthasználata a középkorban önmagában is kiemelkedően fontos, a hitelesítést szolgáló eljárás volt, hiszen a társadalom jórészt írástudatlan tagjai előtt látványosan és valóságosan tapintható módon igazolta kiállítójának személyét, közvetve utalva az okirat tartalmának jelentőségére. A pecsét használata önálló hivatalt is életre hívott a középkorban: főleg az egyházi központokban, a szentszékeken találunk pecsétnököket.⁸ Tudnivaló természetesen, hogy Európában mindenhol aranypecséttel csak a legkülönlegesebb tartalmú okleveleket látták el.

A legfontosabb kérdés persze az, hogy a magyar Aranybulla és európai párjai milyen közjogi, alkotmányos tartalmat hordoztak. Az efféle királyi oklevelek alapján véve kiváltságlevelek voltak. Gyakran valóságos társadalmi mozgalmak, a központi hatalommal szemben álló elégedetlenségek álltak a háttérben; olyan erők, amelyek már elég erősnek érezték magukat ahhoz, hogy egységesen és bizonyos szervezettségben lépjenek fel jogaik és érdekeik hatékony védelmében. Itt kell rámutatni a közép- és kora újkori Európa jogrendjének egészen a polgári átalakulás koráig húzódó jellegzetességére, amely röviden abban foglalható össze, hogy absztrakt állampolgári jogalanyiség nem létezett, hanem mindenkinek csak annyi joga volt, amennyit kiharcolt és lehetőleg jogi garanciákkal magának biztosított. Mindez történhetett egyénileg vagy csoportosan is. Az egyéni kiváltságok a hűbériség rendszerének kereteibe illeszkedtek, a társadalom nagyobb csoportjai által megszerzett jogok már inkább a rendiség kibontakozása felé mutattak. Az aranybullák a két (jog)történeti korszak, a hűbériség és rendiség határintézményeinek is tekinthetők, vagyis olyan alkotmányos dokumentumoknak, amelyek a hűbéri jog szellemi talaján fogantak, de már a rendiség politikai és jogi képletei felé tájékozódó szemlélet és igény manifesztumai voltak. Az egyéni privilégiumokra nem szükséges

6 Érszegi G. (1999) Az Aranybulla szövegének létrejötte, hagyományozása és értelmezése. In: *De Bulla Aurea*. 53–54.

7 Cieger A (2010) A pecsét sok oldala. Az Aranybulla mint emlékezeti hely. In: Valuch T., Bódy Zs., Horváth S. (szerk.): *Megtalálható-e a múlt? Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára*. Budapest, Argumentum Kiadó, 403–413.

8 Vö. May, G. (1956) *Die geistliche Gerichtsbarkeit des Erzbischofs von Mainz im Thüringen des späten Mittelalters. Das Generalgericht zu Erfurt*. Leipzig, Erfurter Theologische Studien 2, 259.

példákat említeni, a nagyobb társadalmi közösségek vonatkozásában azonban feltétlenül említést érdemel a középkori egyház, amely saját státusát kifejezetten jogi tartalmat hordozó kiváltságok bázisán értelmezte. A *privilegium fori* és a *privilegium canonis* önmagában képes volt az egyház egész intézményi rendszerét kiemelni a világi társadalom környezetéből, sőt a bírászkodás tényleges kiterjesztése által még kifejezetten aktív hatást is kifejtett, elsősorban a jogi szokásrend és kultúra területén.

A középkorban minél erőteljesebb társadalmi csoport tagjaként lépett föl valaki, annál nagyobb esélye volt annak, hogy törekvései megvalósulnak és írásban rögzítésre kerülnek. Ez a nyílt jogegyenlőtlenség korunkból szemlélve nagyon szembetűnő, de nem feledhető, hogy a középkorban is létezett egyfajta egyenlőségesszme, igaz, nem materiális síkon, hanem a transzcendencia dimenziójában. Isten előtt minden ember egyenlőnek számított. Ezt az egyenlőség gondolatot nem szabad lebecsülnünk, mert filozófiailag az emberi méltóság szilárd megalapozását nyújtotta, s ez az emberi méltóság jelenti mai korunkban is az emberi jogok legbenső magját, szilárd fundamentumát. Az európai történelem legkiemelkedőbb személyiségei bátran és nyíltan hivatkoztak is rá, s amíg társadalmi közmegegyezés övezte, mozgósító és stabilizáló erőként is számításba volt vehető. Elég, ha csak a középkori eljárásjog egyik primitív bizonyítási eszközére, az istenítéletekre (*ordalia*) utalok, amelyek hatékonysága a maga korában elfogadott volt.⁹ Egy jogintézmény használhatósága ugyanis nagymértékben attól függ, hogy a jogalanyok hisznek-e benne: amíg széles körű társadalmi elfogadottság övezte azt a felfogást, hogy Isten mindentudását perjogi értelemben és célokra ki lehet provokálni, virágzott egy sor efféle bizonyítási forma.¹⁰ A korabeli vádelvű perben (*accusatio*) az istenítéletnek az érintett általában nem volt magát köteles alávetni, ám ha az erre felszólító bírói parancsnak nem tett eleget, pervesztes lett.

9 Az istenítéletekről lásd Bódiné Beliznai K. (2014) *A bíbor méltóság, a sárga árulás. Szimbólumok és rituálék a jogtörténetben*. Budapest, Balassi Kiadó, 219–230.

10 Magyarországon a 13. század derekáig leginkább a Szent László király sírjánál lefolytatott tüzesvas (*iudicium ferri candentis*) próbák említendők. A jórészt fönmaradt jegyzőkönyvek ma is olvashatók a Karácsonyi János és Borovszky Samu által gondozott kiadásban (1903): *Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom (Regestrum Varadi-nense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum)*. Az 1550-iki kiadás hú másával kiadja a váradi káptalan. Budapest, Hornyánszky Viktor. Több tanulmány foglalkozik a magyar és európai ordáliákkal az alábbi konferenciakötetben, így: Balogh E. (2016) *A Váradi Regestrum mint jogtörténeti forrás és az istenítéletek*. In: Barna G. (szerk.): *Mortun falu. 800 éves Kunszentmárton, 1215–2015*. Kunszentmárton, Helytörténeti Múzeum, 19–27.

A 13. század jogi kultúrájának fejlődéséhez elválaszthatatlanul kapcsolódik az írásbeliség. Régtől ismert és elfogadott volt, hogy a leírt szó ereje nagyobb és főleg időtállóbb a pusztán kimondottnál (*verba volant, scripta manent*). Az írásbeliség mégis csak nagyon lassan terjedt: Európa a középkor mintegy ezer éve alatt – széles társadalmi vetületében – mondhatni analfabéta volt. Az írásbeliség ’kiváltsága’ jórészt a klerikusoké volt, majd csak a 14. századtól kezd számottevően megjelenni a világi ’értelmiségi’ személyek köre, nem utolsósorban az ekkortájt alakuló egyetemeknek köszönhetően. Az sem véletlen, hogy az írásbeliség legfontosabb dokumentumai tartalmukban – különösen a középkori Magyarországon – századokon át döntően jogi tartalmúak voltak, így az írásbeliséget jórészt jogtudók képviselték.¹¹ Az írásbeliség szűk keresztmetszetének legfőbb oka az volt, hogy mind az írástudóknak, mind az írás technikai feltételeinek szűkében volt a középkor. Ilyenformán pedig az emberi együttélésnek és konfliktushelyzeteknek csak a legfontosabb mozzanatait, leginkább jogügyleteket rögzítettek, ahol az időmúlással arányosan fokozódó érdek fűződött egy jogi állapot vagy jogi akarat hiteles ismeretéhez. E megállapítás fontosságát húzza alá az a kevésbé ismert tény, hogy Magyarországon nemcsak a középkorban, hanem még a kora újkor századaiban is a hiteles világi oklevelek készítői és az irathitelesítés általános letéteményesei nem az Európa nyugati felében elterjedt közjegyzők (*notarii publici*), hanem egyházi testületek, a király által kijelölt káptalanok és konventek (*loca credibilia*, azaz hiteles helyek) voltak. E megfontolások előrebocsátása után következzenek azok a tartalmi elemek, amely megmagyarázzák, minek folytán lett az Aranybulla a magyar alkotmánytörténet szegletkövévé.

1. A magyar történelmi alkotmány

Aranybullánk alkotmánytörténetünkben betöltött szerepe nem érthető meg magának a magyar alkotmánynak közelebbi ismerete nélkül.¹² Mindenekelőtt az alkotmány fogalmát kell közelebről tisztázni, főként

11 E témában is mérföldkőnek számítanak Bónis György kutatási eredményei. Bónis Gy. (1971) *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, Bónis Gy. (1972) *A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

12 Szabó I. (2020) Az ősi alkotmány. Történeti előzmények. In: Csink L., Schanda B., Varga Zs. A. (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press. 83–122.

történelmi meghatározottságai tekintetében.¹³ Alkotmányon államelméleti értelemben azokat a normákat értjük, amelyek egy állammá fejlődött társadalomban a közhatalom gyakorlásának rendjét meghatározzák. Úgy is mondhatni, hogy az alkotmány a politikai érdekérvényesítés jogi eszközrendszerének strukturális és dinamikus elveit rögzíti. A mai szóhasználat általában az ún. kartális alkotmányra¹⁴ szűkíti le jelentését, ami egyetlen törvénybe vagy kartába cikkelyezett jogi dokumentumot jelent, és az USA alkotmányától (1787) kezdve az egész világon elterjedt, s mára általánosnak nevezhető. Történelmileg szemlélve azonban két pontatlanságra is utalni szükséges: a fenti, közkeletű meghatározással szemben természetesen a polgári forradalmak korát megelőző államoknak is volt alkotmányuk, amit a jogtörténet-tudományi és közjogi terminológia történeti alkotmányként rögzített. A modern alkotmányoknak ugyanakkor már részét képezik az állampolgári jogok is, ez a tartalmi szegmens pedig az államhatalom intézményein mégiscsak kívül eső terület.

A szabadságjogokat bőségesen tartalmazó történeti alkotmányok¹⁵ napjainkra kétségkívül megfogyatkoztak, de ismert és nagy tekintélyű kivételként említhető az angol alkotmány, és idesorolható az 1949. évi XX. törvény elfogadásáig a magyar alkotmány is. A magyar történeti szóhasználat mindenesetre pontosan illeszkedik ehhez a megközelítéshez, amennyiben a magyar királyság belső rendjében a közép- és kora újkorban autonómiával rendelkező népek saját belső normavilágát az 'alkotmány' szóval ragadta meg.¹⁶ Bátran kijelenthető, hogy a magyar közjogi gondolkodás a jelenkorban is félreismerhetetlenül történeti jellegűnek nevezhető, amit mindennél jobban kifejez hatályos alkotmányunk,

13 Alapvető fogalmakat és szemléleti kérdéseket tisztáz Bónis György e témában fogant tanulmánya: Bónis Gy. (1944) A történeti alkotmány. *Hitel*, 1944. június, 333–345.; a legújabb irodalomból pedig Stipta István monográfiáját említem: Stipta I. (2020) *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem*. Budapest, Gondolat Kiadó.

14 Mezey B. (2018) Történeti alkotmány – kartális alkotmány. *Hagyomány és jogtörténet*. In: Menyhárd A., Varga I. (szerk.): *350 éves az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara. A jubileumi év konferenciasorozatának tanulmányai*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 971–976.

15 Homoki-Nagy M. (2016) A szabadságjogok megjelenése a magyar történeti alkotmányban. In: Balogh E. (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről. Tanulmányok a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar oktatóinak tollából*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 573–583.

16 Szádeczky-Kardoss L. (1927) *A székely nemzet története és alkotmánya*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

az Alaptörvény preambulumaának megállapítása: „Tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét.” Az alkotmány megalkotása (2011) után a magyar jogásztársadalomban, benne elsősorban az alkotmányjogászokkal és jogtörténészekkel, élénk szakmai eszmecsere folyt le arról, hogy miben áll, hogyan értelmezendő a ’történeti alkotmány’ a 21. századi magyar alkotmányban.¹⁷

A modern időkben is a történeti alkotmány rendszeréhez ragaszkodó jogrendszerek – s 2012 óta egy bizonyos interpretációs értelemben idesorolhatjuk (ismét) a magyar alkotmányos identitást is – azt a felismerést és tapasztalatot képviselik, hogy a társadalom jogrendje két komplementer pillérre támaszkodik: egyrészt vallja, hogy az alkotmány fejlődőképes, s így hibásnak gondolja annak kartális megmerevítését, másrészt hitet tesz a jogi és politikai konfliktushelyzetek tipizálhatósága, bizonyos mértékig időtlensége mellett. Ez paradox képlet, de éppen ez képezi le pontosan az emberi társadalom dialektikáját. Szeretném kiemelni a második elemet: a történeti alkotmány jogrendje úgy tekint az emberi konfliktusokra, mint amelyek lényeges jegyeikben az idők során ismétlődnek, csupán formai különbözőségeiben térnek el egymástól, ami azonban a jogi minősítést kevésbé érinti. E jogi szemléletnek van egy nagyon fontos előnye: kipróbált régi jogi megoldások aktualizálása olyan tekintélyt kölcsönöz egy bírói ítéletnek, ami mással nem pótolható. Ki is merne kételkedni egy olyan ítélet hitelében, amelynek jogi alapját nem egy néhány éve alkotott törvény, hanem egy több évszázados joggyakorlat szentesített és igazolt számtalanszor vissza? Ez a jogi modell persze csak azokra a tényállásokra alkalmazható maradéktalanul, amelyek kiemelhetők gyorsuló ütemben változó világunk sodrából. Ám ez sem kevés, ráadásul éppen a társadalmi közérdeklődés homlokterében álló büntetőjog világa hozható fel jó példaként: a lopás, rablás, gyilkosság ötszáz évvel ezelőtt is ugyanazt jelentette, mint ma, csupán az eltulajdonított értékek változtak, és a gyilkos feje lett modernebb.

Ez a történeti szemlélet a középkori jogi gondolkodásnak egy nagyon fontos aspektusát őrzi: egy jog annál jobb, minél régibb. A jogi megoldások ugyan nem mindig felelnek meg az igazság kritériumának (pedig ez

17 Horváth A. (2020) A történeti alkotmány, a Szent Korona-tan mint a szuverenitás biztosítója. In: Karácsony A. (szerk.): *Szuverenitáskérdések. Elméletek, történetek*. Budapest, Gondolat Kiadó, 114–138.

lenne az ideális cél), ha azonban újabb és újabb generációk alkalmazzák ugyanazt a normát, az a legbiztosabb jele annak, hogy a jog maga az igazság. Ehhez még hozzáfűzendő, hogy a jog ilyenforma alkalmazásához nagyon alapos jogtörténeti műveltség is szükséges. Biztosan nem véletlen, hogy miként Angliában, Magyarországra vonatkoztatva is kijelenthető, hogy a kontinentális (francia, német) fejlődéshez mérten a kartális alkotmányok jogforrási rendjéhez logikusan illeszkedő jogági kódexek viszonylag megkésve jelentek csak meg. Különösen kirívó példa e tekintetben, hogy Magyarországon az első Polgári Törvénykönyv 1959-ben született meg.¹⁸

Az egy nemzet történelmében századokon át próbált alkotmány tehát egyfajta időtlenséget képvisel: az igazság és a jogok időtlenségébe vetett társadalmi meggyőződés markáns jogi megjelenítése. A történeti alkotmány rendszerében egymást kiegészítve, egymásra épülve helyezkednek el azok a jogi pillérek, amelyekre a társadalom jogi normái és szokásrendje ráépül. Régi magyar jogunk ezeket a normákat nevezte sarkalatos törvényeknek, amelyek közül magasan kiemelkedik alkotmányfejlődésünknek különösen 1686-ig meghatározó dokumentuma, az Aranybulla. Modern szóhasználattal úgy is jellemezhetnénk a magyar Aranybulla alkotmányfejlődésünkben játszott úttörő szerepét, hogy benne testesült meg először a politikai pluralizmus igénye. Az eladdig a királyi hatalom centruma körül tömörülő, egypólusú magyar politikai rendszert európaivá átalakítani törekvő társadalmi, politikai mozgalom nagy jelentőségű oklevele, amelynek presztízse a századok során csak erősödött. A továbbiakban mindenképp szükségesnek és tanulságosnak látszik a politikai 'ellenfél', a magyar királyi hatalom kontúrjainak megrajzolása.

18 Ruszoly J. (2009) Az alkotmányozás történetisége 1989. In: Bobvos Pál (szerk.): *Reformator iuris cooperandi. Tanulmányok Veres József 80. születésnapja tiszteletére*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 667–680.; Balogh E. (2016) Alkotmányunk történetisége, kitekintéssel az Alkotmánybíróság judikatúrájára. In: uő (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről. Tanulmányok a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar oktatóinak tollából*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 541–558.; Schweitzer G. (2018) A két világháború közötti új államrendszerek és a történeti alkotmány. In: Auer Á., Berke Gy., György I., Hazafi Z. (szerk.): *Ünnepi kötet a 65 éves Kiss György tiszteletére*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 815–824.

2. A középkori uralkodók alkotmányos jogállása

Egy európai kontextusban vizsgált alkotmányos alapidokumentum, a magyar Aranybulla vizsgálatakor érdemes szemügyre venni az államt sok tekintetben megtestesítő uralkodók státuszjogait. A középkorban nagyon sok, némelykor egy-egy ország léte függött a királyi dinasztia rátermettségétől, tényleges hatalomgyakorlásától. A centralizált hatalmi struktúra Magyarországon élenjáró volt Európában, de más országokban is ez volt a monarchiák vágyott fejlődési iránya.

Az európai uralkodók státuszának szilárdságát nagyban meghatározta a trónutódlás rendszere. Az indogermán társadalmak ősi rendszerében a vezetők választás útján kerültek pozíciójukba, de a korai középkor századaiban gyorsan kiépülő hűbériség dinamikájában az öröklés is megjelent, s az idő haladtával mindinkább tért hódított. Talán legfontosabb oka ennek az a tény volt, hogy általa az adott közszervezet nagyobb politikai stabilitást nyert, ez pedig az egész közösség érdeke volt. A 13. századra Európában már régóta uralkodócsaládokat találunk, amelyeken belül öröklődött a hatalom, és új dinasztia színre lépésére rendszerint csak egy-egy család kihalása után került sor. Jelentős kivételnek számított Németország, ahol a királyt századokon át választották, s ezt a leghíresebb jogkönyvek¹⁹ mellett a német Aranybulla (1356) is fontosnak tartotta rögzíteni.²⁰ Mint a szakirodalom ezt egységesen vallja, a választás rendszerszintű valósága nagymértékben felelős azért, hogy a hűbériségből a rendiségbe átlépő korban sem sikerült a Német-római Birodalmat olyan markánsan centralizált monarchiává alakítani, mint amilyen az angol, a francia vagy akár a magyar volt.

Magyarországon az Árpádok korának csak felületes ismerete is elegendő ahhoz, hogy észrevegyük: első királyaink irigylésre méltó hatalmat birtokoltak országukban. Milyen legitimitásra támaszkodott ez a hatalom? Három forrásra kell rámutatni: pogány-szagrális, keresztény-vallási és anyagi. Az első tényező természetesen csak rejtve érvényesülhetett,

19 Landau, P. (2015) Die Königswahl vom Sachsenspiegel zum Schwabenspiegel. In: Balogh, E. (Hg.): *Schwabenspiegelforschung im Donaugebiet. Konferenzbeiträge in Szeged zum mittelalterlichen Rechtsstransfer deutscher Spiegel (Ius Saxonico-Maideburgense in Oriente. Das sächsisch-magdeburgische Recht als kulturelles Bindeglied zwischen den Rechtsordnungen Ost- und Mitteleuropas 4)*. Berlin–Boston, DeGruyter, 49–55.

20 Ruszoly J. (2011) *Európai jog- és alkotmánytörténelem* (Opera Iurisprudentiae 1.), Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 305–306.

de azért mindenki tudott róla, és a gyakorlatban sokszor felbukkant: már maga az Árpád-ház megnevezéshez való ragaszkodás sokatmondó, hiszen egy pogány őshöz kapcsolódik. Forrásaink hallgatnak arról, hogy első keresztény uralkodónk, Szent István (997–1038) halála után – vagy bármikor – felmerült volna valamiféle 'István-ház' megteremtésének gondolata: kézenfekvő lehetőségnek tekintette mindenki az Árpádtól (?–907), a honoszerző fejedelemtől leszármazottak trónigényét. A viszonylag távoli őstől való származtatásnak volt ugyanakkor egy gyakorlati előnye is, hogy ti. így szélesebb személyi körből lehetett a trónra utódot találni, és ezáltal csökkent a dinasztia kihalásának veszélye is. Ennél azonban volt egy sokkal fontosabb politikai szempont.

Az Árpádok patriarchális jellegű karizmatikus uralkodók²¹ voltak, s ez olyan hatalmas politikai tőkének bizonyult, hogy ennek a hatalmi legitimitásnak a birtoklásáról királyaink nem kívántak lemondani. Olyan erő volt ez, amellyel mai korunkban már nem találkozunk, korabeli valóság-tartalmáról azonban hű képet festett Otto freisingi püspök, Henrik osztrák örgróf fivére, a kortárs és szemtanú. A hazánkon 1147-ben, a második kereszties hadjárattal átvonuló főpap ránk maradt leírásában így fogalmaz: „Mindnyájan annyira engedelmeskednek uralkodójuknak, hogy őt nemcsak nyílt ellentmondással izgatni, hanem még titkos sugdosással megsérteni is bűnnek tartanak (...) Ha valaki az ispánok rendjéből a királyt csak csekély dologban is megsérti, vagy ilyesminek – habár nem is igaz – csak a hírébe keveredik, azt az udvarból kiküldött bármily alacsony rendű szolga, ha csatlósai veszik is körül, egyedül elfogja, bilincsbe veri és különféle kínzásokra vonszolja el. A fejedelem meg nem kér semmiféle véleményt hasonló rangúaktól, a vádlottnak nincs alkalma a védekezésre, hanem egyedül a fejedelem irányadó mindenki szemében.”²² Ezt a jellemzést Dzsingisz kán 13. századi nagy törvénykönyvének egy szakaszával állíthatjuk párhuzamba, amely ugyancsak arról szól, hogy a nagykánt megsértő

21 Történelemszociológiai elemzésében Bónis György Max Webernek a karizmatikus uralmi formáról kifejtett álláspontját jórészt átvéve ír kalandos sorsú monográfiájában: Bónis Gy. (1947) *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Kolozsvár, Bolyai Tudományegyetem, Erdélyi Tudományos Intézet.

22 Eckhart F. (1946) *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, Politzer és Fia jogi könyvkereskedés kiadása, 25.

személynek rangjától függetlenül el kell viselnie a rá kirótt büntetést, még ha alacsonyrendű szolga hajtja is végre.”²³

Az uralkodó személyét illető már-már despotikus tekintély a családtagokat is kötelezte. Ezt fejezi ki az a jelenet, amelyről Spalatói Tamás krónikája számol be. Imre király 1203-ban fegyvertelenül, csak egy pálcával kezében, királyi nemzetségére hivatkozva átment lázadó öccse (András herceg, a későbbi II. András király, az Aranybulla kiadója!) katonai táborába, és őt annak saját katonáival vasra verette és magával vitte.²⁴ A pogány karizmatikus eszmének azonban volt egy történelmünkben is jól igazolható kritériuma: csak olyan személy hivatkozhatott sikerrel rá, aki az uralkodásra alkalmasság fizikai feltételeinek is maradéktalanul megfelelt. Az *idoneitas* fogalma ismert volt a keresztény uralkodói attribútumok sorában is, ez az Árpádok korában Szent Istvántól vitán felül állott (kivételt talán csak IV. László képezett, akit a pápai legátus országunkkal együtt egy időre kiközösítéssel és *inderdictummal* is sújtott), itt azonban a politikai felszín alatt tapintható, pogánykori alkalmasság meglétét tapasztaljuk. Akinél e feltételek valamely lényeges eleme hiányzott, azokban az esetekben a korabeli felfogás nem talált kivetnivalót az alkalmasabb hercegek trónkövetelésében. A fiatalkorú Salamonnal szemben fellépő Géza és Szent László királyok uralkodásának legitimitását nem kérdőjelezték meg, hiszen az ország irányítására sokkal alkalmasabbak voltak rokonuknál. Hasonló szempontból nézve válik érthetővé a testi hibás²⁵ bátyja, Kálmán király (1095–1116) ellen újra és újra fellépő Álmos herceg trónkövetelő magatartása, akinek ágán azután a következő uralkodók tényleg következtek.

23 Vö. *A mongolok titkos története* (1962) Budapest, Gondolat Kiadó; Szmodis J. (2010) Adalékok a nyugati jog problematikájához. *Állam- és jogtudomány*, 2010/2. 208.; Erdene, N. (2013) Dzsingisz kán törvénykönyve – a középkori keleti jogszemlélet lenyomata, *Valóság*, 2013/2. 19–32.

24 „Nunc videbo, quis erit ausus manum extendere ad cruorem regalis prosapie?” *Quem videntes omnes cedebant nichilque mutire audentes largam ei viam hinc inde faciebant. Cum autem pervenisset ad fratrem, cepit eum et ducens extra aties misit eum in custodiam ad quoddam castrum. Et tunc omnes arma cum pudore et pavore deponentes ad regis genua provoluti veniam precabantur.* Karbić, D. Matijević, M. Ross Sweeney, S. and J. (ed.) (2006) *Thomae Archidiaconi Spalatensis: Historia Salonitanorum atque Spalatinorum Pontificum. Archidiacon Thomas of Split: History of the bishops of Salona and Split*. Latin text by: Olga Perić. Central European Medieval Texts, Volume 4. Budapest – New York, CEU Press, 142.

25 A kortárs krónikák szerint „Külsejére nézve visszataszító volt; borzas, szőrös, kancsal, púpos, sánta, dadogó; ám ravasz és tanulékony”. *Képes Krónika* (2004) (ford. Bollók János), Budapest, Osiris Kiadó, 2004, 94.

Az Árpádokról tehát elmondhatjuk, hogy a hatalmat tehetséggel képviselő, 'teljes értékű' tagjai olyan hatalmi faktorral rendelkeztek, amelynek birtokában a központi hatalom ereje és lehetőségei Európa-szerte úgyszólván példa nélküliek. E kijelentés jelentőségét illusztrálandó, szabadjon egy további adalékot, a mongol pusztítás (1241/42) utáni állapotokat említeni: IV. Béla (akit táltos királynak is neveztek, mert a hagyomány szerint egyik kezén hat ujjal született) úgy kezdett hozzá a szinte teljesen elpusztított ország újjáépítéséhez, hogy közben a könnyű prédát sejtő osztrák herceg és a cseh király támadásait is visszaverte.²⁶

A pogány karizma mellé sorolandó egy másik, legalább ilyen fontos szakrális motívum: a keresztény királynak kijáró tekintély. Árpád-házi uralkodóink ezt Szent Istvántól származtatták, aki az egész keresztény világ kimagasló alakjának számított. Ő volt az első király Európában, akit az egyház 1083-ban szentté avatott.²⁷ Istvánt már életében nagy tekintély és szeretet övezte, aminek oka a Szent Ágoston megfogalmazta uralkodói eszmény hiteles megélése volt: *rex iustus, pius et pacificus*. Személyében ráadásul a pogány idoneitás is testet öltött, hiszen a trónért vívott harcban legyőzte unokatestvérét, Koppányt, akinek pusztán életkora miatt (*senioritas*) valamivel erősebb joga volt a trónra. Az Árpád-házi magyar királyok és családtagjaik vallásossága és Róma iránti hűsége közismert volt. Nincs még egy dinasztia máig a történelemben, amely annyi szentet és boldogot adott volna az egyháznak. Példátlan Szent István és fia, Imre herceg esete is: apát és fiát sem előtte, sem utána nem avattak szentté. Az Árpádok tehát részint általában elkötelezett vallásosságuk, részint következetes pápahűségük okán Róma és az egyház széles körű támogatását élvezték.

Az eszmei mozzanatok mellett, amelyek jelentőségét nem lehet a középkorban túlértékelni, meghatározó volt továbbá az a tény, hogy királyaink hatalmas anyagi erővel is rendelkeztek. Megbízható becslések szerint a II. Andráshoz kötődő mértéktelen birtokadományozások előtt a király magánbirtokának számított a Kárpát-medence nagy része. Az uralkodót

26 Hóman B., Szekfű Gy. (dátum nélkül) *Magyar történet II.*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 109–142.

27 A magyar egyháztörténet monográfiája megjegyzi továbbá: „Népszerűsége és tisztelete az egész középkoron át páratlan. Vagy ötszáz író emlékezik meg róla a külföldön. Egyedül Nagy Károly tud vele versenyezni vele számbelileg ebben a népszerűségben, de abban István egyedül áll, hogy a félezer megemlékezésben egyetlen bántó szó sincs, csak nagyrabecsülés és tisztelet.” Hermann E. (1973) *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 1)*, 2., javított kiadás, München, Aurora Könyvek, 25.

elvben megillető jövedelmek azonban a kezdetleges természeti gazdálkodás viszonyai közepette alig becsülhetők meg. A király jövedelmeit jórészt természetben élvezte, s a javakat a királyi székhelyre szállítani lehetetlen és értelmetlen is lett volna, mert felélésük hosszú időt igényelt. Ezért – az általános európai gyakorlattal egyezően – a magyar királyok is folyamatosan járták az országot; részint hogy igazságot szolgáltatassanak, részint hogy udvartartásuk 'segítségével' feléljék a megtermelt és elfogyasztható javakat. Az uralkodó ilyenformán politikai és gazdasági hatalmát kénytelen volt megosztani hű embereivel, ispánjaival, akik azonban e korban feudális értelemben nem szerezhettek az ellenőrzésük alatt tartott birtokon hűbért, mivel királyi tisztségviselők voltak csupán, akiket a királyi akarat bármikor elmozdíthatott. A 11. században királyi törvény rendelkezett arról, hogy a szökött rabszolgákat és a bitang jószágokat a megye székhelyére kell szállítani, és az ispán ott vehette ki belőlük a részét.²⁸ Hasonló módon bizonyos nyersterményeket is a megye székhelyén halmozott fel az ispán, s mind ő maga, mind a király ott juthatott hozzá – utóbbi akkor, amikor az országban utazva abba a megyébe érkezett.

Összegezve megállapítható, hogy Árpád-házi királyaink alatt a központi hatalom – egy-egy rövidebb időszakot leszámítva – olyan markáns hatalmi struktúrát hozott létre és tartott működésben, amelyhez fogható csak kevés nyugati országban figyelhető meg. Nem kis nemzeti önérzettel jellemzi ezt a korszakot Hóman Bálint: „Szent István királysága győzelmesen került ki Nyugat és Kelet császáraival megvívott nagy erőmérkőzéséből, s nemsokára maga lép fel nemrégén még a nemzet létét, királya szuverenitását fenyegető világhatalmak védelmezőjeként. III. Béla perdöntő erővel avatkozik császári pártfogoltja érdekében a süllyedő, bomló keleti birodalom ügyeibe. Fia a császári trón elfoglalását is megkísérli. Dédunokája pedig – alig nyolc évtizeddel később – maga segíti hatalomra a magyar királyságot egykor rabláncsal fenyegető nyugati császárok gyenge utódát, a régi császárság romjain majdan új világhatalmat építő Habsburgok őseit.”²⁹ Ennek a centralizált rendszernek azonban akadtak sérülékeny elemei is, és csak idő kérdése volt, mikor szorítják rá a társadalom új erői a hatalmat kézben tartó királyt a decentralizált modell felé való elmozdulásra. A királyi hatalom előbb említett pilléreiből a személyes uralkodói

28 Szent László III. 13. Fejezet a bitang jószág szedőiről.

29 Hóman B., Szekfű Gy. (dátum nélkül) *Magyar történet II.*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi nyomda, 42.

képességek eleve bizonytalanok voltak, a naturálgazdálkodás viszonyai pedig hosszabb távon ugyancsak nem kedveztek a központi hatalom stabilizációjának. Elég volt egy gyengébb kezű uralkodó, hogy a vidék urai vérszemet kapjanak és követelőzve lépjenek fel, a királyt lényegében megszarolva, és újabb meg újabb birtokadományokat csikarjanak ki. A történettudomány eddigi álláspontja szerint ez a király történelmünkben II. András volt, aki ismeretesen egész királyi vármegyéket adományozott el, katasztrofálisan gyengítve ezzel a központi hatalom létalapját. A helyi kiskirályságok kialakulásának veszélye és realitása megvalósult Magyarországon is, és látva az európai, a francia, német és olasz fejlődés trendjét, nem is csodálkozhatunk rajta.

A 13. század elején, II. András alatt gyorsan gyengülő királyi hatalom láttán megjelent azonban egy új politikai és társadalmi erő, a későbbi kis- és középbirtokos nemesség elődjének tekinthető királyi szolgálók (*servientes regis*) széles rétege. Ők a helyi politika porondján igyekeztek megerősödni, hiszen a királyi udvarban megfelelő rangjuk és elegendő vagyonuk híján nem volt helyük. Róluk írja a kiváló jogtörténész, Csizmadia Andor: „A királyi szervienseket a királyi vármegye rohamos szétesése nyomán megjelenő nagyúri önkénnytől való félelem készítette arra, hogy fellépjenek a hatalmaskodások megakadályozására, a régi királyi megyerendszer védelmére, a [királyi] birtokadományozások korlátozására.”³⁰ A királyi hatalom Magyarországon bennük igazi történelmi szövetségesre lelt, és attól függően, hogy ennek milyen mértékben volt tudatában, támogatta is mozgalmukat. Ez is egyik olvasata a magyar Aranybulla kiadásának.

A magyar Aranybullát tehát úgy is tekinthetjük, mint a királyi hatalom és a társadalom vele szövetséges politikai erőinek első, bátortalan és erősen burkolt szerződését. Történelmi távlatból megállapítható, hogy e szövetség biztosította a nemzet fönnmaradását és fejlődését: fönnmaradását azokban a századokban, amelyekben a tatárral (mongollal), törökkel vívott harcban a pusztta túlélés volt a cél, és ebben a küzdelemben a főurak inkább törődtek saját biztonsággal, vagyonuk védelmével, mint az ország sorsával; fejlődését azokban az újabb századokban, amikor a társadalmi, gazdasági és kulturális felemelkedés volt a cél, de elegendő polgárságunk hozzá nem lévén, az ún. liberális nemesség lett a nemzet vezető ereje.

30 Asztalos L., Csizmadia A., Kovács K. (1978) *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Tankönyvkiadó, 76.

Az ország egységéért és fejlődéséért felelős királyi hatalom³¹ tehát biztos támaszra lelt már a 13. században, a politikai szövetséget azonban szilárd jogi alapokra kellett helyezni. Ennek legalkalmasabb formája az olyan ünnepélyes oklevél volt, amely határozottan kijelenti, hogy kiváltságokkal ruházza fel a kedvezményezetteket, és ráadásul még szankciót is fűz hozzá. Ez utóbbi, a híres ellenállási záradék legfőbb feladata pusztán a királyi ígéretek komolyságának biztosítása volt, hiszen azt a 13. század elején senki nem gondolhatta Magyarországon józanul, hogy egy királlyal szemben nyíltan és erőszakkal, jogait hangoztatva, fel merjen lépni. Jellemző adat, hogy az Aranybulla első, 1231. évi megújításából az ellenállási záradékot kivették (bár később majd újra felbukkan), és az egyház intézményét állították e garanciális pozícióba. Az Aranybulla tehát a magyar alkotmányfejlődésnek az a dokumentuma, amely a többpólusú politikai rendszer kialakulásához vezető út első mérföldkövének nevezhető.

3. Bíraskodás és jogalkotás kapcsolata az aranybullákban

Azok az európai dokumentumok, amelyeket tág értelemben 'aranybullák' néven említünk, nagyon sok történelmi improvizációt tartalmaztak; olyan rendelkezéseket, amelyeket a mai olvasó olykor alig ért, és jelentőségük a maguk idejében is valószínűleg csak szűk személyi és tárgyi körre korlátozódott. A legfontosabb alkotmányos kérdések közé tartoztak azonban mindenhol a bíraskodással kapcsolatos rendelkezések, hiszen a középkorban az uralkodó számított az igazságszolgáltatás első emberének, feladatai között ezt kiemelt társadalmi figyelem övezte.

A középkori európai jogtörténet egyik szilárd eleme, hogy az uralkodói bíraskodás és jogalkotás kéz a kézben halad. Ez nem is lehetett másként, hiszen az uralkodó a törvényeknek és a jogszolgáltatásnak (*iurisdictio*) is végső és legfőbb kútfeje. Az viszont már korántsem példa nélküli, hogy a király a törvényalkotásba nem vonja be a rajta kívül álló politikai erőket: elég, ha a francia fejlődésre utalok, ahol az általános rendi gyűlésnek (*États généraux*) sohasem sikerült e közjogi kompetenciát megszereznie.³²

31 László B. (2017) Királyi jog az Aranybullákban. *Jura*, 2017/1. 284–292.

32 Vö. Bónis Gy., Sarlós M. (1957) *Egyetemes állam- és jogtörténet*. Budapest, Tankönyvkiadó.

A középkori német hűbéri jogban nemcsak a király legfőbb bíraskodási joga és feladata volt magától értetődő, hanem – miként a magyar Aranybullában olvassuk – az őt helyettesítő fórum is megjelent. A német királyt a birodalmi helynök (*Reichsvikar*) vagy a kormányzó (*Reichsverweser*) helyettesítette, amely tisztségeket hosszú időn át az egyik választófejedelem, a rajnai palotagróf töltötte be. Neki saját jogon működő bírói fóruma is kialakult (*Reichsvikariatsgericht*), amely még a király fölött is ítéltetett. „A választófejedelmeknek a király fölötti, akár elmozdításával is járható ítélkezési jogát a rajnai palotagróf fórumán az Aranybulla is megerősítette (1356). Mindez a birodalmi rendiség velejárója volt.”³³

A magyar Aranybullának mindjárt az első rendelkezése a bíraskodással, még hozzá a rendszeres királyi bíraskodással kapcsolatos ígéretet rögzít: „Évente Szent István király ünnepén Fehérvárott tartozunk ünnepelni, hacsak sürgős dolog nem jön közbe, vagy betegség nem akadályoz meg ebben. Ha jelen nem is lehetnénk, akkor a nádor kétségtelenül ott lesz helyettünk, hogy helyünkön a peres ügyeket meghallgassa, és hogy a szerviensek is valamennyien, akik akarnak, szabadon oda gyűljenek.” Az idézett szöveghely legfontosabb alkotmányos tanulsága, hogy először rögzíti a személyes, intézményesített királyi bíraskodás tényét, helyét és idejét. Mindhárom attribútum lényeges.

A személyesség alapvető elvárás volt a középkori társadalom rendjében, de az életszerű helyzetekre való felkészülés szempontja is megjelent a helyettesítés szabályozásában. A magyar alkotmánytörténetben a nádor volt a középkortól egészen a 19. századig a királyt helyettesítő első udvari főméltóság, aki az uralkodó helyett a legtöbb alkotmányos funkcióban, így a törvénykezés (bíraskodás) és a törvényalkotás folyamatában is jogszerűen eljárhatott. A jogszolgáltatás és a jogalkotás az uralkodó személyében két, egymást feltételező alkotmányos funkciót jelentett, bár bizonyos, hogy a bírói tevékenység volt domináns. Figyelmet érdemlő mozzanat, hogy egyházi ünnep, a magyar vallásosságban központi helyet elfoglaló Szent Szűz mennybevitelének fehérvári megünnepléséből eredt a király országos jellegű bírósági jelenlétének (*praesentia regia*) kiemelkedő alkalmá, az ún. törvénynap. Az alkalomhoz való kapcsolásnak az volt a praktikus oka, hogy az országot járó királyi udvart a jogkeresők legalább egyszer az évben állandó helyen találhassák meg: ezekből a

törvénytől vezet le jogtörténetírásunk az országgyűlés intézményét is.³⁴ A gyakorlati szempont mellett fel kell figyelünk az ünnephez, méghozzá egyházi ünnephez való kapcsoltságra: a jogszolgáltatás hitelét, fontosságát és méltóságát ennél jobban nem is lehetne kidomborítani. A középkori felfogás a királyban az isteni és emberi igazság legfőbb védelmezőjét és garanciáját látta: az igazság ugyan végső soron isteni titok, de erre a keresztények joggal formálnak igényt, s amelyet ennél fogva a király köteles is személye által képviselni. Az egyházi ünnep és a törvénytől tehát nem pusztán egybeestek, hanem egymást szervesen kiegészítették. A régi magyar jogi nyelvezetben a 'törvény' szavunk volt használatban nemcsak a jogalkotás (*legislatio*), hanem – még sokkal sűrűbben – a bírászkodás, jogalkalmazás (*iurisdictio*) különböző intézményeinek megragadására is. Elég néhány példa ennek illusztrálására: a 'törvénytől napok' a bírászkodás idejét, a 'törvénykezés' magát a bírászkodást jelentette.

Érdekes röviden szólni egy kevésbé szembeötlő motívumról is. Az európai államfejlődés egyik sajátossága, hogy ahol az uralkodónak nem sikerült tartósan központi székhelyet, fővárost alapítania, ott magát a központi hatalmat sem sikerült tartósan megszilárdítani: elég, ha példaként az olasz vagy a német történelmet említem. A 13. század közepéig a Magyarországon is általánosan érvényes naturálgazdálkodás feltételei nem kedveztek a stabil állami székhely kialakulásának. Amiként a korai feudális Európa más fontos hatalmi centrumai, úgy nálunk Székesfehérvár is csak a király egyik székhelye volt, amelyet augusztus második felében rendszeresen felkeresett. Az ország másik, sőt valamivel ősbibb központja Esztergom volt, ez azonban igen korán az ország egyházának központjává lett, a királyi hatalom pedig feltehetően bizonyos távolságot akart tartani. Ennek nem mondott ellent az, hogy már Szent István hatalmas és gazdag bazilikát építtetett itt, amely a királyi kápolnájának számított: „A királyi kápolna (*capella regis, capella regia*) a középkori uralkodók egyházi udvara. Három elemet: a királyi ereklyekincset, a királyi oratóriumot (palotakápolna) és az udvari papságot foglalja magában.”³⁵

Magától értetődik, hogy a magyar királyok itt őrizték az ország legbecsesebb kincsét, a Szent Koronát is, amelyet a koronázási jelvényekkel

34 Mezey B., Gosztonyi G. (2020) *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 149.

35 Kumorowicz L. B. (1963) A budai várkápolna és a Szent Zsigmond-prépostság történetéhez. In: Gerevich L., Tarjánys S. (szerk.): *Tanulmányok Budapest Múltjából XV.*, Budapest, a Budapesti Történeti Múzeum Kiadványa – Akadémiai Kiadó, 109–151.

együtt az uralkodó sajátjának tekintettek.³⁶ Ugyanígy nyugodtak a francia koronázási ékszerek a Capetingek 'családi' kolostorában, St. Denis-ben, az angoloké a Westminster apátságban, a német birodalmi jelvények II. Konrád óta a Száli dinasztia saját egyházaiban (Limburg kolostorában, majd a speyeri dómban), a cseh királyi jelvények pedig a prágai Szent Vitus-székesegyház Szent Vencel-kápolnájában. Székesfehérvár volt a magyar királyok szakrális fővárosa, hiszen ezzel tette első szent királyunk sírja. Félreismerhetetlen európai párhuzamok állnak előttünk: Rómát Szent Péter és Pál apostolfejedelmek, Párizst Chlodvig, Aachent Nagy Károly sírja tette vallási tiszteletnek örvendő székhellyé. Valószínűleg a királyi trón is Székesfehérvárott állott, és bár az esztergomi érsek volt a magyar (katolikus) egyház prímása, a koronázásra neki is Székesfehérvárra kellett utaznia, és ott, a királyi kápolnában celebrálnia a szertartást. Amikor tehát a magyar Aranybulla Fehérvárt jelöli meg a királyi bírászkodás színhelyéül, egyházi-vallási szokásokat, hagyományokat és szempontokat emelt alkotmányos jelentőségre.

Miként sokfelé Európában, hazánkban is az imént említett 'törvénylátó napok' vezettek az országgyűlés kialakulásához: „Az országgyűlés alighanem a székesfehérvári törvénynapokból fejlődött ki, amint más törvénykező gyűlésekből is szabályalkotó gyűlések szoktak kialakulni.”³⁷ A társadalom politikai fejlődésének volt alkotmányos kifejeződése az európai történelemben a rendek érdekképviseletét megjelenítő gyűlések kiformalódása. A 13. század derekán persze még szó sincs a király és a rendek közös törvényhozásáról, de ez a gondolat itt született meg. Ez a gondolat pedig nem más, mint annak felismerése és alkotmányos elfogadása, hogy a király egymaga nem (a főurakkal együtt sem) testesíti meg hiánytalanul az országot, hanem be kell vonnia – Kossuth Lajos sokkal későbbi keletű kifejezésével élve – az alkotmány 'sáncai mögé' a társadalom katonáskodó, szabad jogállású, birtokos tagjait is. Fontos tényező, hogy a középkori szemlélet a társadalom kiváltságos rétegéhez tartozást elsősorban a katonáskodó életmódhoz kapcsolta – nem említve most az egyházat, amely teljesen más jogcímen követelt, kapott és élvezett kiváltságokat. A gazdasági teljesítményt (kézművesség, kereskedelem, mezőgazdaság) századokon át nem tekintette olyan 'érdemnek', amelyre alapozással szóba jöhetett

36 Vö. Tóth E. (2018) *A magyar Szent Korona és a koronázási jelvények*. Budapest, Országgház Könyvkiadó, 9–13.

37 Eckhart, 1946, 109.

volna a parasztság vagy polgárság politikai egyenjogúsítása: erre Magyarországon a 19. századig várni kellett. Nálunk a birtokosok (~ nemesek) a középkorban az országgyűlés meghívottjai közé tartoztak, és a szinte egyenes vonalú fejlődés eredményeként rögzítette Werbőczy István híres jogkönyvében (*Tripartitum*) az egységes nemesi szabadság, azaz jogállás (*una et eadem libertas*) tényét. A király és a jogilag egységes nemesség komplementer alkotmányjogi kapcsolatát elegáns jogelvben fogalmazta meg: királlyá csak a nemesség, nemessé csak a király tehet: „*Neque enim princeps, nisi per nobiles eligitur, neque nobilis, nisi per principem creatur.*”³⁸

A magyar országgyűlés fejlődésének kezdetéről még annyit, hogy már az Aranybulla 1231. évi, megújított kiadásában a király az összegyűlő nemeseknek a nádorral szemben ellenőrző jogot adott, az 1267. évi *decretum* pedig megyéknként 2-3 nemes megjelenését tartotta szükségesnek, vagyis az ország összes nemeseinek képviselőjét. E törvény kiadását a nemesek gyűlése előzte meg, amely után kéréseket fogalmaztak meg a királyhoz, aki báróival tanácskozáva hajlott is azok teljesítésére, így ezt tekinthetjük az első országgyűlésnek. Fontos rámutatni arra a körülményre, hogy miként az Aranybullában említett törvénylátó napok sem a bárók kedvéért jöttek létre (hiszen ők folyvást ott voltak vagy ott lehettek a király környezetében), az ebből kifejlődött országgyűlésen sem voltak jelen az ország nagyurai (*veri barones*). A nemességnek a törvényhozásban való részvétele felülről kapott engedelményből származott, mint az az ország 1298. évi országgyűlésén hozott *decretum* rendelkezéséből is kitetszik, amelyen a nemesség a király és az ország bárói beleegyezéséből kapott felhatalmazást az összejövételre (*accepta auctoritate ex consensu domini regis et baronum totius regni*), határozatait pedig a király mellett a bárók is jóváhagyták s megpecsételték. A bárók és az országos nemesek ekkor sem tárgyaltak együtt: a bárók a királyi tanácsban foglaltak helyet, később pedig (1608-tól) önálló országgyűlési kúriát alkottak.

A fehérvári törvénylátó napokból kifejlődött magyar országgyűlés a magyar alkotmányfejlődés markáns és európai színvonalú intézménye. A némileg homályos és bizonytalan kezdetektől indulva mind világosabban rajzolódik ki annak a jogintézménynek a képe, amelyben a központi hatalom nem annyira vetélytársat látott (miként ezt a francia történelem példázza), hanem inkább partnert, amely részint a királyi hatalom

³⁸ *Tripartitum, Pars I, Titulus 3, Nemességünk eredetéről és arról, hogy az uralkodást miképp ruházták át fejedelmünkre, § 7.*

érvényesülésének fontos terepe és záloga, részint annak a politikai felismerésnek a bizonyítéka, hogy a többelemű politikai rendszer nem gyengíti, hanem éppen ellenkezőleg: segíti az ellentétes politikai erők és érdekek közötti egyensúlyozást. Ilyen útra önként csak olyan királyi hatalom léphetett, amely tudatában volt önnön erejének. A magyar középkor királyai, kivált az Árpádok, ilyen uralkodók voltak: helyesen mérték fel, hogy hosszabb távon sokkal több politikai előny származik abból, ha a hatalom rendszerét többpólusúvá teszik, mintha görcsösen ragaszkodnak a személyes királyság³⁹ modelljéhez.

4. Szabadságok, szabadságjogok

Némileg történetietlen szóhasználatlaltal szabadságjogoknak nevezhetnők azokat a kiemelkedően fontos rendelkezéseket, amelyeket a kiváltságot egyéneknek adtak, rendszerint pereskedésekkel kapcsolatos szabadságjogokat. Ezek természetesen sehol nem az általános állampolgári, vagy pláne nem az emberi jogok alanyai szintjén fogalmazódtak meg, hanem mindig megmondták a kiváltságlevelek, hogy mely személyi kör számíthat a pontosan körülírt jogokra.

A magyar Aranybullában a király személyes bíraskodásra vonatkozó kötelmét folytatja az a nagyon fontos perbeli kiváltság (II. cikkely), amelyben a király ígéretet tesz arra, hogy „sem mi, sem utódaink szervienst el ne fogjanak, vagy romlását ne okozzák valamelyik hatalmas úr kedvéért, csak akkor, ha előzőleg perbe idézték és bírói eljárás során elítélték”. A személyes szabadság védelmének első megfogalmazása ez jogtörténeti dokumentumainkban. Nem szabad ugyan figyelmen kívül hagynunk, hogy e jog kedvezményezettjei csak a király szolgáloi (*servientes regis*), de nagyfokú történetietlenség lenne ennél többet várni Magyarországon a 13. században. Ahogy fentebb már utaltam rá, éppen ez volt az a társadalmi erő, a gyorsan formálódó kis- és középbirtokos nemesség, amelynek jelentősége dinamikusan fokozódik a következő századokban, és ez az a társadalmi minőség, amely századokon át a magyar politikai identitás legfontosabb hordozója.

39 Különösen a régebbi magyar történeti irodalom kedvelt kifejezése volt az Árpádok uralmának megnevezésére, utalva ezzel arra, hogy ők mintegy megszemélyesítették az állam uralmi rendszerét. Vö. Bónis, 1947, 63–92. II. fejezet, *A személyes királyság kora*.

Az Aranybulla második rendelkezése szoros jogi értelemben egy büntető-perjogi alapelv korabeli megfogalmazása: lényegében a törvényes bírói úthoz való jogról van szó benne. Modern viszonyainkban az alanyi kör az állampolgárok teljessége, míg a 13. században egy viszonylag jól definiált, lényegesen szűkebb társadalmi csoport. Ma sincs másként: csak törvényes úton lefolytatott perben lehet kimondani egy ember bűnösségét. Az Aranybulla világosan utalt arra is, kiktől kellett a *serviensek*nek tartaniuk: nem a királytól, hanem a nagyuraktól, velük szemben fordultak a királyhoz.

Az Aranybullában rögzített szabadságjog, a bírói úthoz való jog, töretlenül megmaradt az egész középkoron át a nemesi társadalomban. A középkori magyar nemesi jogállás tartalmi elemeit a *Tripartitum* tartalmazta, közelebbről a híres *primae nonus* (Pars I, Titulus 9.). Első helyen szerepel itt, hogy nemest perbe csak idézni lehet, letartóztatni nem – hacsak nem nyilvános gonosztevőről (*publicus malefactor*) van szó: az illetet ugyanis bárki a tettenérés alkalmával (de csak ekkor!) elfoghatja. Ez az egyértelműen az Aranybullára visszavezethető szabadságjog évszázadokon át nemesi előjog maradt; csak 1861-ben, az Országbírói Értekezlet alkotta Ideiglenes Törvénykezési Szabályok terjesztette ki az alanyi kört minden országlakosra. Véglegesen a polgári társadalom alapelveinek megfelelő szabályozást az 1896. évi XXXIII. tc., a bünvádi perrendtartás adott; ekkorra a nemesi cím alkotmányjogi jelentősége már igen csekélylyé vált, így például semmiféle bűncselekmény elkövetése nem járt a nemesi cím elvesztésével, sőt még a nemesség elnyerésére való képesség elvesztését sem vonta maga után (1878. évi V. tc. 55. §).

E kiváltság középkori értelmezéséhez még azt a lényeges megjegyzést kell fűzni, hogy az Aranybulla megfogalmazása nem csupán a szoros értelemben vett büntetőjogi védelmet ígérte, hanem szembefordult mindazokkal, akik a szerviensek romlására törnek (*destruant*), tehát a magánjogias sérelmek is idevonhatók. Ez persze nem is meglepő, hiszen tudnivaló, hogy a középkorban Európában, benne Magyarországon is, a per eljárásjogi szempontból egységes volt; nem volt különbség a per szerkezetében annak anyagi jog tartalmát illetően, vagyis hogy vagyoni tartalom vagy büntett volt-e a jogvita tárgya.⁴⁰

⁴⁰ A középkori perről vö. Rüping, H. (1991) Grundriß der Strafrechtsgeschichte, 2. Auflage, München, Verlag C. H. Beck, 7, 16–23, 32, 39–41, 46–48., Rüping, H., Jeroschek, G. (2011) Grundriß der Strafrechtsgeschichte, 6., völlig überarbeitete Auflage, München, Verlag C. H. Beck, 29–37, 44–46.

A törvénykezésben alapkérdés az is, ki lehet a bíró. Az Aranybulla a királyi vármegyék előjáróinak jogkörét szűken vonta meg: „A megyésispánok a szerviensek birtokain csak a pénzél és a tizeddel kapcsolatos ügyben ítélkezzenek. A megyei udvarispánok csak várak népe felett ítélkezzenek.” A bíraskodás joga az egész középkoron át (de még az újkorban is) társadalmi-hatalmi funkcióhoz kapcsolódott elsősorban, a tanult jogászság általában csak szekundáns lehetett, bár a bonyolult jogi ügyekben nélkülözhetetlennek bizonyult.⁴¹ Az Aranybulla kiadásának idejében a megyésispánok a király legfőbb vidéki tisztviselői, nagyhatalmú urak voltak. A *serviensek* nem az ő bírói joghatóságuk alá kívántak tartozni, hanem hangsúlyozni kívánták a közvetlen királyi megítélés igényét. Ez a forráshely is szemléletes példája annak a társadalomtörténeti jelenségnek, hogy nálunk a láncolatos hűbériség nyugati minta szerint nem alakult ki, hanem inkább az angolhoz hasonlítható centralizált modell formálódott ki. A szerviensek e képlet szerint kizárólag a királyhoz való közvetlen kapcsolódásban érezhették törekvéseiket biztonságban. A megyésispánok tehát az Aranybulla szerint a szerviensek személye és birtoka felett nem ítéltettek; a királyt szolgáló, szabad birtokosok fölött az Aranybulla nem adott az ispánoknak hatalmat.

A király személyes bíraskodása alá tartozást célzó törekvés még egy nyomatékot kapott, igaz, nem lényegtelen hangsúlyeltolódással. Az Aranybulla első rendelkezése említi már, hogy a király helyettese a nádor, aki őt általánosan, így a bíraskodásban is helyettesítheti. Ha azonban az ítélet fej- és jószágvesztésre (*sententia capitalis*) szolt, a per a király tudta nélkül nem zárható le – amennyiben az alperes nemes (*nobilis*). Az Aranybulla szövege világosan különbséget tesz szóhasználatában a király szolgái (*servientes regis*) és a nagyurak (*nobiles, iobagiones*) között. Utóbbiak megnevezése később más társadalmi osztályokat illetett: *nobiles* lesznek általában a nemesek, méghozzá szorosabb értelemben a kis- és középbirtokosok, a jobbágy kifejezést pedig a társadalom gazdaságilag és főleg jogilag kiszolgáltatott paraszti rétegére alkalmazták. A nádori bíraskodással kapcsolatos fenti kiváltságot tehát szövegszerűen nem a

41 A középkori egyházi bíraskodásra nézve vö. Balogh, E. (2018) Die Rolle der iurisperitorem in der mittelalterlichen ungarischen kirchlichen Gerichtsbarkeit, mit Hinblick auf die bayerische Entwicklung. In: Elmar Güthoff, E., Selge, K.-H. (Hg.): *De Processibus Matrimonialibus. Fachzeitschrift zu Fragen des kanonischen Ehe- und Prozeßrechtes, Band 25/26*, Frankfurt/Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien, Peter Lang, 19, 9–20.

szerviensek kapták, hanem a nagyurak. A jogtörténeti fejlődés azonban olyan irányba haladt, hogy a középkori jogrendet leíró *Tripartitum* már jogilag egységes nemességről ír, s annak az egész rendi koron át töretlenül érvényesülő bírói jogosultsága volt az, hogy pereiben fellebbezhetett a királyi kúriába, és éppen a fej- és jószágvesztéssel fenyegetett ügyeket csakis ott lehetett jogerősen eldönteni. Megállapítható tehát, hogy az elnevezéssel (*nobilis*) az Aranybullában megjelenő perjogi és számtalan magánjogi tartalmú kiváltság⁴² is átszármazott egy valamivel alacsonyabb, közjogilag egységesült társadalmi kategóriára, a teljes nemességre.

A középkor gyakran zavaros peres eljárásaiban gyakori volt az egyes bírói fórumok közötti vetélkedés. Mivel a bíróságok joghatóságát szabályozó törvény természetesen nem volt, a nagyobb hatalmú bírói fórum bármikor magához vonhatta a pert. Főleg az egyházi bíróságok és a világi fórumok között volt megfigyelhető ez a vetélkedés, melynek tárgyai rendszerint a királyi birtokjogokat érintő ügyek voltak. Meg kell állapítani, hogy a királyi udvar bíróságai által kiküldött, ún. átterelő parancsnak (*mandatum transmissionale*) a szentszékek rendre engedelmességek.⁴³

A bírói ítélet jogerejéhez a király a maga tekintélyét is odaállította, nyilván azért, mert igény volt rá: „Ha valakit bírói eljárás során elítéltek, akkor őt senki a hatalmasok közül meg ne védhesse.” E rendelkezés célja jobban megérthető, ha tudjuk, hogy a középkori vádelvű perben (*accusatio*) hozott bírói ítélet végrehajtásának intézményesített formája úgy, mint a modern korban, még nem volt kiépülve. Leginkább a pernyertes joga és érdeke volt, hogy gondoskodjon az ítélet végrehajtásáról, amihez a bírói ítélet birtokában jogcíme már volt, de ereje és lehetősége nem biztos. Különösen akkor fordulhatott a helyzet kimenetele kétségessé, ha az elítéltet valaki védelmébe vette. A rendszerint nádori közgyűlésen (*congregatio generalis*) hozott levelesítés (*proscriptio*)⁴⁴ eseteitől eltekintve ezt, főleg a nagyurak, különösebb kockázat nélkül megtehették. Velük szemben csak a király tekintélyére és parancsára lehetett hivatkozni – ezt a jogsegélyt ígérte az Aranybulla idézett rendelkezése.

42 Homoki-Nagy, 1999, 79–87.

43 Bónis, Gy. (1963) *Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn vor 1526*. ZRG 80 Kan. Abt. 49, 174–235.

44 A nádori vándorbíráskodás során azok ellen a gonosztevők hírében álló személyek ellen, távollétükben hozott ítélet, amely szerint ők bárhol büntetlenül elfogathatók, sőt megölhetőek, támogatóik pedig szintén büntetés alá esnek. Béli G. (2006) *Bírói közgyűlések Magyarországon 1273 és 1301 között*. In: Mezey B., Révész T. M. (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, Gondolat Kiadó, 97–116.

A szabályos bírói eljárás jogához való ragaszkodás fellelhető a magyar Aranybullával oly gyakran összefüggésbe hozott angol Magna Carta Libertatum (1215) rendelkezései között is (39), ahol a kedvezményezett társadalmi bázis jóval szélesebb, tekintve, hogy ott minden szabad embert megilletett ez a jog. Azt mondhatjuk, hogy a paraszti réteg ott is kívül rekedt az alkotmányos alanyi körön, és a társadalom privilegizált katonai-papi-polgári elemeit védelmezte a rendelkezés. Az angol társadalom haladottabb szerkezetét tükrözi az a megállapítás, amely szerint a nagybárok azzal a kiváltsággal is bírtak, hogy fölöttük csak a királyi udvar tanácsa bírászkodhatott (*nisi per legale iudicium parium suorum*). Nemcsak a szigetországi, de évszázadokkal később az angol jogfejlődésre tudatosan és határozottan támaszkodó USA alkotmánya (5–8. *amendment*) is nagy hangsúllyal rögzítette a *due process of law* tételét: csak törvényes vád alapján indítható bárki ellen büntetőeljárás.

5. Az ellenállási záradékok

Minden jogi dokumentum annyit ér, amennyire konfliktushelyzetekben érvényt lehet neki szerezni: ennek célját pedig a szankció szolgálja. Ha nincs szankció, az *lex imperfecta*, mely alkalmasint erkölcsi kötőerővel bírhat, s ekként hatékonysága nem is lebecsülendő, de a jog sajátjaként számon tartott kikényszeríthetőség hiányzik. Mivel az aranybullák Európa középkori századaiban keletkeztek, amikor a hűbériségnek már teljes jogi arzenálja készen állt, sőt a bontakozó rendiség is az ajtóban 'toporgott', természetesnek tekinthetjük, hogy az uralkodók által kiadott kiváltságlevelek tartalmaztak általában valamilyen garanciális záradékot. Nagy különbségek mutatkoztak azonban abban, hogy ezek a szankciós rendelkezések milyen tartalommal és milyen részletességgel íródtak. Bármi került is e cikelyekbe, az oklevelek igazi súlyát az adta meg, hogy a további gyakorlatban miként érvényesültek a kiváltságok, s főként a szankciós záradékok.

Az ellenállási jog szabályozásának legismertebb példája az angol Magna Carta nevezetes 61. cikkelyében olvasható. A béke és szabadságjogok biztosítása végett (*forma securitatis ad observandum pacem et libertates*) a bárók egy 25 fős tanácsot választhattak, amely önmaga létszámát kooptálás által ki is egészíthette. Saját kebeléből továbbá egy 4 fős szűkebb bizottságot alakíthatott, amely mintegy közvetített a király és a magukat sértve érzők között. A benyújtott panasz elbírálására a királynak 40 napja

volt, minekutána a tanács az ország közösségével (*communa regni*) a királyi jószágokra rátehetette kezét, sőt egyéb módon is szankciókat alkalmazhattak. Az magától értetődött, hogy az uralkodócsalád tagjainak személyes épségét nem érhetette bántódás. „Ez az 'ellenállási jog' inkább a hűbérjogi *diffidentia* szervezett formája, azaz a vazallitás fölmondása volt” – állapítja meg Ruzsoly József.⁴⁵

A különböző európai dokumentumokban tartalmilag idesorolható rendelkezések között nagy különbségek is voltak, de hasonlóságok, sőt egymásra gyakorolt hatás is felfedezhető. A magyar kiváltságlevélre jelentős hatással lehetett az analóg aragóniai dokumentum. Ezzel kapcsolatban jegyzi meg Hóman Bálint: „Az 1222. évi tavaszi mozgalom irányítói Aragóniai Konstancia férjének, Imre királynak hívei voltak, s a királyné kíséretében Magyarországra jött és itt megtelepedett spanyol urak révén ismerkedtek meg az aragón királyság alkotmányjogi intézményeivel, aminek a *cortez* részvétele az – Aranybulla nádorának egyetemes bírói hatáskörével rendelkező – *justizza* megválasztásában, a *justizza* ellenőrző közjogi hatásköre és a *ius resistendi*, a nemesség ellenállási joga voltak.”⁴⁶

A magyar Aranybulla ellenállási záradékával kapcsolatban a legelső megállapítás az, hogy meglehetősen lakonikus a megfogalmazás. A bulla nem szól arról, hogy a király milyen módon sértheti meg ígéreteit; csak aktív vagy passzív módon is, ki jogosult a jogsértést megállapítani, milyen módon kell a királyt figyelmeztetni, s főleg: milyen eszközöket lehet törvényesen igénybe venni az ellenállási jog gyakorlása során. Mit jelentsen közelebbről az ellenállás magános vagy kollektív gyakorolhatósága? Megannyi válaszra váró kérdés, a válaszok pedig bizonytalanok.

Mindenekelőtt látnivaló, hogy az Aranybulla nem akárkinek, hanem csak az ország előkelőinek adta meg az ellenállás kiváltságos – és nem veszélytelen – jogát. Ők pedig az ország püspökei, a jobbágy- és nemesurak, a társadalom és a politikai elit legfelső rétege. A királyi szerviensek, akikről az Aranybulla számos rendelkezése szól, nem részesültek az ellenállás jogában; ők majd csak akkortól formálhattak erre igényt, amikor a nemes (*nobilis*) megjelölés általánosan érvényesült rájuk.

Az ellenállás jogának a király részéről történő elismerése súlyos önkorlátozás volt, s fölöttébb valószínű – a többi hasonló külföldi, analóg példák mintájára –, hogy csupán az aktuális nyomás hatására került az 1222. évi

45 Ruzsoly, 2011, 365.

46 Magyar történet II., 84–85.

Aranybullába, és az 1231. évi megerősítésből már kimaradt; ott a kiközösítés (*excommunicatio*) egyházi szankciójával helyettesítették. A jogilag gyorsan egységesülő magyar nemesség azonban jól látta, hogy II. András olyan fegyvert adott a kezükbe, amelyet nagy hiba volna elejteni, ezért súlyt helyeztek arra, hogy az ellenállási jogot a következőkben újra és újra elfogadtatták az uralkodóval. Valószínűleg a magyar királyi hatalom ereje és szilárd tekintélye adott alapot és önbizalmat ahhoz, hogy királyaink látható ellenkezés nélkül elfogadták ezt az igényt az egész középkoron át. Az ellenállási jog említett, kurta megfogalmazása ui. az értelmezés lehetőségét a királynak tartotta fenn, így az ellenállás tényleges gyakorlása az elvi fölhatalmazás birtokában is fölöttébb kockázatos vállalkozásnak bizonyult. Egészen más lett volna a helyzet, ha az angol szabadságlevélhez (*Magna Carta Libertatum*) hasonló, részletes és szabatos szabályozást fogalmaznak meg, erre azonban még kísérlet sem történt, s nemcsak azért, mert Magyarországon úgyszólván teljesen hiányzott a hűbéri jog részletesen kidolgozott rendszere. Mindebből az a következtetés adódik, hogy a királyi hatalommal való nyílt szembehelyezkedésre csakis extrém, tökéletesen egyértelmű helyzetben, és kizárólag az ország előkelőinek volt tanácsos vállalkozni.

Az is fontos kérdésként vetődik fel, hogy az ellenállási jog gyakorlása mire terjedhetett ki. A király személye nyilvánvalóan szent és sérthetetlen volt az ősi felfogás szerint: kezét lehetett-e emelni koronás főre? Fizikai kényszer alkalmazható volt-e vele szemben? Az Aranybulla szövegének egyszerű olvasata talán megenged egy ilyen értelmezést, de helyesebbnek tűnik az a megközelítés, hogy az ellenállás jogát inkább a sérelmes intézkedések végrehajtóival szemben lehetett volna alkalmazni. Az érvényesen megkoronázott magyar király iránti tisztelet olyan íratlan parancs volt nálunk, amely alól egész történelmünkben talán csak két komolyabb kivétel említhető: Záh Felicián merényletkísérlete a királyi család ellen (1330. április 17.),⁴⁷ valamint Zsigmond király esete: bárói fél éven át (1401. április 28-tól október 29-ig) tartották Siklós várában fogságban.

47 A merénylet idején már idős nagyúr a krónikák szerint karddal rontott az ebédhez készülődő uralkodói családra, és sikerült a királynét (Lokietek Erzsébet) kezén megsebesítenie. A király, Károly Róbert (1308–1342) később szörnyű bosszút állt a támadásért: a fennmaradt országbírói ítéletlevélben foglalt szankció Felicián fiát és egyik leányát lefejeztette, unokáit a rodoszi johanniták kezére adta, másik leányát, Klárát elrettentésképpen megcsonkítva hurcoltatta végig az országon, a nemzetséget pedig harmadízíglenn kiirtani rendelte. Vö. Almási T. (2000) Záh Felicián ítéletlevele. *Actas*, 2000/1–2. 191–197.

Az ellenállást az Aranybulla szerint a feljogosítottak valamennyien (*universi*) és egyenként (*singuli*) is gyakorolhatták. Az *universi et singuli* formulaszerű említése erőteljes kánonjogi hatást valószínűsít. Már a leánynegyedről szóló rendelkezés is világosan mutatta Gratianus munkájának hatását;⁴⁸ itt külön ki kell emelni, hogy a végrendekezési jog erőltetése a magyar jogtörténeti fejlődés egyértelmű tanúsága szerint szöges ellentétben állt az ősiség (*aviticitas*)⁴⁹ rendszerével, és el is bukott a vele folytatott küzdelemben. A 13. században azonban az egyház hatalma tetőpontján állott, megkerülhetetlen tekintély, az 1215. évi lateráni zsinattal lendületet vesz az a pápai törekvés, hogy Európa-szerte a kánoni jog elveivel és intézményeivel itassa át a nemzeti jogforrásokat is. Az *universi et singuli* fordulatot az egyházjog művelői, köztük Gratianus is a jusztiniánuszi római jogból (C. 5,59,5) merítették; a jogi személy és a természetes személy közti különbség kifejezésére, a jogkövetkezmények megkülönböztetésére alkalmazták. Fontos kérdés volt e körben annak eldöntése, hogy mi tekinthető *universitas*nak, mert az egyházjogászok álláspontja szerint a testület önálló jogi személynek kell tekinteni, amelyet képviselő is helyettesíthet (X,1,29 prol.), de a jogosítvány egyébként a testületet illeti meg, nem a tagokat. E jogi kérdés gyakorlati súlyát mutatja az a korabeli polémia, hogy a bíborosokat a *ius universitatis* vagy a *ius singularitatis* illeti-e meg. A neves egyházjogász, Hostiensis határozottan úgy foglalt állást, hogy a kardinálisokat a pápaválasztás és a pápai istentiszteleten való részvétel „*ex iure congregationis, non singularitatis*” illeti meg.⁵⁰ Megállapítható tehát, hogy a közösségeket megillető jogosítványok elfogadása az egyház szemléletének is szerves részét alkotta.

A kollektív joggyakorlásnak azonban természetszerű feltétele volt a személyi kör pontos meghatározása. Ennek a feltételnek a magyar Aranybulla csak programszerűen tett eleget, amikor az ellenállásra jogosultakat

48 C. 5,59,5, in: Friedberg, A. (1955) (inst-ruxit): *Corpus Iuris Canonici*. Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt.

49 Az ősiség a magyar nemesi birtokjog legfontosabb intézménye: lényegében a nemesi családok vér- és jogközösségét, birtokaikon fennálló kölcsönös öröklési jogát jelentette, vagyis szemben a római kánoni jog individuális jogszemléletével, a családi közös birtoklás eszméjének talaján állott. Az 1848. évi XV. tc. törölte el. Vö. Ősiség (szócikk). In: Pomogyi L. (2008) *Magyar alkotmány- és jogtörténeti kézikönyvtár*. Budapest, Mérték Kiadó, 915–916.; „*Aviticitas: ius hereditarium bonorum ab avis acceptorum*” (szócikk). In: Bartal, A. (1901) (condidit): *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*, Lipsiae–Budapestini, sumptibus Societatis Frankliniae, 62.

50 Bónis (2016) Henricus de Segusio (Hostiensis) középkori glosszátor műveinek jogtörténeti jelentősége és azok magyarországi használata. *Jura*, 2016/1. 25–30.

a püspökökben, jobbágyokban és nemeseekben, tehát általában a nagyurakban jelöli meg. A magyar fejlődés sajátossága, hogy a kezdeti, aránylag szűk személyi kör idővel hatalmasan kitágult, ezzel együtt azonban jogilag pontosabbá is vált: a jogilag egységes nemesség, az *universitas nobilium* kialakulásával a személyi oldal jól definiált lett, a létszám azonban olyan mértékben felduzzadt, hogy az érdekérvényesítés jóformán csak képviseleti úton lett gyakorolható – ez pedig alkotmányjogilag már a rendi országgyűlés történetébe torkollik. Az Aranybulla itt tárgyalt szöveghelye tehát a kánoni jog érezhető hatására az ellenállási jognak a korabeli jogfelfogás szerinti mindkét gyakorlási formáját említette.

Mi volt az ellenállás kockázata? Az Aranybulla világosan megmondja, hogy a „hűtlenség minden vétke alól” mentesülnek a jogszerű ellenállás gyakorlói. A hűtlenség (*nota infidelitatis*) volt a feudális társadalom legsúlyosabb büntettségcsoportja, a legsúlyosabb büntettek tartoztak ide, amelyeket vazallus hűbérurával szemben elkövethetett.⁵¹ A hűbéri társadalom alapvető köteléke, a hűség (*fides*) sérült, ami az állami szervezetnek is megtartó ereje volt. A hűtlenség büntetése szabály szerint fej- és jószágvesztés volt az egész rendi korszakon át, ahol a jogvesztő hatály Werbőczy szerint *ipso facto* beállt. Az ítélet ’jószágpusztító’ hatása eszerint a tett elkövetésének idejére megy vissza (*ex tunc*), aminek öröklésjogi szempontból volt különösen fontos jelentősége, hiszen a hűtlenség elkövetése előtt született gyermekek nem örökölhettek, az utána születettek viszont (királyi kegyelem birtokában) igényt formálhattak osztályrészükre. A hűtlenségben elmarasztalt és a korábban születettek között megszakadt az öröklési kapcsolat, amelyet az utólagos királyi kegyelem sem állíthatott helyre a *Tripartitum* szerint⁵² – a fejvesztés végrehajtása alól azonban a királyi kegyelem mentesíthetett.

Az Aranybulla későbbi átirataiban és a kapcsolódó jogforrásokban (az 1231. évi Aranybullától eltekintve) szakadatlanul jelen lévő ellenállási jog úgy tűnik, csupán lehetőség maradt; az ország előkelői, nemesei nem mertek élni vele. Meg kell azonban különböztetni az ellenállás aktív és passzív formáját. A törvénytelennek gondolt királyi hatalommal való passzív szembehelyezkedés sokkal veszélytelenebbnek tűnt, és a gyakorlatban számtalanszor, különböző módokon alkalmazták is.

51 Barna A. (2015) *Az állam elleni bűncselekmények szabályozása a 19. századi Magyarországon, különös tekintettel a büntettekéről és vétségekről szóló 1878. évi 5. törvénycikk előzményeire és megalkotására*. Győr, Universitas-Győr Nonprofit Kft., 23–49.

52 Vö. *Tripartitum*, Pars I, Tit. 16.

Magyarország újkori történelmében alkotmányjogi szempontból is alapvető változások történtek. A török birodalom földrajzi és politikai térnyerésével a három részre szakadt ország nyugati és északi részét jelentő ún. királyi Magyarország képviselte a formális kontinuitást a középkori Magyar Királysággal, itt azonban az uralkodóház a Habsburg lett (1541, a főváros, Buda elfoglalása). Mint tudott, a töröknek Magyarországról való kiűzésében (1686, a főváros, Buda visszafoglalása) a bécsi udvar mulhatatlan érdemeket szerzett, ezért a teljességét visszanyert ország rendjei ezt viszonzandó (és persze kényszerűségből) elfogadták a Habsburg család trónöröklési jogát (egyelőre a fiág, majd 1723-ban a leányág) javára – és lemondtak az ellenállás jogáról.⁵³ A *ius resistendi* aktív formája ettől kezdve alkotmányosan nem volt gyakorolható.

Az uralkodóval szembeni ellenállásnak történelmünkben a Habsburg dinasztia színre lépésével egy új dimenziója nyílt meg: a nemzeti függetlenedési törekvések. Erre a szempontra az Aranybulla idején természetesen még senki sem gondolhatott. Már a török hódoltság idején több olyan nemzeti ellenállási mozgalom fejlődött ki, amelyek az (idegen) uralkodóval szembeni nyílt, fegyveres felkelés képét öltötték magukra; ezek a mozgalmak önértelmezésükben mindig súlyt helyeztek a legitimitásra, az ellenállás gyakorlásának jogszerűségére. E küzdelmek általában bizonyos mértékig sikeresnek is bizonyultak. A királyi udvar több erdélyi fejedelemmel: Bocskai Istvánnal Bécsben (1606), Bethlen Gáborral Nikolsburgban (1622), I. Rákóczi Györggyel Linzben (1645) megkötött békékben kötelezte magát újra és újra a magyar rendi alkotmány tiszteletben tartására. Bocskai felkelése volt az első szervezett fegyveres összecsapás a király és a nemzet között. A magyar rendek nem a protestantizmus szellemi fegyvertárát alkalmazták, hanem a középkori világképbe ágyazott politikai felfogás platformján állottak.

Bár a protestáns egyházak számára kivívott szabad vallásgyakorlás joga az egyik legbecsesebb eredménye a bécsi békének, nagyon figyelemre méltó, hogy Bocskai és híveinek közjogi felfogása és érvelésük alapja a középkori egyház tanítására megy vissza, amely szerint az Isten törvényeit meg nem tartó, gonosz uralkodóval szemben az alattvalóknak joguk van az ellenállásra. Formálisan a régi királyok alatt élvezett szabadságok súlyos és rendszeres csorbulását említik. A szabadságjogok első rögzítése pedig maga az Aranybulla. A rendek az Aranybullára a Hármaskönyvön

53 1687. évi IV. tc.

keresztül hivatkoztak, amely jóformán 1848-ig használatban volt. A középkori szóhasználatban különben az Aranybullát csak úgy emlegették, mint *decretum generale*; Werbőczy is ezt a kifejezést használja a nemesi szabadságjogok ismertetésekor, és a Bocskai-féle felkelés politikai dokumentumaiban is így olvassuk. A fegyveres rendi ellenállás tehát erősebb jogcímet látott a történelmi kontinuitást is kifejező középkori magyar jogforrásokban, mint a harcos kálvinista eszmékben.

A Habsburgokkal szembeni fegyveres fellépések azonban a voltaképeni célt, a teljes nemzeti függetlenséget nem hozták meg, így a magyar nemzeti, rendi ellenállás reálisan legfontosabb alkotmányos bástyája a nemesi vármegye, a *municipium* lett, amelynek elfogadott joga volt a *ius inertiae*, vagyis a passzív ellenállás joga. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy ha a vármegye nemesi közgyűlése valamely uralkodói rendeletet törvénytelennek talált, az ellen feliratot intézett, s ha tiltakozása nem volt eredményes, a királyi rendeletet 'tisztelettel félretette'. A megyéknek ez az eljárása legtöbbször elérte célját, mert a kormánynak a végrehajtásra Magyarországon a vármegyéken kívül nem volt más szerve, így vagy engedett, vagy rendkívüli eszközökhöz kellett nyúlnia.

Az 1848. évi fordulat megteremtette a polgári társadalomnak megfelelő alkotmányos jogviszonyokat, és bár a parlamentáris kormányzás éles ellentétben állt a megyei ellenállás ősi jogával, a jogalkotó implicite meghagyta a megyéket e régtől gyakorolt joguk birtokában (1848. évi XVI. tc.). Az alkotmányos fejlődés világosan a megyei ellenállási jog visszaszorulása felé mutatott. A megyerendezési törvény (1870. évi XLII. tc.) szintén fenntartotta a törvényhatóságoknak azt a jogát, hogy a kormány rendeleteinek törvényessége és célszerűsége felett őrködjének, de már csupán a 'felirati jog' képében. A vármegyei közgyűlés nehézkes és a 19. század második felében már teljesen idejétmúlt intézményének a végrehajtásból történt kiiktatásával lényegében elenyészett a központi hatalommal szembeni helyi ellenállás intézményesült lehetősége.

A passzív ellenállás egyik ismert példája a II. Józseffel (1780–1790) szembeni nemesi-nemzeti ellenállás volt. Az uralkodó, tudatában annak, hogy a koronázási esküben és a hitlevélben⁵⁴ ígéretet kell tennie a régi magyar nemesi kiváltságok megtartására, meg sem koronáztatta magát

54 A királyi hitlevél vagy koronázási hitlevél (*diploma inaugurale*) az öröklés jogán trónra lépő király által az alkotmány biztosítására, a koronázás alkalmával, ünnepélyes alakban kiadott oklevél, amelynek tartalmára a koronázási szertartás során esküt tesznek. Vö. Márkus D. (1903) (szerk.): *Magyar Jogi Lexikon*, IV. kötet, Budapest, Pallas, 808–810.

(így lett ő a magyar történelem 'kalapos' királya), és rendeletekkel kormányzott. A magyar alkotmány felfogása szerint az ő uralkodása jogilag *interregnum* volt, az ellenállás passzív formája tehát törvényesen gyakorolható. Az uralkodó ezt az értelmezést mintha akceptálta is volna, mert ilyen alapon pl. hűtlenségi pereket valóban nem indított. A passzív rezisztencia legismertebb példája azonban történelmünkben Ferenc Józseffel, a magyar forradalom és szabadságharc (1848–1849) vérbe fojtójával szemben megnyilvánuló nyílt nemzeti ellenszenv időszaka (1849–1867), az ún. neoabszolutizmus volt. Az ellenállás alkotmányos alapját ekkor is az a tény adta, hogy az uralkodó nem legitim, lényegében trónbitorló, hiszen az érvényesen megkoronázott V. Ferdinánd lemondását a magyar országgyűlés nem fogadta el. Az ország egységes, határozott és jogilag egzakt álláspontja – figyelemmel persze a külpolitikai események kényszerítő körülményeire is – Ferenc Józsefet meghátrálásra készítette. 1867. június 8-án megkoronáztatta magát, és kiadta a hitlevelet is. Az 1867. évi I. tc. jóváhagyta V. Ferdinánd lemondását, ezzel az alkotmányos válság megoldódott.

Az Aranybullának alkotmánytörténetünkben betöltött szerepére és jelentőségére éles fényt vet az a tény, hogy bár autográf kézirat nem maradt fenn, a szöveg meglehetősen pontos áthagyományozása bizonyosra vehető, ami önmagában mutatja, micsoda fontosságot tulajdonítottak századokon át ennek az oklevélnek. A magyar rendeknek sikerült kivételt nem tűrő gyakorlattá tenni azt a királyi kötelmet, hogy a koronázás alkalmával az uralkodó megerősíti az 1222. évi Aranybullát – azzal a két kivétellel, hogy 1351. óta a szabad végrendelkezési jogot nem említik, 1687-től pedig a királyt nem fenyegeti az ellenállás ősi fegyvere. Megállapítható, hogy modern körülmények között mindkét jogintézmény szilárd alapokon nyugszik, nem sértve, inkább beteljesítve az ősök törekvéseit: az öröklési jog a magánjog római jogra épülő rendszerének kikristályosodott része, az önkényesen eljáró államhatalommal szemben pedig az alkotmányos jogállam garanciái nyújtanak biztos menedéket. Talán nem érdektelen végezetül megemlíteni, hogy az 1990-ben életre hívott magyar Alkotmánybíróság rendszeres tanácskozásainak otthont adó ülésterem falát is az Aranybulla *facsimile* változata díszíti.

Irodalom

- A mongolok titkos története* (1962) (Ford. Ligeti L., Képes G.) Budapest, Gondolat.
- Almási T. (2000) Záh Felicián ítéletlevele. *Aetas* 2000/1–2.
- Asztalos L., Csizmadia A., Kovács K. (1978) *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Balogh E. (1999) Az Aranybulla helye a magyar alkotmánytörténetben. Besenyei L., Balogh E., Pedrazza Gorlero, M. (szerk.) *De Bulla Aurea Andrae II. Regis Hungariae MCCXXII*. Verona, Edizioni Valdonega.
- Balogh E. (2016) Alkotmányunk történetisége, kitekintéssel az Alkotmánybíróság judikatúrájára. In: Balogh E. (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről. Tanulmányok a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar oktatóinak tollából*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó.
- Balogh E. (2016) A Várad Regestrum mint jogtörténeti forrás és az istenítéletek. In: Barna G. (szerk.): *Mortun falu. 800 éves Kunszentmárton, 1215–2015*. Helytörténeti Múzeum, Kunszentmárton.
- Balogh, E. (2018) Die Rolle der iurisperitorum in der mittelalterlichen ungarischen kirchlichen Gerichtsbarkeit, mit Hinblick auf die bayerische Entwicklung. In: Elmar Gúthoff, E., Selge, K-H. (Hg.): *De Processibus Matrimonialibus. Fachzeitschrift zu Fragen des kanonischen Ehe- und Prozeßrechtes, Band 25/26*, Peter Lang, Frankfurt/Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien.
- Barna A. (2015) Az állam elleni bűncselekmények szabályozása a 19. századi Magyarországon, különös tekintettel a büntettekről és vétségekről szóló 1878. évi 5. törvénycikk előzményeire és megalkotására. Győr, Universitas-Győr Nonprofit Kft.
- Bartal, A. (1901) (condidit): *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*, „Aviticitas: ius hereditarium bonorum ab avis acceptorum” (szócikk). Lipsiae–Budapestini, sumptibus Societatis Frankliniae.
- Béli G. (2006) Bírói közgyűlések Magyarországon 1273 és 1301 között. In: Mezey B., Révész T. M. (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Besenyei L., Érszegi G., Pedrazza Gorlero, M. (szerk.) (1999): *De Bulla Aurea Andrae regis Hungariae MCCXXII*. Verona, Edizioni Valdonega.
- Bódiné Beliznai K. (2014) *A bíbor méltóság, a sárga árulás. Szimbólumok és rituálék a jogtörténetben*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Bónis Gy. (1944) A történeti alkotmány. *Hitel*, 1944. június.
- Bónis Gy. (1947) *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Kolozsvár, Nagyenyedi Bethlen Nyomda.
- Bónis Gy. (1971) *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Bónis Gy. (1972) *A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- Bónis Gy., Sarlós M. (1957) *Egyetemes állam- és jogtörténet*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Bónis, Gy. (1963) *Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn vor 1526*. ZRG 80 Kan. Abt. 49.
- Bónis P. (2016) Henricus de Segusio (Hostiensis) középkori glosszátor műveinek jogtörténeti jelentősége és azok magyarországi használata. *Jura* 2016/1.
- D'Eszlary, Ch. (1958) Magna Carta and the Assises of Jerusalem. *American Journal of Legal History*, Vol. 2, No. 3.
- Eckhart F. (1946) *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, Politzer és Fia jogi könyvkereskedés kiadása.
- Erdene, N. (2013) Dzsingisz kán törvénykönyve – a középkori keleti jogszemlélet lenyomata. *Valóság* 2.
- Érszegi G. (1987) Az Aranybulla. In: Szigethy G. (szerk.): *II. Endre Aranybullája*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Érszegi G. (1990) *Az Aranybulla*. Budapest, Helikon Kiadó.
- Friedberg, A. (1955) (instruxit): *Corpus Iuris Canonici*. Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt.
- Hermann E. (1973) *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 1)*. 2., javított kiadás, München, Aurora Könyvek.
- Hóman B., Szekfű Gy. (dátum nélkül) *Magyar történet II*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Homoki-Nagy M. (2016) A szabadságjogok megjelenése a magyar történeti alkotmányban. In: Balogh E. (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről. Tanulmányok a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar oktatóinak tollából*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó.
- Horváth A. (2020) A történeti alkotmány, a Szent Korona-tan mint a szuverenitás biztosítója. In: Karácsony A. (szerk.): *Szuverenitáskérdések. Elméletek, történetek*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Karácsonyi J., Borovszky S. (1903) *Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom. (Regestrum Varadinense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum.)* Az 1550-iki kiadás hű másával együtt dr. Karácsonyi János és dr. Borovszky Samu akadémiai 1. tagok közreműködésével kiadja a váradi káptalan. Budapest, Hornyánszky Viktor.
- Karbić, D. Matijević, M. Ross Sweeney, S. and J. (ed.) (2006) *Thomae Archidiaconi Spalatensis: Historia Salonitanorum atque Spalatinorum Pontificum. Archidiacon Thomas of Split: History of the bishops of Salona and Split*. Latin text by: Olga Perić. Central European Medieval Texts, Volume 4. Budapest – New York, CEU Press.
- Képes Krónika* (2004) (Ford. Bollók János). Budapest, Osiris Kiadó.
- Kristó Gy. (1976) *Az aranybullák évszázada*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Kumorowitz L. B. (1963) A budai várkapolna és a Szent Zsigmond-prépostság történetéhez. In: Gerevich L., Tarjánys S. (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából XV*. Budapest, a Budapesti Történeti Múzeum Kiadványa – Akadémiai kiadó.

- Landau, P. (2015) Die Königswahl vom Sachsenspiegel zum Schwabenspiegel. In: Balogh, E. (Hg.): *Schwabenspiegelforschung im Donaugebiet. Konferenzbeiträge in Szeged zum mittelalterlichen Rechtstransfer deutscher Spiegel (Ius Saxonico-Maieburgense in Oriente. Das sächsisch-magdeburgische Recht als kulturelles Bindeglied zwischen den Rechtsordnungen Ost- und Mitteleuropas 4)*, Berlin–Boston, De Gruyter.
- László B. (2017) Királyi jog az Aranybullákban. *Jura* 2017/1.
- Mezey B. (2018) Történeti alkotmány – kartális alkotmány. Hagyomány és jogtörténet. In: Menyhárd A., Varga I. (szerk.): *350 éves az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara. A jubileumi év konferenciasorozatának tanulmányai*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Mezey B., Gosztonyi G. (2020) *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Márkus D. (1903) (szerk.): *Magyar Jogi Lexikon, IV. kötet*, Budapest, Pallas.
- Petrovics I. (1994) Aranybulla. In: Kristó Gy., Engel P., Makk F. (szerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Pomogyi L. (2008) *Magyar alkotmány- és jogtörténeti kézisztár. Ősiség (szócikk)*. Budapest, Mérték Kiadó.
- Pörtner, R. (1985) *A Szent Sír hadművelet. A keresztes hadjáratok a legendákban és a valóságban (1095–1187)*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Rácz Gy. (2020): II. András aranybullával megerősített oklevele, 1221 – Charter of Andrew II, Authenticated with a golden bull, 1221. In: Ö. Kovács J., Paukovics G. (szerk.): *A nemzet emlékezete. A magyar történelem mérföldkövei – Heritage of a Nation. Landmarks of Hungarian History*. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár.
- Ruszoly J. (2011) *Európai jog- és alkotmánytörténelem (Opera Iurisprudentiae 1)*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány.
- Ruszoly J. (2009) Az alkotmányozás történetisége, 1989. In: Bobvos, P. (szerk.): *Reformator iuris cooperandi. Tanulmányok Veres József 80. születésnapja tiszteletére*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány.
- Rüping, H. (1991) *Grundriß der Strafrechtsgeschichte*, 2. Auflage, München, Verlag C. H. Beck, 7, 16–23, 32, 39–41, 46–48., Rüping, H., Jerouschek, G. (2011) *Grundriß der Strafrechtsgeschichte*, 6., völlig überarbeitete Auflage. München, Verlag C. H. Beck.
- Schweitzer G. (2018) A két világháború közötti új államrendszerek és a történeti alkotmány. In: Auer Á., Berke Gy., György I., Hazafi, Z. (szerk.): *Ünnepi kötet a 65 éves Kiss György tiszteletére*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó.
- Stipta I. (2020) *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Szabó I. (2020) Az ősi alkotmány. Történeti előzmények. In: Csink L., Schanda B., Varga Zs. A. (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press.
- Szádeczky-Kardoss L. (1927) *A székely nemzet története és alkotmánya*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Szigethy G. (1987) (szerk.) *II. Endre Aranybullája*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, Gondolkodó Magyarok.

- Szmodis J. (2010) Adalékok a nyugati jog problematikájához. *Állam- és Jogtudomány* 2010/2.
- Tóth E. (2018) *A magyar Szent Korona és a koronázási jelvények*. Budapest, Országház Könyvkiadó, 9–13.
- Willoweit, D., Seif, U. (Hg.) (2003) *Europäische Verfassungsgeschichte*. München, Verlag C. H. Beck.
- Zsoldos A. (2011) II. András Aranybullája. *Történelmi Szemle* 2011/1.

Pest és Buda városok egy és ugyanazon Aranybullája

BLAZOVICH LÁSZLÓ

Mint ismeretes, aranybullának eredetileg az oklevélre zsinóron függesztett, arról lelógó aranypecsétet értették, amely az oklevélben foglaltakat hitelesítette. A pecsét vagy belül üres volt, azaz két lemezt egymáshoz illesztettek, vagy pedig tömören készült. Kezdetben a pápai kúriában és a német-római császárok kancelláriáiban, amelyekből az írásbeliség tovább terjedt más királyi majd fejedelmi udvarokba, alkalmazták a legfontosabb oklevelek pecsételésére. A pecsétről később az egész oklevélre átterjedt az elnevezés. Hazánkban szorosan véve Aranybullának II. András király 1222-ben kiadott, aranypecséttel ellátott oklevelét nevezzük.

Az említett forma már korábban Magyarországra érkezett és azután tovább élt. Szüllő Géza gyűjtése szerint ezen adomány- és kiváltságlevelek közül az elsőt II. Géza 1156-ban adta ki az esztergomi káptalan javára. III. Bélától öt, Imrétől hét, II. Andrástól tizenhét, IV. Bélától húsznál is több, V. Istvántól hat, Kun Lászlótól négy, III. Andrástól négy, Károly Róberttől nyolc, Nagy Lajostól húsz, Zsigmondtól közel harminc, Alberttől öt, V. Lászlótól öt, I. Mátyástól húsznál több származik. I. és II. Ferdinándnak, I. Lipótnak és Mária Teréziának ugyancsak ismeretesek aranypecséttel ellátott oklevelei.¹

Az aranypecséttel ellátott oklevelek közé tartozik a Pest számára kiadott, 1244. november 24-re keltezett oklevél, amelyet valójában október 15-e előtt adtak ki (a napi dátumot utólag írták be).² Az oklevelet Buda város ugyancsak magáénak tartotta – amelynek sajátos történetére még

1 Szüllő G. (1898) Aranybulla. In: Márkus D. (szerk.): *Magyar Jogi Lexikon öt kötetben. I. A–Bíró*. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 283.

2 Neumann T. (2010) Források Székesfehérvár középkori kiváltságainak történetéhez. In: Zsoldos Attila–Neumann Tibor: *Székesfehérvár középkori kiváltságai*. Székesfehérvár, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára, 107. 106. jegyz.

visszatérünk –, és Aranybullának nevezték. A Budai jogkönyvben tizenegy alkalommal nevezik meg, és a szabályok magjában még többször idézés nélkül megtalálható,³ ami igazolja nagy jelentőségét a budaiak számára. Más kiváltságlevelekkel együtt ezt a dokumentumot bemásolták a jogkönyvbe, azonban annak első példánya is elveszett. Három másolata maradt csupán fenn, amelyekből a pozsonyi evangélikus líceum őrizte meg a legteljesebbet, ám az sem tartalmazza a kiváltságlevelet.⁴

Pest és Buda méltán tartották oly fontosnak az utóbb Aranybullának nevezett 1244-es privilégiumlevelet, ugyanis az a városalapító oklevelek sorába tartozik, Pest és Buda pedig ennek következtében került az alapított városok közé. Heinz Stoob Közép-Európára nézve (amelyet ő a Rajnától számított) a városfejlődés több szakaszát állapította meg. Elsőként a kezdetektől 1150-ig terjedően az ún. anyavárosok kialakulásának idejét vette, azon városokét, amelyek a városok alaptípusát képezték. Az anyavárosok szolgáltak mintaként az utóbb létrejött városok gazdasági és jogéletének alakításához, a városi élet megszervezéséhez, jellegzetességeik meghatározásához (kapcsolataik az őket körülvevő feudális világgal, lakóik társadalmi tagozódása stb.). 1150-től 1250-ig tartott a nagy alapított városok kialakulásának a kora. A városi kiváltságlevelek gyakran már a polgárok által korábban megszerzett jogokat rögzítették, más esetekben azonban valóban városalapítási kísérlet szemtanúi lehetünk, amely vagy sikerrel járt, vagy nem. Ebben a folyamatban a város általános európai jelenség és fogalom lett, a privilégiumlevél által rögzített szabadságok pedig végleg elválasztották a kiváltságolt falvaktól, hospes településektől. A harmadik szakasz 1250-től 1350-ig tartott, és a kisvárosok keletkezésének idejét foglalta magába. Az 1350-től 1450-ig terjedő időt a törpevárosok (*Minderstädte*, *Zwergstädte*) kialakulása etapjának tartotta. Heinz Stoob szerint ezt követően egészen 1800-ig a városok létrejöttének nagy apályával kell számolnunk. Stoob az általa közép-európainak tartott városokat

3 Mollay K. (Hrsg.) (1959) *Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn*. Budapest, Akadémiai Kiadó. Magyar fordítása: *Buda város jogkönyve I–II*. Közreadja: Blazovich László–Schmidt József. (2020²) Szeged, Szegedi Középkorász Műhely 2001¹. 2020². Passim. (A továbbiakban: *Budai jogkönyv*). A jogkönyvben szereplő Aranybulla elnevezéseket számba veszi Spekner Enikő. Spekner E. (2012) „Egy és ugyanazon szabadság alatt”. Két város, egy kiváltságlevél: a pesti kiváltságlevél szövevényes története. In: Mikó G., Péterfi B., Vadas A. (szerk.): *Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 269. 41. jegyz.

4 *Budai jogkönyv* 14., 20–21.

lakosságuk alapján osztályozta. Törpevárosoknak tekinti a 800 lélekszám alattiakat, kisvárosnak a 800 és 4000 közöttieket, középvárosnak a 4000 és 10 000 közötti lakost számlálókat. A 10 000 felettieket pedig nagyvárosnak tartja.⁵ A felosztást, amely természetesen nem jelent mindenütt szigorú határokat, a tudományos közvélemény elfogadta, ugyanis Stoob jelentős mennyiségű adat alapján fogalmazta meg állítását.

Amint Szende Katalin írja, bár a városi privilégiumlevelek kutatása mindig jelentős szerepet játszott a várostörténeti kutatásokban, a 20. század utolsó évtizedeiben erősen visszaszorult. Az ezredfordulóhoz közeledve kapott újra erőre, amire bizonyítékként hivatkozta meg a Max-Planck Institut jogtörténeti intézetének konferenciáit és azok kiadott anyagait (1997, 1999).⁶

A korábbi idők német szakirodalmából a hosszú ideig alapműként számított munkát, Hans Planitz *Die deutsche Stadt im Mittelalter* idézzük, a magyarból pedig Fügedi Erik *Középkori magyar városprivilégiumok* című, sokáig irányt mutató művét.⁷ A hazai újabb szakirodalomból Zsoldos Attila tanulmányát említjük, aki alapos, részletekre kiterjedő elemzéssel tisztázta, hogy Székesfehérvár városprivilégiumát 1237. május 6-án adta ki IV. Béla király.⁸ Ugyancsak Zsoldos Attila foglalkozott *Károly és a városok* című tanulmányában a városoknak adott kiváltságokkal. Továbbá számos, a városi privilégiumlevelekre vonatkozó megállapítást tartalmaz Szende Katalin *Mennyit ér a kiváltság?* című, már idézett nagy ívű tanulmánya.⁹

Kis kitérőként megjegyezzük, hogy Zsoldos Attila és Szende Katalin tanulmányából, amelyhez Zsoldos térképet is illesztett, az Alföld

5 Stoob, H. (1970) *Kartographische Möglichkeiten zur Darstellung der Städteentstehung in Mitteleuropa besonders zwischen 1450 und 1800. Forschungen zum Städtewesen in Europa Bd. I.* Köln–Wien, Böhlau. 40. Stoob, H. (1979) *Stadtformen und städtisches Leben im Späten Mittelalter. Die Stadt.* Köln–Graz, Böhlau. 159.

6 Szende K. (2016) *Mennyit ér a kiváltság? Városprivilégiumok kibocsátása és rendelkezéseik betartása I. Károly alatt.* In: Weisz B. (szerk.): *Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 285.

7 Planitz, H. (1954) *Die deutsche Stadt im Mittelalter. Von der Römerzeit bis zu den Zunftkämpfen.* Graz–Köln, Böhlau-Verlag. 1954. 130–180.; Fügedi E. (1961) *Középkori magyar városprivilégiumok.* In: Pesta László – Gerevich László (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából XIV.* Budapest, Budapest Főváros Tanácsa Végrehajtó Bizottsága, Akadémiai Kiadó. 17–107.

8 Zsoldos, 2010. 9–42.

9 Zsoldos A. (2016) *Károly és a városok.* In: Weisz B. (szerk.): *Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 267–283. Szende, 2016. 285–339.

100 ezer km² területéről nem véletlenül teljesen hiányoznak a Károly Róbert uralkodása idején kiváltságolt városok. A vidék azonban nem jelentett minden tekintetben városhiányos övezetet (gondoljunk például Szegedre és Temesvárra vagy a vidék más, legalább két piackörzetű mezővárosaira), csupán e terület városai nem tartoztak a királyok érdeklődési körébe.

Visszatérve a budai Aranybullához, tartalmi elemzése előtt ejtsünk szót tudós generációknak (Salamon Ferenc, Gárdonyi Albert, Gerevich László, Mályusz Elemér, Györffy György, Kubinyi András, Ladányi Erzsébet és mások) fejtörést okozó keletkezéstörténetéhez. Vajon miért tartotta magáénak a Pestnek adott kiváltságlevelet Buda város tanácsa?¹⁰ A király az új város alapításakor budai birtokából kihasította a Várhegyet, oda pedig a tatárok által elpusztított Pest lakóinak egy része és máshonnan érkezők is betelepültek. A Duna jobb partján Kispest (Kreinfield, Kelenföld) és a budai királyi birtok között abból Buda néven kihasított területen, a Várhegyen született az új város.¹¹

A szakirodalom szerint a pestiek számára a feltehetően 1231-ben kiadott kiváltságlevelet a pestiek, amint az Aranybulla írja, a tatárjárás idején elvesztették. Amit véleményünk szerint a budaiak kérésére, bár ezt nem foglalta az oklevélbe, 1244-ben megújított, és ez lett Buda alapítólevele is. Ez már a középkorban vitát váltott ki a két város polgárai között. E vélemény nem új, Kubinyi András vetette fel, és Spekner Enikő is hajlik elfogadására.¹² A pestiek számára kiadott oklevél illetén megújítása bizonyára akkor nem, csak később okozott gondot a budaiak számára, hiszen nagy részük Pestről származott. Hasonló helyzet alakult ki az első hospes kiváltságot megőrző oklevelünk esetében. 1201-ben Imre király kegyenlívánító oklevelet adott ki a (Sáros)Patakra érkezett vendégtelepeseknek, akik, vagy legalábbis egy részük, később átköltöztek (Bodrog)Olasziba. Ők pedig már mint olaszok kérték a szabadságaikat tartalmazó oklevelük

10 A korábbi kutatási eredményeket gondosan összefoglalja és elemzi Spekner E. (2015) *Hogyan lett Buda a középkori Magyarország fővárosa. A budai királyi székhely története a 12. század végétől a 14. század közepéig* című művében. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum. 15–47. A szakirodalmi hivatkozásokat lásd ott.

11 Spekner, 2012, 264.

12 Kubinyi A. (2009) Buda kezdetei. Tanulmányok Budapest középkori történetéről I. In: Kenyeres István–Kis Péter–Sasfi Csaba (szerk.): *Budapest, Budapest Főváros Levéltára* 48., 55. Spekner, 2012. 262. és 5. jegyz.

kiadását a királytól, amely oklevél így maradt fenn, ugyancsak nem kevés fantázialehetőséget nyitva a kutatóknak.¹³

A budai Aranybullát illetően a két város, Buda és Pest között a vita az utóbbi gazdasági megerősödése és ennek következtében tekintélyének növekedése után lett egyre élesebb, ami a Budai jogkönyvben is helyet kapott egy árumegállítással kapcsolatos per lejegyzése során: „...az okatlan pestiek bepanaszoltak, és az országos bíróság elé idéztek bennünket, hogy az Aranybulla, amit Béla királytól kaptunk, az övéké, és minden kiváltság, amellyel rendelkezünk, őket illeti, és tőlük lett elidegenítve abban az időben, amikor innen szakadatlanul és minden évben adtunk nekik egy bírót, mintha azt akarták volna mondani, hogy a nevezett bírók lopták el tőlük.”¹⁴

Ugyanez a vitás helyzet nyilvánul meg abban az Ország Mihály nádor által 1477. június 29-én kiadott oklevélben, amelynek tartalmi kivonatát tartalmazza Szapolyai István nádor 1496. június 15-én kiadott ítéelő levele. Ebben a nádor felmenti a budai, pesti, fehérvári, esztergomi és pozsonyi polgárokat a zsitvatői vám fizetése alól.¹⁵

Az oklevél leírja, hogy „Pest városokat – az egyiket most Budának hívják, a másikat Pestnek, amely a budai vár vagy város alatti váralján terület – egymástól a budai vár vagy város falán kívül semmilyen távolság nem választja el, (...) és jóllehet a köznyelvben Budának nevezik, minden dolgában és ügyei intézésében, akárcsak privilégiumaiban, továbbá az oklevelekben és kódexekben mégsem a Buda, hanem mindig is régtől fogva a Pest elnevezést használta, és a fenti szabadságoknak és kiváltságoknak örvendett, illetve örvend és élvezti azokat jelenleg is”.¹⁶ Bár az oklevél

13 A pataki hospesek kiváltságlevele. Thoroczky (2018) *Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemről*. (Az előszót írta és a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette ~). Szeged, Szegedi Középkorász Műhely. 383–392. és 2125. jegyz.

14 ...da Jueden vns die vnbeissen pesther In: daz land Recht vnd klagten vns An, wie die fl. wull, so wier habenn van kivnig wella, Ier wer, vnd alle freihait, so wier hieten, alle Ier weren, vnd In: Enpfremt weren, alls die zeit, de wier In: van hinen albeg vnd alle Iar Ain Richter hetten geben, alls ob sÿ wolten sprechen, die selbing. Richter hieten Ins gestollen. (Budai jogkönyv 2001. 445. sz.)

15 Neumann, 2010, 55–90. Különösen 73. Magyar fordítása 91–122. Különösen 108.

16 ...ipsas civitates Pesth, que aliter nunc Buda appellatur, que quidem Pesth ipsa in suburbio castris sew civitatis Budensis nullo intervallo mediante dempto solo muro castris sew civitatis Budensis... et quamvis ipsa vulgari denominatione Buda appellatur, tamen in cunctis suis rebus et agendis negociis, sed et in privilegiis ipsorum, litteris eciam et codicibus non huius denominationis Buda, sed ipsius vocabuli Pesth titulo semper et ab antiquo usa et predictis libertatibus ac prerogativis gavisa fuisse et nunc gaudere et frui...

készítője az egész Várhegy alatti városrészt Pestnek nevezi pars pro toto-ként Kispestből kiindulva (talán a budaiak elmondására hallgatva) a továbbiakban azonban a valóságot írja le, azaz a várost köznyelven Budának nevezik, a hivatalos dokumentumokban azonban mindig a Pest elnevezést használták és használják. Ezt a Budai jogkönyv német elnevezése: 'Ofner Stadtrecht' is megerősíti, és az is, hogy a 14. századi oklevelekben – mint Spekner Enikő írja – még hosszú ideig a Pestújhegy elnevezést találjuk.¹⁷ Ennek nem mond ellent a Buda név időnkénti bekerülése az oklevelekbe. Az elnevezések kigyűjtését Kubinyi András végezte el.¹⁸

A városi tanács és az állami iratokat készítőik jelentős része, azaz a „fent” tehát a Pest nevet használta, a köznyelvben pedig a budai település konglomerátum lakói Budáról beszéltek, azaz a „lent” a Buda nevet fogadta el. Az állam, a hivatalos szervek, az írott jog és a köznép alkalmasint más jogszokásban éltek, amint azt Bónis György kezdeményezése nyomán Tárkány Szűcs Ernő és követői, többek között Mezey Barna kimutatták.¹⁹ Ők ezt a 18. századtól kezdve vizsgálták írott források alapján, később interjúkat is készítettek. Azonban e jogszokások korábban szintén éltek, amint ezt Gelencsér József a Szász és Sváb tükört, valamint a Budai jogkönyvet vizsgálva kimutatta.²⁰ Végül a Buda név állandósult, és a továbbiakban budai jogot említett számos forrás. A budai Aranybulla kiadása idején azonban a Pest név nem okozott gondot az onnan kirajzó oklevelet kérők számára, amivel viszont nem kevés gondot okoztak utódaiknak és a tárggyal foglalkozó kutatóknak. Mára azonban megbékélhetünk a „két város, egy kiváltságlevél” Spekner Enikő által alkotott megállapítással.²¹

*

17 Vö. Spekner, 2012, 264.

18 Kubinyi, 2009, 55–57.

19 Tárkány Szűcs E. (2003) *Magyar népi jogszokások*. Budapest, Akadémiai Kiadó.; Mezey B. (2021) Tárkány Szűcs Ernő és a jogtörténet. In: Nagy J. T., Bognár Sz., Szabó E. (szerk.): *Száz plusz tíz. Jubileumi kötet. Tárkány Szűcs Ernő (1921–1984)*. Szekszárd, Tárkány Szűcs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport, Pécsi Tudományegyetem. KPVK. Bölcsészettudományi Kutatóközpont NTI. 71–79.; A budai településekre ld. Végh A. (2006) *Buda város középkori helyrajza I.* Budapest, Budapesti Történeti Múzeum. 19–122.

20 Gelencsér J. (2019) *Népi jogélet a Káli-medencében*. Székesfehérvár. Szent István Király Múzeum. 130–134.

21 Lásd Spekner Enikő idézett tanulmányának alcímét.

Az oklevél elemzésének bevezetőjeként célszerűnek látjuk a város fogalmának meghatározását. A várost magát annyira összetett fogalomnak látták a városkutatók, hogy egy meghatározás helyett ismertetőjegyeinek összegyűjtésével, mintegy csak csokorba szedésével próbálták meg körülírni lényegét.

A város legfontosabb ismertetőjegyeinek összességét többek között Carl Haase gyűjtötte egybe.²² Meghatározása tartalmazza a külső megjelenés szempontjait, mint az egybetelepültség (utcák, terek), összetömörülés, zárt utcafront. A belső jellemzők közé sorolta a rétegekre tagolódo társadalmat, a városlakók között a középkorban létezett különböző jogállást és az ennek megfelelő funkciókat, a munkamegosztáson alapuló gazdaságot, valamint az egyes szakterületeken megnyilvánuló központi szerepet.

Max Weber és követői a város fogalmát ugyancsak az ismertetőjegyek együttesében látják, hangsúlyozván azt, hogy minden város külön személyiség, továbbá a története folyamán egy-egy város változik, és időnként más-más arcot ölt külső és belső karakterjegyeiben egyaránt. Éppen ezért Weber úgy véli, csak a város ideáltípusa írható le, amelytől számos eltérés lehetséges. Például, mint az alábbiakban látjuk, a városfalat fontos ismertetőjegynek tartja, mégis lehetnek olyan városok, amelyek nem fallal övezettek (így Tirolban, Magyarországon). Weber, miután a városok általános ismertetőjegyeit: a lakosságszámot, a sűrű beépítettséget, a gazdaságot és az egyéb, az adott helyhez kötődő központi szempontokat tárgyalta, a nyugati város meghatározó jegyeiként az erődítettséget, a piachely szerepet, saját bírói hatóságot és legalább részben a saját jogot, a szövetségi jelleget, azaz a polgárok községét (amely részleges vagy teljes autonómiával rendelkezik) látta. Ez utóbbi tartalmában benne foglaltatik az önálló norma (jogszabály) alkotási jog, valamint az autokefália, a politikai hatalom.²³

Amíg Carl Haase a város külső megjelenését, társadalmának szerkezetét és a viselt funkciókat emeli ki, addig Weber a központi helyből adódó sajátosságok mellett a polgárok községét, a *communat* vagy *Gemeinde*-t hangsúlyozza, amely a saját érdekeit és céljait próbálja érvényesíteni a

22 Haase, C. (1958) *Stadt begriff und Stadtentstehungsschichten in Westfalen*. In: Petri, F. (Hrsg.): *Westfälische Forschungen. Mitteilungen des Provinzialinstituts für westfälische Landes und Volkskunde II*. Münster: Aschendorff / Köln & Graz: Böhlau-Verlag. 16–32.

23 Weber, M. (1972) *Wirtschaft und Gesellschaft. Studienaufgabe*. Hrg. von Johannes Winkelman. 5. Aufl. Tübingen Passim. Magyar fordítása: Weber, M. (1990) *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 2/4*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 86–104.

város urával, vagy vele együtt a várost körülvevő nemesi környezettel szemben. Max Weberrel egy új elnevezés jelent meg a szakirodalomban: a nyugati városé, amely a korábbi városoktól különbözik, lényegét a polgárok szövetsége fejezi ki, és keletkezésének ideje a 11. századtól folyamatos a középkori Európában.

A város tehát egyrészt összetett, sokszínű jelenség, ami miatt a rá vonatkozó kiváltságokat, szabadságokat és szabályokat nem lehetséges egy kegynyilvánító oklevélbe foglalni, másrészt a város állandóan változik az átalakulások kereteit kifejező joggal együtt. Éppen ezért születnek a megerősödő, fejlődő városok élete során újabb és újabb szabadságjogokat adományozó vagy az addigi kiváltságokat megerősítő oklevelek. Ilyen például Buda esetében IV. László király 1276-ban kiadott oklevele, amelyben megerősítette és kiegészítette IV. Béla 1244-es privilégium levelét.²⁴ Amíg a feudális világ jogának ereje a változatlanságban nyilvánul meg, amit jól fejez ki a rá vonatkozó német kifejezés: 'altes, gutes Recht', a régi jó jog, addig a városi jog jellemzője a változás, *Wilkürrecht*, azaz változó jog. E változó jognak négy sarok- vagy tartópillére van, a városi béke, a városi szabadság, a városjog és a városalkotmány, amelyek tartalmát tudós generációk dolgozták ki,²⁵ és mivel minden város külön személyiség, a rájuk vonatkozó egyediségükben nyilvánulnak meg. Segítségükkel és a Budai jogkönyv szabályait felhasználva végezzük el a budai Aranybulla elemzését.

A városi béke

1. A középkori város az első és egyetlen olyan fallal vagy más módon övezett területe a középkori társadalomnak, ahol a magánharc formáit kizárták, és ezzel a béke sajátos szigete jött létre. A zártkörűség azt jelentette, hogy a békét a város területén minden időben a társadalom minden csoportja számára kötelező volt megtartani.

A városi béke fogalmát számos 12. századi városi oklevélben megtaláljuk. A hely békéjét a lakosság számára kezdetben a város ura biztosította, azonban ettől eltérő sajátos karaktert jelentett az, amikor egy-egy város

24 Elenchus fontium historiae urbanae, quem edendum curavit Andreas Kubinyi (1997) Vol. III. Pars. II., quam ediderunt Monika Jánosi, Peter E. Kovács, József Köblös, István Tringli. Budapest, Balassi Kiadó (továbbiakban: Elenchus 1997) 55. sz.

25 Planitz, 1954, 332–340.; Dilcher, G. (1996) *Bürgerrecht und Stadtverfassung im europäischen Mittelalter*. Köln–Weimar–Wien, Böhlau Verlag.

alapításakor a polgárok személyesen, esküvel fogadták meg egymás számára a béke fenntartását, és ezzel esküvel kötött szövetséget alkottak, amellyel mintegy az eskütársak testvéri egyesülete született meg.

A városi béke fenntartása számos jogintézmény létrehozását kívánta meg. Egy közösség, amely a felmerülő konfliktusok erőszakos elrendezését megtiltja, kénytelen szabályokat hozni azok elkövetőinek megbüntetésére, amely maga után vonja egy olyan bíróság létrehozását, amely hivatalból jár el a vétkesekkel szemben. Ugyancsak megköveteli a városi büntetőjog megalkotását, amely világos, jól érthető szabályokat tartalmaz az egyes bűncselekmények megtorlására. A városok béketörekvéseit nem tekintjük a korszak elszigetelt jelenségének, azok a 12. században ugyancsak megjelentek a városok falain kívül az országbéke-mozgalmakban, még ha különböztek is azoktól. Amíg a tartományi békék a terepet a nemesség számára a 16. századig még meghagyták a magánharchoz, s csak egyes lakossági csoportok, például a kereskedők, a zsidók és az egyháziak számára, meghatározott területre, valamint időre biztosítottak nyugalmat, addig a városi béke a város teljes területére, minden időre és a lakosság minden rétege számára biztonságot jelentett. Ezzel mintegy az újkori államokban megvalósult békék előfutáraként tekinthetünk rá, amely minden polgár számára biztosította a nyugalmat és az érvényesülést. Amíg a tartományi békét a kor embere a király, a fejedelmek és a nemesség alávettjeként élte meg, addig a városi békében a polgár az arra tett eskü következtében maga is felelt annak megtartásáért és hosszan tartó intézményes megvalósulásáért.²⁶ A 12. században született tartományi békék formálisan hasonlítottak a városi békéhez, azonban kisebb határfokúak és kevésbé előremutatóak voltak, mint a városi béke, amelynek alapját a polgárok esküszövetsége képezte. A városi békéről a kortárs itáliai szerző, Raymundus Pennaforte is megemlékezik: „A várost pedig nemcsak az élet, hanem a jó és békés élet céljából alkották.”²⁷

26 Dilcher, 1996, 71–73., 99–101.; Isenmann, B. (2014) *Die deutsche Stadt im Mittelalter 1150–1550. Stadtgestalt, Recht, Verfassung, Stadtre Regiment, Kirche Gesellschaft, Wirtschaft. 2. durchgesehene Auflage.* Köln–Weimar–Wien, Böhlau Verlag. 159–181.

27 Facta autem est civitas non solum ad vivere, sed ad bonum et pacifice vivere. Die Summa legum brevis levis et utilis des sogenannten Doctor Raymundus von Wiener-Neustadt. Im Auflage und mit Unterstützung der Savigny Stiftung sowie der Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft. Hg. Dr. jur. Alexander Gál a. Professor an der Universität. Wien. Weimar. Hermann Böhlau Nahf. 1926. 55. sz. Magyar fordítása: Raymundus Parthenopeis (2021) *A törvények rövid, könnyű és hasznos foglalata.* A fordítást, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket készítette Blazovich László. Budapest, Gondolat Kiadó.

A városi béke tehát kizárt minden fegyveres fellépést a városból, ami a budaiak számára már természetesnek tűnt, hiszen már ilyen városi közegből érkeztek a német hospesek Magyarországra. Az Aranybullába azonban a bírósági párbaj kizárását a 13. szabályban külön belefoglalták.²⁸ Ugyanígy jelenik meg a Budai jogkönyvben, sőt az utóbbi még a párviadalokról is szót ejt (336., 337. sz.).

Perekben ne ítéljenek bajvívást, hanem az elkövetett vétség nagysága és fajtája szerint a felperes igazolja a keresetét; (Aranybulla 13. sz.)²⁹

Ha valakivel bajvívása vagy párviadala során bármi is történik, annak nincs jogi érvénye. (Budai jogkönyv 336. sz.)

Senkit ne ítéljenek párviadalra, és ilyet ne is rendeljenek el, mert ez nagyon ártalmas az engedélyezők lélekének és azokénak is, akik megvívják. Ezért, ha megvádolnak valakit, az a vádnak megfelelő törvényekkel védekezzen, és így mentesse fel magát. (Budai jogkönyv 337. sz.)³⁰

A jogkönyv több szabálya szól a városi békéről, illetőleg annak megsértőiről és a büntetésekről. Az egymással vetélkedők szóval és tettel se legyenek béketörők (226. sz.), a vásár békéjét megszegő elveszti egyik kezét, vagy tíz márkát fizet a bíróságnak (228. sz.), a ház békéjét kívülről jöve megfosztó büntetése pedig ugyanaz, mint a gyilkosé (229. sz.), továbbá a béketörőkről szól még a 231-es és 159-es szabály.

28 A szabályok számbavételekor Györffy György a szabad bíróválasztást és a fellebbezést kétfelé bontotta, mi a Neumann Tibor-féle fordítást alapul véve a kettőt egybevettük. Egyébként mindkét megoldást helyesnek tartjuk. Györffy Gy. (1973) *A budai vár és a polgár város kiépülése 1. Újjászervezés – Áttelepülés*. In: Gerevich L. (szerk.): *Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig*. Budapest, Budapest Főváros Tanácsa. 295–296.

29 Item duellum inter eos non iudicetur, sed secundum quantitatem et qualitatem commissi, super quo quis impetitor purgationem exhibeat congruentem. Az Aranybulla idézett magyar szövegeit Neumann Tibor fordításából vettük át.

30 Was eynem von seÿnen torniren vnnd stechenn wider fert, daß hat mit recht. Eß schol keÿn Kempf nit gevrtailt werden nach vorhenget, wan eß der selen gar schedlich ist, dÿsen dÿ eß gestaten, vnnd auch den, dÿ den kempf fechten. Darümb wer an gesprochen wirt, der were sich vnnd empreche mit den rechten nach der clage. A budai jogkönyv idézett magyar szövegeit Schmidt József fordításából vettük át.

Ahhoz, hogy a városi béke tartós legyen, mint említettük, a polgárok peres ügyeikben alárendelték magukat a bírónak és bíróságnak, és ítéleteiket el kellett fogadniuk. Ezért bírót választottak. A bíróválasztás módjára még visszatérünk a városalkotmány tárgyalásakor. A városi béke létrehozása ugyanis maga után vonta a tanács, a bíróság, továbbá más tisztségviselők megválasztását. A bíróválasztásról rendelkező szabály egyúttal meghatározta a fellebbezés formáját, azaz a királyhoz, illetőleg az általa megnevezett bíróhoz fordulhattak.

Maguk válasszák előljárójukat kívánságuk szerint, és akit választottak, mutassák be előttünk. Ő fog minden világi perükben ítélni, de ha valakinek nem a megfelelő módon szolgáltat majd igazságot, akkor ő maga és ne a falu közössége jelenjen meg előttünk vagy az előtt, akire az ügyet bízunk; (Aranybulla 9. sz.)³¹

A városi község letelepedett és tulajdonnal bíró bölcs tagjainak kell maguk közül egy bírót választaniuk, azt, akit ők akarnak, de úgy, hogy a bíró német származású legyen minden nemzetsége szerint. Mikor a bírót megválasztották, mutassák be az udvarban a királynak vagy a várnagynak az Aranybulla következő rendelkezésének megfelelően: Továbbá válasszák meg a falu vagy város nagyját, akit ők akarnak, és akit nekünk bemutatnak, hogy ő igazgassa minden ügyüket, és ha általa nem mondattatik ki a valódi igazság, akkor ez a tisztségviselő és ne a falu járuljon elénk, vagy az elé, akit mi ezzel megbízunk. László király kiváltságleveléből. (Budai jogkönyv 24. sz.)³²

31 Item ipsi maiorem ville sibi eligant, quem volent et nobis electum presentent, qui omnes causas eorum mundanas debeat iudicare. Sed si per ipsum debita iustitia alicui non fuerit exhibita, ipse iudicis et non villa debeat conveniri coram nobis, vel illo, cui duxerimus committendum.

32 Der stat gemain wol gesessen vnd geerbt, Vernunfftige leüt haben einen richterr zu kiesenn aus in selberr, wen sy wellen, Also, das derr selbig richterr von deutscherr art sey von allem seinem geschläch. Vnd wen sy den selbigen richterr erwelt haben, So sol man in gen hoff dem kunig oder dem purggrauen Zaigen nach ausweisung der guldein Bul, dy leut also : Item Sy sullen den grösseren des dorffs oderr stat erwellen, Welichen sy wellen Vnd vns antwürten, Welicher alle ire sachen sol richtenn Vnd ob es ist, das durch yn ein rechte gerechtigkait nit mag aus gesprochen werden, So sol der selbig ampt man vnd nit das dorff vor vns kummen oder für den, dem es durch vns pefolhen wirt. Aus dem Priuilegio des kunig Lasla.

A következő szabály ugyancsak idekapcsolódik, ugyanis megtiltja az alnádor beszállását és ítélkezését a polgárok felett, ami a megyei joghatóság alóli kivételt jelent. Ugyanis a nádor a tatárjárás után megkapta a királytól a kunok bírója jogát és Pest megye örökös ispánságát, amelynek birtokában a pestiek felett ugyancsak ítélkezhetett, amely feladatot az alnádorra bízta.

Az alnádor ne szállásolja be magát hozzájuk erőszakkal és ne is ítélkezzen felettük. (Aranybulla 10. sz.)³³

Buda városában és jogi felségterületén senki felett sem ítélkezhetnek a király vagy az országnagyok: az országbíró, a nádor, az udvarmester, a várnagy és a tárnokmester, röviden senki sem, csakis a városbíró és a városi bíróság. Egyedüli kivétel: azokban a bűntényekben, amelyeket felségsértésnek neveznek, a királyi felség ítél. (Budai jogkönyv 165. sz.)³⁴

A bírósági eljárásjoghoz tartozik még az a szabály, amely eltiltja az idegeneket a tanúskodástól pesti polgárral szemben, csak pesti vagy azonos joggal rendelkező polgár teheti azt meg. Ez a jogkönyv 203. szabályában köszön vissza, amely azonban a tudományvételt tartalmazó okleveleket elfogadja. A szabály érdekessége, hogy a *litterae inquisitoriae* magyar és német neve, 'tudo, irforscher' e szabályban fordul elő először az írott forrásokban.

33 Item vicepalatinus violenter descendere non possit super eos, nec eosdem iudicare.

34 In: ofner stat vnnd recht verfellet dem Chunigk nymant wider seynen lant hern Nach richter, Wider dem grossen grafenn, dem hóf maister, wider dem purg grafen Nach dem tarnakmaister, Vnnd churczlich nymand, Denn nürt dem Stat Richter verfelt man vnnd stat gericht. Alleyn auß genomen In: den schulden, dÿ man nennet Schult, verserende dÿ kunigliche Maiestat.

Ha valaki perbe hívja őket, idegen ne állíthasson ellenük tanúkat, csak olyat, aki közülük való vagy azonos szabadsággal rendelkezik; (Aranybulla 14. sz.)³⁵

Idegenek oklevelekkel, tanúkkal való tanúskodását budai polgárok ellen ne fogadják el. Ha azonban valakit megvádolnak, akkor mindenkor érvényesnek kell tekinteni az olyan okleveleket, amelyeket latinul inquisitornak, németül irforschernek, magyarul pedig tudo-nak neveznek. (Budai jogkönyv 203. sz.)³⁶

A büntető bírósági eljáráshoz tartozik még a foglyok elzárása addig, amíg nem kerül sor a tárgyalásra, illetőleg az ítélet meghozatalára. Ez természetesen mint a mindennapi élethez tartozó alsóbb rendű szabály nem került be a privilegiumlevélbe, azonban a jogkönyv négy szabálya is megőrizte emlékét.³⁷

A városi szabadság

2. A „városi szabadság” kettős jelentéssel használatos. Egyrészt a városnak mint községnek (communa, Gemeinde) a szabadságjogait értjük alatta, másrészt a város polgárainak szabadságát, amely természetesen összefügg a városnak mint községnek a szabadságjogaival. A városi szabadság mindenképpen a személyes jellegű feudális kötöttségektől való mentesítést jelenti, amit a történettudomány „a városi levegő szabaddá tesz” mondattal fejez ki. A városi szabadság fogalma azonban – jellegzetesen középkori módon – korántsem egységes, azonos értelmű. Másképpen, más körülmények között éli meg egy német birodalmi vagy szabad polgár. Mást jelent egy itáliai város polgára, mint egy kisváros lakója számára, akinek ura a városban vagy a mellette lévő kastélyban, esetleg várban lakik. Hazánkban mást jelent egy királyi szabad város polgárának, és mást

35 Item cum impetiti fuerint per quempiam, ab aliquo extraneo non possint produci testes contra eos, nisi ex ipsis vel aliis habentibus consimilem libertatem.

36 Fremde gezeugnuß mit priefen ader mit leuthen schol nicht ap genomen werden wider sÿ. So aber ir eyner an gesprochen werd. Alle prieff, dÿ man nennet zu Latein Inquisitor, das ist zu Teutsch eyn irforscher, In: Vngerischer sprach Tudo: Man schol keyne craft wider sÿ nit haben zu keynen zeiten.

37 Budai jogkönyv 181. 183. 233. 235. sz.

egy földesúri város mezőváros parasztpolgárának, vagy a városban lakó, az úrtól közvetlen függésben lévő, vagyonnal nem rendelkező tisztségviselőnek, hivatalnoknak és szolgálónak, mást a nincstelen napszámosnak és cselédnek. Sajátos formája érvényesült a szabadságnak a lakatlan helyekre vagy irtványföldekre helyezett soltészságok, a soltészszok vezetésével alapított települések lakói számára.

A városi szabadságjogok katalógusát a későbbiek során a városok számára kiadott privilégiumlevelekben sorolják fel, illetőleg foglalják össze. Mindenekelőtt a város és a városi polgár személyi szabadságában, amely a földesúrtól független tulajdonlásban, a tulajdon szabad adásvételében és az öröklésben öltének testet. Továbbá a városnak mint községnek a szabadságjogaiban – amelyek elsősorban a bíró és a plébános szabad választását jelentik – nyilvánulnak meg. Ezekhez társulnak még a gazdasági élet területén szerzett jogok, mint például a piac- és a vásártartás joga, valamint a vámkiváltságok.³⁸

Amikor az itt felsorolt jogokról általánosságban szót ejtünk, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy milyen nagy hatással voltak az egyes emberek személyiségének a fejlődésére. Egészen más lelkülettel indult életpályájára az, aki számára maga vagy családja döntötte el, hogy kézműves, kereskedő vagy földműves lesz-e, mint az, akinek felsőbb hatóság, az úr engedélyezte a „pályaválasztást”, illetőleg mondta meg, hogy mi lesz a munkája és a kötelessége egész élete során. A városban nemcsak a város egyes polgárai rendelkeztek azonos jogokkal és kötelezettségekkel, hanem a nagycsaláddal, rokonsággal szemben nőtt a kiscsalád jelentősége, a házastársak jogilag egyenlő felek lehettek nemcsak a gyereknevelésben és a munkában, hanem vagyoni jogi tekintetben is. A városi jog lehetőséget teremtett például a fiúk és lányok azonos részesedésére az örökségből.³⁹

Mint említettük, a polgároknak a tulajdonuk feletti szabad rendelkezése része a személyes szabadságjogoknak, amelyet megtalálhatunk az Aranybullában, gyakorlati megvalósulását pedig a jogkönyvben. Idetartozik a vagyon szabad örökítése is, amelyet természetesen korlátoznak a családjogi öröklési szabályok.⁴⁰

38 Fügedi, 1961, 17–107.; Dilcher, 1996, 75–78., 104–110.

39 Dilcher, 1996, 75–76., 99–101.

40 Szende K. (2013) Otthon a városban. Társadalmi és anyagi kultúra a középkori Sopronban. In: Blazovich László: Az öröklési jog a középkori jogkönyvekben és a városi gyakorlatban. *Századok* 147/2. 411–432.

A vendégek közül senki se adhassa el birtokait vagy házait idegeneknek, csak azoknak, akik a településen kívánnak élni; (Aranybulla 5. sz.)⁴¹

Ha közülük valaki örökös nélkül halna meg, birtokait halála előtt arra hagyhassa, akire kívánja; (Aranybulla 6. sz.)⁴²

Ha közülük valaki birtokokat vásárolna, és ez ellen egy éven és egy napon át senki se lépne fel, ezt követően azokat bármiféle ellentmondás nélkül békében és nyugalomban birtokolja; (Aranybulla 7. sz.)⁴⁴

Egyetlen polgár se adja el Budán a vagyonát idegennek, csakis olyannak, aki a későbbiekben is vele együtt akar maradni és lakni. Ha egy polgárnak nincsenek örökösei, vagyonát annak adhatja el, akinek akarja. (Budai jogkönyv 200. sz.)⁴³

Aki egy birtokot akar perelni, az tiltassa le jogilag az első év letelte előtt, attól számítva, hogy az ellenfele a birtokot megvette. Azért mondom, hogy megvette, mert ha valaki megvétel és oklevél nélkül bír egy birtokot egy vagy akár tíz évig, de semmi egyéb joga nincs hozzá, ez a másik jogát nem csorbíthatja. Ezután a jogi tiltás után idézze ellenfelét a bíróság elé. Akkor a perlőnek 14 napon belül bizonyítékot kell szolgáltatnia arról, hogy mi alapján kérte a tiltást. Ha ezt nem teszi meg, akkor a tiltása semmis, és a pert indító igénye ellenére a birtok az ellenfelé. (Budai jogkönyv 360. sz.)⁴⁵

41 Item nullus hospes ex ipsis possessiones suas vel domos vendere valeat alicui extraneo, nisi in eadem villa volenti a modo habitare.

42 Item quicumque ex ipsis sine herede decesserit, possessiones suas dimittendi facultatem habeat, cui volet.

43 Keyn purger In: ofner stadt schol seyn gut einem fremden verkauffen dan nürt eynem, der furpaß mit ym wil wonen vnnd pleiben Eyn itczlich purger, der nit erben hat, mag seyn gut verkaufen, wem er wil.

44 Item quicumque ex eis possessiones emerit, si per annum et diem nullus ipsum super hoc impetierit, de cetero eas sine contradictione aliqua possideat pacifice et quiete.

45 Wer eyn erb wil an sprechenn, der schol iß yn der frist des ersten Iares ver pieten, Dÿ sich vorlaufft, Dennach seyn wider tail daß erb hat gekaufft. Ich spriech dar vmmb gekaufft, Wan ap eyn er erb pesesse ein Iar ader czehen vnkaufft ader vn verpriefft, Ader het sust nit recht darczu, daß schol eynem andern an seinen rechten nit schaden. Nach dÿsem verpot schol er seinen wider Sachen yn das recht laden. So muß er auch solch geben vnnd weisen thun in XIII tagen, warumb er das verporth hat gethon. Thuet er deß nicht, so ist seyn vortpot nitcz vnnd das wider tail pesitcz Das erbe wider seynen anspruch.

Azon kiváltságok közül, amelyeket mint község szereztek meg, elsősorban a plébános és bíróválasztás jogát nyerték el. Az utóbbiról már szót ejtetünk a városi béke tárgyalásakor, és majd visszatérünk rá, amikor a városi alkotmányt tárgyaljuk. A plébánosválasztás a sarkalatos városi jogok közé tartozott. Pest és Buda polgárai e jogot a plébániatemplom építésével nyerték el a kegyúrtól. Vele együtt jártak a plébános szentszéki jogai, valamint a tizedszedés joga, amelyek hasznát a polgárok is élvezték.⁴⁶

Szabadon választassák plébánosukat, mikor egyházuk üresedésbe kerül, plébánosuk pedig akaratuk ellenére ne állíthasson maga helyett helynököt; (Aranybulla 8. sz.)⁴⁷

A városbíró és a tanács teljhatalmat és teljes szabadságot élvez abban, hogy a község hozzájuk tartozó részének tudtával és akaratával ki- és megválasszon egy plébánost, ha Isten halállal vagy másként megfosztja a templomot tőle. Amikor pedig a plébánost megválasztották, mutassák be őt az esztergomi érseknek vagy helynökének, hogy általuk megerősíttessék tisztségében, ahogyan ez az egyház joga. A hivatalában megerősített plébános maradjon mindenkor a templomnál, és a választók akaratára ellenére ne állítson helyettest a saját helyére, ahogyan az Aranybulla ezt a következőképpen ki is zárja, amely így hangzik: Továbbá, hogy plébánost választassanak, az az ő joguk, ha a templom plébános nélkül van, de a plébános nem tehet senkit a saját helyére az urak tudta és akaratára nélkül. (Budai jogkönyv 23. sz.)⁴⁸

46 Kurze, D. (1966) *Pfarrwahlen in Mittelalter. Ein Beitrag zur Geschichte der Gemeinde und des Niederkirchenwesens. (Forschungen zur kirchlichen Rechtsgeschichte und zum Kirchenrecht 6.)* Köln–Graz Böhlau Verlag 324–350. Kubinyi A. (1999) Plébánosválasztások és egyházközségi önkormányzat a középkori Magyarországon. In: Kubinyi A.: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon.* Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. 287–300.

47 Item habeant liberam electionem plebani, cum eorum ecclesia vacaverit, nec plebanus vicarios constituat eis invitis.

48 Der Statrichterr vnd derr Rat haben volle macht vnd freitumb mit wissen vnd willen der gemein, dy darzu gehören, zu erwellen Vnd zu erkiesen einen pfarrerr, Ob got mit dem tod oder anders dy kirchen auf sagt. Vnd wen sy den selbigen pfarrerr also erwelt haben, so sullen sy in dem Ertzbischof zu Gran oder seinem vicario antwurten, das er in pestetigt, als der kirchen recht ist. Auch sol der selbig pestetigt pfarrerr altzeit gegenwurtigklich pey der kirchen pleiben, Vnd sol kainen vicarium an seinerr stat dar mügen setzen wider yreh willen, Als dan dy gulden Bull das aigentlich aus setzt, dy leut, dy leut < sic! > also: Item Zu erwellen einen pfarrerr haben sy ein freye wall, so dy kirchen an ain pfarrerr ist, Noch der pfarrerr pedarff kain an sein stat setzen an derr herren wissen vnd willen.

A város gazdasági kiváltságai közül a legfontosabbak a vámokkal kapcsolatosak. Mindjárt a második az alapító oklevélben éppen erről, a vámmentességről szól.

Országunk határain belül minden vám alól – a harmincadot és a budai egyháznak a sóból szedett vámra vonatkozó jogát épségben hagyva – felmentéssel rendelkeznek; (Aranybulla 2. sz.)⁴⁹

A Budán lakó polgárok általában mindenütt, ahová Magyarország és a magyar szent korona uralma kiterjed, mentesek a vám megfizetése alól, kivéve a királyi harmincadot. (Budai jogkönyv 69. sz.)⁵⁰

A király mások mellett a budai egyház patrónusaként meghagyta annak sóból szedett vámját, amely már a jogkönyv vonatkozó szabályába nem került be. A harmincadról azonban nem mondott le a király, amely akkor az eladományozott vásárvámokból a királynak vagy királynénak maradó bevételrészt jelentette. Később sem, miután I. Károly király a külföldről behozott és oda kivitt áruk után az illető helyeken illetéket szedett.⁵¹

A vámokhoz kapcsolódik az útkényszerrel szorosan összefüggő, a kereskedelemben meglévő sajátos középkori jogintézmény, az árumegállítási vagy lerakatjog, amely a középkori Magyar Királyságban ekkor először jelenik meg kiváltságlevélben.⁵² Ugyanezen kiváltság a hét minden napjára hetivásárt engedélyez. Amint ismeretes, adatolhatóan kedden, szerdán, pénteken és szombaton tartottak hetivásárt Budán.⁵³ A kiváltság, amelyből a budai árumegállító jog kifejlődött, nagy jelentőségű volt a budaiak számára, amit a Budai jogkönyv idevonatkozó számos szabálya bizonyít. Az egyes artikulusok keletkezésének idejét, egymáshoz való

49 Item infra limites regni nostri ab omni tributo, salva tricesima et salvo iure ecclesie Budensis, quantum ad tributa de salibus exigenda, sunt exempti.

50 Dy statleüt zu Ofen gesessen gemainklich süllen Vber al mauit frey sein, also weit das Vngerlandt Vnd das gepiet der heiligen kron zu Vngeren pegriffen ist, aus genomen derr künigklich dreissigist.

51 Petrovics I. (1994) Harmincad. Kristó Gy., Engel, Makk F. (szerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 255.; Weisz B. (2011) Az Árpád-kori harmincad vám. Erősségénél fogva várépítésre való. In: Cabello, J., C. Tóth N. (szerk.): *Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére*. Nyíregyháza. 267–278.

52 Weisz B. (2012) *Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 57.; Weisz B. (2013) *A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 101.

53 Weisz, 2013, 100.

viszonyukat Skorka Renáta értően és részletesen elemezte,⁵⁴ éppen ezért mi csak az Aranybulla szövege mellett a 67. szabályból közlünk részletet. Részben szorosán idekapcsolódik a kisebb Pestre vonatkozó szabály, amelyre a jogkönyv annak elévülése miatt már nem tér ki.

A le- és felfelé tartó hajók és révhajók áruikkal és szekerekkel térjenek be hozzájuk, és miként korábban, minden nap tarthassanak vásárt; (Aranybulla 16. sz.)⁵⁵

Minden, eladásra szánt árut szállító hajó, és valamennyi kocsi, amely Buda városának határába vagy területére érkezik, álljon meg, és a rajtuk szállított összes árut ott adják el, és ne vigyék tovább. Aki ez ellen tesz, vagyis tovább akar menni, és ezen rajtakapják, az Aranybulla és sok királyi privilégium és oklevél tanúbizonysága szerint veszítse el valamennyi áruját és minden tulajdonát, amit akkor nála találnak. Béla király Aranybullája tanúsítja: továbbá a fentről lefelé és az alulról felfelé menő hajók vagy az áruval érkező kocsik álljanak meg Budán, és adják el mindazt, amit messziről hoztak. Továbbá több más király, végezetül pedig Zsigmond király privilégiumából és megerősítéséből ismeretes: (Budai jogkönyv 67. sz.)⁵⁶

54 Skorka R. (2016) A budai jogkönyv lerakatra vonatkozó artikulusainak keletkezési története. In: Weisz B. (szerk.): *Pénn, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 367–378.

55 Item naves et carine descendentes et ascendentes cum mercibus et curribus apud eos descendant et forum sicut prius habeant cottidianum.

56 All scheff vnd all wgen mit kaufmanschaft, dy in der Stat Ofen Granitz vnd gepiet komen, sullen daselbs niderlag haben vnd ir kaufmanschatz alle do verkauffen vnd nicht ferrer füern. Wer do wider thuet vnd furzihen wolt, vnd darmit pegriffen wurt, der verleust al sein war vnd hab, dy peym auf dÿ zeit begriffen vnd erfündn wirt nach ausweisung derr guldein Bull vnd menigerr kunig brieflicherr freitumb vnd hantfesten, Als in der gülden Bui kunig Bele : Jtem Dÿ scheff oben herr ab, von niden hin auf oder wägen mit kaufmanschaft kümen, süllen zu Ofen nider gelegt werden vnd sullen da hingeben, als vor altert herr kumen ist. Jtem aus dem priuilegio vnd pestetigung vil anderr künig Vnd zum frödristen künig Sigmund :

A budaiak, akárcsak annyi más város, pl. Pozsony, Sopron és az ausztriai Bécs polgárai számára a szőlőművelés és bortermelés ugyancsak fontos gazdasági ágazat volt. Éppen ezért jelentős kiváltságot nyertek el a csöboradó-mentesség megszerzésével, azaz a földesúr, a király számára szüretkor fizetendő átalányadó-mentességgel. Ugyanezt a szabadságot kapták meg kisebb Pest lakosai is. Maga az adó a nevét a mércéről – 'csöbör' – kapta. A 14. században a csöbör űrmérték jelentésű lett, azonban Budán megtartotta az eredeti jelentését a jogkönyv keletkezésének koráig. Tizenöt artikulus foglalkozik a jogkönyvben a bortermeléssel, illetőleg a hozzá kapcsolódó kérdésekkel, leírva bennük a vele kapcsolatos adó beszedés módját. Nem véletlenül, hiszen vele a város jövedelmét gyarapították. Közülük a kiváltsághoz közvetlenül kapcsolódó artikulust közöljük.

Szöveikből csöboradó semmilyen módon sem szedhető be; (Aranybulla 3. sz.)⁵⁷

A budaiak sem az uraságoknak, sem senki másnak nem tartoznak fizetni kilencedet a szőlők vagy a szántóföldek után, bárhol vannak is ezek. Ugyancsak nem kell megadniuk szüretkor a csöbört a szőlőjük után, bárhol is terem az. (Budai jogkönyv 67. sz.)⁵⁸

A csöboradó-mentességhez, amely egyúttal a szőlőbirtokhoz kötődik, szellemiségében hasonló a 15. számú kiváltság, amelyben a király Kevér földet adományozta a pest-budaiaknak közös művelésre, kinek-kinek a szántási képességéhez mérten. E föld, mint annyi másik után sem követelt a király adót tőlük, amint a 11. pontban is megfogalmazódik, amely szerint „mindazt, amit a tatárok visszavonulása után szereztek, bármiféle ellentmondás nélkül birtokolhassák”. A budai jogkönyv idézett 198. szabálya megerősíti ezen birtokok adómentességét. Tehát ez esetben a 3., 15. és 11. pont alatt lévő kiváltságok a község és az egyes polgárok számára a földesúrnak fizetendő adók alóli mentességet jelentik.

57 Item de vineis eorundem cibrones nullatenus exigantur.

58 Daß Newnte von den ofner ist man auch nit schuldig von iren weingarten wider von iren eckern, wo sye dje habent, keynen edling nach anderß nymandis meher. Auch sendt sy nicht schuldig den czuber zu geben yn dem lesen von irenn weyn garten, wo sye dj haben.

A negyedik kiváltság a természeti gazdálkodás idején élt adózási formát, a szállásadási kötelezettséget tiltja, amely eredetileg az arra utazó király, királyné, valamint a kíséretük elszállásolását és ételmezését jelentette. A 13. században a nemesség a maga és népe számára folyamatosan szerzett kiváltságokat alóla, ezt tették az 1222-es Aranybullában a szervisek is. A 14. században már ritkán fordult elő, akkor már pénzben szedték. 15. századi jelenlétét a budai jogkönyv bizonyítja, jöllehet az 1244-es oklevél már kiemeli terhei alól a budaiakat.

Egy előkelőnk se szállásolja be magát hozzájuk erőszakkal, és akaratuk ellenére semmit se vegyen el tőlük, hanem beszállva hozzájuk, a számára szükséges dolgokat igazságos áron köteles tőlük beszerezni; (Aranybulla 4. sz.)⁵⁹

Egyetlen uraság se foglaljon szállást erőszakkal, az ott lakók akarata ellenére. Erőszakkal tőlük semmit se vegyen el, hanem vásárolja meg készpénzen mindazt, amire – megszállván a városban – szüksége van. (Budai jogkönyv 199. sz.)⁶⁰

A sorjában utolsó (18.) kiváltság a Budán történő pénzbeváltás folyamatához fűz megjegyzést. Az esztergomi pénzverők ugyanis az év egy részében Budán dolgoztak. Ilyen módon a tárnokmester alá tartoztak. Ennélfogva ellenőrizni tudták a beváltást is.⁶¹ A jogkönyv 98. és 175. artikulusa is szól róluk, bár nem ebben az összefüggésben.⁶² A 175. artikus tartalmában szinte azonos a 98. számúval, ezért a jegyzetben nem közöljük.

59 Item nullus principum nostrorum violentum descensum facere possit super eos, nec aliquid contra eorum recipere voluntatem, sed descendens iusto pretio sibi necessaria debeat comparare.

60 Es schol keyn hirschaft nit ab sten yn gewalt wider yren willenn, Mit gewalt nichtcz von yn nemen, Sunder seyner notdurft sol er ym kauffen vmb perait gelt, was er pedörff, So er yn der stat wil ab sten.

61 Gedai I. (1994) Pénzverde, pénzverés. In: Kristó Gy., Engel, Makk F. (szerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 541.

62 A pénzverőkre is érvényes a jog, és viseljék a város valamennyi terhét minden tekintetben. Kivételt egyedül a kamara- és pénzügyek képeznek, amelyekben a kincstartó igazgassa őket. Az ingatlanl vagy egyéb tulajdonnal rendelkező pénzverők fizessék meg a tulajdonuk után járó adókat és járadékokat is együtt a várossal. De akik csupán pénzverésből tartják fenn magukat, és nincs tulajdonuk, továbbá semmilyen kereskedést nem űznek, nem kötelesek a várossal együtt viselni a terheket, sem a járandóságot leróni. Dý muntzer sein gepunden von rechts wegen vnd süllen der stat laiden vmb alle aus spruch, augenomen allain der kamer oder der müntz geschefte, darumb sol sý der kamerr graff richten. Auch dy do erbe pey der stat haben vnd geerbet sein, dy süllen mit der stat leyden steür vnd losung von yres erbs wegen. Aber dy sich lauterr des muntz weirchs petragenn vnd kain erb haben vnd kain anderen handel treiben dy sein nicht pflichtig mit der Stat zu leiden noch losung zu gebenn. Budai jogkönyv 98.

A kegnyilvánító oklevelek általában szemérmesen hallgatnak vagy éppen csak megemlítenek valamit az adományozott szabadságok ellentételezéséről, amelyet a privilégiumokban részesülők nyújtottak uruknak, az adomnyozónak. A pest-budai alapítólevél első pontjaként azonban, amint például a zágrábiak számára kiadottban is elrendeli a király tíz illően felfegyverzett katona küldését seregébe, ha személyesen hadjáratba indul. A polgárok hadi kötelezettségének a beépítését kétségtelenül a fennálló tatár veszedelem váltotta ki éppen úgy, mint a pesti németek egy részének a budai várhegyre költöztetését.⁶³ A városúrnak, a királynak, valamint a királynénak és a királyi hivatali méltóságoknak fizetendő járandóságokat azonban a budai jogkönyv elején megtalálhatjuk.⁶⁴

Az Aranybulla záró részében még egy kegyben részesíti a pest-budaiakat a király, ugyanis mivel az utak bizonytalansága miatt annak bemutatása veszélyesnek tűnt, kiadja annak kettős pecséttel ellátott hiteles másolatát, amelynek ugyanakkora erőt tulajdonítanak.⁶⁵

A városi jog

A társadalmi változások megkívánják a nekik megfelelően változó jog kialakítását. A városi jog – mint említettük – túllépett a tradicionális középkori tartományi jogon, amely a 19. századig megmaradt korábban kialakult keretei között. A városi jog a maga területén, ott, ahol hatályos volt, nem merevedett szokásjoggá, jóllehet erős szokás- és tartományjogi gyökereket mondhat magáénak. Ennek ellenére észszerű megegyezésen alapuló és változó jognak nevezhető, amely a különböző felek akaratnyilvánítását kifejező dokumentumokon és a polgárok esküjén nyugszik, és amelyet később a városi tanács változtat, formál és árnyal határozataival és szabályaival.

A városi jogot, ami a városi béke és a városi szabadság szabályaira épült, ezek alapján bontották ki. Alapjául szolgáltak a városi kiváltságlevél, a feljegyzett városi jogszabályok és az egyes városi főtisztviselők rendelkezései. A városi jog felőleli mindenekelőtt a közjogot, a magánjogot, továbbá a büntető-, végrehajtási és eljárásjogokat, persze nem azok klasszikus, mai tagolásának megfelelően, hanem az egyes normákban

63 Elenchus 55. sz. 40.

64 *Budai jogkönyv* 8. 9. 10. 11. 17. 18. sz.

65 Elenchus 55. sz. 41.

sokszor vegyesen megfogalmazva. Szétválasztásuk a mai jogi gondolkodás alapján sem egyszerű feladat.

A városi jog már a 12. századi feljegyzésekben jelentősen elkülönült a tartományi jogtól. Elsősorban a kereskedő nép érdekeihez kötődtek a szabályok, mégpedig az árucseré és a forgalom könnyítése érdekében keletkeztek újak, amelyekkel a tartományi jog nehézségét és formalizmusát küszöbölték ki. E szabályokat tekinthetjük a városi jog legrégebb területének. Vele párhuzamosan fejlődött ki a településjog keretein belül a városi birtok-, illetőleg tulajdonjog, amelyek teljesen különböztek a tartományi jog tárgyú artikulusaitól. Azok vagy a hűbérjog szabályainak feleltek meg, azok szellemiségében fogantak, vagy a földesuraság körébe tartozó földbirtok jogállásának megfelelően dologi uralmat jelentettek az illető föld fölött, és ezzel korlátozták a birtoklási és tulajdonviszonyokat. A városban ezzel szemben kezdetektől fogva kialakult egy olyan földbirtokjog, amely a polgári kori tulajdonjog felé mutatott, ugyanis a helyi városúrtól független birtokforgalmat tett lehetővé. Ezáltal az öröklés szintén szabad lett, amelynek következtében a földbirtok forgalmának feudális rendszere és a polgári jogrend elkülönült egymástól. E változás alapvetően határozta meg a városon belüli magánjogi viszonyokat.

A városi jog az időben korábbi, számos irracionális elemet tartalmazó feudális joggal szemben, az egyes jogesetekre nézve előre kiszámíthatóan az észszerűség alapján állt. A városi polgárok a kereskedelmi forgalomban keletkezett ügyekben észszerű eljárást, bizonyítási formákat és végrehajtási jogot alakítottak ki a korábbi formalizmus (eskü, eskütársak, istenítéletek) megszüntetésével. Még a római jog általános recepciója előtt, a 12. századtól kezdve a 15. századdal bezárólag a római jog számos elemét vették át és építettek be rendszerükbe. Ugyancsak újdonságként jött létre a szerződési jogban a formális bizonyítással szemben az anyagi bizonyítás, a szerződések tartalmának bizonyító ereje, valamint az esküdtek, továbbá a piacokon jelen lévő hivatalos személyek tanúskodása. Az új szemlélet alapján kialakult rendszer megteremtette a feltételeit a kereskedelem és az iparűzés eredményeként szerzett vagyonok révén a társadalmi felemelkedésnek. E jogrend sokkal nagyobb társadalmi mobilitás lehetőségét teremtette meg a városokban, mint amelyet a mezőgazdasági területek

kínáltak.⁶⁶ A budai jogból erre példákat nem hozunk, a jogkönyv egyes artikulusai bizonyítják a fentiekben általánosan megfogalmazottakat.

Városalkotmány

A városi alkotmány tartalmazza az egyre terebélyesedő városi igazgatás leírását annak bürokratikus elemeivel együtt. A városi hivatalokban jóval a római jog recepciója előtt tanult jogász szakemberek dolgoztak. A városok fő hivatalnokainak, a polgármesternek, a tanácsstagoknak és a követségben járóknak megfelelő szakismeretekkel kellett rendelkezniük. Rendkívül időigényes munkájukat hosszú időn át fizetség nélkül végezték. Éppen ezért csak kevesen tehették meg, hogy e feladatokat ellássák, ugyanakkor ne foglalkozzanak kenyérkereső tevékenységükkel. Ez csak a leggazdagabb kereskedőknek és kézműves céhtagoknak állt módjukban. Ennek ellenére sem Németországban, sem hazánkban nem alakult ki, mint Itáliában, a hivatalos politikusnak, a podestának a típusa és a podesta rendszer.

A városalkotmány modellje már az 1200-as évek idején kialakult. A különállását a fejedelmi, tartományi államok területi igazgatási formáitól és hatalmi berendezkedésétől az újkorig megtartotta. Mégpedig úgy, hogy igazodni tudott a városokon belüli hatalmi és társadalmi viszonyok változásaihoz. Ennek következtében a városi alkotmány az alkotmánytörténet egyik fontos területeként fogható fel.⁶⁷

Amint láttuk, a városi alkotmány körébe tartozott a városi tisztségviselők, így a bíró megválasztásának a joga, amelyet a fentiekben idéztünk. Jelentőségét híven tükrözi a jogkönyv, amelynek a Prológus után következő második fejezete ezt taglalja. A bíró választásáról a 24. fejezet mellett további kettő szól, majd a 32. a bíróválasztás módját írja le.⁶⁸ A tanácsnokok (esküdtek), a jegyző, a pénzbíró, a pesti bíró választását ugyancsak szabály rögzíti, akárcsak a külvárosok és a céhek vezetőit.⁶⁹ A további-

66 Schmidt-Wiegand, R. (1998) Willkür. In: Erlent A., Kaufmann, E. und Werkmüller, D. (Hrg.): *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* V. Bd. Berlin, Erich Schmidt Verlag. 1438–1440. hasáb; Dilcher, 1996, 104–110.

67 Dilcher, 1996, 110–112.

68 *Budai jogkönyv* 24–26. 32. sz.

69 *Budai jogkönyv* 29–31. 33. 34. sz.

akban az egyes tisztségviselők tevékenységével foglalkozó artikulusok következnek az utolsó (64.) szabályig.⁷⁰

A jogkönyv a keletkezése idején meglévő tisztségviselő-választás szabályait rögzítette, azonban nem volt az mindig így. Mint ismeretes, IV. Béla király az 1244-et követő évek egyikében rektort nevezett ki a város élére, jóllehet a város már 1268-tól tizenkét esküdttel és önálló pecséttel rendelkezett.⁷¹ A pecsét a városok hivatali autonómiájának fontos intézményét jelentette. A pecsétek erejéről szólva a Raymundus Parthenopeis a fejedelmek, városok és bírók pecsétjeit tekinti hitelesnek.⁷² A tatárok elől az Adriai-tengerig menekülő király feltehetően megismerkedett az Itáliából, közelebbről Lombardiából és Romagnából kiinduló podesta rendszerrel. Eszerint a város vagy választ, vagy kinevez egy szakavatott, az igazgatásban és a városi jogban jártas férfit bizonyos időre a város élére, aki őrzi és irányítja a város ügyeit.⁷³ Ezt a megoldást alkalmazta a király, amikor mint városúr egy bizalmi emberét állította Buda élére, és a rendszer hosszú ideig, 1346–47-ig fennállt.

Az 1439-ben bekövetkezett megmozdulás következtében alakítottak a bíróválasztás rendszerén, amely szerint a választást kétlépcsőssé tették.⁷⁴ Az elsőben száz elektort választottak, amit utóbb átvett a tárnoki jog is.⁷⁵ A centumvirek kiválasztásának módját a budai tanácsnak Mátyás király parancsára Kolozsvár számára kiadott oklevele őrizte meg számunkra. Ötven-ötven főt jelölt ki a leköszönő tanács németekből és magyarokból, a városrészek utcáin és terein lakó jó hírű, tisztességes, igazságszerető és istenfélő családfőket és a céhek tagjaiból néhányat. Tehát a tanács határozta meg a névsort, a hozzá lojális polgárokat választva ki, biztosítva ezzel a vezető réteg hatalmának és a fennálló rendnek a folyamatosságát.

70 *Budai jogkönyv* 35–64. sz.

71 Kubinyi, 2009, 290–296. sz. és 232. jegyz.; Ladányi E. (1996) *Az önkormányzat intézményei és elméleti alapvetése az európai és hazai városfejlődés korai szakaszában*. Budapest, Studio Theologica Budapestiana. 125–127.

72 Raymundus Parthenopeis, 2021, I/18. sz. 57.

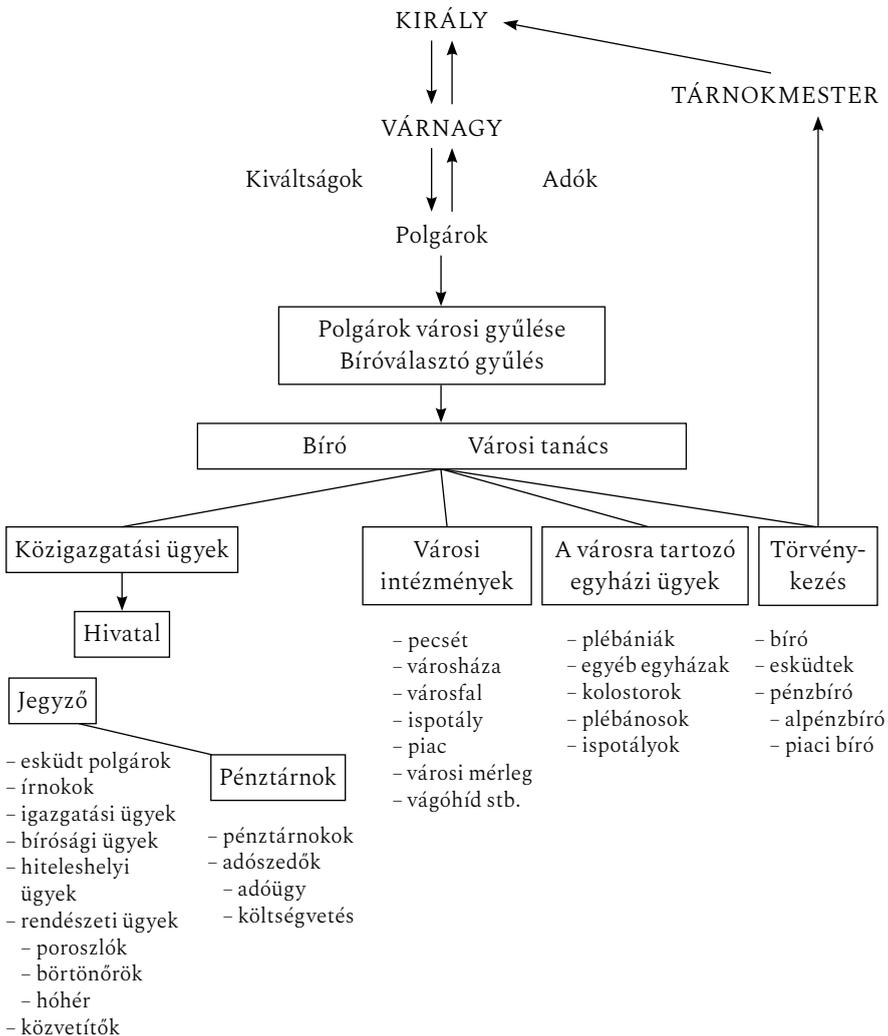
73 Isenmann, 2014, 229. és 354. jegyz., és ld. a 71. sz. jegyzetet.

74 Kubinyi A. (1973) *Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig)*. In: Gerevich László, Kosáry Domokos (szerk.): *Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején. Budapest története II*. Budapest Főváros Tanácsa, Akadémiai Kiadó. 164–166.

75 *Codex authenticus juris tavernicalis statutarii communis complectens monumenta vetera et recentiora partim antea vulgata, partim hactenus inedita*. Editus industria Martini Georgii Kovachich senquiciensis. Budaë, 1803. I. sz. 88.

Az alapítólevél bíróválasztást rögzítő kiváltsága a választáson túl maga után vonta a város intézményeinek kiépítését, mindenekelőtt a városi hivatalt. Szervezettségének magas foka kitűnik a jogkönyv artikulusaiból. Ismertetése helyett a szerkezetéről készített vázrajzot mutatjuk be.⁷⁶

BUDA VÁROS ÖNKORMÁNYZATÁNAK ÉS HIVATALÁNAK SZERKEZETE
A JOGKÖNYV ALAPJÁN

76 Budai jogkönyv. 49.

A németországi és itáliai városokban általában külön intézményt alkotott a városi tanács és a bíróság. Az előbbit a polgármester irányította, az utóbbit a bíró vagy a polgármester. Magyarországon a polgári átalakulásig a városi bíró a tanács és a bíróság vezetését is ellátta. A tanácsnokok vagy esküdtek mindkét esetben mindkét intézmény munkájában részt vettek. Nem ülésezett minden ügyben teljes létszámmal a két testület, ezt csak a fontos és súlyos ügyekben írták elő. Budán hétfőn, szerdán és pénteken a bírósági ügyeket tárgyalták, kedden és csütörtökön a városi közigazgatásiakat. A jegyzőkönyvet a jegyző vagy a helyettese írta, a tisztaíratot a városkönyvbe vezették. A sok elfoglaltság megkívánta a kétszintű bíráskodást Budán. A pénzbíró az értéket illetően negyven forintig terjedő ügyekben ítélt. A bíró és a pénzbíró helyettesel is rendelkezett, akárcsak a jegyző. A vásári kisebb ügyekben pedig a vásárbíró járt el, a büntetőügyeket a városi bíróság tárgyalta.⁷⁷

* * *

A budai jognak, amely a városalapító oklevélben, az Aranybullában leírt szabadságjogok alapján fejlődött ki, ékes bizonyítékai a budai jogkönyv artikulusai. A fehérvári joggal együtt meghatározó szerepet játszott a nyugatról érkező középkori városi jog magyarországi elterjedésében, a jogtranszferben. Alapjául szolgált a tárnoki jognak, amely nemcsak a királyi szabad városokba (szabad királyi városokba) érkezett meg, hanem a földesúri városokba és a nagy mezővárosokba is, amint ezt Kubinyi András bemutatta.⁷⁸ A budai jog elterjedésében a királyok különös szerepet játszottak, amikor egy-egy királyi szabad városnak, illetőleg mezővárosnak adományozták. Előfordult a budai jog egy-egy részének adományozása is. Fügedi Erik gyűjtését felhasználva 29 esetre hivatkozhatunk.⁷⁹ A nem teljes kigyűjtésből látható, hogy a budai jogot egészben vagy részben az egész ország területére adományozták az uralkodók.

Két jogkönyv artikulusainak és számos királyi kegnyilvánító oklevélben adományozott kiváltságnak a közvetítésével Pest és Buda városalapító oklevele a fehérvári joggal együtt magját képezte a középkori

77 *Budai jogkönyv*. Bevezető. 40–47.

78 Kubinyi, 1973, 164–166.

79 Blazovich L. (2013) A budai jogkönyv és a magyarországi jogkönyvek. In: Blazovich L.: *Demográfia, jog és történelem (Válogatott tanulmányok)*. Dél-alföldi évszázadok 31. Szeged Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára. 60–62.

magyar városi jognak. Méltán nevezték a Pestről a Várhegyre költöző pestiek, később budaiak, valamint a Budai jogkönyv szerzője a Prológus X. részének a címében Aranybullának.⁸⁰ A Regiszter második részében (B) ezt ugyancsak megismétli. Az elnevezést a szerző, mivel tudatában volt jelentőségének, az egész oklevélre kiterjesztette.

Irodalom

- Blazovich L. (2013) A budai jogkönyv és a magyarországi jogkönyvek. In: Blazovich L.: *Demográfia, jog és történelem (Válogatott tanulmányok)*. Dél-alföldi évszázadok 31. Szeged, Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára.
- Blazovich L., Schmidt J. (2020²) *Buda város jogkönyve I–II*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely 2001¹. 2020².
- Dilcher, G. (1996) *Bürgerrecht und Stadtverfassung im europäischen Mittelalter*. Köln–Weimar–Wien, Böhlau Verlag.
- Fügedi E. (1961) Középkori magyar városprivilegiumok. In: Pesta László – Gerevich László (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából XIV*. Budapest, Budapest Főváros Tanácsa Végrehajtó Bizottsága, Akadémiai Kiadó.
- Gedai I. (1994) Pénzverde, pénzverés. In: Kristó Gy., Engel P., Makk F. (szerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Gelencsér J. (2019) *Népi jogélet a Káli-medencében*. Székesfehérvár. Szent István Király Múzeum.
- Györffy Gy. (1973) A budai vár és a polgár város kiépülése 1. Újjászervezés – Áttelepülés. In: Gerevich László (szerk.): *Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig*. Budapest, Budapest Főváros Tanácsa.
- Haase, C. (1958) Stadtbegriff und Stadtentstehungsschichten in Westfalen. In: Petri, F. (Hrsg.): *Westfälische Forschungen. Mitteilungen des Provinzialinstituts für westfälische Landes- und Volkskunde II*. Münster: Aschendorff / Köln & Graz: Böhlau-Verlag.
- Isenmann, B. (2014) *Die deutsche Stadt im Mittelalter 1150–1550*. Stadtgestalt, Recht, Verfassung, Stadtrecht, Kirche Gesellschaft, Wirtschaft. 2. durchgesehene Auflage. Köln–Weimar–Wien, Böhlau Verlag.
- Kubinyi A. (1973) Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). In: Gerevich László, Kosáry Domokos (szerk.): *Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején*. Budapest története II. Budapest Főváros Tanácsa, Akadémiai Kiadó.
- Kubinyi A. (1997) *Elenchus fontium historiae urbanae, quem edendum curavit ~ Vol. III*. Pars. II., quam ediderunt Monika Jánosi, Peter E. Kovács, József Köblös, István Tringli. Budapest, Balassi Kiadó.

80 *Budai jogkönyv*. Prológus X. sz.

- Kubinyi A. (1999) Plébánosválasztások és egyházközségi önkormányzat a középkori Magyarországon. In: Kubinyi A.: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség.
- Kubinyi A. (2009) *Tanulmányok Budapest középkori történetéről I.* Budapest, Budapest Főváros Levéltára. Szerk. Kenyeres István–Kis Péter–Sasfi Csaba. (Várostörténeti Tanulmányok).
- Kurze, D. (1966) *Pfarrwahlen in Mittelalter. Ein Beitrag zur Geschichte der Gemeinde und des Niederkirchenwesens. (Forschungen zur kirchlichen Rechtsgeschichte und zum Kirchenrecht 6.)* Köln–Graz Böhlau Verlag.
- Ladányi E. (1996) *Az önkormányzat intézményei és elméleti alapvetése az európai és hazai városfejlődés korai szakaszában.* Budapest, Studio Theologica Budapestiana.
- Mezey B. (2021) Tárkány Szűcs Ernő és a jogtörténet. In: Nagy J. T., Bognár Sz., Szabó E. (szerk.): *Száz plusz tíz. Jubileumi kötet. Tárkány Szűcs Ernő (1921–1984)*. Szekszárd, Tárkány Szűcs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport, Pécsi Tudományegyetem. KPVK. Bölcsészettudományi Kutatóközpont NTI.
- Mollay K. (Hrsg.) (1959) *Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Neumann T. (2010) Források Székesfehérvár középkori kiváltságainak történetéhez. In: Zsoldos Attila–Neumann Tibor: *Székesfehérvár középkori kiváltságai*. Székesfehérvár, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára.
- Petrovics I. (1994) Harmincad. In: Kristó Gy., Engel P., Makk F. (szerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Planitz, H. (1954) *Die deutsche Stadt im Mittelalter. Von der Römerzeit bis zu den Zunftkämpfen.* Graz–Köln, Böhlau-Verlag.
- Raymundus Parthenopeis (2021) *A törvények rövid, könnyű és hasznos foglalata*. A fordítást, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket készítette Blazovich László. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Schmidt-Wiegand, R. (1998) Willkür. In: Erlent A., Kaufmann, E. und Werkmüller, D. (Hrsg.): *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte V.* Bd. Berlin, Erich Schmidt Verlag.
- Skorka R. (2016) A budai jogkönyv lerakatra vonatkozó artikulusainak keletkezési története. In: Weisz B. (szerk.): *Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet.
- Spekner E. (2012) „Egy és ugyanazon szabadság alatt”. Két város, egy kiváltságlevél: a pesti kiváltságlevél szövevényes története. In: Mikó G., Péterfi B., Vadas A. (szerk.): *Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Spekner E. (2015) *Hogyan lett Buda a középkori Magyarország fővárosa. A budai királyi székhely története a 12. század végétől a 14. század közepéig*. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum.
- Stoob, H. (1979) *Stadformen und städtisches Leben im Späten Mittelalter*. Die Stadt. Köln–Graz. Böhlau.

- Stoob, H. (1970) *Kartographische Möglichkeiten zur Darstellung der Städteentscheidung in Mitteleuropa besonders zwischen 1450 und 1800. Forschungen zum Städtewesen in Europa Bd. I.* Köln–Wien, Böhlau.
- Szende K. (2013) Otthon a városban. Társadalmi és anyagi kultúra a középkori Sopronban. Blazovich László: Az öröklési jog a középkori jogkönyvekben és a városi gyakorlatban. *Századok* 147/2.
- Szende K. (2016) Mennyit ér a kiváltság? Városprivilegiumok kibocsátása és rendelkezéseik betartása I. Károly alatt. In: Weisz B. (szerk.): *Pénn, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet.
- Szüllő G. (1898) Aranybulla. In: Márkus D. (szerk.): *Magyar Jogi Lexikon öt kötetben. I. A–Bíró.* Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság.
- Tárkány Szűcs E. (2003) *Magyar népi jogszokások.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Thoroczky G. (2018) *Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemről.* (Az előszót írta és a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette ~). Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.
- Végh A. (2006) *Buda város középkori helyrajza I.* Budapest, Budapesti Történeti Múzeum.
- Weber, M. (1972) *Wirtschaft und Gesellschaft. Studienaufgabe.* Hrg. von Johannes Winckelmann. 5. Aufl. Tübingen
- Weber, M. (1990) *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 2/4.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Weisz B. (2011) Az Árpád-kori harmincad vám. Erősségénél fogva várépítésre való. In: Cabello, J., C. Tóth N. (szerk.): *Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére.* Nyíregyháza.
- Weisz B. (2012) *Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
- Weisz B. (2013) *A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
- Zsoldos A. (2016) Károly és a városok. In: Weisz B. (szerk.): *Pénn, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

Magánjogi intézmények az Aranybullában

HOMOKI-NAGY MÁRIA

Az Aranybulla keletkezésének 800 éves évfordulója ad lehetőséget arra, hogy annak egyes, a magánjog területét érintő rendelkezéseit elemezzük. Bár az Aranybulla elsősorban közjogi kérdéseket rendez, mégis az a néhány intézkedése a magánjog területéről meghatározó lesz a későbbi századok magyar magánjogának a fejlődésére is.

Az Aranybulla keletkezése kapcsán hosszú ideje elfogadott vélemény az, hogy II. András egyes intézkedései, mint a megnövekedett birtokeladományozások vagy a pénz értékének gyakori rontása és a szerviensek és a várjobbágyok saját társadalmi és anyagi helyzetük biztonsága miatt kényszerítették ki annak kiadását.¹ Napjainkban a történészek már árnyaltabb képet rajzolnak erről a kérdésről. Ez érinti egyrészt a királyi szerviensek társadalmi csoportjának kialakulását és szerepét az Aranybulla kiadását megelőző évtizedben.² Másrészt az Aranybulla keletkezésének körülményeit befolyásolták a II. András politikáját támogató és az azt ellenző előkelők hatalmi törekvései.³ Mindez annyiban érintheti az Aranybullában rögzítésre került magánjogi normákat, hogy azok mennyiben befolyásolták vagy befolyásolták-e a 13. század tulajdon- és birtokviszonyait. „A 11–12. században a magyarországi birtokstruktúrára mindenekelőtt a királyi birtokok nyomasztó mennyiségi túlsúlya nyomta rá bélyegét.”⁴ A 12. század második felében növekedett meg a királyi birtokok eladományozásának

1 Eckhart F. (1946) *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, Politzer Zsigmond és fia, 27.

2 Almási T. (2000) *A tizenharmadik század története*. Pannonica Kiadó, 40–45.

3 Erdélyi L. (1917) Az Aranybulla társadalma. In: *Fejérfataky emlékkönyv*. Budapest, Franklin Társulat; Érszegi G. (1990) *Az Aranybulla*. Budapest, Helikon Kiadó, 17–19.; Zsoldos A. (2011) II. András Aranybullája. *Történelmi Szemle*, 2011/1. 1–36.

4 Zsoldos A. (1990) A várjobbágyi birtoklás megítélésének változásai a tatárjárást követő másfél évszázadban. *Aetas*, 1990/3. 5.

mennyisége, amely II. András uralkodása alatt teljesedett ki.⁵ A királyi várföldeket – amelyeket eddig csak az ispáni tisztség betöltéséig birtokoltak – II. András úgy adományozta el, hogy azokat a megadományozottak utódai is örökölhették. Ezzel alapozta meg a világi nagybirtokos arisztokrácia kialakulását.⁶ Bónis György megfogalmazása szerint a királyi szerviensek „jómódú, szabad földbirtokosok voltak”, akik „birtokuk, szabadságaik kiterjesztését és szolgálataik mérséklését” kívánták elérni.⁷ Ezt a célt szolgálta az Aranybullában rögzített törvénykezési kiváltságnak, a személyes szabadság elvének a megfogalmazása, valamint a pénzügyi és a katonai kötelezettségek csökkentése.⁸ Ebbe a sorba illeszkedik a 4. cikkelyben megfogalmazott, a nemzetségi vagyonra vonatkozó rendelkezés is.

„Ha egy szerviens fiú utód nélkül halna meg, akkor birtokának egy negyedét a leánya tartsa meg, a többivel úgy rendelkezék, ahogy neki tetszik. És ha váratlan halála miatt végrendelkezni nem tudna, akkor a hozzá közelebb álló rokonai tartsák meg. Ha viszont egyáltalán nem lenne rokonsága, akkor legyen a királyé.”⁹

A 13. századra már jól elkülönült egymástól a királyi birtok és a formálódó nemesség birtoka. Az Aranybulla kiadásának is éppen ez volt az egyik oka, hogy az uralkodói politikával egyetértő vagy azzal éppen szembe forduló előkelők hatalmi harca mellett, II. András a királyi hatalom alapját jelentő birtokok egy részét eladományozta, ugyanakkor a királyi kincstár számára szükséges pénzügyi bevételeket az újonnan bevezetett regale jövedelmekkel igyekezett biztosítani. Mindez nem jelentette azt, hogy a király tulajdonában ne maradtak volna jelentős mennyiségben ingatlan jószágok, amelyek közé újból és újból bekerültek azok a birtokok, amelyek valamely nemes magszakadása esetén háramlottak a királyra. A tatárjárást követően uralkodóink elsősorban az üres, nem lakott birtokokat adományozták el.¹⁰ Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a hűtlenség csoportjába tartozó bűncselekmények jogkövetkezménye is fej- és jószágvesztés volt,

5 Kristó Gy. (1998) *Az Aranybullák százada*. Budapest, Kossuth Kiadó, 31–35.

6 Engel P. (1990) *Beilleszkedés Európába, a kezdetektől 1440-ig*. Budapest, Háttér Lap- és Könyvkiadó, 216.

7 Bónis Gy. (2003) *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Budapest, Osiris, 115.

8 Eckhart, 1946, 30.

9 Érszegi, 1990, 28.

10 Zsoldos Attila bizonyítja, hogy a 13. század második felében jelenik meg az oklevelekben a királyi adomány új jogcímeként „a lakóitól elhagyott föld” megnevezés. Az ilyen birtok eladományozását vizsgálat előzte meg, melyet egy királyi ember és a hiteleshely által kiküldöttek végeztek. Az adományozásra csak akkor került sor, ha a birtok valóban lakatlan volt. Zsoldos, 1990, 8.

ahol a jószágvesztő hatály érvényesítése ugyancsak a királyi tulajdont növelte. A magszakadás és a hűtlenség miatt az uralkodóra visszaszállt birtok között az lett az alapvető különbség, hogy a magszakadás miatt királyra háramlott birtokot a királynak újból el kellett adományoznia, míg a hűtlenség miatt visszaszállt nemesi ingatlant nem. A magszakadás és a hűtlenség ténye fokozatosan a királyi birtokadományozás jogcímévé vált. Ha valakinek tudomására jutott, hogy akár magszakadás következett be, akár a hűtlenség bűncselekményét követte el valaki, a két jogcím egyikére hivatkozva királyi birtokadományt kérhetett. Amikor a királynak azt a jogát teszik vizsgálat tárgyává, hogy ténylegesen mi tartozott magánjogi értelemben a *ius regium* fogalma alá, akkor az Aranybulla korában a még meglévő királyi birtokok mellett a királyra akár magszakadás, akár hűtlenség miatt visszaháramlott birtokokat is érteni kell.¹¹ Ez lesz az alapja a későbbi századokban *latens ius regium*nak nevezett jogintézménynek, amikor csak jogilag szállt a birtok a kincstárra, de ténylegesen még nem. Ebből alakult ki a peres adomány intézménye.¹² A király a birtokot kérőnek perlési jogot adott azért, hogy a király jogát bizonyítsa be.¹³

Az uralkodó tulajdonát képező jószágoktól meg kell különböztetni a nemzetségek tulajdonát. Erre már Szt. István is utalt, amikor második dekrétumának 35. szakaszában kimondta, hogy a király által adományozott birtokot a megadományozott tulajdonát képező más jószágokhoz hasonlóan a nemes fiai öröklik, amit senki sem vehet el tőlük. Ez alól kivételt képezett az, ha a későbbiekben meghatározott hűtlenség valamelyik esetét – király életére törés, országárulás vagy külföldre szökés – követte el a megadományozott. Ekkor, a *ius regium* alapján, a birtok visszaszállt a királyra.

Miután Szt. István II. dekrétumának 35. szakasza arról rendelkezett, hogy a királytól kapott birtok osztja a nemzetségi birtok sorsát, mert „kiki ura legyen az ő tulajdonának, szinte úgy a király adományainak is”, ezért a nemzetség birtokában lévő ingatlan jószágon belül nem különült el a nemzetség tulajdonát képező öröklött szállásbirtok és a királytól jószolgáltat fejében kapott adománybirtok. A korabeli okleveles gyakorlatban a

11 Geric József és Ladányi Erzsébet bizonyította több Anjou-kori oklevéllel, hogy „a birtok a magszakadás következtében a királyi jogot illette, és így adományozható volt”. Geric J., Ladányi E. (1991) A magyarországi birtokjog kérdései a középkorban. *Levéltári Szemle*, 1991/4. 4.

12 Frank I. (1845) *A közigazság törvénye Magyarhonban I.* Buda, Magyar Királyi Egyetem, 279–280.; Czövek I. (1822) *Magyar hazai polgári magános törvényről írt tanítások II.*, Pest, Trattner János betűivel, 134–138.

13 Czövek, 1822, 135.

possessio fogalma jelenik meg, amely a szokásjog rendszerében valakinek a tényleges birtokában lévő vagyont jelölte, függetlenül attól, hogy az a jószág honnan származott.

Ezt a rendszert árnyalja Könyves Kálmán, aki első dekrétumában már különbséget tett a nemzetségek tulajdonában lévő és a király által adományozott birtok között. Nem véletlen, hogy a 12. század vagyoni viszonyait jellemezve Bónis György a szállásbirtok és az adománybirtok között tett különbséget.¹⁴ Amíg a nemzetség tagjai által szerzett birtok, legyen az öröklött jószág, Szt. Istvántól nyert királyi adomány vagy pénzen vásárolt birtok, a nemzetség egészének a tulajdonát képezte, és azt az egyes családfők csak birtokolták, addig a Kálmántól adományba kapott jószág addig maradt a megadományozott birtokában, amíg volt fiúörökös. A dekrétum megfogalmazása szerint „más királyok adománya apáról fiúra szálljon, és ha fiú nincsen, következék a testvér, a kinek holta után az ő fiait sem kell kirekeszteni az örökségből” (Kálmán: I.20.). Amennyiben a megadományozottnak nem volt törvényes örököse, a birtok visszaszállt a király tulajdonába, ami ezzel újból eladományozhatóvá vált. Ténylegesen Kálmán dekrétumába iktatott rendelkezést követően válik egyértelművé, hogy az ingatlan főtulajdoni joga a királyé, aki ennek alapján tudta érvényesíteni királyi hatalmánál fogva az őt megillető *ius regiumot*. Ez a rendelkezés a megadományozott fiágának, annak hiányában testvéreinek és az ő fiainak az öröklését, az adomány birtoklását eredményezte. Ha nem volt fiúörökös, a jószág visszaszállt a királyra. Béli Gábor álláspontja szerint ettől kezdve „az adományos jószág felől a rendelkezést a király fenntartott dologi joga korlátozta” – ha lehet ezt a dogmatikai kifejezést használni a szokásjog uralta magyar magánjogban – s az uralkodó adományozta el a birtokot. A királynak mint tulajdonosnak volt joga a fekvő jószágot megtartani vagy újból eladományozni.¹⁵ Az egyes nemzetségek birtokában található ingatlan jószágok az öröklési jog szempontjából is elkülönültek „tisztán” nemzetségi tulajdonra és a királytól kapott adománybirtokra. Ez a két birtoktípus és a hozzájuk szükségszerűen kapcsolódó nemzetségi és királyi jog közötti megkülönböztetés „döntő szerephez jutott a jogfejlődésben”.¹⁶ Bónis megfogalmazása szerint „az adománybirtok korlátozott öröklése a

14 Bónis, 2003, 118.

15 Béli G. (2017) *Rendelkezés királyi beleegyezéssel az Árpádkorban*. In: Kis Norbert – Peres Zsuzsanna (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor oktatói pályafutásának 50. jubileumára*. Budapest, Dialog Campus Kiadó, 98.

16 Bónis, 2003, 118.

királyi jog, a szállásbirtok korlátlan átszállása a nagycsaládi-nemzetségi jog ideális birtoktípusát valósította meg”.¹⁷ Illés József Kálmán törvényének fontosságát éppen abban látta, hogy „ez az első törvényhozási kísérlet a rokonsági öröklés korlátozására”.¹⁸

A szokásjog által meghatározott öröklési normákat valójában sem Szt. István, sem Kálmán dekrétuma nem befolyásolta. A természet rendje szerint mindig az elhunyt fiai örökölték elsősorban, ám arról nincsenek pontos adataink, hogy lemenők hiányában az elhunyt nemzetségének tagjai milyen rendben követték egymást. Örökölhettek-e az esetleg még életben lévő apa, vagy az apának a testvérei, vagy a közös őstől származó távolabb lévő rokonok? Milyen rokoni körre terjedt ki az öröklési jog körében jelentkező ágiság elve?¹⁹ Amikor a nemzetség öröklési jogát szeretnénk meghatározni, akkor abból a fogalmi rendszerből indulhatunk ki, hogy nemzetség, generáció alatt a közös őstől leszármazott agnát rokonokat értjük. Ez azonban egy jóval távolabbi rokoni kört jelölhet, mint az örökhatároló testvéreit vagy esetleg apjának testvéreit és azok férfi leszármazóit.²⁰ Szt. István dekrétuma ezt a kérdést homályban hagyja, Kálmán pedig a megadományozott testvéreire, illetve annak fiági leszármazóira korlátozta. Az Aranybulla rendelkezése szerint, ha a szerviens „váratlan halála miatt végrendeletet nem tudna, akkor a hozzá közelebb álló rokonai tartásuk meg”²¹ a birtokot, de nem határozza meg pontosan, hol végződik azon vérrokonok köre, akik még akár törvényesen, a szokásjog által meghatározott módon, akár végrendelet útján örökölhettek.²² Az Aranybullának ezt a rendelkezését ismétli meg az 1231:11. cikke.²³ Szűcs Jenő értelmezése szerint az 1267. évi dekrétum 6. cikkelyének rendelkezésével igyekeztek korlátozni a királynak a birtokadományozási jogát azzal, hogy a magvaszakadt nemes egész rokonságát kellett megidézni a király jelenléte elé, hogy ténylegesen megállapítható legyen, van-e még öröklésre jogosult utód vagy nincs.²⁴ Az „egész rokonság” fogalma azonban még mindig túl

17 Bónis, 2003, 118–119.

18 Illés J. (1904) *A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában*. Budapest, Atheneum, 69.

19 E kérdésről részletesen írt Illés József *A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában* c. munkájában.

20 Fügedi E. (1999) *Az Elefánthyak*. Budapest, Osiris Kiadó, 20–21.

21 Gerics, 1991, 7.; Szűcs J. (1984) Az 1267. évi dekrétum és háttere. Szempontok a köznevelés kialakulásához. In: H. Balázs É., Fügedi E., Maksay F. (szerk.): *Mályusz Elemér Emlékkönyv*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 344.

22 Szűcs, 1984, 346.

23 Illés, 1904, 53.

24 Szűcs, 1984, 346.

általános és homályos, mert jelentheti az egy közös őstől leszármazó egész nemzetséget, de öröklési jog szempontjából ezt meghatározott rokonsági fokra is korlátozhatták. A IV. Béla által megerősített intézkedés azt bizonyíthatja, hogy a formálódó köznemesség fokozatosan bővítette azt a vérrokonok kört, ahol a magvaszakadt rokon vagyont a közös őstől származó oldalági rokonok jogosan követelhatték, megakadályozva ezzel a *ius regium* érvényesülését.

Könyves Kálmán csak a királytól kapott adománybirtok esetében rendelkezett arról, hogy azt a megadómozott testvérei és annak lemenői örökölhetik, ha nincs törvényes fiú utód. A fennmaradt oklevelek azt bizonyítják, hogy a magszakadás miatt a királyra visszaháramlott birtokokat jószolgálat fejében, ami akár katonai, akár más, a királynak tett szolgálatot jelentett, a király eladómozozhatta. A birtok adományozásáról szóló okleveleink sajátossága, hogy rögzítik azokat az érdemeket, amelyek miatt az uralkodóink valakinek birtokot adtak. A fekvő jószágok visszaháramlásának az esetei alakították ki annak a *ius regium*nak a fogalmát, ami a későbbi századok során egész birtokjogi rendszerünket meghatározta. Gericz József megállapítása szerint „a 13. század második felében már megszilárdult felfogás szerint Magyarországon a királyi jog (*ius regium*) fogalma a javak két típusát is felölelte: azokat, amelyek »közvetlenül a királyt és a királyi hatalmat illetik«, és azokat, amelyek felett a király adományozási jogot gyakorol a nemesek javára”.²⁵

A 13. század elején II. András új birtokpolitikájának köszönhetően örökölhető birtokká váltak királyi kegy alapján az ún. honor birtokok.²⁶ Ezzel a birtokpolitikával szemben léptek fel az Aranybulla kiadását kikényszerítő szerviensek, és ígértették meg Andrással, hogy „egész vármegyét, vagy bármiféle méltóságot örök tulajdonul vagy birtokul nem adományozunk”.²⁷ A nemzetségi tulajdonnal szemben uralkodóinknak az adománybirtok öröklését kellett oly módon meghatározni, hogy az ne váljon „örökbirtokká”,²⁸ hanem a megadómozott vagy annak fiai halála esetén – tehát magszakadásakor – a birtok visszaszálljon az uralkodóra. Béli Gábor idézi II. András 1205-ben kiadott adománylevelét, amely pontosan

25 Gericz, Ladányi, 1991, 3., 5.

26 A honor birtokról írt legújabb szakirodalom: Tringli I. (2021) A királyi birtok védelme az Anjou-korban. *Századok*, 2021/6. 1209–1231.

27 Érszegi, 1990, 30.

28 R. Kiss I. (1927) II. Endre birtokreformja, a perpetuitas. *Debreceni Szemle* 5. Debrecen; Rákos I. (1974) IV. Béla birtokrestaurációs politikája. Szeged, *Acta Historica Tom. XLVII.*, 5–6.

azt rögzíti, hogy a megadományozott lemenői – „örököseinek és örökösei leszármazóinak” – örökölhetik az adományba kapott birtokot.²⁹ Sőt az ezt követően kiadott adománylevelek öröklési záradékai már egyértelműen ezt az öröklési rendet határozzák meg.³⁰ Béli értelmezése szerint ez az öröklési záradéki formula a Szt. István törvényében rögzített formát követi. Kérdés viszont az, hogy Könyves Kálmán rendelkezése, amely szerint ha a megadományozottnak nincsenek fiai, akkor a fitestvérei, illetve azok lemenői örökölnek, mennyiben érthető az adománybirtok öröklési rendje kiterjesztésének és mennyiben megszorításnak. A nemzetségi birtok örökléséhez képest mindenképpen korlátozó intézkedésnek kell tekinteni. De a későbbi jogfejlődés során az adománybirtok öröklését uralkodóink kizárólag a megadományozottnak és az ő fiági leszármazói számára engedélyezték,³¹ és azt a kiterjesztő értelmezést, amit Könyves Kálmán megengedett, kifejezetten tiltották. Ettől akkor lehetett eltérni, ha az uralkodó fiú utód hiányában a megadományozottnak szabad rendelkezési jogot adott.

A nemzetségek férfitagjainak elsőbbsége a birtok- és öröklési jog területén a királyi joggal szemben a 13. század végére vált uralkodóvá. A rendelkezési jogot szállásbirtok esetén a fentebb írtak értelmében maga az Aranybulla biztosította, az adománybirtok esetében a 13. század második felében keletkezett dekrétumok.

A szabad rendelkezési jog

A nemzetségi vagyon és a királytól kapott adománybirtok jogilag elkülönült egymástól, mivel a nemzetségi jószágokat a nemzetség örökölte a szokásjog által meghatározott körben, az adománybirtokot pedig a 13. század elejére megszilárdult rend szerint a megadományozott fiága örökölhette. Amennyiben nem volt fiúörökös, a birtok visszaháramlott a királyra. Fennmaradt okleveleink bizonyítják, hogy fiú utód hiányában már a 12. században is szabad rendelkezési jogot kértek nemeseink örökölt vagyonuk átörökítésére, azaz megjelent a királyi jóváhagyáshoz kötött

²⁹ Béli, 2017, 99.

³⁰ Béli, 2017, 99.; László B. (2020) Kemény fia Lőrinc és a királyi jog. *Jogtörténeti Szemle*, 2020/4. 50.

³¹ Bónis, 2003, 119.

végrendelkezési jog, illetve a halál esetére szóló ajándékozás.³² Ezt a lehetőséget azonban nemcsak a nemzetségi birtok, hanem az adománybirtok esetében is érvényesíteni akarták a nemesek.

Az uralkodó jogai közé tartozott annak a lehetősége, hogy a megadóományozott számára az adománybirtok öröklési rendjében fiú utód hiányában vagy a megadóományozottnak adjon szabad rendelkezési jogot birtokai felett, vagy a leányágnak biztosítson öröklési jogot. A 13. századi okleveles adataink szerint a nemesség királyi kegyként gyakran kapott lehetőséget a szabad rendelkezési jog elnyerésére. Fügedi Erik véleménye szerint az oklevelek „arra vallanak, hogy a király engedélye még ősi birtok esetében is feleslegessé tette a rokonok hozzájárulását”.³³ Ez a jog Waldapfel Eszter meglátása szerint „nem a nemzetségi joggal szemben, hanem ellenkezőleg, mellette, a király háramlási jogával szemben foglal állást. A szabad rendelkezési jog a gyakorlatban a nemzetségi örökösödés keresztülvitelének a lehetőségét biztosítja csupán.”³⁴ A szabad rendelkezési jog megadása a következő századokban megkívánta a királyi jóváhagyás mellett a jogosult nemzetségének a hozzájárulását is. Ez a szabad rendelkezési jog a 13. század elején lehetővé tette a fiúörökösrel nem rendelkező szerviens, előkelő számára, hogy leányát és annak fiúörökösait nevezze meg fekvő vagyona örökösének. A 13. század második felében már több oklevél bizonyítja, hogy a szabad rendelkezési jog megadásával a nemes leányának férjét, azaz vejét tette örökössé, s ezzel ténylegesen a vejét fogadta fiává.³⁵

A szabad rendelkezési jog érvényesülése, amit az Aranybulla 4. cikkelye is rögzített, valójában egy már meglévő gyakorlatra is utalt. A IV. Béla által kiadott oklevelek tanúsága szerint ez továbbra is csak királyi engedéllyel volt lehetséges. Ennek jó bizonyítékát adja IV. Béla egyik oklevele: „...ha megesnék, hogy gyermekek vigasza nélkül távozna, birtokait, amiket ha csakugyan jogosan és békésen bír (...) legyen hatalma vejének adni”.³⁶ Béli azt is bizonyítva látja, hogy a fiúörökös nélküli apa szabad rendelkezési jogot kér a királytól azért, hogy vejét és egyben leányát örökössé tegye. A szabad rendelkezési jognak ez a tartalma valójában a fiúvá fogadást

32 Holub J. (1926) *Végrendeleti jogunk kialakulása*. Budapest, Akadémiai Értekezések, 233–234.

33 Fügedi, 1999, 80.

34 Waldapfel E. (1931) *Nemesi birtokjogunk kialakulása a középkorban*. Budapest, Századok 65. 134–167.

35 Béli, 2017, 106.; Fügedi, 1999, 78–80.

36 Béli, 2017, 106–107.

jelentette, ezzel ugyanakkor az apa leánya és a tőle született fiúunokái számára is öröklési jogot tudott biztosítani.

A 13. századi okleveles gyakorlat tehát azt bizonyítja, hogy a megadómanýozott számára biztosított szabad rendelkezési jog nem egy idegen javára szóló rendelkezési jogot valósított meg, hanem a magvaszakadt nemes nõága nyert öröklési lehetõséget azzal, hogy vagy a leány fiúgyermekének – a rendelkezõ unokáinak – javára közvetlenül, vagy a leány férjének, az örökhagyó vejének nyert öröklési jog által közvetve, de mindenképpen az örökhagyó fiú unokái számára biztosították a vagyon öröklését. A szabad rendelkezési jog megadása egyben az adoptio, a fiúvá fogadás jogintézményét honosította meg Magyarországon. Ez fejlõdött a 14. században abba az irányba, hogy királyi jóváhagyással a magszakadás elõtt álló nemes bárkit – nem nemest is – fiává fogadhatott és e ténnyel birtokai örökösévé tehetett.³⁷

A királyi jogot érintette az Aranybulla azon rendelkezése, amely kimondta, hogy a „hadjáratban elesett szerviens fiát a király birtokadómanýal jutalmazza meg”.³⁸ Ezt a rendelkezést az 1267. dekrétum tovább bõvítette azzal, hogy ha a nemes fiú utód nélkül halt meg egy hadjáratban, akkor annak „bármilyen módon szerzett” birtoka ne háramoljon vissza a királyra, hanem „az örökbirtok a rokonságra, a vásárolt és a szerzett birtok a végrendeleti örökösökre szálljon”.³⁹ Ha a dekrétum rendelkezését figyelmesen elemezzük, akkor világosan elkülönül egymástól a nemzetségi tulajdonon belül is az öröklött birtok, amelyrõl nem lehetett rendelkezni, valamint a vásárolt és a szerzett birtok, amelyeknél a dekrétum lehetõséget adott a rendelkezési jog érvényesítésére is. Ebben a vonatkozásban a dekrétum a király háramlási jogát korlátozza, amikor a szabad rendelkezési jogot a szerzett, azaz az adományos birtok esetében is megengedi. Miközben tehát a 13. század második felében az öröklött birtok vonatkozásában egyre erõsödött a nemzetség öröklési joga, azaz formálódott az õsiség intézménye, ami a nemzetség fennmaradásának vagyoni alapját is jelentette, addig az adománybirtok visszaháramlási jogát csökkentette a királyi kegybõl megadott szabad rendelkezési jog.

Fügedi Erik mutatott rá arra, hogy Károly Róbert, majd Nagy Lajos az adománylevél öröklési záradékát úgy változtatta meg, hogy a

37 *Hármaskönyv*, I. rész 8. cím. Hogy az örökbe fogadás is nemesít. Frank, 1845, 464–465.

38 Szűcs, 1984, 346.

39 Szűcs, 1984, 347.

megadományozott férfi testvérei és azok leszármazói csak akkor tarthattak igényt az adománybirtokra, ha az adománylevél azt kifejezetten megengedte.⁴⁰ Ez a Könyves Kálmán dekrétumában megfogalmazott rendelkezéshez képest tovább szűkítette azoknak a körét, akik az adománybirtokot örökölhették.

A királyi dekrétumokban megjelenő rendelkezések és az okleveles gyakorlat továbbra is homályban hagyják a rokonságnak azt a kiterjedését, akik egy tagjuk megszakadása esetén örökölhettek.

Később kialakult elnevezéssel azokat a vérrokonokat, akik egy közös őstől származtatták magukat, és a nemzetség tulajdonában lévő ingatlan jószágokat megosztották egymás között, nevezzük osztályos atyafiaknak. A 16. századtól kezdve már az osztályos atyafi megnevezés vált általánossá.⁴¹

Az Aranybullában megfogalmazást nyert szabad rendelkezési jog szorosan összefügg tehát azzal a kérdéssel, hogy miről és kiknek a javára élhetett az ingatlan javak birtokosa ezzel a joggal. Az okleveles gyakorlatban már az Aranybulla kiadása előtt is találkozhatunk a rendelkezési jog királyi kegyként való megadásával, de ez természetesen kizárólag királyi engedéllyel volt lehetséges. Az Aranybulla kifejezetten a halál esetére szóló rendelkezésről tesz említést abban az esetben, ha a szerviensnek nem volt fiú utóda. Az Aranybulla 4. cikkelye is csak pontosan meghatározott feltétel megléte esetén – az örökgyónak nincs fiú utóda – biztosította a szabad rendelkezési jogot, amit tovább korlátozott azzal, hogy a leányegyedről még ekkor sem lehetett rendelkezni.⁴² Okleveles forrásokból ismert, hogy már 1222 előtt is készültek végrendeletek. A végrendelet érvényességéhez, akár öröklött, akár adománybirtokról volt szó, mindenképpen kellett a király hozzájárulása, de gyakran más előkelők jóváhagyása is.⁴³ Öröklött birtok esetében ezenkívül az élő távolabbi férfi rokonok beleegyezésére is szükség volt.⁴⁴ Rendelkezni nemcsak az egyház, hanem a világiak javára is lehetett, sőt több oklevél tanúskodik arról, hogy a birtokos, fiúörökös hiányában, leánya⁴⁵ javára rendelkezett. De királyi

40 Fügedi, 1999, 82.

41 Gerics József adatai szerint az Árpád-korban használták az osztályos atyafi megnevezést akkor is, ha nem nevezték meg a közös őst. Gerics, Ladányi, 1991, 8.; Illés, 1904, 62.

42 Czövek, 1822, 313–316.

43 Béli, 2017, 102.

44 Béli, 2017, 103.

45 Béli, 2017, 103.

engedéllyel nemcsak végrendelkezhetett a megadományozott, hanem még életében magánadományt is tehetett egyháziak és világiak számára egyaránt. A hangsúly azon volt, hogy minden esetben királyi engedélyre, jóváhagyásra volt szükség,⁴⁶ amit a király pecsétjével is megerősítettek.⁴⁷ „A király környezetéhez tartozó előkelők ingatlanvagyonuk felőli rendelkezési jogukat a királyi aula nagyjainak aktív közreműködése mellett gyakorolhatták.”⁴⁸

A pénzen vásárolt birtokról szabadon lehetett rendelkezni, mert a korabeli felfogás szerint a pénz ingó dolognak számított. A pénz, a vételár helyébe lépett a megvásárolt jószág.⁴⁹ De ha a vásárolt birtokról a tulajdonos halála esetére nem rendelkezett, és az a szokásjog alapján törvényes öröklésen szállt át, a birtok ősvivé vált, amiről már a későbbiekben nem lehetett szabadon rendelkezni.

Az öröklési jog szempontjából az Anjouk uralkodásának idejére különült el egymástól élesen a nemzetségi tulajdon, amit az egy őstől leszármazott férfi vérrokonok örököltek, valamint az adománybirtok, melynek öröklését kizárólag a megadományozott férfi lemenői örökölhették.

Az osztály

A nemzetségi birtokjog lényege, annak öröklési szabályai kiválóan érzékelhetők az ún. osztályos egyezségekből, más szóval a fennmaradt osztálylevelekből. A nemzetség tulajdonát képező szállásbirtokot vagy osztatlan állapotban birtokolták, vagy egymás között a nemzetségtagok felosztották. Ennek a 16. századig döntő jelentősége volt, mert ha a testvérek osztatlan állapotban éltek, akkor az életük során szerzett jószág sem lett a saját tulajdonuk, hanem a nemzetség közös tulajdonát növelte.⁵⁰ Ha azonban az osztály bekövetkezett, akkor az osztály után szerzett birtok már csak annak a nemzetségtagnak a tulajdonát képezte, aki ténylegesen azt megszerezte. Ezért válik fontossá, hogy fennmaradt okleveleink

46 Béli, 2017, 101.

47 Holub J. (1926) *Végrendeleti jogunk kialakulása*. Budapest, Akadémiai Értesítő 37., 234.

48 Béli, 2017, 104.

49 Béli, 2017, 103.

50 *Hármaskönyv* I. rész, 43. cím. A testvérek szerzett fekvő jószágának megosztásáról és az adománynak e záradékáról „per eum” azaz „általa”. 4.§; Frank, 1845, 489–491.; Engel P. (1997) Nagy Lajos ismeretlen adományreformja. *Történelmi Szemle*, 1997/2. 141.

tanúsága szerint a 13. század második felétől megszorodnak az osztályos egyezségek, amelyek jó bizonyítékot nyújtanak a tulajdon- és birtokviszonyok alakulására.⁵¹ Az osztályos levelek tanúsítják, hogy melyek azok a birtokrészek, amelyeket az osztályos testvérek egymás között megosztanak, és melyek azok, mint például a kisebb királyi regálék, a vásárjog, az erdő- és legelőhasználat, amit az osztály után is közösen mint közbirtokosok birtokolnak. Így válik lehetővé, hogy a nemesi nemzetségekben időről időre vagyonmegosztást hajtanak végre, ugyanakkor mindig van olyan nemzetségi vagyonrész, amit több nemzedéken át osztatlanul birtokolnak. Az osztatlanságból is következő nemzetségi vagyonközösség, illetve az osztályos rokonok igénye arra a vagyonra, amelyet a még osztatlan osztályosok szereztek, eredményezte azt, hogy a férfi rokonok olyan birtokra is igényt tartottak, aminek megszerzéséhez nem járultak hozzá. Ezt a helyzetet és az ebből fakadó visszasságok megszüntetésének igényét jól jellemzi a Károly Róbert által Mikcs bánnak adományozott oklevél. Ennek tanúsága szerint Mikcs bánnak úgy adományozott birtokot, hogy azt „békésen és mindenfajta zaklatástól mentesen bírhasa a királytól eddig elnyert és még ezután szerzendő birtokait (...) úgy, hogy (...) ez a fivéreire és vérrokonaira semmiben se terjedjen ki”. Majd még az uralkodó azt is kinyilvánította, hogy „bárminő törvényre és szokásra való tekintet nélkül” biztosítja ezt a megadományozottnak.⁵² Károly Róbertnek nem ez az egyetlen oklevele, amely a korabeli szokásokat megváltoztatta. Hiszen ebben az oklevélben éppen Mikcs bánnak a vele osztatlan állapotban élő testvéreit és azok lemenőit zárta ki a birtokok örökléséből. Ez a lehetőség azonban csak királyi kegyként érvényesülhetett a 16. századig, amikor már általánossá vált az a szabály, hogy az osztatlan vagyonközösségben élők saját jogukon úgy szerezhettek fekvő jószágot, hogy arra oldalági rokonai nem terjeszthették ki tulajdoni igényüket.

Fügedi Erik a nemzetség szolidaritását látja abban, hogy az esetleges távolabbi rokonok nem tiltakoznak az ilyen rendelkezések ellen. Fügedi azt is bizonyítva látja, hogy a 13. század második felében a királyi kegy alapján megkapott szabad rendelkezési jog érvényesüléséhez még öröklött vagyon esetében sem kellett a nemzetség beleegyezése.⁵³ Sőt Anjou Károly

51 Béli G. (2010) Osztatlanság és osztály az Árpádkorban. In: Balogh Elemér és Homoki-Nagy Mária (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Ruzsoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged, Acta Jur. et Pol. Tom. LXXIII. 131.

52 Engel, 1997, 144.

53 Fügedi, 1999, 80.

uralkodásának elején már a nemzetséggel szemben is érvényesíteni tudták néhányan a szabad rendelkezési jogot, ha az uralkodó jóváhagyását erre megnyerték. „Ha egy nemesnek sikerült megszereznie a királyi engedélyt, akkor semmi sem állhatta útját annak, hogy a klánnal szembeni szolidaritását megszegve, rokonai mellőzésével a kezén lévő birtokokat lányára vagy vejére hagyja.”⁵⁴

A *ius regium* érvényesülését a szabad rendelkezési jog érvényesítése mellett a fiúvá fogadás intézménye is korlátozta. A két jogintézmény fejlődése szorosan összefonódott egymással. Amikor a királyi kegy azt tette lehetővé, hogy a magszakadás előtt álló örökhagyó leányának férjét, azaz a vejét tegye meg örökösévé, a mindennapokban ez ténylegesen a vő fiúvá fogadását jelentette. Ebből a gyakorlatból fejlődött ki Werbőczy korára az az általános szabály, hogy a magszakadás előtt álló nemes előzetes királyi jóváhagyás mellett bárkit fiává fogadhatott, és ezzel örököszt nevezett magának. A fiúvá fogadás azonban csak akkor tartotta meg vagyoni jogi hatását, ha az örökhagyónak nem született fiú utóda.⁵⁵

A fiúsítás

A *ius regium* korlátozásának egy másik esete Károly Róbert uralkodásának idején jelent meg, amit fiúsításnak nevezünk. E jogintézménynek is az volt a célja, hogy a fiú utód nélkül levő nemes egy leányát vagy családjának valamely nőtagját királyi jóváhagyás mellett fiúsítja, azért, hogy vagyonát örökíthesse.⁵⁶ Legelőször 1332-ben élt Károly Róbert ezzel az uralkodói kegyvel, amikor az árván maradt Gersei Margitot fiúsította.⁵⁷ Az oklevélben foglaltak szerint azért, hogy „a király hűséges szolgálatában meghaltak hereditasa ne kerüljön ellenséges elemek kezére, különös kegyelemből, a királyi hatalom teljességéből és fejedelmi nagylelkűségéből László és Dénes valóságos örökösévé tette, azok háramlott birtokaiban és azokat neki örökletes jószágként adta, mint akiknek ezek a természetes és tételes jog szerint járnak”. Werbőczy szerint a fiúsítással a leányok „nem az öröklés és a vérségnek jogán, hanem a fiúsítás erejénél fogva jutnak

54 Fügedi, 1999, 81.

55 Frank, 1845, 464–465.

56 *Hármaskönyv* I. rész 50. cikk. Két testvér, külön-külön fiúsított leányainak örökléséről mit kell tartanunk; Frank, 1845, 113.

57 Fügedi, 1999, 83–85.

birtokhoz”.⁵⁸ Amennyiben a fiúsított leánynak fia született, akkor a gyermekek a nagyapai vagyont örökölték, ha nem született fiú utóda, akkor nemzetségének másik ága nem örökölhette a birtokot, az visszaháramlott a koronára. „A fiúsítás tehát nem a klán fennmaradásának biztosítása, hanem csak a klán birtokának öröklését és a továbböröklését teszi lehetővé egy leánygyermek számára.”⁵⁹ Bár Károly Róbert nem élt a későbbiekben ennek a királyi kegynek az adományozásával, utóda, Nagy Lajos már jóval gyakrabban élt ezzel a lehetőséggel. De éppen ezért a fiúsítás feltétele is szigorodott, amikor bizonyítani kellett, hogy negyedíziglieni körön belül, majd Zsigmond uralkodása idején már ötödíziglieni körön belül nem lehetett férfi rokon a nemzetségben. (Ez a szabály egyben a nemzetség, a generáció, a klán vérségi körének alakulását is bizonyítja. Rámutat arra, hogy a nemzetségi birtokra vonatkozó öröklési igényt, fiú lemenők hiányában, milyen távoli rokonok terjeszthetik elő.) Mindentől függetlenül a fiúsítás meggyökeresedett magánjogi rendszerünkben, és több példa bizonyítja, hogy királyi kegyből nemcsak egy, hanem két nőt is fiúsítottak ugyanabban a nemzetségben.

A királyi hatalmat megillető jogot az uralkodóink által királyi kegyként adott szabad rendelkezési jog korlátozta. Ez a szabad rendelkezés jelenthette a fiúvá fogadást, a fiúsítás lehetőségét és végső soron a végrendekezési jogot.

A királynak azt az alapvető jogát, hogy a fiú utód nélkül elhunyt nemes birtoka visszaháramlik, azaz érvényesül a *ius regium*, okleveles gyakorlataunk bizonyítja. „Mi, akik az isteni kegyelem segítségével, országunkban a hatalmat megtartottuk, akikre országunk régtől és az időtől kipróbált szokásjogából, aminek emléke feledésbe merült, fiúgyermek nélkül távozó birtokainak és javainak szállniuk kell, törvényes örökösök és más rokonok és vérek nem akadályozván.”⁶⁰

Miközben királyaink dekrétumaik révén egyre szűkebb körre korlátozták az adománybirtok öröklésére jogosultak körét, addig egyre pontosabbá vált azoknak a vérrokonoknak a köre, akik az öröklött vagyont megszerezhették. Ez lett az az ősinék nevezett birtok, amelyről a birtokot kezén tartó nem rendelkezhetett. Szokásjogi szabályok határozták meg, hogy az ősi jószágot a férfi leszármazók örökölhették elsősorban, ha lemenők

58 *Hármaskönyv* I. rész, 50. cikk; Fügedi, 1999, 39.

59 Fügedi, 1999, 39.; Béli G. (2016) Női törvényes öröklés a Hármaskönyvben. In: Nagy J.

T. (szerk.): *Szokásjog és jogszokás I.*, Szekszárd, Pécsi Tudományegyetem, 62.

60 Béli, 2017, 107.

nem voltak, akkor az örökhagyó testvérei, illetve azok lemenői, majd pedig meghatározott sorrendben a távolabbi vérrokonok örökölhették.⁶¹ Így alakult ki a Hármaskönyv által rögzített szabály, hogy az ősi vagyon tulajdonosa a közös őstől származó vérrokonok köre, azaz a nemzetség. Az ősi vagyonban testesült meg az egy nemzetséghez tartozók vér- és jogközössége. A jószágot éppen kezén tartó birtokos éppen ezért nem rendelkezhetett vele, hiszen a jövő nemzedékek számára is biztosítania kellett a vagyon megmaradását. Nagy Lajos az 1351. évi dekrétumában, amelyben az Aranybulla 4. cikkelyébe foglalt szabad rendelkezési jogot eltörölte, a mindennapok gyakorlata ezt a kötött tulajdoni formát rögzítette, amely az ingatlan vagyonjogunk történetében változatlan formában megmaradt az 1848. évi XV. tc. hatálybalépéséig.

A leánynegyed

Az Aranybullának a magánjogi viszonyokat érintő rendelkezései közül a 4. cikkelyben említett leánynegyed intézményéről kell még említést tennünk.⁶² Korai dekrétumaink nem tettek említést a leánynegyed létezéséről, sőt a leányok vonatkozásában csak az apát, illetve a fiútestvéreket, férfi rokonokat terhelő tartásról, ellátásról tesznek említést. Kifejezetten a férfiak öröklési jogáról szólnak.⁶³ Amikor lehetőség nyílik a szabad rendelkezési jog érvényesítésére, ennek két feltételét szabta II. András az Aranybullában. Az egyik, amelyről már említés történt, a fiúörökös hiánya, a másik a leánynegyed biztosítása az örökhagyó leányai számára, melyet az 1231. évi dekrétum 11. cikkelye is megerősített. A leánynegyed megnevezés az Aranybullában felveti a nők öröklési jogának a kérdését. Az ősi szokásjogi normák nem biztosítottak öröklési jogot a nők számára, őket a nemzetségi vagyonból illendő tartás, ellátás, férjhezmenetelükkor kiházásítás illette. A kiházásítás a korai századokban egészen biztosan ingó vagyon juttatását jelentette, ami a későbbi századokban már – elsődlegesen az előkelők körében – ingatlan dologgal is kiegészülhetett. Ebbe a szokásjogi rendszerbe beleillik, hogy a nemzetségi vagyonból az apának leányai számára negyedét kellett biztosítani. Ezzel azonban a fiak számára

61 Illés, 1904, 62.

62 Holub, 1926. 106–115.

63 Illés, 1904, 32.

örökíthető nemzetségi vagyon mennyiségét csökkentették. Bár okleveles forrásaink kevés támpontot nyújtanak az Aranybullát megelőző időkből a leánynegyed érvényesítésére, de mindenképpen érvényesülnie kellett, ha az Aranybullában szükségesnek tartották ezt rögzíteni.⁶⁴ Az Aranybullát követő évszázadokban formálódtak e jogintézmény szabályai, melynek következtében egyrészt kialakult az a szabály, amit már 1290. dekrétum 30. cikke is rögzített, hogy lehetőség szerint a leánynegyedet pénzben, közbecsű értéken kellett kiadni a leányoknak. Ezt a gyakorlatot támasztja alá a korabeli okleveles gyakorlat is.⁶⁵ Ezt a szabályt erősítette meg Zsigmond az 1435. évi dekrétumában, amikor úgy rendelkezett, hogy „a leányok számára az ország régi szokása szerint, leánynegyed fejében el kell különíteni az apai házat az apai birtokok negyedrésszel együtt, és kiházásításuk idejéig azok birtokában kell őket hagyni. Kiházásításuk és férjhezadásuk után pedig negyedjogukra nézve pénzül kell őket kielégíteni.” Birtokban csak akkor, ha a leány apjának vagy fiútestvéreinek beleegyezésével birtoktalan nemeshez vagy nem nemeshez ment feleségül. Zsigmond az 1435. évi dekrétumában azt is rögzítette, hogy ha a leánynegyedet birtokban kapta meg a leány, de házasságából nem született fiú, akkor a leány halálát követően a birtokban kiadott ingatlannak a leány apai férfi rokonaira, adott esetben fiútestvéreire kellett visszaszállnia. Azaz idegen, vagyis a leány férje ezt nem örökölhette meg.⁶⁶

A szakirodalom a mai napig nem döntötte el, hogy a leánynegyedet kizárólag a nemzetségi birtokból vagy esetleg az adománybirtokból kellett kiadni. Illés József véleménye szerint kizárólag a nemzetségi birtokot terhelte ez a kötelezettség.⁶⁷ A pénzen vásárolt birtokból a leányok a fiúkkal együtt, egyenlő arányban örököltek, ugyanazon okból, amiért erről az apa szabadon rendelkezhetett.

Zsigmondnak a leánynegyedre vonatkozó rendelkezését követően már csak a Hármaskönyv rögzítette a 16. század elejére kialakult szabályait a leánynegyednek, amely „női különjog” 1848-ig a magyar magánjog részét képezte.

Az Aranybulla 4. cikkelyébe foglalt öröklési szabályok ténylegesen a nemzetségek körében élő szokásjogi normák és a királyi hatalom

64 Béli, 2016, 65.

65 Frank, 1845, 493–494.; Béli, 2016, 67.; Illés, 1904, 36.

66 Béli, 2016, 68.

67 Béli, 2016, 63. bizonyítva látja, hogy „az Aranybullát követően keletkezett források által igazoltan az atyai öröklött ingatlant terhelte”.

érvényesítését jelentő dekrétumok rendelkezései között meghúzódó „harcot” rögzítették. Miként biztosíthatják a nemzetségek öröklési jogukat a birtokukba került valamennyi ingatlan jószágra, és hogyan képes az adománybirtokok visszaháramlási jogának érvényesítésére? Miként erősödött meg és formálódott az agnát rokonok öröklése, és hogyan illeszkedett ebbe a nők számára biztosított tartás, ellátás, kiházásítás és a leánynegyed juttatása? Ez a cikkely a szokásjog és a törvény egymás mellett élését, kiegészítését mutatja, amely végső soron az egész magyar öröklési jogot meghatározta nemcsak 1848-ig, de egyes elemeiben még azt követően is.

Irodalom

- Almási T. (2000) *A tizenharmadik század története*. Budapest, Pannonica Kiadó.
- Béli G. (2010) Osztatlanság és osztály az Árpádkorban. In: Balogh Elemér és Homoki-Nagy Mária (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Ruzsoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged, Acta Jur. et Pol. Tom. LXXIII.
- Béli G. (2016) Női törvényes öröklés a Hármaskönyvben. In: Nagy J. T. (szerk.): *Szokásjog és jogszokás I.*, Szekszárd, Pécsi Tudományegyetem.
- Béli G. (2017) Rendelkezés királyi beleegyezéssel az Árpádkorban. In: Kis Norbert – Peres Zsuzsanna (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor oktatói pályafutásának 50. jubileumára*. Budapest, Dialog Campus Kiadó.
- Bónis Gy. (2003) *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Budapest, Osiris.
- Czövek I. (1822) *Magyar hazai polgári magános törvényről írtt tanítások II*. Pest, Trattner János betűivel.
- Eckhart F. (1946) *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, Politzer Zsigmond és fia.
- Engel P. (1997) Nagy Lajos ismeretlen adományreformja. *Történelmi Szemle*, 1997/2. 137–157.
- Engel P. (1990) *Beilleszkedés Európába, a kezdetektől 1440-ig*. Budapest, Háttér Lap- és Könyvkiadó.
- Erdélyi L. (1917) Az Aranybulla társadalma. In: *Fejérpataky emlékkönyv*. Budapest, Franklin Társulat.
- Érszegi G. (1990) *Az Aranybulla*. Budapest, Helikon Kiadó.
- Frank I. (1845) *A közigazság törvénye Magyarhonban I*. Buda, Magyar Királyi Egyetem.
- Fügedi E. (1999) *Az Elefánthyak*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Gerics J., Ladányi E. (1991) A magyarországi birtokjog kérdései a középkorban. *Levéltári Szemle*, 1991/4. 3–19.
- Holub J. (1926) *Végrendeleti jogunk kialakulása*. Budapest, Akadémiai Értekezések.

- Illés J. (1904) *A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában*. Budapest, Atheneum.
- Kristó Gy. (1998) *Az Aranybullák százada*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- László B. (2020) Kemény fia Lőrinc és a királyi jog. *Jogtörténeti Szemle*, 2020/4. 45–52.
- R. Kiss I. (1927) II. Endre birtokreformja, a perpetuitas. *Debreceni Szemle*, Debrecen.
- Rákos I. (1974) IV. Béla birtokrestaurációs politikája. *Szeged, Acta Historica Tom. XLVII*.
- Szűcs J. (1984) Az 1267. évi dekrétum és háttere. Szempontok a köznemesség kialakulásához. In: H. Balázs É., Fügedi E., Maksay F. (szerk.): *Mályusz Elemér Emlékkönyv*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Tringli I. (2021) A királyi birtok védelme az Anjou-korban. *Századok*, 2021/6. 1209–1231.
- Waldapfel E. (1931) Nemesi birtokjogunk kialakulása a középkorban. *Századok* 65. évf. 1–3., Budapest.
- Zsoldos A. (1990) A várjobbágyi birtoklás megítélésének változásai a tatárjárást követő másfél évszázadban. *Aetas*, 1990/3. 5–34.
- Zsoldos A. (2011) II. András Aranybullája. *Történelmi Szemle*, 2011/1. 1–36.

Az 1222. évi Aranybulla ellenállási joga mint történeti alkotmányunk vívmánya

HORVÁTH ATTILA

A történeti alkotmány a különböző korokból származó sarkalatos törvények, szokásjogi szabályok és a jogtudomány (jogirodalom) által lefektetett elvek összessége.¹

Magyarország Alaptörvénye a Nemzeti hitvallásában deklarálta, hogy a történeti alkotmány a nemzet kollektív emlékezetének része: „Alaptörvényünk jogrendünk alapja: szerződés a múlt, a jelen és a jövő magyarjai között. Élő keret, amely kifejezi a nemzet akaratát, azt a formát, amelyben élni szeretnénk.” Ehhez csatlakozik az Alaptörvény R) cikk (3) bekezdése: „Az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni.” A történeti alkotmányról megint csak a Nemzeti hitvallás című rész szól: „Tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét.”

A „vívmány” kifejezés eddig kétségtelenül nem terjedt el a magyar jogi szakirodalomban. Maga a fogalom az európai jogirodalomból származik (*acquis communautaire*).² A jogalkotó szándéka arra irányult, hogy olyan alkotmányos elveket alkalmazzon, amelyek kiállták az idők próbáját. Vagyis nem lehet tetszőlegesen kiragadni olyan jogszabályt az elmúlt

1 Horváth A. (2014) (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Közszerkesztési Bizottság, 23. és Mezey B. (1995) (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 1995.

2 Varga Zs. A. (2016) Történeti alkotmányunk vívmányai az Alaptörvény kogens rendelkezéseiben. *Iustum Aequum Salutare*, 2016/4, 88. Zlinszky J. (2005) *Az Alkotmány értéktartalma és a mai politika*. Budapest, Szent István Társulat, 3. Balogh E. (2014) Alkotmánybíráskodás a történeti alkotmány távlatában. In: Révész B. (szerk.): „*Most megint Európában vagyunk...*” Szabó József emlékkönyv. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2014. 23–44.

ezer évből, amelyik valamilyen okból pillanatnyilag megfelel az aktuális érdekeknek, de már hatályon kívül helyezték. A történeti alkotmány részeit sohasem voltak elfeledett jogszabályok. A Corpus Juris Hungarici köteteit kezdetben magánosok gyűjtötték össze, és különböző okok miatt kimaradtak egyes törvények belőle. Kovachich Márton György³ (1744–1821), az egyetemi könyvtár őre, és fia, Kovachich József Miklós (1798–1878) nemzeti múzeumi levéltáros felkutattatott közülük számosat, mint például az 1231. évi Aranybullát, az 1267., 1290., 1298., 1385., 1397., 1440., 1444. évi törvényeket. Munkásságuk során világossá lett, hogy a Corpus Juris Hungarici több mint harminc törvényt egyáltalán nem közölt, másokat pedig másolatok alapján, hibás szöveggel tett közzé.⁴

A történeti alkotmány elsősorban a jogértelmezésnél ad fontos támogatásokat, és hivatkozni lehet olyan tételes jogszabályokra is, amelyek nem idejétmúltak. Amelyek nem ellentétesek a modern, változó jog koncepciójával. Ezeket az Alkotmánybíróságnak és a jogtudománynak kell feltárnia és értelmeznie.

Egyet kell tehát értenünk Ferdinandy Gejza véleményével: „A történelmileg fejlődött intézményeknek államfenntartó ereje kétségbevonhatatlanul sokkal nagyobb, mint azoké, amelyeket precíz jogszabályokba fontolgtató jogász elme foglalt egybe.”⁵

Úgy véljük, Magyarországon az országgyűlés viszonylag folyamatos működése révén a törvény a primátusát mindvégig megőrizte. Ezt az elvet deklarálta az 1791. évi X. és XII. tc. is. Ennek következtében nem kellett eltérő jogforrási elvet alkalmazni az ún. alaptörvényekre (*lex fundamentalis*). Fundamentális törvényekre az abszolút kormányzat alatt álló országokban hivatkoztak. Például Franciaországban az 1570-es évektől⁶ és a

3 V. Windisch É. (1947) *Kovachich Márton György élete és munkássága*. Budapest, doktori disszertáció; V. Windisch É. (1998) *Kovachich Márton György, a forráskutató*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet.

4 *Vestigia Comitiorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia, usque ad Hodiernum diem celebratorum*. Budaë, typis Regiæ Universitatis, 1790–1801. I–IV. k. *Lectioes variantes decretorum comitialium I. Regni Hungariæ*, in *Corpore Juris Hungarici editorum, quas ex collatione textus eorum cum originalibus authenticis eruit...* Pestini, Typ. Trattner, 1816. *Sylloge decretorum comitialium incltyi Regni Hungariæ ...* Pesthini, Typ. Trattner, 1818.

5 Ferdinandy G. (1902) *Magyarország közjoga (alkotmányjog)*. Budapest, Politzer Zsigmond, 4.

6 Sashalmi E. (2006) Abszolutizmus és isteni jogalap. In: Kiss G., Radó B., Sashalmi E. (szerk.): *Abszolutizmus és isteni jogalap. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány/Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM), 21.

Habsburgok örökös tartományaiban, ahol az uralkodó szuverén módon alkotta a legmagasabb szintű jogszabályokat. Nálunk csak tartalmuk és nem a jogforrási hierarchiában elfoglalt helyük miatt emelték ki a sarkalatosnak (*leges cardinales*) nevezett törvényeket. Szekfű Gyula szerint a sarkalatos törvények kifejezést már a XVII. század óta használták.⁷ Toldy Ferenc és Schwarz Gyula írták le, hogy ezeken a törvényeken az alkotmányunk „mintegy sarkain fordul”.⁸ Pauler Tivadar szerint: „Tekintve a tételes törvénytudomány szerkezetét és törvényhozásunk fejlődését sarkalatosnak azon törvények tartandók, először: amelyeket a törvényhozás kifejezetten annak nevez vagy tettei által kétségtelenül annak jellemzett, mivel azonban törvényhozásunk az alaptörvények rendszeres elősorolásába soha sem bocsátkozott, azokat tüzetesen sehol meg nem határozván, körüket kimerítőleg sehol meg nem állapította, másodsor: azon törvények is, melyek az alkotmány alapelveit magukba foglaló tartalmuknál fogva sarkalatosnak bizonyultak.”⁹

Szűkebb értelmezését adja a sarkalatos törvényeknek Trócsányi László, amikor megállapítja, hogy „A XIX. században az alkotmányfogalom a sarkalatos törvényekhez kapcsolódott, a törvények között tartalmuk szerint tettek különbséget. Azokat a törvényeket nevezték sarkalatos törvényeknek, amelyek az államszervezet felépítését és működését szabályozták.”¹⁰

A sarkalatos törvények egybegyűjtésére többek között Hajnóczy József,¹¹ Fényes Elek¹² és Széchenyi István¹³ tett kísérletet. Mindannyian e körbe sorolták az 1222. évi Aranybulla cikkelyeit.

7 Hóman B., Szekfű Gy. (1929) *Magyar történet*. Budapest, Egyetemi Nyomda. V. k. 170.

8 Schwarz Gy. (1887) *Az európai monarchiák rendszeres alaptörvényeiről*. Magyar Tudományos Akadémiai Értekezések. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia kiadása; Toldy F. (1866) *A magyar birodalom alaptörvényei*. Pest, Emich Gusztáv Magyar Akadémiai nyomdász tulajdona.

9 Pauler Gy. (1860) *Alaptörvények*. In: Török J., Pollák Nep. J., Laubhaimer F. (szerk.): *Egyetemes Magyar Encyclopaedia*. Pest, Szent István Társulat, II. k. 347.

10 Trócsányi L., Schanda B., Csink L. (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba. Az Alaptörvény és Magyarország alkotmányos intézményei*. Budapest, HVG-ORAC, 48.; Szalma J. (2012) A „sarkalatos” törvényekről a magyar jogfejlődésben. Budapest, *Jogtudományi Közlöny*, 67/11–12. 499–505. Szalma J. (2002) A sarkalatos törvényekről a magyar jogrendszerben. *Jogtudományi Közlöny*, 57/9. 378–386.

11 Hajnóczy J. (1958) *Közjogi-politikai munkái*. Sajtó alá rendezte: Csizmadia A. Budapest, Akadémiai Kiadó.

12 Fényes E. (1842) *Magyarország statisztikája*. Pest, Trattner – Károlyi, II k. 1. ép.

13 Széchenyi I. (1864) *Gróf Széchenyi István hagyományaiból: Magyarország sarkalatos törvényei, államjogi fejlődése 1848-ig*. Pest, Eggenberger.

II. András (1205–1235) részben a történettudomány hagyományosnak mondható álláspontja szerint pazarló életmódját fedezendő, részben költséges hadjárataival magyarázható újfajta adókat vetett ki, de ezeknek a behajtását többnyire bérbe adta. A király, hogy az általános elégedetlenség ellenére növelje a híveinek számát, egymás után ajándékozta el a királyi birtokokat. A serviensek és az Imre-párti főurak tiltakozásának hatására adta volna ki II. András 1222. évi Aranybullát, amelyben ígéretet tett volna arra, hogy be fogja tartani a törvényeket, és felhagy költséges életmódjával.

Az Aranybulla mintájának az 1790-es évek röpiratirodalmának korától kezdve sokáig az 1215. június 15-én Földnélküli János angol király által kibocsátott Magna Carta Libertatumot tartották. Ez idő tájt kezdtek elemezni az angol és a magyar történeti alkotmány vélt vagy valós hasonlatosságait.¹⁴ Ennek hatására írta gróf Széchenyi István 1832. október 15-én a naplójába: „Magna Carta és Aranybulla a kereszteshadjáratok következményeképpen úgyszólván egyazon agyból születtek.”¹⁵ Gericz József viszont több tanulmányában is igazolta, hogy az 1222. évi Aranybulla a XIII. századi „jogász század” terméke, amely az 1215. évi IV. lateráni zsinattal¹⁶ vette kezdetét.¹⁷ A kánonjogi szabályok írták elő, hogy az állam csak jogilag rendezett szabályok szerint működhet. Az 1222. évi Aranybulla az első olyan törvényünk, amelyet a politikai

14 Aranka Gy. (1790) *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése*. Kolozsvár, Nyomtatott Kolosváran Hochmeister Márton ... által; Concha Gy. (1880) *Az angolos irány politikai irodalmunkban a múlt század végén*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum, 1/2. 33–44. Andrassy Gy. (1927) *Anglia és Magyarország alkotmányos fejlődése*. *Budapesti Szemle*; 205/161–178.; Fest S. (1934) *Magna Carta – Aranybulla*. *Budapesti Szemle*, 235/273–289.; Fest S. (1941) *Párhuzam az angol és a magyar alkotmány között a XIII. században*. *Budapesti Szemle*, 260/105–134.; Haendel B. (1942) *Volt-e párhuzam az angol és a magyar alkotmányfejlődés között a középkorban?* Budapest, *Századok*, 76/1–3. 123–128. Závodszy G. (1967) *Zinner János, az angol alkotmány első hazai ismertetője*. Budapest, *Magyar Könyvszemle*, 1967/1. 10–18.

15 Széchenyi I. (2002) *Napló*. Budapest, Osiris Kiadó, 636.

16 A negyedik lateráni zsinatot III. Ince pápa (akit úgy is emlegettek, mint a „jogász pápa”) 1213. április 19-én kelt bullája alapján hívták össze, és 1215. november 11–30. között ülésezett. Lásd: Gergely J. (1982) *A pápaság története*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 92.

17 Gericz J. (1976) *Von den Universi Servientes Regis bis zu der Universitas Nobilium Regni Hungariae*. In: *Album Elemér Malyusz*. Bruxelles, Les Éditions de la Librairie encyclopédique, 97. Gericz J. (1980) *Az Aranybulla ellenállási záradékának értelmezéséhez*. In: Bertényi Iván (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára*. Budapest, Eötvös Lóránt Tudományegyetem. 90. Gericz J. (1987) *A korai rendiség Európában és Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 237.

nemzet kívánságára alkottak meg, és amiben a király hozzájárul jogainak korlátozásához,¹⁸ bár csak Nagy Lajos 1351. évi törvényével vált a sarkalatos nemesi jogok alapjává.¹⁹ Ekkor kezd kialakulni a magyarországi legiszlatív jogpolitika.

Az Aranybulla egyúttal egy új korszak nyitánya is volt. Egyre erőteljesebben érvényesült a hűbériség magyarországi változata, a familiaritás.²⁰ A hűbéri szerződés ugyan nem egyenlő rangú emberek között jött létre, mégsem eredményezett feltétlen engedelmességet. A vazallus hűséggel tartozott hűbérurának, de csak olyan katonai szolgálatot vagy igazgatási feladatokat tartozott ellátni, amelyek nem álltak ellentétben a szabad ember méltóságával és az egyházzal, illetve a király iránti tisztelettel. A szerződéses viszony a hűbérurat is kötelezte. A hűségért ellenszolgáltatást tartozott adni és védelmet nyújtani vazallusának. Amennyiben a kölcsönös kötelezettségekkel járó, visszatérő szerződést a hűbérúr nem tartotta be, a vazallus felszabadult kötelezettségei alól.

Az 1222. évi Aranybulla több rendelkezése is a történeti alkotmányunk vívmányai közé sorolható: az Aranybulla a magyar történeti alkotmány sarkalatos törvénye, amelyet I. (Nagy) Lajos 1351-ben, Mária királynő 1384-ben, I. Mátyás 1464-ben, Werbőczy István Hármaskönyvében és a királyi hitlevelekben is megerősítettek. Ekkor jelent meg először az a törekvés a magyar törvényhozás történetében, hogy pozitív törvényekkel korlátozzák a végrehajtó hatalmat.²¹ Az alkotmányos hagyományok szimbólumaként is szolgál, mivel deklarált egyes szabadságjogokat, és első ízben korlátozta világi jogszabályokkal a király hatalmát. A király kötelezte magát, nyilvánította ki Werbőczy István Hármaskönyve I. rész 9. cikkelyében, hogy a nemeseket „előzetes idézés vagy perbe hívás és törvényes elmarasztalás nélkül, senkinek unszolására, panaszára vagy kérésére személyükben senki sehol le nem tartoztathatja”. (Vö. az 1896.

18 Kristó Gy. (2014) *Az Aranybullák évszázada*. Budapest, Kossuth Kiadó, Érszegi G. (1990) *Az Aranybulla*. Budapest, Helikon Kiadó, Besenyei L., Érszegi G., Gorlero Pedrazza, M. (1999) (szerk.): *De bulla aurea Andrae II regis Hungariae MCCXXII*. Verona, Edizioni Valdonega

19 Eckhart F. (1946) *Magyar alkotmány és jogtörténet*. Budapest, Politzer, 29.

20 Szekfű Gy. (1912) *Serviensek és familiárisok: vázlat a középkori magyar alkotmány- és közigazgatástörténet köréből*. Budapest, Értekezések a történeti tudományok köréből XXIII. köt. 3. sz.; Bónis Gy. (1947) *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Kolozsvár, Bolyai Tudományegyetem, Erdélyi Tudományos Intézet 111. Szűcs J. (1993) *Az utolsó Árpádok*. Budapest, Osiris Kiadó, 19.

21 Bónis Gy. (1947) *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Kolozsvár, Bolyai Tudományegyetem, Erdélyi Tudományos Intézet 164–166, 169.

évi XXXIII. tc. 95., 97., 101., 141-147., 152., 153., 158., 165., 170., 267., 268., 296., 476., 537. §-val.)

Deklarálta az Aranybulla a *serviensek* tulajdonjogi jogosítványainak egy részét, és biztosította számukra, hogy vélt vagy valós jogsérelmeik orvoslása érdekében bírósághoz fordulhassanak. A király ugyanis kötelezettséget vállalt arra, hogy minden évben Szent István napján Székesfehérvárott törvényt ül, és ott minden *serviens*, aki csak akar, szabadon megjelenhet (1. cikk). Egy másik szakasz pedig azt mondja ki, amit modern nyelven úgy mondanánk, hogy senkit törvényes bírójától elvonni nem lehet. Ezért tartjuk az Aranybullát az alkotmányos alapjogok fundamentumának.

Mivel ezek a törvények a királyt is kötelezték, ennek biztosítékaként a nádor fokozatosan nemcsak magánjogi, hanem közjogi bírói jogkört is kapott. Az 1485-ban kiadott ún. nádori cikkelyek 6. cikkelye a nádorra vonatkozóan ezt a jogkört így rögzítette: „A király és országlakosok között támadt vizsályt ki kell egyenlítenie.” A nádor jogkörére vonatkozóan idézhetjük Mátyás egyik nyilatkozatát is: „Ha valaki személyünk ellen pert akar indítani, megtalálja a bírót a nádorban, aki a nemzetet (*universitatem regni*) képviseli.”²² Ugyanerről tanúskodik Werbőczy István Hármaskönyve is: „A királyi felség minden panaszossal és perlekedővel szemben az ország nádora előtt tartozik törvényt állani és ügyeinek igazgatója által felelni” (HK II. r. 39. cikk.). A nádori tisztség függetlenségét azzal is biztosították, hogy az 1439. évi II. tc. óta az országgyűlés választhatta meg.

Az Aranybulla záradéka felhatalmazta az előkelőket együttesen és fejenként is az uralkodó intézkedéseivel szembeni ellenállásra (*jus resistendi*): „Azt is elrendeltük, hogy ha mi vagy utódaink közül valaki valamely időben ezen rendelkezéseink ellen akarna cselekedni, ennek az oklevélnek erejénél fogva mind a püspöknek, mint a többi jobbágyoknak²³ és országunk nemeseinek, együttesen és külön-külön, a jelenben és a jövőben mindörökké szabadságukban álljon, hogy a hűtlenség minden vétke nélkül nekünk és a mi utódainknak ellenállhassanak és ellentmondhassanak.”²⁴

22 Idézi: Timon Á. (1919) *Magyar alkotmány- és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóhivatala, 693.

23 Abban a korban a jobbágyok alatt még az ország előkelőit értették.

24 „Hogyha valaki Álmos vezér és a többi fejedelmi személyek utódai közül az esküvel kötött megállapodásokat meg akarná szegni, örök átok sújtsa.” Anonimus: *Gesta Hungarorum*. <https://mek.oszk.hu/02200/02245/02245.pdf>.

Más országokban a hűbéri jogból eredő ellenállási jog elenyészett,²⁵ Magyarországon viszont a Hármaskönyvben nyert újólág megerősítést.²⁶ A középkorból lényegében nem tudunk alkalmazási esetről, csak az újkorban, a 17. században látszik „föltámadni” az intézmény, föltételezhetően Werbőczy Hármaskönyvének köszönhetően. Werbőczy egy majd három évszázadig – az 1351-es megerősítés és az uralkodói eskükben történő említések ellenére is – „tetszhalott” intézményt felélesztve tette az ellenállási jogot alapvető nemesi joggá, részben saját ideálképét is a Hármaskönyvbe emelve.²⁷

Még a Hármaskönyv ellenében készített Négyeskönyv (*Quadripartitum*) rendi változata is teljes terjedelmében tartalmazta az Aranybulla szövegét.²⁸ Ezután a Habsburgok abszolutisztikus törekvéseivel szemben a magyar rendek folyamatosan az ellenállási jogra hivatkoztak. Bocskai István 1604-ben²⁹ már kiterjesztő értelmezését adta az ellenállási jognak, mondván, hogy azt akkor is érvényesíteni kell, ha a király az ország jogait vagy szokásjogait megsérti.³⁰ A magyar rendek 1605-ben Európa közvéleményéhez intézett kiáltványukban³¹ elítélik Rudolfot, mert nem törődik a nemzet jólétével, semmibe veszi az isteni törvényeket, és zsarnok módjára viselkedik. Az Aranybulla ellenállási záradékára ekkor hivatkoznak először a rendek a történelem folyamán.³² Bethlen Gábor, amikor 1619-ben csatlakozott a Habsburg-ellenes szövetséghez, Alvinczy Péterrel megszerkesztetett egy latin és magyar nyelven később több kiadásban is

25 Degré A. (1980) Az ellenállási jog története Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny*, XLI. /5. 369.

26 HK I. R. 9. cikk. 6. §

27 Rady, M. (2015) *Customary law in Hungary: courts, texts, and the Tripartitum*. Oxford, OUP, 79. skk.; Zsoldos A. (2022) *A 800 éves Aranybulla*. Budapest, Országház Kiadó.

28 Illés József (1931) A Quadripartitum közjogi interpolációi. *MTA. Értekezések a filológiai és társadalmi tudományok köréből*, IV. 2. sz. Budapest, 8.

29 Eckhart F. (1933) Bocskai és híveinek közjogi felfogása. In: Domanovszky S. (szerk.): *Emlékkönyv Károlyi Árpád születésének nyolcvanadik fordulójának ünnepére*. Budapest, Sárkány-Nyomda, 133.

30 Révész I. (1934) Szempontok a magyar kálvinizmus eredetéhez. *Századok*, 68/7–8. 271–272. A kérdéshez lásd: Péter K. (1984) Az alattvalók ellenállási joga Magyarországon a reformáció után. In: Fabiny T. (szerk.): *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből Luther Márton születésének 500. évfordulójára*. Budapest, Magyarországi Evangélikus Egyház, 66–71.; Varga B. (2006) Szempontok a Bocskai-felkelés ideológiájának európai kontextusához. *Studia Carolinensia*, VII. 6/1. 29–41.

31 Károlyi Á. (1899) (szerk.): *Magyar Országgyűlési Emlékek (1605–1606)*. Budapest, Athenaeum Társulat Könyvnyomdája, XI. k. 168.

32 Benda K. (1971) *A kálvini tanok hatása a magyar rendi ellenállás ideológiájára*. Budapest, Helikon, 326.

megjelentetett kiáltványt *Querela Hungariae. Magyarország panasza* címmel. Ebben hosszasan sorolták a vallásszabadság és a rendi alkotmány sérelmeit, hadjáratának indokolait.³³ Mindeközben az erdélyi rendek Bethlen Gáborral szemben is biztosítani akarták az ellenállási jogot. Ezért már a fejedelemválasztáskor törvényben is megerősítették a jus resistendit: „...mivelhogy fejedelemséggel és annak autoritásával eddég való fejedelmek közül sokan abutálván electiónak jussát elfelejtvén, rapinam arbitrato principatum, mind járt az törvéntelenségre és több illetlen dolgokra havatthomlok mentenek, kiből iszonyú veszedelme következett mindenkor hazánknak: végeztük azért, hogy a kolcsos városoknak, tanácsoknak, székely és egyéb kapitánoknak, tisztviselőknék légyen autoritások arra, ha az fejedelem exorbitálna, és contra jurimentum nobis praesitum valamit innoválna, hütök felszabadulván és összegyűlvén, ellene állhassanak absque nota infidelitatis, juxta contenta decreti.”³⁴ Sőt még tovább is léptek azáltal, hogy nem csak a székelyekre, szászokra, hanem még a városi polgárookra is kiterjesztették ezt az alkotmányos jogot.³⁵

Bethlen Gábor példáját követte I. Rákóczi György is, amikor 1644. február elején megindította hadait a Habsburgok ellen. Kálló erődítményének elfoglalása után kiáltványt intézett a magyar rendekhez,³⁶ amelyben hosszasan sorolta a protestánsok vallási sérelmeit, és hogy a Habsburgok örökös tartománnyá akarták tenni Magyarországot. Kijelentette, hogy nem önös érdekből fogott fegyvert, hanem az ország szabadságjogait akarja visszaállítani.³⁷

Hasonló nyilatkozattal próbálkoztak a Zrínyi–Frangepán–Wesselényi-összeesküvésben³⁸ részt vevők is. Thököly Imre pedig 1684-ben, aki a Habsburg-abszolutizmus ellenében egy észak-magyarországi területen önálló fejedelemséget alapított, arra hivatkozott, hogy ellenállási záradék

33 Török I. (1883) *A Querela Hungariae s az általa támasztott polémia*. Kolozsvári Református Kollégium Értesítője, 4. Imre M. (1995) „Magyarország panasza”, *A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.

34 Szilágyi S. (1880) (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Hatodik kötet (1608–1614)*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 359–360.

35 Makkai L., Szász Z. (1987) (szerk.): *Erdély története. Második kötet 1606-tól 1830-ig*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 645. Rácz L. (1992) *Főhatalom és kormányzás az Erdélyi Fejedelemségben*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 117.

36 *Manifestum Georgii Rakoci principis Transylvaniae*. Bártfa 1644.

37 Horváth M. (1872) *Magyarország történelme*. Pest, Heckenast Gusztáv. V. k. 444–445.

38 Pauler Gy. (1876) *Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése 1664–1671*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, I–II. k.

miatt Jeruzsálemi András törvénye a magyar szabadság lelke, amely a lázadás vádját teljesen és tökéletesen lemossa a jog gyakorlójáról.³⁹

A Thököly Imre vezette szabadságharc bukása és Buda visszafoglalása után a Habsburgok fegyverrel meghódított tartományként tekintettek Magyarországra. Ezért az 1687. évi országgyűlésen a megfélemlített rendek lemondtak az ellenállási jogukról⁴⁰ az alábbi indokolással: „Megemlékezvén ezenfelül a karok és rendek Ő legszentségesebb felsége jószágos előterjesztéséről, mely ugyanis a második András király 1222-ik évben kelt 31-ik cikkében foglalt annak az egyetlen záradéknak, vagyis inkább a királyoknak való ellenmondás s ellenállás szabadságának az ugyanott felsorolt okokból, a kijavítását célozza, noha ugyane cikkelynek említett részében a helyes értelmet csak némely egyeseknek rossz akaratu magyarázása törekedett netán más elrontott értelemre csavarni s Ő legszentségesebb felsége józanabb hü karainak és rendeinek sohasem volt eszükben, hogy annak értelmében (mint ezt a gonosz szándékuak s lázadók elferdítették) törvényes királyuk és uruk ellen valaki fegyverre kelhessen s fellázadhasson.”⁴¹ A rendi közjogi felfogás hívei azonban ezután is azt vallották, hogy az ellenállási jog érvényben maradt, mivel a rendek csak kényszer hatására mondtak le róla.

II. Rákóczi Ferenc 1703-ban, a szabadságharc kezdeményezésekor Munkácson latinul⁴² és franciául kibocsátotta a keresztény világ számára *Recrudescunt inclytae gentis Hungaræ vulnera (Ismét kiújultak a jeles magyar nemzet sebei)* kezdetű kiáltványát⁴³ a szabadságharc okairól és céljáról. Ebben leírja, hogy az ősi szabadságjogok sérelme miatt fogott fegyvert már korábban Báthory, Bocskai és Bethlen Gábor, Rákóczi György és Thököly. Egymás után sorolta fel, még törvényhelyeket is említve, a sérelmeket. Kiemelte, hogy eltörölték a szabad királyválasztás jogát, az Aranybulla ellenállási záradékát.

39 Hóman B., Szekfű Gy. (1935) *Magyar történelem*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, IV. k. 203.

40 Bartoniek E. (1987) *A magyar királykoronázások története*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat Kiadása, 98.

41 1687. évi IV. tc.

42 A kiáltványt Rákóczi legbensőbb munkatársa, bizalmasa, később kancellárja, Ráday Pál által szép latinsággal fogalmazta meg, Rákóczi saját kezűleg javított bele a szövegbe. Készült magyar fordítása, de lengyel, holland, német, török fordítása, angol kivonata szintén ismeretes.

43 Rákóczi kiáltványa a keresztény világhoz a szabadságharc okairól és céljáról. Duna-szerdahely, Lilium Aurum, 2004.

Rákóczi két állambölcseleti munkáját 1722 és 1725 között írta francia nyelven.⁴⁴ Rákóczi Ferenc korának egyik legműveltebbjeként egyaránt magas színvonalon tudott írni magyarul, latinul és franciául. Értekezéséhez a hatalomról, függelék gyanánt, odaillesztette *Szent István Intelmei Imre herceghez* című művét is, és idéz az Aranybullából is. A két szorosan összetartozó mű, Rákóczi 1732-ben kelt végrendeletével együtt, később nyomtatásban is megjelent *Testament politique et moral du Prince Rakoczi* (Rákóczi fejedelem politikai és erkölcsi végrendelete) (Hága, 1751) címmel. A *Traité*-nek egy latin változatát is elkészítette a magyar nemesség számára *Tractatus de potestate* címmel. Az *Értekezés a hatalomról* című művében Rákóczi leírta, hogy milyen módon kellene egy királynak a hatalmát gyakorolnia. Úgy foglalt állást, hogy az uralkodónak joga van a nemzetre támaszkodva szembefordulni a törvénytelen támadásokkal. Mindez pedig az Aranybullával és Szent István *Intelmeivel* támasztotta alá.⁴⁵

Az 1790-es nemesi-rendi reformerek egyaránt az Aranybulla 31. cikkelyére hivatkoztak.⁴⁶ Közöttük a legradikálisabb nézeteket valló Martinovics Ignácot és társait 1795. május 20-án a Vérmezőn lefejezték. Egy szelíd paptanár,⁴⁷ Virág Benedek ezután fordította le magyarra az Aranybullát.⁴⁸

A nemesi vármegyék *vis inertiae* jogát, vagyis a passzív ellenálláshoz való jogot szintén az Aranybulla ellenállási záradékából vezették le, amelyet ugyan az 1687. évi IV. tc. eltörölt, de a rendi közjogászok értelmezése

44 *Réflexions sur les principes de la vie civile et de la politesse d'un chrétien* (Egy keresztény elmélkedései a polgári élet és az udvariasság elveiről); *Traité de la puissance* (Értekezés a hatalomról).

45 *II. Rákóczi Ferenc politikai és erkölcsi végrendelete*. A tanulmányt és a tárgyi jegyzeteket írta Köpeczi Béla; a latin szöveget gondozta Borzsák István; a francia szövegeket gondozta Kovács Ilona. *Testament politique et moral du prince François II Rákóczi / avec une étude et des commentaires de Béla Köpeczi; texte latin établi par István Borzsák; textes français et apparat critique établis par Ilona Kovács*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984.; Bene S. (2007) Az ellenállás hermeneutikája. Egy fejezet a Rákóczi-szabadságharc politikai publicisztikájának történetéből. In: Jankovics J. (szerk.): „Nem sülyed az emberiség...” *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete, 1035–1058.; Havas L. (2006) A Szent István-i Intelmek szöveghagyománya és II. Rákóczi Ferenc *Tractatus de potestate* c. fejedelemtükre. Budapest, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 110/1–2. 138.

46 Degré A. (1980) Az ellenállási jog története Magyarországon. Budapest, *Jogtudományi Közlöny*, XXXV/6. 369.

47 Virág Benedek úgy mutatta be magát, hogy ő a: „a szelíd tudományok volt királyi tanítója”.

48 Virág B. (1885) *II. András Aranybullája*. 1222. Pest, Eggenberger J. és fia.

szerint ez csak a cselekvő, aktív, fegyveres ellenállásra vonatkozott, a vármegyéknek a passzív ellenálláshoz való joga megmaradt.⁴⁹

Először az 1504. évi I. tc. 4-6.§-a alapján alakult ki az a szabály, amely felhatalmazta az alispánt, hogy az országgyűlés által meg nem szavazott és törvényként el nem fogadott királyi rendeletet, parancsot – adóügyekben – nem köteles végrehajtani. Ezt az elvet általános szintre emelte az 1545. évi XXXIII. tc., amely *A királynak vagy helytartójának az ország törvényeivel ellenkező levelei a javak visszaadásában meg nem tartandók* címmel adtak ki. Így alakult ki az a gyakorlat, hogy a törvényhatóságok a sérelmezett királyi vagy kormányrendeletet nem hajtották végre, és egy feliratot (*remonstratio*) intéztek az ügyben a királyhoz, amelyben felsorolták sérelmeiket.⁵⁰ Amennyiben az uralkodó ismételt sürgetésére sem hajtották végre a rendeletet, akkor királyi biztost rendeltek ki a vármegyébe, végső eszközként pedig katonasággal szállták meg a vármegyeházát. A legelszántabb megyék tisztikara erre válaszul lemondott hivataláról. A bécsi kormányzat apparátusában felmerült a gondolat, hogy meg kellene büntetni a vármegye tisztviselőit, de erre nem találtak megfelelő törvényi tényállást.⁵¹

A nemesi vármegye alkotmányvédő szerepére szükség is volt, hiszen több esetben előfordult, hogy a Habsburg uralkodók nem hívtak össze országgyűlést, és rendeleti úton próbáltak kormányozni, adót behajtani, katonákat állítani. I. Lipót (1657–1705) uralkodása idején kezdődött ez a fajta gyakorlat. Mária Terézia 1765 és 1780, majd II. József 1780 és 1790 között folytatta ezt a gyakorlatot. Ugyan a rendek elérték, hogy II. József halálos ágyán visszavonja az alkotmányellenesen kibocsátott rendeleteit,⁵² de a nemesi vármegyék alkotmányvédelmi akcióiára továbbra is szükség volt.⁵³ I. Ferenc 1812-től ismét nem hívott össze országgyűlést, és a rendi

49 Egyed I. (1929) *Vármegyei önkormányzat*. Budapest, Eggenberger-féle Könyvkereskedés, 76. 109.

50 Ennek az intézménynek a továbbéléseként maradt meg a törvényhatóságoknak az 1886. évi XXI. tc. 19. § értelmében az a joguk, amely szerint: „A törvényhatóság jelen törvény korlátai között felirhat egyes kormányrendelet ellen a végrehajtás előtt, ha azt törvénybe ütközőnek vagy a helyi viszonyok miatt czélszerűtlennek tartja. De ha a minister a felhozott indokok ellenére a végrehajtást követeli, vagy ha a törvényhatóságot hozott határozatának foganatosításától másodizben eltiltja, a kormányrendelet azonnal és feltétlenül teljesítendő és végrehajtandó...”

51 Soós I. (2007) *A Habsburg-kormányzat és a magyar rendek*. Budapest, *Történelmi Szemle* XLIX./1. 112.

52 Stipta I. (2020) *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem*. Budapest, Gondolat Kiadó, 196.

53 Horváth M. (1868) *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig*. Pest, Ráth Mór, 1. k. 107., 111–112.

alkotmány ellenében rendeletek útján kormányzott. A vármegyék önállóságát és intézményeinek működését is korlátozni próbálta, egyúttal két és félszeresére emelte a hadiadót. Az 52 vármegyéből 42 nyújtott be panaszt a rendeletek ellen, közülük 15 az első királyi dorgáló leirat után meghátrált. Az adórendelet végrehajtását két királyi leirat után 19 vármegye tagadta meg. 1822 őszére még mindig maradt 8 vármegye (Trencsén, Nyitra, Bars, Nógrád, Zemplén, Sopron, Zala, Veszprém), melyek mindkét ügyben, míg 4 vármegye (Varasd, Vas, Komárom és Ung) csak az adózás ügyében tanúsított továbbra is makacs ellenállást. Ezután a király királyi biztosokat nevezett ki és katonaságot vezényelt ki az ellenállást tanúsító egyes vármegyék központjaiba. Tiltakozásul Bars vármegye egész tisztkara lemondott hivataláról, hogy ne tudják kikényszeríteni a végrehajtást.⁵⁴

A vármegyék nyomására végül a király kénytelen volt összehívni az 1825–1827. évi országgyűlést, amely egyben a reformkor kezdetét is jelentette. Az 1827. évi országos választmány munkálataiban deklarálták: „*Quippe congregationes comitatum legalia potestas executia in aere legum custodes sunt*” (A megyék gyűlései a törvényeknek nem csak végrehajtó szervei, de egyszersmind őrei is).⁵⁵ Deák Ferenc 1833-ban kijelentette: „...a megyék voltak polgári szabadságunk legfőbb őrei”.⁵⁶ 1835-ös beszédében azt is hangsúlyozta, hogy a megyék az egyéni jogokat is védik.⁵⁷ Mindezen érdemek elismeréseként iktatta Kossuth Lajos az 1848. évi XVI. tc. preambulumba a szállóigévé vált kijelentést, hogy a vármegyék Magyarország „alkotmányossága védőbástyája”.

54 Praznovszky M. (1987) *Az 1822-1823. évi nógrádi rendi ellenállás története*. Balassagyarmat, Nógrád megyei múzeumok évkönyve. 119. Molnár A. (2003) Zala vármegye rendi ellenállása az 1820-as években. In: Mayer L, Tilcsik Gy. (2003) (szerk.): *Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára*. Szombathely, 389. Erdmann Gy. (1989) *Zemplén vármegye reformellenzéke 1830-6*. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 8-11.; Völgyesi O. (2009) Kazinczy és az 1822-23-as megyei ellenállás. In: Czifra M. (szerk.): *Leleplezett mellszobor. Nyomozások Kazinczy birtokán*. Budapest, Gondolat Kiadó, 173-198.

55 Idézi: Szivák I. (1906) *Az alkotmányjogi biztosítékokról (állambírótság stb.) Politikai és közjogi tanulmány*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomda Rt. 25.

56 Molnár A. (2001) (szerk.): *Deák Ferenc válogatott politikai írások és beszédek I. 1825-1849*. Budapest, Osiris Kiadó, 107.

57 Stipta, 2020.

Irodalom

- Andrássy Gy. (1927) Anglia és Magyarország alkotmányos fejlődése. *Budapesti Szemle*, 205.
- Anonymus: *Gesta Hungarorum*. <https://mek.oszk.hu/02200/02245/02245.pdf>
- Aranka Gy. (1790) *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése*. Kolozsvár, Nyomtatott Kolosváran Hochmeister Márton ... által.
- Balogh E. (2014) Alkotmánybíráskodás a történeti alkotmány távlatában. In: Révész B. (szerk.): „*Most megint Európában vagyunk...*” Szabó József emlékkönyv. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2014.
- Bartoniek E. (1987) *A magyar királykoronázások története*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat Kiadása.
- Benda K. (1971) *A kálvini tanok hatása a magyar rendi ellenállás ideológiájára*. Budapest, Helikon.
- Bene S. (2007) Az ellenállás hermeneutikája. Egy fejezet a Rákóczi-szabadságharc politikai publicisztikájának történetéből. In: Jankovics J. (szerk.): „*Nem süllyed az emberiség...*” *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete.
- Besenyei L., Érszegi G., Gorlero Pedrazza, M. (1999) (szerk.): *De bulla aurea Andreae II regis Hungariae MCCXXII*. Verona, Edizioni Valdonega.
- Bónis Gy. (1947) *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Kolozsvár, Bolyai Tudományegyetem, Erdélyi Tudományos Intézet.
- Concha Gy. (1880) *Az angolos irány politikai irodalmunkban a múlt század végén*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum, I/2.
- Degré A. (1980) Az ellenállási jog története Magyarországon. *Jogtudományi Közöny*, XLI/5.
- Degré A., (1980) Az ellenállási jog története Magyarországon. Budapest, *Jogtudományi Közöny*, XXXV/6.
- Eckhart F. (1933) Bocskai és híveinek közjogi felfogása. Domanovszky S. (szerk.): *Emlékkönyv Károlyi Árpád születésének nyolcvanadik fordulójának ünnepére*. Budapest, Sárkány-Nyomda.
- Eckhart F., (1946) *Magyar alkotmány és jogtörténet*. Budapest, Politzer.
- Egyed I. (1929) *Vármegyei önkormányzat*. Budapest, Eggenberger-féle Könyvkereskedés.
- Erdmann Gy. (1989) *Zemplén vármegye reformellenzéke 1830–6*. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár.
- Érszegi G. (1990) *Az Aranybulla*. Budapest, Helikon Kiadó.
- Fényes E. (1842) *Magyarország statisztikája*. Pest, Trattner – Károlyi, II. k. 1. ép.
- Ferdinandy G. (1902) *Magyarország közjoga (alkotmányjog)*. Budapest, Politzer Zsigmond.
- Fest S. (1934) Magna Carta – Aranybulla. *Budapesti Szemle*, 235.

- Fest S. (1941) Párhuzam az angol és a magyar alkotmány között a XIII. században. *Budapesti Szemle*, 260.
- Gergely J. (1982) *A pápaság története*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Gerics J. (1976) *Von den Universi Servientes Regis bis zu der Universitas Nobilium Regni Hungariae*. Album Elemér Malyusz. Bruxelles, Les Éditions de la Librairie encyclopédique.
- Gerics J. (1980) Az Aranybulla ellenállási záradékának értelmezéséhez. In: Bertényi Iván (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Gerics J. (1987) *A korai rendiség Európában és Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Haendel B. (1942) Volt-e párhuzam az angol és a magyar alkotmányfejlődés között a középkorban? *Budapest, Századok*, 76/1-3.
- Hajnóczy J. (1958) *Közjogi-politikai munkái*. Sajtó alá rendezte: Csizmadia A. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Havas L. (2006) A Szent István-i Intelmek szöveghagyománya és II. Rákóczi Ferenc Tractatus de potestate c. fejedelemtükre. Budapest, *Irodalomtörténeti Közlemények*.
- Hóman B, Szekfű Gy. (1929) *Magyar történet*. Budapest, Egyetemi Nyomda. V. k. 170.
- Hóman B., Szekfű Gy. (1935) *Magyar történet*. Budapest. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, IV. k.
- Horváth A. (2014) (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Közszerzői Központ, Közigazgatás-tudományi Kar.
- Horváth M. (1868) *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig*. Pest, Ráth Mór, 1. k.
- Horváth M. (1872) *Magyarország történelme*. Pest, Heckenast Gusztáv. V. k.
- Illés J. (1931) *A Quadripartitum közjogi interpolációi*. MTA. Értekezések a filológiai és társadalmi tudományok köréből, IV. 2. sz. Budapest.
- Károlyi Á. (1899) (szerk.): *Magyar Országgyűlési Emlékek (1605. o. 1606)*. Budapest, Athenaeum Társulat Könyvnyomdája, XI. k.
- Köpeczi B., Borzsák I., Kovács I. (1984) *II. Rákóczi Ferenc politikai és erkölcsi végrendelete*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kristó Gy. (2014) *Az Aranybullák százada*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Makkai L., Szász Z. (1987) (szerk.): *Erdély története*. Második kötet 1606-tól 1830-ig. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Manifestum Georgii Rakoci principis Transylvaniae*. Bártfa 1644.
- Mezey B. (1995) (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Molnár A. (2001) (szerk.): *Deák Ferenc válogatott politikai írások és beszédek I. 1825-1849*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Molnár A. (2003) Zala vármegye rendi ellenállása az 1820-as években. In: Mayer L., Tilcsik Gy. (szerk.): *Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára*. Szombathely.

- Pauler Gy. (1860) Alaptörvények. In: Török J., Pollák Nep. J., Laubhaimer F. (szerk.): *Egyetemes Magyar Encyclopaedia*. Pest, Szent István Társulat, II. k. 347.
- Pauler Gy. (1876) *Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése 1664–1671*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, I–II. k.
- Péter K. (1984) Az alattvalók ellenállási joga Magyarországon a reformáció után. In: Fabiny T. (szerk.): *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből Luther Márton születésének 500. évfordulójára*. Budapest, Magyarországi Evangélikus Egyház.
- Praznovszky M. (1987) *Az 1822–1823. évi nógrádi rendi ellenállás története*. Balassagyarmat, Nógrád megyei múzeumok évkönyve.
- Rácz L. (1992) *Főhatalom és kormányzás az Erdélyi Fejedelemségben*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Rady, M. (2015) *Customary law in Hungary: courts, texts, and the Tripartitum*. Oxford, OUP.
- Rákóczi kiáltványa a keresztény világhoz a szabadságharc okairól és céljáról. Dunaszerdahely, Liliium Aurum, 2004.
- Révész I. (1934) Szempontok a magyar kálvinizmus eredetéhez. *Századok*, 68/7–8.
- Sashalmi E. (2006) Abszolutizmus és isteni jogalap. In: Kiss G., Radó B., Sashalmi E. (szerk.): *Abszolutizmus és isteni jogalap. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány/Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM).
- Schvarcz Gy. (1887) *Az európai monarchiák rendszeres alaptörvényeiről*. Magyar Tudományos Akadémiai Értekezések, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia kiadása.
- Toldy F. (1866) *A magyar birodalom alaptörvényei*. Pest, Emich Gusztáv Magyar Akadémiai nyomdász tulajdona.
- Soós I. (2007) A Habsburg-kormányzat és a magyar rendek. Budapest, *Történelmi Szemle* XLIX/1.
- Stipta I. (2020) *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Sylloge decretorum comitialium in clyti Regni Hungariae ...1818*, Pesthini, Typ. Trattner, 1818.
- Szalma J. (2002) A sarkalatos törvényekről a magyar jogrendszerben. *Jogtudományi Közönlöny*, 57/9.
- Széchenyi I. (1864) *Gróf Széchenyi István hagyományaiból: Magyarország sarkalatos törvényei, államjogi fejlődése 1848-ig*. Pest, Eggenberger.
- Széchenyi I. (2002) *Napló*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Szekfű Gy. (1912) *Serviensek és familiárisok: vázlat a középkori magyar alkotmány- és közigazgatástörténet köréből*. Budapest, Értekezések a történeti tudományok köréből XXIII. köt. 3. sz.
- Szilágyi S. (1880) (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Hatodik kötet (1608–1614)*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Szivák I. (1906) *Az alkotmányjogi biztosítékokról (állambíróság stb.)*. Politikai és közjogi tanulmány. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomda Rt.
- Szücs J. (1993) *Az utolsó Árpádok*. Budapest, Osiris Kiadó.

- Timon Á. (1919) *Magyar alkotmány- és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóhivatala.
- Török I. (1883) *A Querela Hungariae s az általa támasztott polémia*. Kolozsvári Református Kollégium Értesítője.
- Imre M. (1995) „Magyarország panasza”, *A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Trócsányi L., Schanda B., Csink L. (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba. Az Alaptörvény és Magyarország alkotmányos intézményei*. Budapest, HVG-ORAC, 48.
- Szalma J. (2012) A „sarkalatos” törvényekről a magyar jogfejlődésben. Budapest, *Jogtudományi Közlöny*, 67/11–12.
- V. Windisch É. (1947) *Kovachich Márton György élete és munkássága*. Budapest, doktori disszertáció.
- V. Windisch É. (1998) *Kovachich Márton György, a forráskutató*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet.
- Varga B. (2006) Szempontok a Bocskai-felkelés ideológiájának európai kontextusához. *Studia Caroliensia*, VII. 6/1.
- Varga Zs. A. (2016) Történeti alkotmányunk vívmányai az Alaptörvény kogens rendelkezéseiben. Budapest, *Iustum Aequum Salutare*, 4.
- Vestigia Comitiorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia, usque ad Hodierum diem celebratorum*. Budaë, typis Regiæ Universitatís, 1790–1801. I–IV. k. Lectiones variantes decretorum comitialium I. Regni Hungariæ, in Corpore Juris Hungarici editorum, quas ex collatione textus eorum cum originalibus authenticis eruit... 1816 Pestini, Typ. Trattner.
- Virág B. (1885) *II. András Aranybullája*. 1222. Pest, Eggenberger J. és fia.
- Völgyesi O. (2009) Kazinczy és az 1822–23-as megyei ellenállás. In: Czifra M. (szerk.): *Leleplezett mellszobor. Nyomozások Kazinczy birtokán*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Závodszy G. (1967) Zinner János, az angol alkotmány első hazai ismertetője. Budapest, *Magyar Könyvszemle*, 107/1.
- Zlinszky J. (2005) *Az Alkotmány értéktartalma és a mai politika*. Budapest, Szent István Társulat.
- Zsoldos A. (2022) *A 800 éves Aranybulla*. Budapest, Országház Kiadó.

A „Dán Aranybulla”: az V. Erik király által 1282. július 29-én aláírt håndfæstning

KÉPES GYÖRGY

1286. november 22-ének reggelén szerzetesi ruhába öltözött fegyveresek a Jylland-félsziget északi részén, Viborg közelében fekvő Finderupban meggyilkolták a szögletesre vágatott pénzerméiről „Pénzvágó Erik” (*Erik Klipping*) néven ismertté vált V. Erik (ur.: 1259–1286) dán királyt. 1792-ig, III. Gusztáv svéd király megöléséig ez volt az utolsó királygyilkosság Skandináviában.¹ A merénylet közvetlen oka minden bizonnyal Erik népszerűtlen pénzügyi politikája volt: a pénzermékből utólagosan levágatott ezüstdarabok beolvasztásával, azaz a pénz értékének rontásával próbálta a királyi kincstárat bevételhez juttatni.² Az általa megcsonkított *penningek* kiváló illusztrációként szolgálhatnak bármely közgazdaságtan-tankönyv inflációról szóló fejezetében.

V. Erik-korabeli pénzermék³

1 Bagge, S. (2014) *Cross & Scepter. The Rise of the Scandinavian Kingdoms from the Vikings to the Reformation*. Princeton, Princeton University Press, 51.

2 Heikki Ylikangas jegyzi meg, hogy klipping („pénzvágás”) még a kora újkorban is előfordult Dániában. Ylikangas, H. (2016) *The Crown and the Aristocracy in Cooperation in Denmark and Sweden (the 'Aristocratic Regime')*. In: Kouri, E. I., Olesen, J. E. (eds.): *The Cambridge History of Scandinavia*. Vol. 2. 1520–1870. Cambridge, Cambridge University Press, 101–132., 131.

3 A kép forrása: <https://www.numisbids.com/n.hp?p=lot&sid=2006&lot=824> (letöltés: 2021.09.24.).

Képes, Gy. (2022) 'A „Dán Aranybulla”: az V. Erik király által 1282. július 29-én aláírt håndfæstning' in Mezey, B. (szerk.) *Az Aranybulla a jogtörtételemben*, 119–153. o. Budapest: Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet. https://doi.org/10.47079/2022.mb.aranybulla.1_6

Politikai háttér: trónviszályok, belső és külső konfliktusok

V. Erik válságos időszakban, gyermekként lett Dánia királya, és negyedszázados uralkodását mindvégig súlyos viszályok árnyékolták be. Nagypapja, az egyik legnagyobb dán király, II. (Győzedelmes) Valdemár (*Valdemar Sejr*, ur. 1202–1241) ugyanis elkövette azt a – középkori uralkodókra Európa-szerte jellemző – hibát, hogy egyik fiát sem akarta kirekeszteni a hatalomból.⁴ Halála után így a központi hatalom meggyengült, s egy száz évig (1241–1340) tartó kaotikus, néha anarchiába fulladó időszak köszöntött be Dániában.⁵ Végakarata szerint az ország két részén a magyar történelemből is jól ismert *ducatus* jött létre: Erik nevű fia lett Dánia királya (IV. Erik); a *divisio regni* céljára már korábban is többször használt slesvigi hercegi (*dux Juciae*) címet Ábel nevű fia kapta; míg Kristóf nevű legfiatalabb túlélő fia Lolland (egy Sjællandtól délre fekvő sziget) hercege lett. A fiúk egymás ellen fordultak, trónviszályukba dán és német nemesek (köztük a holsteini grófok) is beavatkoztak, akik segítségükért cserébe nagy földbirtokokat szereztek Dániában.⁶ A királyi birtokok csökkenése és a központi hatalom meggyengülése hasonló társadalmi, majd alkotmányos folyamatot eredményezett, mint a korabeli Angliában vagy éppen a Magyar Királyságban.

IV. (Ekepezés) Eriket (*Erik Plovpenning*, ur. 1241–1250) öccse, Ábel (ur. 1250–1252) ölette meg,⁷ míg utóbbi a Dithmarschen hercegség ellen viselt

4 Findeisen, J.-P. (1999) *Dänemark. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Regensburg, Verlag Friedrich Pustet, 64.; Kühle, E. (2008) *Danmarks historie i et globalt perspektiv*. København, Gyldendal. 65.

5 Bohn, R. (2001) *Dänische Geschichte*. München, C. H. Beck, 26.; Rying, B. (1998) *Danish in the South and the North. Vol. II.: Denmark History*. København, The Royal Danish Ministry of Foreign Affairs, 40., 42–43.; Skovgaard-Petersen, I. (2003) The Danish kingdom: consolidation and disintegration. In: Helle, K. (ed.): *The Cambridge History of Scandinavia. Volume 1: Prehistory to 1520*. Cambridge. Cambridge University Press, 353–368., 353.

6 Hørby, K. (1993) Royal Administration and Finances. Denmark. In: Pulsiano, P., Wolf, K. (eds.): *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*. New York, Routledge, 538–539., 538–539.

7 Ábel tizenkét eskütárssal (szinte teljes bizonyossággal állíthatóan hamis) esküt tett arra, hogy nem terheli bűnösség bátyja halálában, erre tekintettel követhette őt a trónon. Lásd: Hoffmann, E. (1976) *Königserhebung und Thronfolgeordnung in Dänemark bis zum Ausgang des Mittelalters*. Berlin–New York, Walter de Gruyter, 128.; Rying, 1988, 43–44.; Skovgaard-Petersen, 2003, 364.; Vogt, H. (2010) *The Function of Kinship in Medieval Nordic Legislation. (Medieval Law and Its Practice 9.)* Leiden–Boston, Brill, 2010. 47.

hadjárásban vesztette életét.⁸ Ekkor (1252-ben) került hatalomra a legkisebb fiú, I. Kristóf (ur. 1252–1259), de Ábelnek is volt túlélő fiúgyermeke, akit Kristóf a *senioratus* és *primogenitura* trónutódlási elveinek magyar alkotmánytörténetben is vissza-visszatérő konfliktusa kezelésére kialakult régi szokás szerint a dél-nyllandi (slesvigi) *ducatus*szal kárpótolt. Természetesen az Ábel-ág ezzel nem elégedett meg, Valdemár herceg és utódai közel egy évszázadig harcoltak a dán királyi hatalomért.⁹ I. Kristóf idejében ezenfelül a király és az egyház között is súlyos konfliktus alakult ki.¹⁰ Az uralkodó legnagyobb ellenfele a legmagasabb dániai egyházi méltóság, *Jakob Erlandsen* lundi érsek volt, aki 1256-ban Kristóf szerint jogellenesen kiadott dekrétumaiban kinyilvánította az egyház szabadságát és az uralkodóval szembeni bárminemű szolgáltatás alóli mentességét.¹¹ A király és az érsek viszálya végül példátlan módon odáig fajult, hogy Kristóf 1259-ben börtönbe vetette a főpapot, amiért a rydi kolostor apátja úgy állt bosszút, hogy mérgezett borral meggyilkolta a nála vendégeskedő uralkodót.¹²

Ilyen körülmények között került a trónra az akkor mindössze 10 éves V. Erik, aki helyett az első öt évben édesanyja, Pomerániai Margit özvegy királyné kormányozta az országot. Ő szabadon engedte Erlandsen érseket, azonban utóbbi nem bocsátott meg I. Kristóf családjának, és önkéntes száműzetésbe vonult, így V. Eriket a rangidős főpap, Esger ribei püspök koronázta meg.¹³ A fenyegetését beváltva az Esger püspököt kiátkozó (az Ábel-ág trónigényét támogató) érsek és a királyné konfliktusa jogi úton, a római Szentszék előtt folytatódott, miközben Ábel szintén Erik nevű

8 Kjær, L. (2015) Feasting with Traitors. Royal Banquets as Rituals and Texts in High Medieval Scandinavia. In: Jezierski, W., Hermanson, L., Orning, H. J., Småberg, Th. (eds.): *Rituals, Performatives, and Political Order in Northern Europe, c. 650–1350*. Turnhout, Brepols Publishers, 269–294., 285.; Vogt, 2010, 47.; Oakley, S. (2010) Abel. In: Alastair H., Th. (ed.): *The A to Z of Denmark*. Lanham–Toronto–Plymouth, Scarecrow Press, 27.

9 Andersen, P. (2011) *Legal Procedure and Practice in Medieval Denmark. (Medieval Law and Its Practice 11.)* Leiden–Boston, Brill, 16.; Bagge 2014, 162.; Findeisen 1999, 66.; Rying 1988, 44.; Tamm, D. (2016) *Juraens 100 bedste historier: Rettens kulturhistorie fra middelalderen til i dag. 21. Danmarks første grundlov*. København, Gyldendal, 98–99., 98.; Vogt, H., Tamm, D. (2016) Introduction. In: Tamm, D., Vogt, H. (eds.): *The Danish Medieval Laws. The Laws of Scania, Zealand and Jutland*. London–New York, Routledge, 2016. 3–42., 7.

10 Bagge, 2014, 159.; Bohn, 2001, 27.; Findeisen, 1999, 67.; Skovgaard-Petersen, 2003, 353. Bővebben lásd: Képes Gy. (2019) *A Dán Királyság alkotmánytörténete a kezdetektől 1848-ig*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 60–61.

11 Katus L. (2014) *Európa története a középkorban*. Pécs, Kronosz Kiadó, 389–390.; Skovgaard-Petersen, 2003, 365.

12 Findeisen, 1999, 67.; Rying, 1988, 45.

13 Findeisen, 1999, 67.; Hoffmann, 1976, 134.

kisebbik fia (*Erik Abelsen*) fogságba ejtette a kiskorú királyt és édesanyját. A viszály a szokásos kompromisszummal zárult: a Szentszék V. Eriket ismerte el Dánia királyának, Erik Abelsent pedig a slesvigi *ducatus*szal kellett kárpótolni.¹⁴ A hercegi cím Erik Abelsen 1272 májusában bekövetkezett halála után Valdemár nevű kiskorú fiára szállt át.

1274-ben V. Eriknek fia született, a későbbi VI. Erik (*Erik Menved*, ur. 1286–1319) király, akit az egyházi és világi előkelők 1276. évi, a királyi udvarról ekkor már *Hof*nak nevezett gyűlésén sikerült utódjaként elfogadtatnia a jelenlévők többségével.¹⁵ Az egyik legnagyobb jyllandi birtokos, egyben az egyik országos méltóság betöltője, *Stig Andersen Hvide* marsall azonban nem értett egyet a döntéssel, mint ahogy a felségsértésre (*crimen laesae maiestatis*) vonatkozó, V. Erik által kiadott új, szigorúbb eljárásrend bevezetését is ellenezte. A király adópolitikája miatt is lázadás tört ki az ország több pontján, sőt IV. Erik Ingeborg nevű leánya, aki ekkor Norvégia királynéja, férje halála (1280) óta pedig az ország régense volt, szintén követelésekkel lépett elő fia (II. Valdemár unokái) számára.¹⁶ 1282-ben Erik Abelsen fia, Valdemár is nagykorúvá vált, és azzal az igénnyel lépett fel, hogy V. Erik iktassa őt be teljes joggal a slesvigi hercegségbe, amelyet kiskorúsága idején a király kormányzott.¹⁷ Mindezen okok miatt 1276 után gyakoribbá vált a *Hof* tanácskozása.¹⁸

1282. március 19-én Vordingborgban az uralkodó az előkelők jelenlétében kötelezettséget vállalt arra, hogy minden évben legalább egyszer összehívja a *Hof*ot, mégpedig úgy, hogy legalább egy hónappal korábban körbeküldi a meghívót annak érdekében, hogy arra bárki, aki jónak látja, az ország bármely részéről hajóval el tudjon utazni. Mindössze négy hónappal később aztán egy ilyen – nem a vordingborgi, hanem a nyborgi kastélyban megtartott – gyűlésen¹⁹ sikerült elérniük az ott összesereglett főuraknak, hogy Erik ne csak megerősítse a márciusban tett ígéreteit,

14 Hoffmann, 1976, 134. (Megjegyzendő, hogy Erik Abelsen már 1257-ben, Valdemár nevű bátyja halálakor „megörökölte” a slesvigi hercegséget, azonban I. Kristóf király nem volt hajlandó őt a *ducatus*ba beiktatni.)

15 Hoffmann, 1976, 135.

16 Bæk, H., Gaca, A. (2020) Håndfæstning of July 29, 1282 and its significance for the development of Danish parliamentarism and other political changes in the Kingdom. *Studia Iuridica Toruniensia* 2020/2. 11–36., 21–22.

17 Bæk, Gaca, 2020, 21–22.

18 Skovgaard-Petersen, 2003, 362.

19 Bagge, S. (2019) The Scandinavian Election Charters in the Later Middle Ages. Foronda, F., Genet, J.-P. (eds.): *Des Chartes aux Constitutions. Autour de l'idée constitutionnelle en Europe (XIIe-XVIIe Siècle)*. Paris, Éditions de la Sorbonne – École Française de Rome, 139–147., 140.; Ertman, Th. (1997) *Birth of the Leviathan. Building States and Regimes in Medieval and Early Modern Europe*. Cambridge, Cambridge University Press, 308.; Tamm 2016, 98.

hanem egy, az egyes kötelezettségvállalásokat (feltételeket) tizennyolc pontban összefoglaló külön oklevelet is aláírjon. Ez az igen nevezetes, 1282. július 29-ei keltezésű dokumentum az első olyan királyi oklevél, amelyet *håndfæstning*nek neveztek.²⁰ (A név eredetére és jelentésére a későbbiekben még bővebben kitérünk.)

Az új dán társadalmi és politikai elit létrejötte a késő középkorban

Az a jogelv, hogy a király hatalma nem korlátlan, korántsem volt idegen a dán hagyományoktól. Nemcsak a viking korban, hanem a kereszténység felvétele követően feudális elemekkel bővült, de az északi tradíciókat továbbra is tisztelő középkori dán monarchia időszakában is fennmaradt az a szokás, hogy minden szabad ember részt vehet a közügyekben, legyen szó akár egy hadjáratban való részvételtől, akár valamilyen büntető- vagy épp magánjogi kérdésről. A közügyek megtárgyalásának hagyományos színhelyei a *ting* nevű gyűlések voltak.²¹ A nagyobb jelentőségű ügyekről, a király megválasztását is beleértve, a tartományok *ting*jei (*landstingek*) döntöttek, melyek között is kiemelt szerepük volt a legnagyobb, viborgi (Jylland), arnedali (Skåne) és ringstedi (Sjælland) gyűléseknek.²² A II. Valdemár (ur. 1202–1241) által nem sokkal halála előtt Vordingborgban, az előkelők gyűlésén kiadott híres tartományi jogkönyv, a *Jyske Lov* előbeszéde szerint „a törvény [az], amit a király ad ki és a tartomány hagy jóvá”, és a király a törvényeket a tartomány (*land*) beleegyezése nélkül sem módosítani, sem visszavonni nem jogosult, kivéve, ha valamely rendelkezésük „nyilvánvalóan Isten ellen való”.²³

20 Bağ, Gaca, 2020, 15.

21 A különböző területi egységek (herred, Jyllandon syssel, land) gyűléseiről részletesen lásd: Képes, 2019, 111–116.

22 Hoffmann, E. (1981) The Unity of the Kingdom and the Provinces in Denmark during the Middle Ages. In: Skyum-Nielsen, N., Lund, N. (eds.): *Danish Medieval History. New Currents*. Viborg, Museum Tusulanum Press, 95–111., 97.; Képes 2019, 114.; Rying 1988, 10.; Thurston, T. L. (2002) *Landscapes of Power, Landscapes of Conflict. State Formation in the South Scandinavian Iron Age*. New York, Kluwer, 88.

23 Líndal, S. (1981) Early Democratic Traditions in the Nordic Countries. In: Allardt, E., Andréén, N., Friis, E., J. et al. (eds.): *Nordic Democracy*. København, Det Danske Selskab, 15–43., 23.; Møller Jensen, J., Porsmose, E. (2012) *Danehoffet og Håndfæstningen 1282. Potentialet i et stykke unik Danmarkshistorie*. Nyborg – før & nu. Årg. 15. 21–43., 27.; Strauch, D. (2011) *Mittelalterliches nordisches Recht bis 1500: Eine Quellenkunde*. Berlin–New York, Walter de Gruyter, 52.

A jogkönyv kihirdetésének körülményeiből már látható az a furcsa kettősség, amely a 13. század közepére jellemző lett a dán társadalomra. Egyrészt, különösen az alsóbb szintű gyűléseken, tovább élt a „demokratikus” viking hagyomány, másrészt az uralkodók az országos ügyeket alattvalóik legfelsőbb rétegével, az egyházi és világi főurakkal tanácskozták meg, akiket – sok más európai országból is jól ismert módon – *meliores regniként*, „az ország legjobbjaiként” említene a források (dánul: *rigets bedste mænd*).²⁴ Hasonlóan a korabeli ibériai királyságokhoz, Angliához vagy épp a 13. századi Magyarországhoz, az a felfogás érvényesült ugyanis, hogy ezek a „legjobbak” vagy „legnagyobbak” az ország többi lakóját is képviselik.²⁵ Mindez nemcsak abban nyilvánult meg, hogy őket hívta a királyi udvarba (*Hof*) – jellemzően vordingborgi vagy nyborgi kastélyába – az uralkodó, ha fontos kérdésben kívánt dönteni, hanem a *landsting*eken is egyre nagyobb szerepet kaptak. Az ő felelősségük volt a gyűlések megtartása, levezetése, és meghatározó befolyással rendelkeztek a szavazás kimenetelére is,²⁶ miközben a többi szabad embernek egyre inkább meg kellett elégednie azzal, hogy a fegyveres kísérettel felvonuló nagyobb birtokosok képviselik őket.²⁷

Az előkelők a szabadok közül gazdasági, társadalmi és politikai szempontból is kiemelkedtek. Előnyös pozíciójuk a 13. században már jelentős mértékben abból (vagy abból is) következett (a viking korra jellemző, katonai hierarchiához kötődő, harci feladatmegosztásból adódó társadalmi helyzet helyett), hogy nekik voltak a legnagyobb földbirtokaik, ugyanis a magas terményárak miatt igen nagy haszonra tudtak szert tenni földjeik hozamából.²⁸ A szabad földtulajdonosok rétege így – Per Andersent idézve – „két csoportra vált szét: mágnásokra és ’kisebb farmerekre’ (azaz a mágnásokénál kisebb földek tulajdonosaira)”.²⁹ Az előkelők rétege meglehetősen kis létszámú volt, legbefolyásos-

24 Feldbæk, O. (1975) *Danmarks historie*. København, Gyldendal, 38.; Tamm, D., Jørgensen, J. U. (eds.): *Dansk retshistorie i hovedpunkter fra landskablove til Ørsted. II. Oversigt over retsudviklingen*. København, Universitetsforlaget i København, 17–18.

25 Møller Jensen, Porsmose, 2012, 27–28.

26 Hoffmann, 1981. 97.; Sawyer, B., Sawyer, (1993) *Medieval Scandinavia: From Conversion to Reformation*. Minneapolis, University of Minnesota Press, 81.; Vogt–Tamm, 2016, 3.

27 Rying, 1988, 9–10.

28 Górski, K. (1976) The Beginnings of the System of Estates (Ständewesen) in the Baltic Area and in Some East European Countries. In: Górski, Karol: *Communitas, Princeps, Corona Regni. Studia Selecta*. Warszawa–Poznań–Toruń, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1–12., 11.

29 Andersen, 2011, 18.

sabb tagjaikat általában név szerint felsorolták egyes királyi oklevelek „tanúzáradékában”. Nem ritkán közeli barátként, „fogadott testvérként” vagy épp sógorként fűzte személyes kapcsolat őket az uralkodóhoz (trónviszály esetén a királyi nemzetség egyes tagjaihoz). A világi és egyházi előkelők rétege között igen nagyfokú átfedés volt: az egyházi (püspöki, apáti) méltóságokat túlnyomórészt mágnások töltötték be, akik így megismerkedtek az egyházi kultúrával és a kánonjoggal, ekként szerzett tudásukat pedig a királyi (udvari) igazgatásban tudták kamatoztatni.³⁰

A fenti, Európa-szerte jellemző társadalmi folyamat eredményeképpen jött tehát létre a Dán Királyságban a késő középkori és (különösen) kora újkori politikai elit. A főnemeseket a forrásokban elkezdték *adel* néven említeni, ami a német nyelvben a nemes megfelelője, a dán terminológiában viszont az arisztokrácia tagjait jelenti.³¹ Amikor a kora újkori, központosított dán rendi államot *adelsvælde*ként (az 1536–1660 közötti politikai berendezkedés megnevezése, szó szerint: „nemesi uralom”) említi a történetírás, ez nem egy Werbőczy-féle „nemesi nemzetre”, hanem az országos politikai hatalomban az országtanács (rigsråd) keresztül a királlyal egyenrangú tényezőként részt vevő főnemesekre utal.³² A dán nemesség a 15. században lényegében zárt társadalmi réteggé vált, annak a szabálynak a megjelenésével, mely szerint csak azt tekintik nemesnek, aki bizonyítani tudta, hogy a felmenői harmadízig adómentesek voltak (*skattefrihed*). A Pomerániai Erik (VII. Erik, ur.: 1412–1439) uralkodása idején kibocsátott ilyen privilégiumlevelek hozzávetőlegesen 250 családnak igazolták az *adel* rétegéhez való tartozását. A király 1483 után a központi (királyi) igazgatásba kizárólag ilyen (fő)nemeseket vonhatott be.³³ Per Andersen dán jogtörténész arra mutat rá, hogy ennek a társadalmi és politikai átalakulásnak az 1282. július 29-ei, *håndfæstning*nek nevezett királyi oklevél kibocsátása volt „az első világos jele”.³⁴

30 Andersen, 2011, 18–19.

31 Andersen, 2011, 19.

32 A korszakról magyar nyelven bővebben lásd: Képes Gy. (2016) Dánia központi állam-szervezete 1536–1660 között. *Jogtörténeti Szemle*, 2016/1. 40–54.; Képes, 2019, 179–202.

33 Ylikangas, 2016, 116.

34 Andersen, 2011, 24.

Az 1282. július 29-i *håndfæstning*

Az általunk „Dán Aranybullának”, Erik Kjersgaard dán történész által a 700. évfordulón kiadott kötetben „Dánia Magna Cartájának” nevezett³⁵ 1282. júliusi *håndfæstning* – Janus Møller Jensen és Erland Porsmose tanulmányából idézve – „a király és a nagy emberek közötti konkrét hatalmi harcok sorozatának” eredménye volt, amely az 1241. évi *Jyske Lov*-ban megfogalmazott azon elvet juttatta érvényre, hogy „a jogrendnek az uralkodó és népe közötti, objektív és szuverén igazságon – a középkorban az isteni törvényen – alapuló megállapodásra kell épülnie”.³⁶ A szabadságlevél előzményei közül Peter Kurrill-Klitgaard a fiatalabb fiúk kárpótlására adományozott *ducatusok*at emeli ki, amelyek egy olyan időszakban gyengítették meg a királyi hatalmat, amikor a mágnások egyre erősebbek voltak.³⁷ Az 1250-es évek trónviszályaiban ugyanis ezek az előkelők egyik vagy másik királyi herceghez csatlakoztak szövetségesként, amivel szemben az éppen trónon lévő király a felettük gyakorolt erősebb kontrollal – helyenként legfőbb büntetőbírói hatalmának önkényes érvényesítésével – próbált fellépni, amivel viszont sértette a régi szokásjogot.

A főurak ezért – 13. század eleji angol mintára – megpróbálták a királyi hatalommal való visszaélésekkel szembeni garanciákat kicsikarni az uralkodótól.³⁸ Mint korábban már említettük, V. Erik 1282 márciusában – a már évtizedekkel korábban kialakult szokás szerint – vállalta, hogy évente legalább egyszer összehívja országa „legjobbait” kastélyába, hogy megtanácskozza velük a legfontosabb közügyeket. A következő ilyen gyűlésre azonban nem egy évvel később, hanem már ugyanazon év júliusában sor került (a márciusi tanácskozással ellentétben ezúttal nem Vordingborgban, hanem a Fyn szigetén, a Storebælt partján fekvő Nyborgban), és itt foglalták írásba az előkelők követelésére a királyi hatalmat korlátozó, az egyes felségjogok gyakorlását feltételekhez kötő szabadságlevelet, amelynek ekkor még nem adtak címet, azonban V. Erik 1284. évi (szintén Nyborgban megtartott) gyűlésen kiadott dekrétuma már *håndfæst* néven hivatkozott rá.³⁹

35 Lásd: Kjersgaard, E. (1982) *Denmark's Magna Carta. København*. The Royal Danish Ministry of Foreign Affairs.

36 Møller Jensen, Porsmose, 2012, 27–28.

37 Kurrild-Klitgaard (2000) *The Constitutional Economics of Autocratic Succession. Public Choice* 103. 2000/1–2. 63–84., 76.

38 Tamm, 2016, 98.

39 Møller Jensen, Porsmose, 2012, 28.

A későbbiekben is ez, illetve a *håndfæstning* kifejezés maradt használatban. E megnevezések az alnémet *handveste* (mai írásmóddal: *Handfeste*) szó megfelelőjeként kerültek a dán nyelvbe.⁴⁰ A *handveste* kifejezés a késő középkori jogi nyelvben tágabb értelemben minden olyan dokumentumot – az abban foglalt, személyesen tett kötelezettségvállalást, ígéretet – magában foglalt, amelyet saját kezével erősített meg a nyilatkozattevő (ahogy ma is mondjuk: „kezet adott rá”), és így került át a skandináv nyelvekbe is.⁴¹ A szó eredeti értelme „kézfogás”,⁴² tartalmát tekintve pedig leginkább a kéz megfogása, „megkötése” általi elköteleződést jelentett. Szokásos angol fordítása ennek megfelelően a *handbinding*, azonban hangzásában nagyon hasonlít az angol nyelvben szintén ismert *handfasting* szóra is, ami ténylegesen a kéz megkötését, összekötözését jelenti. Ezt elsősorban házasságkötések alkalmával alkalmazták, a kereszténységet megelőző időkből származó kelta és ógermán szokások szerint, és a tradicionális esküvői szertartásokon jelképesen a mai napig tovább él.⁴³

Handfasting⁴⁴

A középkori germán jogban a *Handfeste* lehetett magánjogi jellegű is (pl. eljegyzés, megállapodás későbbi házasságkötésről – itt is felsejlik a logikai

40 Båk, Gaca, 2020, 13–14.; Tamm, Jørgensen 1975, 19.

41 Armgart, M. (2010) Handfeste. Cordes, A., Lück, H., Werkmüller, D., Bertelsmeier-Kierst, Ch. (eds.): *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte (HRG). Band II.* (2. kiadás) Berlin, Erich Schmidt Verlag, 735–736.; Båk, Gaca, 2020, 13–14.

42 Nagy G. (2012) *A középkori Svéd Királyság története.* Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2012. 83.

43 <https://en.wikipedia.org/wiki/Handfasting> (letöltés: 2021.09.23.). Bár a szócikk úgy kezdődik, hogy „nem összetévesztendő a håndfæstninggel”, a szerző álláspontja szerint a hangtani hasonlóság nem a véletlen műve.

44 A kép forrása: <https://image.shutterstock.com/image-photo/hands-tied-260nw-13699711.jpg> (letöltés: 2021.10.16.).

kapcsolat az említett kelta és ógermán *handfasting*gel –, de Bréma szabad város jogában még akár zálogjog alapítására vonatkozó megállapodás is), a 13. századtól ugyanakkor egyre inkább a király által adományozott vagy megerősített, örök érvényűnek tekintett, a király „kezével” megerősített privilégiumokra alkalmazták. Németországban ezek elsősorban a városi vagy tartományi jogokat biztosították (Martin Armgart megállapítása szerint a városi *Handfesték* a porosz településtörténet legfontosabb forrásai közé tartoznak).⁴⁵ A német városi jogok forrásaiban megtalálhatjuk a *håndfæstning*hez hasonló *hantvesteninge* alnémet szóalakot is: „*Och alle dusse vrygheit unde alle hantvesteninge, de gegeven sint deme hove des hospitaes*”.⁴⁶

Olyan értelemben, ahogy az a dán alkotmánytörténetben ismertté vált (a király által a későbbiekben a trónra lépés feltételeként az ország előkelői előtt tett kötelezettségvállaló nyilatkozat,⁴⁷ azaz – magyar közjogi terminológia szerint – hitlevél), az 1282. július 29-én, Szent Olaf napján V. Erik által kiadott oklevél tekinthető az első *håndfæstning*nek.⁴⁸ A szóhasználat ellenére ez a dokumentum az említett német szabadságlevelek helyett sokkal inkább az 1215. évi angol *Magna Carta Libertatum*mal és az 1222. évi magyar Aranybullával mutat közeli rokonságot.⁴⁹ Míg az Aranybulla kapcsán a Jeruzsálemi Királyság „alkotmányát” (1187-ben, a királyság elestekor elveszett, ám később is sokszor hivatkozott és végül a Ciprusi Királyságban a 13. század közepén rekonstruált *Lettres du Sépulcre* című dokumentumba foglalt alkotmányos szokásait) említhetjük közvetlen mintaként,⁵⁰ és az időbeli közelség ellenére sem bizonyított az összefüggés

45 Armgart, 2010, 735–736.

46 Schmidt, G. (1863) (ed.): *Urkundenbuch der Stadt Göttingen. 1: Bis zum Jahre 1400*. Hahn, Hannover, 1863. 123.; lásd még: Handfestung (szócikk): In: *Deutsches Rechtswörterbuch (DRW)*. <https://drw-www.adw.uni-heidelberg.de/drw-cgi/zeige?index=lemmata&term=handfestnung> (letöltés: 2021.10.19.).

47 Bąk, Gaca, 2020, 14.

48 Bąk, Gaca, 2020, 15.

49 Bagge, 2019, 139–147., 140.; Bąk, Gaca, 2020, 25.; Borgolte, M. (2009) Die Goldene Bulle als europäisches Grundgesetz. In: Hohensee, U., Lawo, M., Lindner, M., Menzel, M., Rader, O. B. (eds.): *Die Goldene Bulle. Politik – Wahrnehmung – Rezeption*. Band II. Berlin, Akademie Verlag, 599–618., 602. (15. lábjegyzet); Oestreich, G., (2006) From contractual monarchy to constitutionalism. In: Collins, J. B., Taylor, K. L. (eds.): *Early Modern Europe. Issues and Interpretations*. Malden–Oxford–Carlton, Blackwell Publishing, 317–331., 317.; Tamm, Jørgensen, 1975, 19.

50 Divéky A. (1932) *Az Arany Bulla és a Jeruzsálemi Királyság alkotmánya*. (Akadémiai székfoglaló előadás.) Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1932. 8–18.

a híres angol szabadságlevéllel,⁵¹ V. Erik *håndfæstning*je esetében – a korzakkal foglalkozó történész és jogtörténész kutatók lényegében egyöntetűnek tekinthető álláspontja szerint – ez sokkal inkább valószínű.⁵²

Sajnos magából az oklevélből (II. András Aranybullájához hasonlóan) nem maradt fenn eredeti példány. Janus Møller Jensen és Erland Porsmose közlése szerint ugyanakkor számos latin nyelvű átírat, valamint ódán és alnémet fordítás is fennmaradt. Ezeket a három tartományi jogkönyv (*Skånske Lov, Sjællandske Lov, Jyske Lov*) egyes későbbi példányaihoz csatolták, ami „a tartományi jogok és a *håndfæstning* közötti szoros kapcsolatra világít rá”.⁵³ A ma ismert legrégebbi fennmaradt latin nyelvű szöveg a ribei püspökségre vonatkozó késő középkori (az 1290-es évektől az 1510-es évekig kiadott) privilégiumlevelek és más oklevelek *Ribe Oldemoder* néven ismert gyűjteményében található.⁵⁴ Az átíratot *Aastred* mester, az egyházmegye káptalanának kanonokja készítette, aki több egyéb, 1288 és 1323 közötti keltezésű oklevél lejegyzője is volt. Mivel *Aastred* névvel először 1291-ben találkozunk a kéziratok között, Møller Jensen és Porsmose feltevételezése szerint a *håndfæstning* átíratát is valamikor az 1290-es években készíthette.⁵⁵

A jelenleg a koppenhágai Országos Levéltárban (*Rigsarkivet*) található, 13. század végi példány mellett a Királyi Könyvtár (*Det Kongelige Bibliotek*), valamint a Koppenhágai Egyetem is őriz két-két, 14. században vagy a 15.

51 Divéky, 1932, 1–2. és 18.; Eckhart F. (1933) Divéky Adorján: Az Aranybulla és a jeruzsálemi királyság alkotmánya. Budapest, *Századok* 67/1–3., 97–98., 98.; Eckhart F. (2000) *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 32.

52 Lásd pl. Andersen, 2011, 17. (9. lábjegyzet); Møller Jensen, Porsmose, 2012, 28.; Bagge, 2014, 149.; Feldbæk, 2010, 36. és 38.; Hørby, 1993, 129.; Orfield, L.B. (1953) *The Growth of Scandinavian Law*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 18.; Riis, Th. (2006) *Skandinavien im Spätmittelalter. Zwei Königreiche und eine halbe Republik. Historische Zeitschrift. Beihefte, New Series, Vol. 40, Europa im späten Mittelalter. Politik – Gesellschaft – Kultur*, 125–143., 128–129.; Rying, 1988, 45.; Tamm, D. (2011) *The History of Danish Law. Selected Articles and Bibliography*. København, DJØF Publishing, 2011. 13.

53 Møller Jensen, Porsmose, 2012, 36.

54 Nyomtatásban lásd: Nielsen, O. A. (1869) (ed.): *Samling af Adkomster, Indtægtsangivelser og kirkelige Vedtægter for Ribe Domkapitel og Bispestol nedskrevet 1290–1518, kaldet »Oldemoder« (Avia Ripensis)*. København, Thieles Bogtrykkeri, 25–27.

55 Møller Jensen, Porsmose, 2012, 36. [A szerzők megjegyzik, hogy a ma a koppenhágai Országos Levéltárban (*Rigsarkivet*) található kézirat a 18. század végén került elő, amikor egy kollégája hagyatékából vásárolta azt meg egy Peter Frederik Suhm (1728–1798) nevű történész, aki később teljes gyűjteményét a királyi könyvtárra (*Det Kongelige Bibliotek*) hagyta. Feltehetően a hagyatékba úgy került a kézirat, hogy az azt a káptalani levéltárból kikölcsönző kutató, Terkel Klevenfeldt (1710–1777) „elfelejtette visszavinni”.]

század elején készült kéziratot V. Erik *håndfæstningjéből*.⁵⁶ A legjelentősebb nyomtatott forráskiadvány, a *Diplomatarium Danicum a Ribe Oldemoderből* ismert legrégebbi latin nyelvű kézirat kritikai kiadását közli, 2. sorozatának 3. kötetében (1939);⁵⁷ a 2008-ban kiadott *Quellen zur dänischen Rechts* című német nyelvű szöveggyűjteményből pedig egy kivonatos német fordítást is megismerhetünk, amelyben az oklevél 1–4., 13., 17. és 18. pontjait, valamint az 5. pont nagy részét olvashatjuk (a többi nyilván területi okok miatt maradt ki belőle).⁵⁸

A håndfæstningben a király által vállalt egyes kötelezettségek

V. Erik 1282. július 29-ei szabadságlevele rövidebb nemcsak a Magna Cartánál, hanem II. András királyunk Aranybullájánál is: mindössze tizennyolc pontból áll.⁵⁹ Az alábbiakban az egyszerűség kedvéért e rendelkezéseket abban a sorrendben tekintjük át, ahogy azok az oklevélben szerepelnek.⁶⁰ Mivel angol nyelvű fordítást mind ez ideig nem sikerült fellelnünk a *håndfæstningből*, az egyes pontok fordításához a Møller Jensen–Porsmose-tanulmány függelékében megjelentetett, *Ribe Oldemoderből* származó legrégebbi latin szöveget és annak dán fordítását,⁶¹ valamint az előző fejezet végén említett, 2008-ban megjelent kivonatos német fordítást vettük alapul.

56 Időrendi sorrendben: Avia Ripensis (Rigsarkivet, Koppenhága): NkS 723, 20 (1290-es évek); Den Arnamagnæanske Samling (Koppenhágai Egyetem): 453, 120 (1300-as évek) és 11, 80 (1325 körül); Det Kongelige Bibliotek (Koppenhága): NkS 296, 80 (1325 körül) és E. don. var., 40 (1430-as évek vagy korábbi); Közli: Møller Jensen–Porsmose 2012, 36.

57 Afzelius, A., Blatt, F. (1939) (eds.): *Diplomatarium Danicum*, 2. rk. bd. 3: 1281–1290. København, Munksgaard, 45–53. (45. sz. irat)

58 Tamm, D., Schubert, W., Jørgensen, J. Ulf. (2008) (eds.): *Quellen zur dänischen Rechts- und Verfassungsgeschichte (12.–20. Jahrhundert). Rechtshistorische Reihe 363*. Frankfurt am Main, Peter Lang, 2008. 55–57. (9. sz. forrás)

59 A szakirodalomban tizenhét szakaszosként is említik, lásd pl. Bagge 2019, 141., de van egy 18., az egyházra vonatkozó általános pontja is.

60 Megjegyzendő, hogy a latin szöveg az ismert legrégebbi átiratok tanúsága szerint nem tartalmaz sorszámozott pontokat, de az egyes rendelkezések logikailag és tipográfiai értelemben is (nagyszóközökkel) jól elkülöníthetőek.

61 Lásd: Møller Jensen, Porsmose, 2012, 36–40. A dán fordítást lásd még: Tamm, D., Jørgensen, J. U. (1973) (eds.): *Dansk retshistorie i hovedpunkter fra landskablovene til Ørsted. I. Kilder til dansk retshistorie*. København, Universitetsforlaget i København, 13–14. (2. sz. forrás).

(1) *Hogy minden évben nagybőjt közepén a parlamentet, amit Hofnak neveznek, tartozzunk megülni.*

A szabadságlevél legtöbbet idézett⁶² rendelkezése az első pont, melyben az uralkodó arra vállalt kötelezettséget, hogy évente összehívja „a tanácskozást, melyet Hofnak neveznek” (*parlamentum, quod Hof dicitur*). A megfogalmazásból jól látszik, hogy a Hof megtartása bevett szokás volt ekkor már, akár csak a székesfehérvári törvénynapok „megünneplése” II. András uralkodása idején, hiszen különösebb magyarázat nélkül, közismert eseményként hivatkoznak mindkettőre. Valóban: Dániában már I. Valdemár (ur. 1157–1182) idején tartottak hasonló országos tanácskozásokat, amint azt Saxo Grammaticus is megörökítette híres krónikájában.⁶³ A 13. század második feléig e parlamentumok rendszertelenek voltak, és funkciójuk a tanácsadásra korlátozódott, a II. Valdemár halála (1241. március 28.) utáni trónviszályok és az egyházzal kialakult konfliktus idején azonban jelentőségük és egyben gyakoriságuk is megnövekedett.⁶⁴ Az 1252-től uralkodó I. Kristóf éves rendszerességgel hívott össze ilyen gyűléseket, 1256-ban kifejezetten azért, hogy ott „az ország ügyei felett tárgyaljanak és rendelkezzenek” (*tractaturi et ordinaturi cum ipso super negotiis regni*).⁶⁵

A forrásokban e tanácskozások többnyire úgy jelennek meg, mint a király és „az ország legjobbjai” (*meliores regni*) közötti találkozók.⁶⁶ Inge Skovgaard-Petersen szerint a hercegek és a püspökök magától értetődően tartoztak e körbe, míg az egyéb mágnásokat vagy más szabad embereket⁶⁷ a király szabad belátása szerint hívhatta meg.⁶⁸ Erre utal az Arild Huitfeldt által 1600 körül írt híres *Danmarckis Rigis Krønicke* is, amikor a II. Valdemár

62 Lásd pl.: Bąk, Gaca, 2020, 18.; Hoffmann, 1976, 135–136.; Hybel, N. (2003) *Danmark i Europa, 750–1300*. København, Museum Tusulanum Press 2003. 239.; Nagy, 2012, 83.; Schück, H. (1993) *Royal Assemblies (Parliaments, Estates)*. In: Pulsiano, P., Wolf, K. (eds.): *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*. New York, Routledge, 1993. 544–545. 544.; Schück, H. (2003) *The Political System*. In: Helle, K. (ed.): *The Cambridge History of Scandinavia. Volume 1: Prehistory to 1520*. Cambridge, Cambridge University Press, 679–709., 680.; Tamm, 2016, 98.; Wendt, F. (1970) *Constitutional History*. In: Rying, B. (ed.): *Denmark. An Official Handbook*. København, The Royal Danish Ministry of Foreign Affairs, 107–113., 107.

63 Latin és angol nyelven lásd: Saxo Grammaticus: *The History of the Danes. Books I–IX. Vol. II. Commentary*. Cambridge, D. S. Brewer, 1980. 1506–1507. (XVI. könyv, 4.2. fejezet).

64 Bąk, Gaca, 2020, 23.; Hoffmann, 1976, 136.; Schück, 1993, 544.

65 Hoffmann, 1976, 136.

66 Hoffmann, 1976, 136.; Nagy, 2012, 53–54.

67 Górski, 1976, 11.; Nagy, 2012, 83.

68 Skovgaard, Petersen, 2003, 362.

által megtartott 1241. márciusi gyűlésről azt írja, hogy ott a királyi hercegek, a lundi érsek és más püspökök mellett megjelentek „a király tanácsosai és a legkiválóbb nemesek egész Dániából”.⁶⁹ Birgit és Peter Sawyer a *Hof* kialakulása kapcsán arra az érdekes összefüggésre világít rá, hogy míg Norvégiában kisszámú főnemes élt ebben az időszakban, és így számukra továbbra is megfelelő fórum volt a viking korból fennmaradt hagyományos királyi kíséret (*hirð*), Dániában és Svédországban az arisztokrácia nagyobb létszáma és jelentősége miatt volt szükség olyan „különleges találkozók” tartására, mint amilyen az 1241. évi vordingborgi gyűlés is volt.⁷⁰

A szabadságlevél 1. pontjából nem derül ki, hogy mi célból kell – az előkelők sürgetésére – rendszeresen megtartani ezeket az országos tanácskozásokat. Míg a magyar Aranybulla első fordulata („a [peres] ügyeket meghallgassa”) az általános törvénykező funkciót jelöli meg, az angol Magna Carta 12. cikke pedig a pajzspénzt (*scutagium*) és egyéb adókat említi, az 1282. évi dán oklevél csak a király által korábban adományozott privilégiumok visszavonására (12.) és a jogtalanul elvett javak miatti panaszok előterjesztésének lehetőségére (16.) utal két későbbi pontjában. Az utóbb *Danehof*nak (a dánok udvarának) nevezett gyűléseknek⁷¹ azonban e konkrét ügyeken túlmutató jelentőségük volt a dániai alkotmányos életben: mint korábban már említettük, egy ilyen találkozó alkalmával adta ki II. Valdemár a *Jyske Lov* nevű jogkönyvet, emellett az 1250-es évektől privilégiumokat is adtak ki a királyok a *Hofokon*;⁷² sőt maga V. Erik is az ország nagyaival tanácskozott Vordingborgban 1282. március 19-én, amikor először tett írásos ígéretet a *parlamentum* évenkénti megtartására,⁷³ és a *håndfæstninget* is egy ilyen gyűlésen írta alá Nyborgban még ugyanezen év júliusában.⁷⁴

(2) *Szintúgy senkit nem szabad fogságba ejteni, hacsak bűnösségét jog szerint önként be nem ismerte, törvényesen el nem ítélték vagy tetten nem érték olyan cselekedetben, amely miatt e haza törvényei szerint életét vagy tagjait*

69 Német nyelven lásd: Tamm, Schubert, Jørgensen, 2008, 43.

70 Sawyer, Sawyer, 1993, 96.

71 Andersen, 2011, 400.; Bąk, Gaca, 2020, 24.; Schück, 1993, 544.; Skovgaard, Petersen, 2003, 362.; Wendt, 1970, 107.

72 Møller Jensen, Porsmose, 2012, 31.

73 Az egyik fő sérelmük az előkelőknek épp az volt, hogy 1276 előtt elmaradoztak ezek a gyűlések, lásd: Bąk, Gaca, 2020, 22.

74 Bagge, 2019, 140.; Ertman, 1997, 308.; Tamm, 2016, 98.

kell veszítenie; ámde a törvényesen elítéltnak legyen annyi ideje elmenekülni az országból, amennyi a jogkönyvekben áll.

A szabadságlevél 2. pontjának (a fenti idézetben a pontosvesszőig tartó) első fele is rendkívül lényeges, a rendiség 13–15. századi európai történetének meghatározó dokumentumaira⁷⁵ igen jellemző kitélt tartalmazott, ami nem más, mint az angolszász jogtörténetből „*habeas corpus*” néven ismert, a lengyel rendi fejlődés során pedig „*neminem captivabimus nisi iure victum*”-ként formulázott⁷⁶ alapvető eljárásjogi garancia. Lényege, hogy szabad ember személyes szabadságát korlátozni csak beismerés, tettenérés vagy megfelelő törvényes úton meghozott bírói ítélet alapján lehet. A magyar Aranybullának szintén a második fordulata tartalmazta lényegében ugyanezt: „Azt is elhatározzuk, hogy sem mi, sem utódaink *servienst* el ne fogjanak (...) csak akkor, ha előzőleg perbe idézték, és a bírói eljárás során elítélték.”⁷⁷

A *håndfæstning* 2. pontjának további része a középkori dán jogban alkalmazott, feltételezhetően a viking kori kiközösítés továbbélésének tekinthető „békétlenség” jogintézményére utalt. A „békétlennek” (korabeli írásmóddal: *frithløs*, ma helyesírással *fredløs*) nyilvánított bűnösnek meghatározott időn belül el kellett hagynia a közösségét. Ha elmenekült, rokonai a vérdíj kétharmadát voltak kötelesek a sértett rokonságának megfizetni, ha viszont nem menekült el, elveszítette „békéjét” (azaz jogképességét), így bárki elfoghatta, megverhette, elvehette minden jószágát, akár meg is ölhette.⁷⁸ A késő középkori jog már lehetővé tette, hogy az elítélt a királlyal és a sértett családjával történt megegyezés esetén

75 Néhány ismertebb példát említve: az 1188. évi cortes alkalmával kibocsátott leóni Carta Magna, az 1215. évi angol Magna Carta Libertatum, az 1222. évi magyar Aranybulla, II. Ulászló lengyel király (korábban Jagelló néven litván nagyfejedelem) 1430. évi jedlniai és 1433. évi krakkói szabadságlevelei. Lásd: Bagge 2019, 141.; Bąk, Gaca, 2020, 24–25.; Malec, D. (2016.) The Nobility's Privileges and the Formation of Civil Liberties in Old Poland. In: Rau, Z., Żurawski vel Grajewski, Tracz-Tryniecki, M. (eds.): *Magna Carta. A Central European perspective of our common heritage of freedom*. London–New York, Routledge, 127–166., 135–136.; Pietrzyk-Reeves, D. (2018) Magna Carta and the Rise of Anglo-American Constitutionalism. In: Górnisiewicz, A., Szlachta, B. (eds.): *The Concept of Constitution in the History of Political Thought*. Warszawa–Berlin, De Gruyter Open, 63–74., 64. és 67.

76 Bąk, Gaca, 2020, 24.; Malec, 2016, 135.; Pietrzyk-Reeves, 2018, 67.

77 Érszegi Géza fordítása. Érszegi G. (1972) *Az Aranybulla*. (A hétszázötvenedik évfordulóján közlésezi Érszegi Géza.) Székesfehérvár, Fejér Megyei Történeti Évkönyv 6. Fejér Megyei Levéltár, 5–26., 20.

78 Bąk, Gaca, 2020, 25.

„visszavásárolhassa a békéjét”, azaz megtarthassa jogképes státusát.⁷⁹ Skåne és Sjælland jogkönyvei szerint a menekülésre (vagy megegyezésre) három nap és egy éjszaka,⁸⁰ a *Jyske Lov* II. könyvének 22. cikke szerint pedig „egy nap és egy hónap”⁸¹ állt rendelkezésre. Utóbbi, lényegesen hosszabb időtartam arra enged következtetni, hogy a jyllandi jogkönyvben a türelmi idő biztosítása már inkább a királlyal és a sértett nemzetségével való megegyezést, mintsem a tényleges elmenekülést célozta.

(3) Szintúgy senkit ne ítéljenek semmilyen cselekmény miatt pénzbeli vagy más büntetésre bármely más okból, mint ahogy az a törvényekben áll, és törvényes ítélet nélkül senkit ne bírságozzanak meg.

Az 1282. évi dán szabadságlevél 3. pontja a két legfontosabb büntetőjogi alapelvet, a *nullum crimen sine lege* és a *nulla poena sine lege* princípiumát fogalmazta meg. Amint arra Molnár Imre rámutat, az a gondolat, hogy senki ne kaphasson súlyosabb büntetést annál, mint amit a törvény az általa elkövetett cselekményre kiszabni rendel, már a római jogban is ismert volt.⁸² Ezzel együtt persze a *håndfæstning* fent idézett rendelkezésének is a Magna Carta 39. cikkében találjuk meg közvetlen előzményét: „Szabad embert elfogni, bebörtönözni, jogaitól vagy birtokaitól megfosztani, jogfosztottá nyilvánítani, száműzni vagy helyzetében bármily más módon sérelmet okozni csak a vele azonos állásúak által hozott törvényes ítélet vagy az ország törvényei alapján lehetséges.”⁸³ Az V. Erik oklevelében használt *pro quacunq[ue] causa ultra id quod in legibus expressum* kitétel arra enged következtetni, hogy nemcsak a büntetésnek, hanem a bűncselekménynek (mint a büntetés „okának”) is a törvénnyel összhangban lévőnek kellett lennie.

79 Lásd: Andersen, 2011, 137., 150., 155. és 186–187.; Benham, J. (2014) Law, Language and Crime in Denmark and England: A Comparative Approach. In: Andersen, P., Salonen, K., Sign, H. I. M., Vogt, H. (eds.): *How Nordic are the Nordic Medieval Laws?* København, DJØF Publishing, 145–160., 154.; Vogt, H. (2014): Danish Penal Law in the Middle Ages: Cases of Homicide and Wounding. In: Brink, S., Collinson, L. (eds.): *New Approaches to Early Law in Scandinavia*. Turnhout, Brepols Publishers, 185–200., 188–189.

80 Bąk, Gaca, 2020, 25.

81 Angol nyelven lásd: Tamm, Vogt, 2016, 262.

82 Molnár I. (1996) Büntető- és büntetőeljárásjogi alapelvek római jogi előzményei. In: Tóth K. (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Tokaji Géza c. egyetemi tanár 70. születésnapjának tiszteletére*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 167–182., 170. Lásd még: Bąk, Gaca, 2020, 25.

83 A Magna Carta magyar fordítását lásd: Kovács I. (1988) (szerk.): *Nyugat-Európa alkotmányai*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1988. 96–104.

(4) *Szintúgy senki ne kaphasson királyi levelet semmilyen okból másokkal szemben, ha ügyét előzetesen a gyűlésen ki nem vizsgálták és meg nem vitatták (...)*

Az előzőekkel ellentétben a *håndfæstning* 4. pontja kifejezetten dán jogtörténeti előzményekre tekint vissza. A II. Valdemár halála (1241. március 28.) utáni trónviszályok idején ugyanis szokássá vált, hogy a királyok a hozzájuk hű emberek kérésére olyan „leveleket” („királyi levelek”, dánul *kongesbreve*) bocsátottak ki, amelyek rendes bírói eljáráson kívül, azaz a *herredsting* vagy *landsting* elé történő idézés nélkül azonnal végrehajthatóak voltak, tehát egy ilyen levél birtokában a felperes (panaszos) közvetlenül érvényesíthette a követelését az alperessel (bepanaszolttal) szemben. Utóbbi számára ez értelemszerűen súlyos joghátrányt okozott, hiszen így nem nyílt alkalma arra, hogy az adott ügyben illetékes kerületi vagy tartományi gyűlés előtt védekezhessen a másik fél tényállításaival szemben, ha viszont ellenállt a királyi levélben foglaltaknak, azzal elvesztette („békétlenné”) válhatott, és vagyonát a király lefoglalhatta.⁸⁴

Az 1282. március 19-i *vordingborgi Hof* alkalmával az előkelők arra az ígéretre kötelezték az uralkodót, hogy vessen véget ennek a sérelmes gyakorlatnak. Ezt az ígéretét erősítette meg V. Erik a júliusi nagy szabadságlevelében.⁸⁵ Mindez azt jelentette, hogy a továbbiakban az uralkodó nem adhatott ki önkényesen ilyen leveleket, azaz azok kibocsátásának előfeltétele lett a megfelelő bírói eljárás lefolytatása, aminek az adott ügyre hatáskörrel és illetékességgel rendelkező gyűlésen összesereglett szabad emberek előtt kellett megtörténnie.⁸⁶

A *håndfæstning* 4. pontjának további, fent nem idézett részei azt az esetkört taglalták, ha a bepanaszolt (azaz az alperes) a megfelelő gyűlésre történt többszöri idézés ellenére sem jelenik meg. Végezetül a 4. pont arra is kitért, hogy mi legyen a büntetésük azoknak, akik szabályellenesen jutnak királyi levélhez (nyilván úgy, hogy a királyt megtévesztik, azt a látszatot keltve, hogy a megfelelő processzust lefolytatták). Mindkét esetben súlyos pénzbírságokat helyezett kilátásba a *håndfæstning*. E rendelkezések kapcsán két érdekességre kell felhívni a figyelmet. Egyrészt a bírságok behajtásánál a dán szabadságlevelben is megjelenik az ingatlanok védelme, azaz a Magna Carta 9. cikkéből ismert azon szabály, hogy a

84 Båk, Gaca, 2020, 22–23.

85 Båk, Gaca, 2020, 22. Lásd még az „Erik Klippings *håndfæstning*, 29. juli 1282” szócikkhez fűzött magyarázatot: <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/erik-klippings-haandfaestning-1282/> (letöltés: 2021.10.19.).

86 Andersen, 2011, 223.; Båk, Gaca, 2020, 25–26.

pénzbeli tartozásokat elsődlegesen az érintett személy ingóságaiból kell behajtani (a középkori dán jogban *løsørének*, azaz ingónak tekintettek minden olyan, fizikai értelemben létező dolgot, a betakarított terményt és a házak bútortatát is beleértve, ami nem maga a föld vagy az azon létesített épület volt). A másik érdekesség, hogy az oklevél e szövegrésze több helyen is a *bonde* (paraszt, parasztbirtokos) szót használja, azonban ebbe minden szabad, jogképes, önálló tulajdonnal rendelkező ember beleértendő.⁸⁷

(5) *Ezenfelül úgy határoztunk és egyben meg is ígérjük, hogy a boldog emlékezetű Valdemár király törvényeit, úgy, ahogy azok az ő jogkönyveiben állnak, sértetlenül megtartjuk (...)*

Természetesen Dániában is problémát jelentett a késő középkorban, hogy az egyház hatására Skandináviában is egyre inkább Isten kegyelméből uralkodónak tekintett⁸⁸ királyok nem tartották magukra nézve kötelezőnek a korábbi törvényeket, s így nem alakult ki állandó jogrend. A *håndfæstning* 5. pontjában V. Erik arra vállalt kötelezettséget, hogy II. Valdemár király törvényeit, *prout in suis libris legalibus continentur*,⁸⁹ tiszteletben fogja tartani. Valójában itt nem egyes királyi dekrétumokról, hanem a nagy tartományi jogkönyvekről van szó: a *libri legis* kifejezés Skåne, Sjælland és Jylland 13. század első felében keletkezett jogkönyveire utal, azaz a „valdemári törvények” alatt a tartományi szokásjogot írásba foglaló és rendszerező gyűjteményeket értették.⁹⁰ Per Andersen ezzel kapcsolatban arra mutat rá, hogy a „valdemári törvények” örök érvényének király általi elismertetésével lényegében a tartományi jogok különállását konzerválták Dániában, aminek előzménye az volt, hogy V. Eriknek és elődeinek lehettek ezzel ellentétes „jogharmonizációs” törekvései.⁹¹ Mindenesetre tény: a Dán Királyságnak egységes törvénykönyve 1683-ig, az V. Keresztély (ur. 1670–1699) által kiadott *Danske Lov*-ig nem volt.

87 Erik Klippings håndfæstning, 29. juli 1282. In: Danmarkshistorien.dk <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/erik-klippings-haandfaestning-1282/> (letöltés: 2021.10.19.).

88 Ljungqvist, F. Ch. (2020) Legitimising Royal Power in Medieval Scandinavian Laws. In: Jezierski, W., Esmark, K., Orning, H. J., Viðar, J. (eds.): *Nordic Elites in Transformation, c. 1050–1250, Volume III: Legitimacy and Glory*. New York, Routledge, 105–126., 105. és 109.

89 Møller Jensen, Porsmose, 2012, 37.

90 Andersen, 2011, 230.; Bąk, Gaca, 2020, 26.

91 Andersen, 2011, 79.

Az 5. pont további (fent nem idézett) részei kifejezetten megtiltották a törvényekkel (azaz a jogkönyvekbe foglalt rendelkezésekkel) ellentétes „visszaéléseket és törvényrontó szokásokat” (az 1290-es években keletkezett, így az elveszett eredeti oklevéllel minden bizonnyal szövegazonosnak tekinthető latin változatban az *omnes abusiones et dissuetudines contra leges* kifejezés szerepel).⁹² Mindez arra enged következtetni, hogy a *håndfæstning* kiadása előtt történtek bizonyos visszaélések, melyek közül Sverre Bagge a 4. pontban említett jogtalan végrehajtásokat emeli ki,⁹³ a *håndfæstning* 5. pontja pedig a király részére teljesítendő szállítási szolgáltatásokkal kapcsolatos túlkapást hozza példaként. Az 5. pont végezetül megerősíti az *ægt*, azaz a király számára teljesítendő termény- és élelmiszer-szállítási szolgáltatás⁹⁴ kötelezettségét, azonban V. Erik ígéretet tett arra, hogy senkit nem fog arra kötelezni, hogy a király, a királyné, a király gyermekei vagy a *drost*⁹⁵ részére saját kerületén (*herred*) kívüli helyszínen szállítson élelmet.

(6) Szintúgy, hogy a minket illető studkornt Szent András ünnepén, minden tartomány szokása szerint kell megfizetni.

(7) Szintúgy a bondékat nem szabad arra kényszeríteni, hogy udvarházakat, malmokat vagy bármi más dolgot építsenek vagy állítsanak helyre, hacsak végszükség nem hozza; és ezekben az ügyekben is úgy kell eljárni, ahogy az Valdemár idején szokás volt.

(8) Senkit nem szabad semminemű büntetés terhe mellett arra kényszeríteni, hogy a király asztalához libát, csirkét vagy más ajándékokat hozzon azon felül, ami Valdemár idején szokásban volt, de ajándékot vagy ingyenes juttatást lehet kérni.

(9) Szintúgy jogában áll azoknak a bondéknak, akiknek saját földjük van, saját bérlőik közül intézőt felfogadni; úgy azonban, hogy a királynak megadják, ami a saját földjeik után őt megilleti.

92 Møller Jensen, Porsmose, 2012, 37.

93 Bagge, 2019, 141.

94 Erik Klippings håndfæstning, 29. juli 1282. In: Danmarkshistorien.dk <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/erik-klippings-haandfaestning-1282/> (letöltés: 2021.10.19.).

95 A *drost* a késő középkori dán államban a király utáni legmagasabb világi méltóságnak, egyben a király helyettesének számított a 14. század végéig (leginkább a magyar nádori méltósághoz hasonlítható a funkciója). Bővebben lásd: Képes, 2019, 145–146.

A *håndfæstning* 6–9. pontjai a király számára fizetendő adókkal és különféle egyéb, a *bondékat* (parasztbirtokosokat) terhelő szolgáltatásokkal kapcsolatos garanciális szabályokat tartalmazza.⁹⁶ Ezek közül az első (6. pont), a *studkorn* a királynak évente terményben (a *korn* gabonát jelent) szolgáltatandó adóra vonatkozott (az oklevél latin szövegében is a *studkorn* dán szó szerepel).⁹⁷ Szent András ünnepe november 30-án van, azaz a szabadságlevél e rendelkezése az ezt megelőző adóbehajtás ellen biztosított védelmet.⁹⁸ Megjegyzendő, hogy a latin szövegben a „*secundum consuetudinem prouincie*” kifejezés olvasható, a Møller Jensen és Porsmose által közölt dán fordításban viszont a *herred*.⁹⁹ E sorok írója a latin szöveg alapján nem a kerület, hanem a tartomány szót használja a magyar fordításnál, nemcsak azért, mert valóban ez áll a *Riber Oldermodé*ban mint legrégibb fennmaradt átiratban, hanem mert a *herrede*k nem képeztek önálló szokásjogi egységeket, az egyes tartományi jogok önállósága ugyanakkor – mint azt a szabadságlevél 5. pontja kapcsán említettük – a 17. század végéig ténylegesen fennmaradt Dániában.

A 7. pont szintén a szabad földtulajdonosok védelmében íródott, és arra utalt, hogy a *bondék* nem kényszeríthetők arra, hogy a király földjein építkezzenek vagy az ott lévő udvarházakat és malmokat „javítsák” (*non debent compelli ad edificandum vel reparandum*).¹⁰⁰ E felmentés alól kivételt jelent a „szükség” (*necessitas*) ideje, amivel kapcsolatban – amint azt az oklevél 5. pontja egyébként általános elvárásként is megfogalmazta a királyokkal szemben – annak a jó gyakorlatnak a fenntartására vállalt kötelezettséget V. Erik, amely II. Valdemár korában kialakult.¹⁰¹ A 8. pont is hasonló, az pedig a király számára adandó különféle ajándékokra mondta ki a „valdemári törvények” betartásának kötelezettségét. Az uralkodó tehát azt vállalta, hogy a II. Valdemár idején szokásos ajándékokon túl senkit nem kényszerít további juttatásokra.¹⁰² A dán fordításban használt *skænk* szó¹⁰³ a király által valamilyen rendkívüli esetre kért hozzájárulást jelentette,

96 Bagge, 2019, 141.; Båk, Gaca, 2020, 26.

97 Møller Jensen, Porsmose, 2012, 37.

98 Erik Klippings *håndfæstning*, 29. juli 1282. In: Danmarkshistorien.dk <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/erik-klippings-haandfaestning-1282/> (letöltés: 2021.10.19.).

99 Møller Jensen, Porsmose, 2012, 37. illetve 39.

100 Møller Jensen, Porsmose, 2012, 37.

101 Båk, Gaca, 2020, 27.

102 Båk, Gaca, 2020, 28.

103 Møller Jensen, Porsmose, 2012, 39.

amelyet az uralkodó a régi szokások szerint a tartományi gyűléseken (*landsting*) szokott kérni a szabad emberektől.¹⁰⁴

A szabadságlevél 9. pontjának első része azt a jogot biztosította a nagyobb birtokosok számára, hogy birtokaik igazgatására, a gazdálkodás felügyeletére és irányítására intézőt, birtokigazgatót (dán fordításban: *bryder*)¹⁰⁵ vegyenek fel, aki akár egy másik *bonde* is lehetett. Mindez azt példázza, hogy a szabad parasztbirtokosi rétegeken belül a késő középkorban már kialakult valamiféle belső tagozódás, differenciálódás. A kevésbé vagyonos parasztlakosok (akik esetenként már nem is rendelkeztek saját földtulajdonnal, hanem a királytól, az egyháztól vagy egy nagyobb birtokostól bérelt földön gazdálkodtak) – vagy akár olyanok, akik még bérelni sem tudtak földet – egy-egy gazdagabb földtulajdonos szolgálatába szegődhettek. Ez azonban nem veszélyeztethette a királyt megillető szolgáltatások (adók, más juttatások – lásd korábban) teljesítését.¹⁰⁶

(10) *Szintúgy nem szabad más földjére építkeznünk, kivéve ha a tulajdonos ahhoz hozzájárul, és ez az ő akarata.*

A händfæstning 10. pontja is egy, a király visszaéléseivel, túlkapásaival szembeni garanciát jelentett, mégis külön érdemes tárgyalni az előzőektől, mivel jelentősége azokon túlmutat. Ugyanis bár csak a (király által) más földjére ráépítés esetéről szólt,¹⁰⁷ nem nehéz (és talán a valóságtól nem is túl elrugaszkodott) belelátni a magántulajdon tágabb értelemben vett védelmébe.¹⁰⁸ A tulajdonos hozzájárulásának szükségessége egyébként az angol Magna Cartában is szerepelt: a 30. cikkben a lovak és szekerek, a 31. cikkben fa igénybeviteléhez.

(11) *Szintúgy a tisztviselőink senkit saját színük elé nem, csak az illetékes gyűlés elé idézhetnek.*

Némi kitérő után a szabadságlevél visszatért a királyi igazságszolgáltatással kapcsolatos visszaélések, a szabad emberek ítélkezésébe történt királyi beavatkozás kérdésköréhez. Amint a dán jogtörténész, Per Andersen rámutat, a 11. pont a királyi levelekre vonatkozó 4. ponttal együtt

104 Erik Klippings händfæstning, 29. juli 1282. In: Danmarkshistorien.dk <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/erik-klippings-haandfaestning-1282/> (letöltés: 2021.10.19.).

105 Møller Jensen, Porsmose, 2012, 39.

106 Bąk, Gaca, 2020, 27–28.

107 Bagge, 2019, 141.

108 Bąk, Gaca, 2020, 28.

értelmezendő, hiszen ugyanarról a gyakorlatról van szó. Az uralkodók valamelyik fél érdekében királyi levelekkel avatkoztak be peres ügyekbe, elvéve a másik féltől azt a lehetőséget, ami minden szabad embert megilletett, hogy a megfelelő fórum előtt védekezhessen. A *håndfæstning* korában már idézett 4. pontja ennek megfelelően előírta, hogy a végrehajtásra felhatalmazó levél kiadását megelőzően le kell folytatni a szokásos eljárásrend szerinti bírói processzust az illetékes gyűlés, azaz a *herredsting* vagy *landsting* előtt. Ehhez kapcsolódóan vállalt arra is kötelezettséget a király, hogy tisztviselője (az *ombudsmand*) az alperest a megfelelő gyűlés elé fogja idézni, ami azt jelentette, hogy a királynak a bírászkodás kialakult rendszerét tiszteletben kellett tartania.¹⁰⁹ Szó szerint a „helyes” fórumra („*ad iusta placita*”)¹¹⁰ kellett tisztviselőinek a bepanaszolt személyt idézniük ahelyett, hogy ő maguk ítélezhetek volna az ügyben.

(12) *Szintúgy szabadságleveleink és privilégiumaink továbbra is érvényben maradnak, kivéve ha az országos gyűlésen hű embereink előtt igazolni nem tudjuk, hogy azokat nyomós okunk van visszavonni.*

A *håndfæstning* 12. pontja egy ehelyütt *fideles nostriként* említett személyi kör hozzájárulásához kötötte a király által kiadott privilégiumok és szabadságlevelek visszavonását,¹¹¹ azaz az uralkodót – a rendi alkotmányokra jellemző módon, és természetesen minden olyan szuverenitásfelfogással ellentétben, amely a király Istentől eredő hatalomból eredő korlátlan döntési jogkörét hangsúlyozza – abban a jogában korlátozta, hogy amit egyszer elrendelt, azt a kedvezményezettek hátrányára utóbb megváltoztathassa. A 12. pont ezenfelül az 1. pont szerint éves rendszerességgel összehívni vállalt országos gyűlés („a Hofnak nevezett *parlamentum*”, azaz a *Danehof*) közjogi és politikai jelentőségét is példázza, hiszen úgy rendelkezett, hogy a királynak e fórumokon kell tudnia igazolni a visszavonás „nyomós okát” (*in parlamento docere poterimus, quod sint merito revocanda*).¹¹² Természetesen a *fideles nostri* ugyanazokat az egyházi és világi előkelőket jelentette, akikre a szabadságlevél elején jelzett *meliores regni* kifejezés is utalt, azaz „az ország legjobbjait”.

109 Andersen, 2011, 224.

110 Møller Jensen, Porsmose, 2012, 38.

111 Bagge, 2019, 141.

112 Lásd: Møller Jensen, Porsmose, 2012, 38.

(13) Szintúgy senkit a földjétől semmilyen bűncselekmény miatt meg nem szabad fosztani, ha a *worthhælek* esküje mellett felségsértés miatt nem ítélték el, a fent említett kiközösítés esetét kivéve.

A szabadságlevél 13. pontja a tulajdont védte, egyúttal a magyar közép- és kora újkori büntetőjogból jól ismert jószágvesztés (*poena confiscationis, amissio bonorum*)¹¹³ büntetésével kapcsolatos fontos eljárási garanciát fogalmazott meg. Sverre Bagge szerint Dániában – ellentétben a korabeli magyar büntetőjoggal – a földtulajdon király általi elkobzása csak felségsértés büntette (*crimen laesae maiestatis*) miatt volt lehetséges.¹¹⁴ A *håndfæstning* 13. pontja szerint ezt a büntetést kizárólag abban az esetben lehetett kiszabni, ha a *worthhælek*nek nevezett esküdtek mondták ki a vádlott bűnösségét.¹¹⁵ A latin szövegben használt *worthhæl* (mai írásmóddal: *vordhold*) szó a királyi kíséretben belüli esküdtekre utalt, azaz a legmagasabb előkelői körökből kikerült azon személyeket jelentette, akik felségsértés tárgyában a királlyal együtt ítéletet hozhattak.¹¹⁶ A 13. pont ugyanakkor arra is utalt, hogy ha valakit „békétlennek” nyilvánított az erre illetékes *ting* (lásd a szabadságlevél 2. pontját és az ahhoz fűzött megjegyzéseket), annak földje szintén elkobozható volt.

(14) Szintúgy be akarjuk tartani a hajótörésre vonatkozó rendelkezéseket, úgy, ahogy azok a jogkönyvekben állnak.

A 14. pontban ismét egy olyan rendelkezéssel találkozunk, mely szerint a király vállalta bizonyos, korábban kialakult jogszabályok betartását, mégpedig a hajótörésekre vonatkozóan.¹¹⁷ Ez a tengeren bekövetkezett balesetek túlélői számára biztosított jogvédelmet (a tulajdonukat meg kellett óvni), kimondva azonban azt is, hogy a királynak a *ius naufragii* értelmében jogában állt az elsüllyedt hajó felszerelésével és az arról kimentett egyéb javakkal rendelkezni.¹¹⁸

113 Bővebben lásd: Béli G. (2009) *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest-Pécs, Dialóg-Campus Kiadó, 175.

114 Bagge, 2019, 141.

115 Bæk, Gaca, 2020, 28–29.

116 Erik Klippings håndfæstning, 29. juli 1282. In: Danmarkshistorien.dk <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/erik-klippings-haandfaestning-1282/> (letöltés: 2021.10.19.).

117 Bagge, 2019, 141.

118 Bæk-Gaca 2020, 29.

(15) Szintúgy nem szabad új terheket róni az országunkat meglátogató kereskedőkre és sajátjainkra, hanem élvezniük kell mindazon szabadságokat, amelyeket a régi idők szokásai szerint élveztek, és mindazon vámok, amelyek Skanørben fennállnak, ezután is érvényben maradnak.

Mint az eddig idézett és magyarázott rendelkezésekből láthattuk, a dán szabadságlevél szinte kizárólag a vidéki földtulajdonosok jogainak védelmével foglalkozott. Egészen a 15. pontig nem találunk benne olyan rendelkezést, amely a városi polgárok érdekében íródott volna – sőt ez az egyetlen ilyen pontja a *håndfæstning*nek.¹¹⁹ Ez is elsősorban a külföldi kereskedőkre vonatkozott, de azért a *regnum nostrum visitantibus et nostris propriis*¹²⁰ szöveg szerkezetéből láthatóan, ha külkereskedelmi kérdésekben is, de a dánokat is védte. Általános jelleggel azt vállalta benne az uralkodó, hogy nem ró többet terheket a kereskedőkre a „régidők szokásaihoz” képest,¹²¹ konkrétan pedig azt, hogy a skanøri piacon szokásos vámokat nem változtatja meg. Skanørben tartották ugyanis minden évben a skånei halpiacot, ahova Észak-Európa minden részéről érkeztek kereskedők, hogy portékáikért cserébe sózott heringet kapjanak. A piac a király közvetlen joghatósága alá tartozott, és speciális vámszabályok vonatkoztak rá – ezek változatlanságát garantálta a szabadságlevél 15. pontja.¹²² Természetesen ez gazdasági szempontból elvitathatatlanul fontos rendelkezés volt, de – különösen az angol Magna Carta 41. cikkében foglaltakhoz viszonyítva – azért meglehetősen szűk szegmensét érintette csak a kereskedői privilégiumoknak.

(16) Szintúgy, ha valaki bármilyen, igazságtalanul elfoglalt jószág miatt be akar panasolni bennünket, az ügyet a soron következő országos gyűlésen hű embe-reink tanácsára és döntésére fogjuk bízni.

Hogy mennyire ötletszerűen követték egymást az egyes királyi kötelezettségvállalások, *conditiók* a *håndfæstning*ben, arra talán legjobb példa a 16. cikk, amely valójában az 1–4. és a 13. ponthoz kapcsolódik, és igen fontos garanciális szabályt tartalmaz. Logikailag nem a hajótörtek és kereskedők jogvédelme után kellett volna következnie, hanem ahhoz a

119 Båk, Gaca, 2020, 29.

120 Møller Jensen, Porsmose, 2012, 38.

121 Båk, Gaca, 2020, 29.

122 Båk, Gaca, 2020, 30.; lásd még: Erik Klippings *håndfæstning*, 29. juli 1282. In: Danmarkshistorien.dk <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/erik-klippings-haandfaestning-1282/> (letöltés: 2021.10.19.).

lényeges rendi elvhez kellett volna kapcsolni, hogy a király és a nevében eljáró személyek önkényesen nem vehetik el szabad emberek tulajdonát. Ráadásul, mint arra az 1. pontnál már utaltunk, ez az egyetlen olyan része a szabadságlevelnek, amelyből az évente összehívni vállalt, „Hofnak nevezett *parlamentumok*” konkrét döntési jogköreire következtetni lehet. Azt a jogot biztosította ugyanis a törvénytelen vagyonelkobzás miatt sérelmet szenvedett félnek, hogy a királlyal szembeni panaszát a Hof elé vigye, a király pedig arra vállalt kötelezettséget, hogy az ügyet az országos gyűléssel megvitatja, annak döntését elfogadja.¹²³ A „*super hoc stabimus consilio et ordinacioni fidelium nostrorum*” kifejezés ugyanis nemcsak a hű emberek tanácsának kikérését, hanem határozatuk tiszteletben tartását is jelenti.

Érdeemes ezzel kapcsolatban egy pillantást vetni a Magna Carta 52. cikkére, melynek első két fordulata az alábbiakat mondta ki: „Ha valakit a vele egyenlők által hozott törvényes ítélet nélkül fosztanánk meg földjétől, kastélyától, szabadságaitól vagy jogaitól, azt azonnal helyre fogjuk állítani. Vita esetén az ügyben egy huszonöt báróból álló törvényszék határozzon az alábbi, a béke biztosításáról szóló szakasz szerint.” A „béke biztosításáról szóló szakasz” nem más, mint az ellenállási jog érvényesítését lehetővé tevő, igen részletes 61. cikk, amely sokkal erőteljesebb biztosítékát jelentette a király által vállalt kötelezettségek kikényszeríthetőségének, mint bármi, ami V. Erik 1282. júliusi szabadságlevelében szerepelt (az első dán *håndfæstning*nek még nem volt ellenállási záradéka). Ezzel együtt a dán oklevél 16. cikke arra utal, hogy a *parlamentumok* a király általi jogsértések legalább egy meghatározott esetkörének elbírálására, a jogtalan elkobzások miatti sérelmek orvoslására hatáskörrel fognak rendelkezni a későbbiekben.

(17) Szintúgy azt akarjuk, hogy senki ne vendégtesse meg magát sem kolostorban, sem egyházi vagy világi személyekkel illetlen módon, hanem elégedjen meg azzal, ami a ház urának van és amit az neki adni akar. (...)

A szabadságlevél 17. pontjának latin szövege a *nullus* kifejezést használja,¹²⁴ azonban a szakirodalomban egyöntetűnek tekinthető az az álláspont, hogy ez elsődlegesen magára a királyra (és kíséretére) utal, mivel a királyok a múltban többször visszaéltek a megvendégtetés (*nathold*) előjogával.¹²⁵

123 Bagge, 2019, 141.; Bąk, Gaca, 2020, 28.

124 Lásd: Møller Jensen, Porsmose, 2012, 38.

125 Bagge, 2019, 141.; Bąk, Gaca, 2020, 28.

A fent nem idézett további szövegrész szerint ha egy kolostort, illetőleg egy egyházi vagy világi személyt a házában a szokásos vendéglátást meghaladó sérelem ért, azt – az elkövetők létszámától függően – rablásnak vagy haramiaságnak tekinthette, és az ennek megfelelő elégtételre volt jogosult. A rablás minden olyan esetet magában foglalt, amikor valaki egy másik személy vagyontárgyát erőszakkal vagy azzal való fenyegetéssel vette el. A középkori dán jogban ezt enyhébben ítélték meg, mint a lopást, hiszen míg a tolvajjal szemben a sértett nem tudott védekezni, rablás esetén elvárt volt, hogy védje meg magát. Így, míg a tolvajokat rendszerint halállal büntették, a rablóknak csak bírságot kellett fizetniük.¹²⁶ A latin szövegben használt másik szó (korabeli dán írásmóddal: *hærwærk*, amit a megkülönböztethetőség érdekében haramiaságnak fordítunk) csoportosan elkövetett rablást jelentett, melynek büntetése súlyosabb volt az egyetlen személy által elkövetett hasonló cselekménynél. Ha világi személyt ért „túlzott megvendégeltetés” miatt sérelem, a rablásra vagy haramiaságra vonatkozó bírságot követelhetette, ha pedig kolostort vagy egyházi személyt, ő ezenfelül ki is átkozhatta az elkövetőket.¹²⁷

(18) Szintúgy Dánia egyházának élveznie kell mindazon szabadságokat, amelyek valaha Valdemár király idején is virágoztak, aki e szabadságokat mindenben sértetlenül meg kívánta őrizni.

A dán királyok egyházzal szembeni pozíciója meglehetősen erős volt a középkorban. A bevezető részben említettük, hogy az 1250-es években súlyos politikai konfliktus alakult ki a dániai egyház legmagasabb méltósága, a lundi érsek (Jakob Erlandsen) és I. Kristóf között, amely a király meggyilkolását követően a Szentszék előtt folytatódott, és végül megoldódott ugyan, azonban az érsek azon törekvése, hogy függetlenítse az egyházat a királyi hatalomtól, nem járt sikerrel.¹²⁸ Ezzel együtt V. Erik *håndfæstning*jében is találhatunk – igaz, csak az oklevél legvégén – az egyház jogait védő rendelkezéseket. Alapvetően ilyen volt a 17. pont is, hiszen elsősorban a kolostorokat érintették a jogtalan „vendégjárások”, amivel

126 Erik Klippings *håndfæstning*, 29. juli 1282. In: Danmarkshistorien.dk <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/erik-klippings-haandfaestning-1282/> (letöltés: 2021.10.19.).

127 Az oklevélben olvasható *excommunicatio* a kiátkozás közismert (katolikus) egyházi szankciójára utal, melyet Dániában is csak egyházi bíróság mondhatott ki, azaz nem összetévesztendő a tartományi gyűlés (*landsting*) által kimondott, az oklevél 13. pontjában expeditióként említett kiközösítéssel, azaz a „békétlenséggel”.

128 Bővebben lásd: Képes, 2019, 60–61. és 104.

szemben, mint láthattuk, akár az *excommunicatio* eszközével is felléphetett az egyház a továbbiakban. A 18. pontban ezenfelül kimondatták az uralkodóval, hogy biztosítja mindazon szabadságokat az egyház számára, amelyek azt II. Valdemár idején megillették.¹²⁹ A „szabadságok” kifejezés értelemszerűen az egyház privilégiumaira, így mindenekelőtt a királynak fizetendő adók alól az egyházat mint testületet (jogi személyt) és minden egyházi személyt egyenként is megillető mentességre utalt.¹³⁰

Sverre Bagge szerint ezzel együtt is „feltűnő”, hogy ennyire kevésbé hangsúlyos a dán szabadságlevélben az egyház védelme, amit ő azzal magyaráz, hogy a korábban említett, az egyházi vezetéssel kialakult konfliktusban a világi előkelők a királyt támogatták.¹³¹ Kétségtelen, hogy a Magna Cartában sokkal erőteljesebben jelenik meg az egyház, hiszen rögtön azzal indít, hogy „az Angol Egyház szabad, jogait és szabadságait teljes egészükben, korlátlanul birtokolja” (1. cikk), majd utolsó, 63. cikkében ezt sokkal részletesebben még meg is ismétli. E hangsúlybeli különbségek értelemszerűen az eltérő politikai helyzetből adódnak: János angol király trónja elvesztésétől tartva „adta meg magát” a runnymede-i mezőn, V. Erik viszont egy már kialakult, bár kétségkívül törekény hatalmi egyensúly fenntartására törekedett, melynek érdekében elsősorban a világi arisztokrácia számára próbált engedményeket tenni.

A „Dán Aranybulla” jelentősége és utóélete

V. Erik 1282. július 29-i *håndfæstningje* hasonlóan fontos dokumentuma a dán alkotmánytörténetnek, mint a jelen tanulmányban összehasonlítóképpen többször említett angol *Magna Carta Libertatum* vagy éppen a nyolc évszázados (multi)centenáriumát ünneplő magyar Aranybulla. E két másik híres szabadságlevélhez hasonlóan a dán oklevél jelentősége is túlmutat saját korán, azaz nemcsak a rendiség és rendi alkotmányosság, hanem a tágabb értelemben vett, máig kiható alkotmányos hagyomány vonatkozásában is meghatározó jelentőségű írott forrásról van szó. Ennek körében három szempont is kiemelést érdemel, melyeket egyben a jelen

129 Båk, Gaca, 2020, 30.

130 Erik Klippings håndfæstning, 29. juli 1282. In: Danmarkshistorien.dk <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/erik-klippings-haandfaestning-1282/> (letöltés: 2021.10.19.).

131 Bagge, 2019, 142.

tanulmány összegzéseképpen is érinteni kívánunk: (1) a korlátozott monarchia koncepciója; (2) a parlamentarizmus és (3) a közjogi (alkotmányos) írásbeliség.

Dánia jelenleg hatályos, 1953-ban elfogadott alaptörvényének (*Danmarks Riges Grundlov*) 2. §-a értelmében „A kormányforma korlátozott monarchia” (*Regeringsformen er indskrænket-monarkisk*). A dán királyi hatalom a viking kortól 1660-ig korlátozott volt, majd ez az elv – közel két évszázad abszolutista uralom után – 1848–49-ben újjáéledt. 1282–1448 között változó volt, hogy az uralkodók aláírtak vagy nem írtak alá *håndfæstninget*, 1448–1648 között viszont minden királynak ki kellett bocsátania ilyen oklevelet a koronázás feltételeként: a kora újkori dán rendi államban a *håndfæstningek* tehát ugyanolyan sarkalatos jogi dokumentumaivá váltak az alkotmányfejlődésnek, mint a magyar királyi hitlevelek.¹³² Az első koronázási (választási) hitlevélnek tekinthető *håndfæstninget* II. Kristóf (ur. 1320–26 és 1329–32) írta alá 1320-ban, a *Danehofon* összegyűlt előkelők követelésére.¹³³ E dokumentumban harminchét *conditio* szerepelt (az 1282. évi szabadságlevél pontjainak több mint kétszerese), ami arra utal, hogy a *Danehof* igen pontosan meghatározta azokat a feltételeket, amelyekhez az új király uralmának elismerését kötötte. A politikai erőviszonyok a későbbiekben is erősen befolyásolták a *håndfæstningek* terjedelmét és részletességét.¹³⁴

1483–1648 között a koronázási hitlevelek garanciájaként Dániában is megjelent az ellenállási jog, melyet az ekkor már a *Danehof* funkcióit átvett szűkebb testület, az országtanács gyakorolt. Az abszolút monarchia bevezetésének emblematikus eseménye volt, amikor az 1660. őszi általános rendi gyűlésen kialakult forradalmi hangulatban a tanács arra kényszerült, hogy ünnepélyesen visszaadja III. Frigyesnek (ur. 1648–1670) az általa trónra lépésekor aláírt *håndfæstninget*. A rendek az 1661. januári, egyeduralmi és örökletes kormányzatról szóló törvényben kifejezetten ki is mondták,

132 Andersen, 2011, 17. (9. lábjegyzet). A dán királyi hitlevelek történetéről lásd: Képes, 2019, 129–131. (1536-ig) és 183–185. (1536–1648 közötti időszak).

133 Andersen, 2011, 17. (9. lábjegyzet); Bagge, 2019, 140.; Schück, 2003, 681.; Skovgaard-Petersen, 2003, 366.; Tamm, Jørgensen, 1975, 19.

134 I. Keresztély 1448. évi hitlevelébe csupán tizenhárom feltételt foglaltak bele, majd a kondíciók számának jelentős növekedése figyelhető meg: Jánoséban (1483) ötvenegy, II. Keresztélyében (1513) hatvannyolc, I. Frigyesében (1523) hetvenhat szakasz volt, és csupán III. Keresztélynek a polgárháborúban (1534–36) aratott katonai győzelmének köszönhető, hogy az övében már újra csak harminchat. Lásd: Maarbjerg, J. (2000) *Regimen Politicum and Regimen Regale. Political Change and Continuity in Denmark and Sweden (c.1450–c.1550)*. *Scandinavian Studies* 72/2. 141–162., 144.

hogy „lemondunk mindazon rendelkezésekről, melyeket ő királyi felsége 1648. év május hó 8-án kiadott királyi hitlevelében lefektetett (...), valamint ami a hitlevelekben bármely időben benne foglaltatott és közzététetett, így mindazon rendelkezésekről, amelyeket az örökös, szuverén és abszolút kormányzás jogával ellentétesen lehetne érteni”.¹³⁵ Az abszolút monarchia megszűnésével a *händfæstningek* gyakorlata nem éledt fel többé, azonban az 1849. évi (és következő) alkotmányok királyi hatalom korlátozásáról szóló rendelkezéseiben e koncepció a mai napig tovább él.

V. Erik *händfæstningje* előírta a *parlamentumok* évenkénti megtartását. Az oklevél 1. pontja ezért fontos hivatkozási alapja lett a dán parlamentarizmus történetének.¹³⁶ Erik eleget is tett kötelezettségvállalásának, hiszen már 1283 márciusában megtartotta a *Hofot* a helsingborgi kastélyban, amelyen nemcsak ítéleztek, hanem a német sörök importját tiltó és a fényűző ruhák viselését korlátozó határozatokat is hoztak.¹³⁷ 1284-ben Nyborgban ismét összeült a *Hof*, amelyen hossz- és súlymértékekkel kapcsolatban döntöttek (gondosan ügyelve a tartományonként eltérő szokások tiszteletben tartására), emellett megtiltották a királynak a kiviteli tilalmak elrendelését.¹³⁸ A 14. században aztán a *Danehof* (amely tehát nemcsak igazságszolgáltató, hanem törvényhozó jellegű hatásköröket is gyakorolt)¹³⁹ fokozatosan veszített jelentőségéből, majd 1377-ben úgy döntött, hogy mind az ítélezésben, mind a törvényalkotásban a király mellett élvezett jogköreit az országtanácsnak adja át.¹⁴⁰

Ezzel a 14–15. század fordulójától a királyi hatalom ellenőrzésével kapcsolatos funkciókat a kis létszámú *rigsråd* vette át, míg az évenkénti főnemesi tanácskozások *herredag* néven éltek tovább.¹⁴¹ Az 1536–1660 közötti arisztokratikus uralom (*adelsvælde*) idején a rendek királlyal szembeni jogköreit az országtanács gyakorolta, így az angol rendi monarchia hatalomfelfogásával (vagy épp a magyar Szent Korona-tannal) ellentétben a dán rendi államban nem a *King in Parliament*, hanem a *King in Council*

135 A szerző saját fordítása. Lásd: Képes Gy. (2019b) Az 1658. és 1660. évi békék hatása Dánia alkotmányfejlődésére. In: Nagy G., Viskolcz N. (szerk.): *Háborúk, alkotások, életutak: Tanulmányok a 17. század közepének európai történelméről*. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 43–69., 61–62.

136 Bæk, Gaca, 2020, 17. és 30.

137 Møller Jensen, Porsmose, 2012, 33.; Tamm 2016, 99.

138 Møller Jensen, Porsmose, 2012, 33.

139 Górski, 1976, 11.

140 Kühle, 2008, 68.; Nagy, 2012, 83.; Schück, 2003, 682.

141 Møller Jensen, Porsmose, 2012, 35.; Schück, 1993, 544.

koncepció vált uralkodóvá („király az országtanácsban”).¹⁴² Az általános rendi gyűlésekhez képest nemcsak a 20–30 fős tanácsülések, hanem már a 13–14. századi *parlamentumok* (*Hofok*) is csekélyebb létszámúak voltak. Bár azokon „bárki” részt vehetett, a gyakorlatban csak a nemesség felső rétege jelent meg és képviselte ott az egész dán nemességet.¹⁴³ A *Danehofok* alkalmával kiállított oklevelek tanúsága szerint a jelenlévők létszáma 60–120 lovag és földbirtokos nemes között mozgott, és csak igen elvétve találjuk meg köreikben a kereskedővárosok és a földtulajdonos parasztok képviselőit.¹⁴⁴

A 15–17. századi dán rendi országgyűlés nem (az utoljára 1413-ban ülésező)¹⁴⁵ *Danehof*ból fejlődött ki, hanem egy feltehetően svéd ihletettséggű eseményből, amikor I. Keresztély (ur. 1448–1481) 1468 novemberében, egy jogvitás ügy eldöntésére, a főnemeseken kívül az alsóbb nemések, valamint az egyház, a városok és a parasztok képviselőit is meghívta tanácskozni Kalundborgba. Ezt tekinthetjük a dán alkotmánytörténet első általános rendi gyűlésének (*rigsdag*).¹⁴⁶ Herman Schück a *rigsdagot* „szórványosan megtartott királyi gyűlésnek” nevezi, és arra mutat rá, hogy összehívására mindig olyan különleges alkalmakor került sor, amikor az uralkodó a társadalom szélesebb rétegeitől várt legitimációt döntéseihez.¹⁴⁷ A teljes országgyűlések tartásából sem alkotmányos kötelezettség, sem gyakorlat nem lett, a *rigsdag* csupán „úgy és akkor működött, ahogy az alkalom megkívánta”.¹⁴⁸ E néhány eset (és persze a kora újkori svéd példa) ugyanakkor fontos tényező volt a népképviselőt dániai történetében is, amelyet az 1660–1848 közötti

142 Johansen, J. Chr. V. (2006) Absolutism and the 'Rule of Law' in Denmark, 1660–c. 1750. *The Journal of Legal History* 27./2. 153–173., 157.; Kaspersen, L. Bo. (2004) How Denmark became democratic. The Impact of Warfare and Military Reforms. *Acta Sociologica* 47./1. 71–89., 78.; Sashalmi E. (2021) *Az emberi testtől az óraműig. Az állam metaforái és formaváltozásai a nyugati keresztény kultúrkörben, 1300–1800.* Pécs, Kronosz Kiadó, 194.; Ylikangas 2016, 107.

143 Górski, 1976, 11.

144 Møller Jensen, Porsmose, 2012, 34.

145 Andersen, 2011, 400–401.; Møller Jensen, Porsmose, 2012, 35.; Sawyer, Sawyer, 1993, 96.; Schück, 1993, 544.; Schück, 2003, 686.; Tamm, Jørgensen, 1975, 18.; Ylikangas, 2016, 113.

146 Líndal, 1981, 26.; Orfield, 1953, 20.; Schück, 1993, 544.

147 Schück, 1993, 544–545.

148 Líndal, 1981, 26. Az 1536–1660 közötti országgyűlések listáját lásd: Képes, 2016, 44., illetve Képes, 2019, 189.

abszolút monarchia hosszú időre megszakított ugyan, a 19. században mégis fel tudott éledni.¹⁴⁹

Végezetül meg kell említenünk, hogy a dán alkotmánytörténet régi, szintén az 1282. évi *håndfæstningre* (és persze részben az abban többször hivatkozott nagy tartományi jogkönyvekre) visszavezethető hagyománya a fontos jogi rendelkezések írásba foglalása. A Dán Királyságnak nemcsak 1849-től van írásbeli alaptörvénye, hanem ilyen volt az 1665–1849 között hatályos híres abszolutista királytörvény, az 1665. évi *Kongelov* is, amelyet Ernst Ekman *The Danish Royal Law* című tanulmányában 1957-ben, amikor az USA alkotmánya még csak 170 éves volt, „a modern történelem legtovább hatályban volt írott alkotmányának” nevezett.¹⁵⁰ Ditlev Tamm dán jogtörténész pedig kiemeli, hogy – bár mai alkotmányfogalmunk szerint az 1849. június 5-ei *Grundlov* tekinthető az első dán kartális alkotmánynak – a központi (királyi) hatalom jogköreit korlátozó, egyúttal a hagyományos gyűlések, a *tingek* hatásköreit is rögzítő első jogi dokumentum V. Erik *håndfæstningje* volt, melyet így sokan Dánia első alaptörvényeként (*Danmarks første grundlov*) tisztelnek.¹⁵¹

Irodalom

- Afzelius, A., Blatt, F. (1939) (eds.): *Diplomatarium Danicum*, 2. rk. bd. 3: 1281-1290. København, Munksgaard.
- Andersen, P. (2011) *Legal Procedure and Practice in Medieval Denmark. (Medieval Law and Its Practice 11.)* Leiden–Boston, Brill.
- Armgarth, M. (2010) Handfeste. In: Cordes, A., Lück, H., Werkmüller, D., Bertelsmeier-Kierst, Ch. (eds.): *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte (HRG). Band II.* (2. kiadás). Berlin, Erich Schmidt Verlag.
- Bagge, S. (2014) *Cross & Scepter. The Rise of the Scandinavian Kingdoms from the Vikings to the Reformation.* Princeton, Princeton University Press.

149 A képviselet modern kori dániai történetéről magyar nyelven lásd: Képes Gy. (2021) A parlamenti képviselet létrejötte Dániában. Peres Zs., Bathó G. (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére: Labor est etiam ipse voluptas.* Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 595–606.

150 Ekman, E. (1957) The Danish Royal Law of 1665. *The Journal of Modern History* 29. (2.) 102–107., 102. p. A Kongelov-ról bővebben: Képes Gy. (2015) Az 1665. évi Kongelov és az abszolút monarchia kiépülése Dániában. *Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae* 52. 145–160.

151 Tamm, 2016, 98. Lásd még: Bąk, Gaca, 2020, 17.; Møller Jensen, Porsmose, 2012, 27.

- Bagge, S. (2019) The Scandinavian Election Charters in the Later Middle Ages. In: Foronda, F., Genet, J.-P. (eds.): *Des Chartes aux Constitutions. Autour de l'idée constitutionnelle en Europe (XIIe-XVIIe Siècle)*. Paris, Éditions de la Sorbonne – École Française de Rome.
- Båk, H., Gaca, A. (2020) Håndfæstning of July 29, 1282 and its significance for the development of Danish parliamentarism and other political changes in the Kingdom. *Studia Iuridica Toruniensia* 2020/2.
- Béli G. (2009) *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest–Pécs, Dialóg–Campus Kiadó.
- Benham, J. (2014) Law, Language and Crime in Denmark and England: A Comparative Approach. In: Andersen, P., Salonen, K., Sign, H. I. M., Vogt, H. (eds.): *How Nordic are the Nordic Medieval Laws?* København, DJØF Publishing.
- Bohn, R. (2001) *Dänische Geschichte*. München, C. H. Beck.
- Borgolte, M. (2009) Die Goldene Bulle als europäisches Grundgesetz. In: Hohensee, U., Lawo, M., Lindner, M., Menzel, M., Rader, O. B. (eds.): *Die Goldene Bulle. Politik – Wahrnehmung – Rezeption. Band II*. Berlin, Akademie Verlag.
- Divéky A. (1932) *Az Arany Bulla és a Jeruzsálemi Királyság alkotmánya*. (Akadémiai székfoglaló előadás.) Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Eckhart F. (1933) Divéky Adorján: Az Aranybulla és a jeruzsálemi királyság alkotmánya. Budapest, *Századok* 67/1–3.
- Eckhart F. (2000) *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Érszegi G. (1972) *Az Aranybulla*. (A hétszázötvenedik évfordulóján közzéteszi Érszegi Géza.) Székesfehérvár, Fejér Megyei Történelmi Évkönyv 6. Fejér Megyei Levéltár.
- Ertman, Th. (1997) *Birth of the Leviathan. Building States and Regimes in Medieval and Early Modern Europe*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Feldbæk, O. (1975) *Danmarks historie*. København, Gyldendal.
- Findeisen, J.-P. (1999) *Dänemark. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Regensburg, Verlag Kühle, E. (2008) *Danmarks historie i et globalt perspektiv*. København. Gyldendal.
- Górski, K. (1976) The Beginnings of the System of Estates (Ständewesen) in the Baltic Area and in Some East European Countries. In: Górski, Karol: *Communitas, Princeps, Corona Regni. Studia Selecta*. Warszawa–Poznań–Toruń, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Hoffmann, E. (1976) *Königserhebung und Thronfolgeordnung in Dänemark bis zum Ausgang des Mittelalters*. Berlin–New York, Walter de Gruyter.
- Hoffmann, E. (1981) The Unity of the Kingdom and the Provinces in Denmark during the Middle Ages. In: Skyum-Nielsen, N., Lund, N. (eds.): *Danish Medieval History. New Currents*. Viborg, Museum Tusulanum Press.
- Hørby, K. (1993) Royal Administration and Finances. Denmark. In: Pulsiano, P., Wolf, K. (eds.): *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*. New York, Routledge.
- Hybel, N. (2003) *Danmark i Europa, 750–1300*. København, Museum Tusulanum Press.
- Johansen, J. Chr. V. (2006) Absolutism and the 'Rule of Law' in Denmark, 1660–c. 1750. *The Journal of Legal History* 27/2.

- Kaspersen, L. Bo. (2004): How Denmark became democratic. The Impact of Warfare and Military Reforms. *Acta Sociologica* 47/1.
- Katus L. (2014) *Európa története a középkorban*. Pécs, Kronosz Kiadó.
- Képes Gy. (2016) Dánia központi államszervezete 1536–1660 között. *Jogtörténeti Szemle*, 2016/1.
- Képes Gy. (2019) *A Dán Királyság alkotmánytörténete a kezdetektől 1848-ig*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Képes Gy. (2019b) Az 1658. és 1660. évi békék hatása Dánia alkotmányfejlődésére. In: Nagy G., Viskolcz N. (szerk.): *Háborúk, alkotások, életutak. Tanulmányok a 17. század közepének európai történelméről*. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó.
- Kjær, L. (2015) Feasting with Traitors. Royal Banquets as Rituals and Texts in High Medieval Scandinavia. In: Jezierski, W., Hermanson, L., Orning, H. J., Småberg, Th. (eds.): *Rituals, Performatives, and Political Order in Northern Europe, c. 650–1350*. Turnhout, Brepols Publishers.
- Kjersgaard, E. (1982) *Denmark's Magna Carta*. København, The Royal Danish Ministry of Foreign Affairs.
- Kovács I. (1988) (szerk.): *Nyugat-Európa alkotmányai*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kurrild-Klitgaard, P. (2000) *The Constitutional Economics of Autocratic Succession*. Public Choice 103. 2000/1–2.
- Lindal, S. (1981) Early Democratic Traditions in the Nordic Countries. In: Allardt, E., Andrén, N., Friis, E., J. et al. (eds.): *Nordic Democracy*. København, Det Danske Selskab.
- Ljungqvist, F. Ch. (2020) Legitimising Royal Power in Medieval Scandinavian Laws. In: Jezierski, W., Esmark, K., Orning, H. J., Viðar, J. (eds.): *Nordic Elites in Transformation, c. 1050–1250, Volume III: Legitimacy and Glory*. New York, Routledge.
- Maarbjerg, J.P. (2000) Regimen Politicum and Regimen Regale. Political Change and Continuity in Denmark and Sweden (c.1450–c.1550). *Scandinavian Studies* 72/2.
- Malec, D. (2016). The Nobility's Privileges and the Formation of Civil Liberties in Old Poland. In: Rau, Z., Żurawski vel Grajewski, P., Tracz-Tryniecki, M. (eds.): *Magna Carta. A Central European perspective of our common heritage of freedom*. London–New York, Routledge.
- Møller Jensen, J., Porsmose, E. (2012) Danehoffet og Håndfæstningen 1282. Potentialet i et stykke unik Danmarkshistorie. Nyborg – før & nu. Årg.
- Molnár I. (1996) Büntető- és büntetőeljárásjogi alapelvek római jogi előzményei. In: Tóth K. (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Tokaji Géza c. egyetemi tanár 70. születésnapjának tiszteletére*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar.
- Nagy G. (2012) *A középkori Svéd Királyság története*. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó.
- Nielsen, O. A. (1869) (ed.): *Samling af Adkomster, Indtægtsangivelser og kirkelige Vedtægter for Ribe Domkapitel og Bispestol nedskrevet 1290–1518, kaldet »Oldemoder« (Avia Ripensis)*. København, Thieles Bogtrykkeri.

- Oakley, S. P. (2010) Abel. In: Alastair H., Th. (ed.): *The A to Z of Denmark*. Lanham–Toronto–Plymouth, Scarecrow Press.
- Oestreich, G., (2006) From contractual monarchy to constitutionalism. In: Collins, J. B., Taylor, K. L. (eds.): *Early Modern Europe. Issues and Interpretations*. Malden–Oxford–Carlton, Blackwell Publishing.
- Orfield, L. B. (1953) *The Growth of Scandinavian Law*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Pietrzyk-Reeves, D. (2018) Magna Carta and the Rise of Anglo-American Constitutionalism. In: Górniewicz, A., Szlachta, B. (eds.): *The Concept of Constitution in the History of Political Thought*. Warszawa–Berlin, De Gruyter Open.
- Pulsiano, P., Wolf, K. (2017) (eds.): *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*. New York, Routledge.
- Riis, Th. (2006) *Skandinavien im Spätmittelalter. Zwei Königreiche und eine halbe Republik. Historische Zeitschrift. Beihefte, New Series, Vol. 40, Europa im späten Mittelalter. Politik – Gesellschaft – Kultur*.
- Rying, B. (1998) *Danish in the South and the North. Vol. II. Denmark History*. København, The Royal Danish Ministry of Foreign Affairs.
- Sashalmi E. (2021) *Az emberi testtől az óraműig. Az állam metaforái és formaváltozásai a nyugati keresztény kultúrkörben, 1300–1800*. Pécs. Kronosz Kiadó.
- Sawyer, B., Sawyer, P. (1993) *Medieval Scandinavia: From Conversion to Reformation*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Saxo Grammaticus (1980) *The History of the Danes. Books I–IX. Vol. II. Commentary*. Cambridge, D. S. Brewer.
- Schmidt, G. (1863) (ed.): *Urkundenbuch der Stadt Göttingen. 1: Bis zum Jahre 1400*. Hahn, Hannover, 1863.
- Schück, H. (2003) The Political System. In: Helle, Knut (ed.): *The Cambridge History of Scandinavia. Volume 1: Prehistory to 1520*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Skovgaard-Petersen, I. (2003) The Danish Kingdom: consolidation and disintegration. In: Helle, K. (ed.): *The Cambridge History of Scandinavia. Volume 1: Prehistory to 1520*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Strauch, D. (2011) *Mittelalterliches nordisches Recht bis 1500: Eine Quellenkunde*. Berlin–New York, Walter de Gruyter.
- Tamm, D. (2016) *Juraens 100 bedste historier: Rettens kulturhistorie fra middelalderen til i dag. 21. Danmarks første grundlov*. København, Gyldendal.
- Tamm, D., Jørgensen, J. U. (1973) (eds.): *Dansk retshistorie i hovedpunkter fra landskablovene til Ørsted. I. Kilder til dansk retshistorie*. København, Universitetsforlaget i København.
- Tamm, D., Schubert, W., Jørgensen, J. Ulf. (2008) (eds.): *Quellen zur danischen Rechts- und Verfassungsgeschichte (12.-20. Jahrhundert)*. Rechtshistorische Reihe 363. Frankfurt am Main, Peter Lang.
- Thurston, T. L. (2002) *Landscapes of Power, Landscapes of Conflict. State Formation in the South Scandinavian Iron Age*. New York, Kluwer.

-
- Vogt, H. (2010) *The Function of Kinship in Medieval Nordic Legislation. (Medieval Law and Its Practice 9.)* Leiden–Boston, Brill.
- Vogt, H. (2014): Danish Penal Law in the Middle Ages: Cases of Homicide and Wounding. In: Brink, S., Collinson, L. (eds.): *New Approaches to Early Law in Scandinavia*. Turnhout, Brepols Publishers.
- Vogt, H., Tamm, D. (2016) Introduction. In: Tamm, D., Vogt, H. (eds.): *The Danish Medieval Laws. The Laws of Scania, Zealand and Jutland*. London–New York, Routledge.
- Wendt, F. (1970) Constitutional History. In: Rying, B. (ed.): *Denmark. An Official Handbook*. København, The Royal Danish Ministry of Foreign Affairs.
- Ylikangas, H. (2016) The Crown and the Aristocracy in Co-operation in Denmark and Sweden (the 'Aristocratic Regime'). In: Kouri, E. I., Olesen, J. E. (eds.): *The Cambridge History of Scandinavia. Vol. 2. 1520–1870*. Cambridge, Cambridge University Press.

Az Aranybulla ellenállási záradéka és a nemesi vármegyék rendelet-félretételi (*vis inertiae*) jogosultsága

STIPTA ISTVÁN

A tanulmány a magyar közjog egyik legtöbbet idézett rendelkezésének, az első világi Aranybulla 31. cikkelyének polgári kori jogtudományi értelmezését tekinti át. A 13. századi hatalmi kompromisszumok eredményeként született dekrétumhely a 19. század elején formálódó alkotmánykonceptiókban is fontos szerepet kapott, és a kortársak történelmi alkotmányról kialakított felfogásának is szerves részévé vált. Az ellenálláseszmé hosszú ideig az íratlan alkotmányos jogfelfogásunk része volt, és történelmünk kritikus történelmi korszakaiban a nemzeti önvédő küzdelmek reálfolyamataiban is fontos szerepet játszott. Az 1848-as állami reformok után, majd a kiegyezést követően új módon vetődött fel a hatalommal szembeni engedelmség kérdése, hiszen a felelős kormányzati rendszer mellett legitim módon már nem érvényesülhetett sem az aktív, sem a kötelezettség tagadásával megvalósuló ellenállás. Ennek ellenére a vármegyék gyakorlatában tovább élt és a közjogi ellenzék programjában hosszú ideig helyet kapott a központi kormány önkormányzatok általi ellenőrzésének igénye, az Aranybulla ellenállási záradékára hivatkozó, a történelmi alkotmányunk szelleméből levezetett *vis inertiae* joga.

Az ellenállási jog eredete és tartalmának változásai (1222–1687)

Az első világi Aranybulla 31. cikkelye

Az 1222-i kiváltságlevélbe foglalt dekrétum szankciót is tartalmazó befejezése szerint: „Quod si vero nos, vel aliquis successorum nostrorum,

Stipta, I. (2022) 'Az Aranybulla ellenállási záradéka és a nemesi vármegyék rendelet-félretételi (*vis inertiae*) jogosultsága' in Mezey, B. (szerk.) *Az Aranybulla a jogtörténetében*, 155–194. o. Budapest: Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet. https://doi.org/10.47079/2022.mb.aranybulla.1_7

aliquo unquam tempore huic dispositioni nostrae contraire voluerit, liberam habeant harum autoritate, sine nota alicujus infidelitatis, tam episcopi, quam alii jobagiones ac nobiles regni, universi et siniguli, presentes et futuri, posterique, resistendi et contradicendi nobis et nostris successoribus in perpetuum facultatem”, azaz, „Hogyha pedig mi, vagy az utánunk következő királyok közül valaki ezen mi szerződésünknek ellene járna valaha, ez a levél adjon szabad hatalmat mind a püspököknek, mind más jobbágyuraknak és országunkbeli nemeseknek mindnyájan és egyen-egyen, jelenvalóknak és jövőendőbelieknek és az ő megmaradékoknak, hogy mind nekünk, mind az utánunk következő királyoknak minden hűtelenség szégyenvallása nélkül ellentállhassanak és ellentmondhassanak mind örökké”.¹

A 19. század végének államtudományi ismereteit összegző *Magyar Jogi Lexikon* szerint az ellenállási jog (latinul: jus resistendi) az 1222. évi I. világi Aranybulla 31. cikkében a nemesség számára teremtett alkotmánybiztosíték volt. Eszerint a dekrétumban foglalt hűbérjogi megállapodás értelmében az előkelők büntetlenül ellenállhattak a király (illetve kormánya) jogsértő intézkedéseinek, illetve mulasztásainak. Az ellenállásra és az ellentmondásra azonban csak a megállapodás, a királyi ígéret megsértése esetén, tehát „tényállásszerűen” kerülhet sor. Az alattvalói engedelmesség megtagadható volt: „1. Ha a király országgyűlést nem tart; 2. ha nemest törvényes idézés nélkül elfogat; 3. ha törvénytelen adót szedet; 4. ha a nemességet idegen országban táborozásra kényszeríti; 5. ha a nemest igaz birtokától megfosztja; 6. ha szolgálai hívatlanul nemesekhez szállnak; 7. ha rossz értékű pénzt veret; 8. ha zsidó vagy izmaelita hivatalnokot alkalmaz az aranybulla említette hivatalokban.” A nagy tekintélyű tudástár szerzője azonban megállapította, hogy az ellenállási jog „alig lehetett” kiváltság a forradalomra, hanem csak arra jogosított, hogy az említett királyi intézkedéseket hatálytalanoknak tekintsék, azok végrehajtását megakadályozzák,

1 A tanulmányban a 13. századi hűbérjogi tartalmat és terminológiát legjobban tükröző és az általam elemzett alkotmányjogi művekben leggyakrabban hivatkozott Nagy Gyula-féle fordítást használom. Lásd: *Magyar törvénytár 1000-1526. évi törvénycikkek* (szerk. Márkus Dezső) Franklin-Társulat, Budapest 1899. 144–145. Az Aranybulla keletkezésének köztörténeti háttéréről és korszerű elemzéséről: Zsoldos A. (2011) II. András Aranybullája. *Történelmi Szemle* 53/1–38. és Érszegi G. (1999) Az Aranybulla szövegének létrejötte, hagyományozása és értelmezése. In: Besenyei L., Érszegi, G., Pedrazza Gorlero, M. (szerk./cur./eds.): *De Bulla Aurea Andreae II regis Hungariae MCCXXII*. Verona, Valdona, 57–58. A legújabb és legátfogóbb feldolgozás: Zsoldos A. (2022) *A 800 éves Aranybulla*. Budapest, Országház Könyvkiadó, 245–247.

és hogy a mulasztást maga a nemesség tegye jóvá.² A szövegben használt nemesség alatt (a II. András idejében használatos fogalom szerinti) előkelőket kell érteni, hiszen az ellenállás és ellentmondás joga ekkor csupán a püspököket és főurakat illette meg. A „nobiles” terminus ekkor még a legelőkelőbbeket: megyésispánokat, királyi főtisztviselőket és egyéb nagybirtokos urakat jelentette.³ A dekrétumszöveg bizonytalan tartalma és modernizáló értelmezése ellenére megállapítható, hogy az „ellenállási jog” az előkelőket csak az oklevélben foglalt rendelkezések be nem tartása esetén illette meg.

A mértékadó 19. századi értelmezés egyfajta kasszációs jogkört tulajdonított a fogalomnak. Ez azonban felvetette azt a kérdést, hogy az ellenállási jog csak a dekrétumban felsorolt területekre terjed-e ki, vagy jogszerűen kiterjeszhető a királyi tevékenység más területeire is. A fenti magyarázat nyitva hagyta azt is, hogy a „végrehajtás megakadályozása” lehetőséget kínált-e erőszakos ellenállásra, és milyen cselekvési lehetőséget biztosított a „nemességnek” az uralkodói mulasztás jóvátétele terén. Nem szólt arról sem, hogy az ellenállás milyen (aktív és passzív) elemekből áll, és az idézett „nemességet” egyenként vagy kollektív formában illette-e meg.

Horváth János szerint az 1222-es Aranybulla 31. cikkében megfogalmazott ellenállási jog az adott korszak hatalmi küzdelmeinek megörökítése, egy esetleges polgárháborúra való felhatalmazás volt, de a polgári időszakban már alig tekinthető alkotmánybiztosítéknak.⁴ Ágoston Péter úgy vélte, hogy az ellenállási jog az Aranybullába ötletszerűen bevett teljesen szabályozatlan elv, mert „hiszen képtelenség, hogy minden nemes ember a király intézkedéseit egymaga felülbírálni s azok foganatosítását fegyveres kézzel megakadályozni jogosult legyen”. A szerző arra is utal, hogy ellenállási záradék az Aranybulla révén fejlődött, de egyben kötődött is annak tartalmához, hiszen az ellenállás joga csak e dekrétumban foglalt rendelkezések körében illette meg a nemességet. Igaz, tette hozzá, hogy a későbbi közjogi vitákban gyakran értelmezték úgy, mintha az minden törvényellenességgel szemben jogosíthatja a nemességet.⁵

2 Márkus D. (1890) *Magyar Jogi Lexikon öt kötetben. III. kötet. Diaeta-Halászati jog.* Budapest, 265–266.

3 Degré A. (1980) Az ellenállási jog története Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny, XXXV/6.* 366–367.

4 Horváth J. (1905) Az alkotmány biztosítékairól általánosságban. *Ügyvédek Lapja, 22./31. szám 2.*

5 Ágoston (1908) Az Aranybulla. *A Jog, 27./23.* 187.

A 19. századi közjogi irodalomban nagy teret kapott az a kérdés is, hogy volt-e az ellenállási jognak királlyal szembeni felelősséget megalapozó hatálya. Ferdinandy Geza neves közjogász úgy foglalt állást, hogy II. András korában a „koronás király felelőtlensége már meg volt gyökerezve a nemzet felfogásában”, így a bullában adott ellenállási jog nem foglalta magában a detronizálás, hanem csak az önvédelem jogát.⁶ Az Aranybulla létrejöttére vonatkozó, annak a királyi szándékkal egyező tartalmára utaló legújabb történelmi álláspont szerint az ellenállási záradék megfogalmazásának idején nem jelentett kockázatot az uralkodó számára, hiszen a dekrétum egésze az ő elképzeléseit rögzítette. Ezt az álláspontot erősíti, hogy 1351-ben I. Lajos király is megerősítette a *ius resistendit*, de a bulla érdekeivel ellentétes rendelkezéseit módosította.⁷

Az egyházi kiközösítés jog, 1231, 1267

Az 1222-i, első világi Aranybulla csak néhány hónapig maradt hatályban. 1231-ben egyes cikkelyeit törölték, másokat módosították, és újakat is csatoltak hozzá. Az 1231-i, második világi Aranybulla végrehajtásának garanciája már nem az előkelők ellenállási és ellentmondási joga volt. „Sive nos, sive filii nostri hanc a nobis concessam libertatem confringere voluerint, archiepiscopus strigoniensis premissa legitima admonitione, nos vinculo excommunicationis et eos innodandi habeat potestatem.” Eszerint „ha a király vagy fiai vagy utódai az ezen törvényben biztosított szabadságot megtörnék, az esztergomi érsek jogosítva legyen a megszegőt, törvényes intés előrebocsátása nélkül, egyházi átok alá vetni”.⁸ Degré Alajos szerint a változtatást csak azzal magyarázhatjuk, hogy a szervezetlen – és gyakorlatban sem alkalmazott – hűbérjogi háterű ellenállási jogot már a kortárs érintettek sem találták elég hatékornak. Ehelyett a királyt és fiait megeskették a szabadságlevél betartására, és ennek megszegése esetére

6 Ferdinandy G. (1899) *Az Aranybulla. Közjogi tanulmány*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 48.

7 Zsoldos, 2011, 30.; Gericz J. (1980) Az Aranybulla ellenállási záradékának értelmezéséhez. In: Bertényi I. (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 105.

8 Márkus, 1890, 265–266.; Zsoldos, 2022, 213.; Ladányi G. (1872) *A modern alkotmányos monarchiai intézmények a középkori államokban. Székfoglaló értekezés, olvastatott a M. T. Akadémia 1872. november 11-ki ülésén*. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből II. köt. 6. sz.) Pest, Eggenberger. 4., 9.

kiközösítéssel fenyegették őket, amit a király a záradék szerint el is ismert. Ezzel a joggal 1232-ben az esztergomi érsek élt is.

Érszegi Géza ettől némileg eltérő magyarázata szerint a pápa a királyi hatalomra veszélyesnek tartotta az évente Szent István napján (augusztus 20.) tartandó gyűléseket, melyek kötelező összehívásáról az Aranybulla rendelkezett. Az is valószínűsíthető, hogy az egyházfőnek fenntartásai voltak az ellenállási záradék bizonytalan tartalmú szövegével, annak gyakorlati alkalmazhatóságával is. Ez lehetett a magyarázata annak, hogy a kiközösítési jogot tartalmazó új szövegű dekrétumot Iacobus de Pecoraria, az egyház képviselőjében Magyarországra jött követ 1232 decemberében Budán megerősítette. Ez a szöveg került be az egyik pápai regisztrumba, a Liber censuumba. Ez az Aranybulla legkorábbi ismert – az eredetihez képest a fentiek szerint módosított – szövege.⁹

Ladányi Gedeon az 1231-es Aranybulla egyházi átokra vonatkozó szabályaiban a parlamentáris kormányzat előzményét, a kormányzat fölötti intézményes kontroll megjelenését vélte felfedezni. A hazai alkotmányosság gondolat egyik korai előfutára, Berzeviczy Gergely már nem idealizálta az Aranybullát, amelynek szerinte ugyan voltak üdvös rendelkezései, de ezek nem váltak hatalmi egyensúlyt teremtő tényezővé, hiszen a gyakorlatban nem valósultak meg. Az ellenállási záradék, majd az 1231. évi kiközösítési jog korlátozta az uralkodó hatalmát, gyengítette az állam erejét, hiszen ennek révén „a király az oligarchák eszközévé vált”.¹⁰ Tény, hogy az 1233-as beregi egyezményben az uralkodó a zsidók és izmaeliták közhivatal-viselési jogának megszüntetésével és az egyházi sóprivilegium ígéretével igyekezett megnyugtatni az egyházi előkelők és a világi főméltságotok elégedetlen csoportjait.¹¹

Az ellenállási jog hazai történetének újabb fontos eseménye IV. Béla megújító intézkedése volt. Az 1267-ben kiadott dekrétum az előzőtől eltérő szerkezetű, tömör megfogalmazású okirat. A szövegben nincs utalás az Aranybullára, és nem tartalmazza az ellenállási záradékot sem. A királyi ígéret betartására – más szavakkal ugyan (per censuram ecclesiasticam compellat), de az 1231-es kiváltságlevél tartalmával egyezően – továbbra

9 Érszegi G. (2001) „Hét példányban megírattak.” Az Aranybulla szövegének hagyományozása. In: Csurom Horváth J., Kovács E. (szerk.): „Múltunk építőkövei...” *Tanulmánykötet*. Székesfehérvár, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára. 66.

10 Poór J. (2010) Berzeviczy Gergely Panorama von Ungarnja. *Levéltári Közlemények* 81. 48.

11 Kumorovitz L. B. (1968) Fejér György „felfedezi” az Aranybulla eredeti példányát. *Magyar Könyvszemle*, 84./1–4. szám 65.; Petrovics I. (1994) Aranybulla. In: Kristó Gy., Engel, Makk F. (szerk.): *Korai Magyar Történeti Lexikon (9–14. század)*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 56.

is az esztergomi érsek kiközösítési joga szolgált. Az egyházi szankciókat tartalmazó 1231. és 1267. évi privilégiumok eredetiben fennmaradtak, de azokra az uralkodókkal szembeni közjogi harcok során nem hivatkoztak, szövegüket is csak a 18. századi történeti munkák tették újra közzé.¹² Az első világi Aranybulla és az ezt követő két módosítás garanciális záradékát ifj. Andrassy Gyula az adott kor viszonyait figyelembe véve hatástalannak tartotta. Ennek okát abban látta, hogy II. András a nádorra (is) bízta a dekrétum végrehajtásának ellenőrzését, később pedig az ellenállási záradékot az egyház átka váltotta fel. Szerinte ezek az eszközök hatástalank voltak, mert a kinevezett nádortól nem volt elvárható a hatékony ellenőrzés, később pedig az egyházra ruházták a biztosítékot, „a mely kész ugyan saját érdekeit megvédeni, de a másokon ejtett sérelem miatt ritkán hajlandó közbelépni”.¹³

Nagy Lajos és az ellenállási jog

Nagy Lajos elődeitől eltérő eszközökkel törekedett a hatalmi egyensúly megeremtésére és a rendi csoportok közötti kompromisszum létrehozatalára. Ő erősítette meg az I. világi Aranybullát, amely a jogilag egységes nemesség rendi privilégiumává vált. Az eredeti okmány tartalmát is módosította, így az átírt Aranybullából kimaradt a serviensek (nemeselek) végrendekezési szabadságáról szóló 4. cikkely.

Az uralkodó viszont megerősítette az eredeti dekrétum 31. cikkét, feltehetően azért, hogy az Anjouk korábbi hatalomátvételét támadó előkelők eljárásának törvényes színezetét biztosítsa, őket is támogatásra ösztönözze. Erre az időre a II. András idején fontosnak tartott rendelkezések többsége már jelentőségét veszítette, de az ellenállási záradék a hatalmi egyensúly kialakításában a korábbinál nagyobb szerepet játszott. A kortársak természetesnek tarthatták, hogy a „nobiles”, akiket az uralkodó ellenállási joggal ruházott fel, már kollektív rendi csoportot, és nem csupán 1222-ben az ellenállás és ellentmondás jogával felruházott előkelőket jelentette.¹⁴

12 Degré, 1980, 368.; Zsoldos, 2022, 231–232.

13 Andrassy Gy. (1901) *A magyar állam főnmaradásának és alkotmányos szabadságának okai* 1. Budapest, Franklin-Társulat. II. 155.

14 Bónis Gy. (1947) *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Kolozsvár, Bolyai Tudományegyetem, Erdélyi Tudományos Intézet. 180.

Az uralkodói döntés hátterét vizsgálva Degré Alajos arra a következtetésre jutott, hogy az egyházi szankciókkal szemben feltehetőleg éppen a király tartotta célszerűbbnek az ellenállási joggal való felruházást, aki az első nápolyi hadjárat (1348) után már nem akarta kiszolgáltatni magát a pápának mint Nápoly hűbérurának, akitől nápolyi jogai is függtek, és akinek emberei ültek a pápai reservatiókkal betöltött főpapi székekben. Az írásban is megerősített ellenállási jogtól viszont nem kellett tartania, mert az országon belül a királyi hatalom már megerősödött.¹⁵

Alapos történelmi feltevés, hogy II. András Aranybullájának eredeti példánya is ebben az időszakban kallódhatott el, mert Mária királynő 1384-ben már csak az apja törvényében fennmaradt szöveget erősítette meg, és így járt el 1397-ben Zsigmond, 1440-ben I. Ulászló, 1464-ben I. Mátyás is. A Nagy Lajos idején módosított dekrétum vált autentikussá, így az eredeti bulla őrzése sem volt fontos. A Corpus Iurisba is az 1351-i átirat szerint vették át a régi teljes szöveget, és erről készült az első magyar nyelvű fordítás is a XVI. század második felében.¹⁶

Eszerint tehát az ellenállási záradék 1351 óta kapott kiemelt szerepet, különös módon éppen attól az időszaktól volt tényleges befolyása a közhatalom gyakorlására, amikortól az Aranybulla többi rendelkezései jelentőségüket veszítették.¹⁷ A közjogi gondolkodást tekintve az Aranybulla az 1351. évi megerősítéssel került a magyarság közjogi tudatába, és ebben a változatában vált a későbbi korok alkotmányosságának alapozó dokumentumává, a történelmi alkotmányunk egyfajta gondolati ősforrásává.

Timon Ákos szerint a 31. cikkely „forradalmi jellegű” alkotmánybiztosíték volt, amely ellenállási jogot biztosított a nemeseknek. E jog lényege szerinte abban állt, hogy ha a király az alkotmányt, a nemzet szabadságát és jogait sértené, akkor a nemzet szabad tagjai, a nemesek úgy összességükben, mint egyenkint az alkotmány sértő király ellen feltámadhatnak, fegyveresen ellenállhatnak anélkül, hogy a hűtlenség büntetét követnék el. „E jogot az aranybulla záradéka konkrét vonatkozásban olyképpen biztosította, hogy a nemesek az ellenállási joggal csak akkor élhetnek, ha a király az aranybullában foglalt rendelkezéseket megszegné, ami arról tanúskodik, hogy az aranybullát már megalkotásakor úgy tekintették,

15 Degré, 1980, 368.

16 Kumorovitz, 1968, 65.

17 Ágoston, 1908, 187.; Balogh E. (1999) Az Aranybulla helye a Magyar Alkotmánytörténetben. In: Besenyei L., Érszegi, G., Pedrazza Gorlero, M. (szerk./cur./eds.): *De Bulla Aurea Andreae II regis Hungariae MCCXXII*. Verona, Valdomega. 62–63.

mint olyan okmányt, melyben a magyar alkotmány alapelvei, a magyar nemzet sarkalatos jogai összefoglalva és biztosítva vannak.”¹⁸

Nagy Lajos után gyakorlattá vált, hogy az uralkodók a koronázásuk során esküvel garantálták az ellenállási jogot. Zsigmond a választási feltételekben elfogadta az Aranybulla ellenállási záradékát. Az okmányban garantálta, hogy „amennyiben mind e feltételeket meg nem tartaná s azok ellen cselekednék, mindazok a főpapok, bárók és nemesek, akik pecsétjüket az okmányra függesztették, egyenként és összesen, minden hűtlenség vétke nélkül ellenszegülhetnek és őt azok megtartására kényszeríthetik.” *Volt kivétel is: I. Ulászló nem fogadta el az ellenállási jogot. Ebben az esetben a koronázást a szent király székesfehérvári ereklyetartójáról leemelt koronával a primás végezte, majd utána az új király dekrétumban erősítette meg az Aranybullát, de az ellenállási záradék nélkül.*¹⁹ Az ellenállási jog gyakorlati alkalmazására azonban még hosszú ideig várni kellett. A rendek még az 1505-ös rákosi végzésben sem hivatkoztak az Aranybulla 31. pontjára.

Az ellenállás mint sarkalatos előjog. Werbőczy István, 1517

Werbőczy a Tripartitumban a négy nemesi alapjog között említette az ellenállás jogát is. Szerinte a személyes szabadságon, a csak a király személyének való alárendeltségen (privilegium fori) és az adómentességen kívül az ellenállási jog is („si quispiam regum et principuum nostrorum libertatibus nobilium in generali decreto secundi Andreae regis declaratis et expressis contravenire attentaret”) megillette a nemeseket. Álláspontja szerint viszont csak az Aranybullában foglalt szabadságok megsértése esetén van lehetőség jogszerű ellenállásra. Ezen túl tudatosan mellőzte az eredeti dekrétum „universi et singuli” szövegrészét, világossá téve az ellenállási jogosultság kollektív jellegét.

Az ellenállási jog 16. századi jogirodalmi megerősítése jelentős mértékben hatott a következő harmadfél évszázad magyar közjogi gondolkodására, éppen akkor, amikor Nyugat-Európában ezt az eszmét a kialakuló abszolutizmus háttérbe szorította. Az ellenállás jogát sem

18 Timon Á. (1903) *Magyar alkotmány- és jogtörténet tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata. 109., 555.

19 Hóman B., Szekfű Gy. (1936) *Magyar történet*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, II. 417., III. 331.

Németországban, sem Franciaországban nem sorolták a nemesi privilégiumok közé, pedig korábban ott is élő elv volt.²⁰

A Tripartitum I. rész 9. cikkelye szerint – ahogyan Illés József neves jogtörténész értelmezte – a magyar nemesség jogosítva volt, ha a király az Aranybullában biztosított nemesi szabadságait megtámadja, az ellenállásra, az ellenszegülésre. Illés is hangsúlyozta, hogy a tényleges ellenállást igazoló vagy valószínűsítő oklevelekről az adott időszakban nincs tudomásunk.²¹

Bocskai István, a törvényes ellenálló

A 17. század elején élessé vált a küzdelem a Habsburg-abszolútizmus és a magyar rendek között. A korszak Európa-szerte előremutató központosító, a rendi korlátokat háttérbe szorítani kívánó modernizáló törekvései hazánkban a nemzeti önállóság felszámolását és az egyre népszerűbb protestantizmus korlátozását is célozták. Az osztrák abszolútizmus ellen egyre erősebb rendi és – a vallási sérelmek és növekvő közterhek miatt kibontakozó – társadalmi ellenállás alakult ki. Ennek első markáns következménye az 1604-ben, Bocskai István vezetésével kirobbant fegyveres felkelés volt. Az uralkodóval szembe forduló résztvevők nyíltan hangoztatták, hogy joguk van az erőszakot gyakorló hatalommal szembeni ellenállásra, hiszen Werbőczy Tripartituma kifejezetten feljogosítja őket, hogy „ha a király az ország jogai és törvényei ellen tesz valamit, a hűtlenség vétke nélkül ellenálljanak”.²²

Bocskai és híveinek érvelése – bár Werbőczy ellenállástézisére épül – tartalmilag meghaladja azt. Amíg a Hármaskönyv egyértelművé tette, hogy az ellenállásra az Aranybullában foglalt uralkodói ígéretek megszegése esetén van lehetőség, addig a fegyveres felkelés résztvevői indokoltan tartották a fegyveres ellenállást akkor is, ha a király az ország jogai és törvényei ellenére cselekszik. Erre a kitágított értelmezésre lehetőség

20 Degré, 1980, 368–369.; Homoki-Nagy M. (1999) Magánjogi intézmények az Aranybullában. In: Besenyei L., Érszegi, G., Pedrazza Gorlero, M. (szerk./cur./eds.): *De Bulla Aurea Andreae II regis Hungariae MCCXXII*. Verona, Valdonega. 86.

21 Illés J. (1910) *Bevezetés a magyar jog történetébe. A források története*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 164.; Vö: Zsoldos, 2022, 243.; Márkus, 1900, 265–266.

22 Eckhart F. (1933) Bocskai és híveinek közjogi felfogása. In: Domanovszky S. (szerk.): *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére – 1933. október 7., Budapest*. Sárkány nyomda Részvénytársaság. 137.

kínált az is, hogy Werbőczy általánosítható nemesi alapjogként tekintett az ellenszegülésre. Figyelemre méltó az a körülmény is, hogy a református Bocskai – miközben a fegyveres harca jórészt a protestánsok sérelmei miatt indult, és a protestánsok jogainak biztosítását követelte – Werbőczyre, és nem Kálvinra vagy Theodor Beza nézeteire hivatkozott. E nézetek lényege szerint az ellenállás ugyan nem egyéni jog, de ha vannak testületek és hatóságok (status et ordines), amelyek a felsőbb hatóságok féken tartására vannak rendelve, a zsarnokivá fajult hatalomnak minden módon ellenállhatnak.²³

Bocskai és az önvédelemben részt vevő hívei világosan látták, hogy a kálvini felfogás csupán a zsarnokkal szembeni ellenállás általános lehetőségét kínálta, a tényleges jogalapot mindenütt a helyi szokásjogból és törvényekből kellett megteremteni. Az is érthető, hogy ahelyett, hogy kálvini teológiai érvekkel támadták volna a katolikus uralkodó politikáját, inkább az Aranybullára hivatkoztak, amelynek érvényességét és tekintélyét a hazai körben mindenki elfogadta.²⁴

A magyar nemesség számára mégsem volt fölösleges a kálvini ellenállási jog eszméje. A protestáns vallási sérelmek miatti elégedetlenség ösztönözte a legitim ellenállás eszközeinek, közöttük az Aranybulla 31. cikkelyének életre hívását. A Habsburgok törvénysértéseit szenvedélyes hangon felhánytorgató országgyűléseken a fegyveres ellenállás lehetőségének nyílt kimondására csak 1604-ben került sor. Ennek hátterében a vallási sérelmek és a császári zsoldosok erőszakoskodásai álltak. Makkai László megállapítása szerint a köztudatban élő és az ellenreformáció támadása által aktualizált kálvini elvek emelték ki a feledésből az Aranybulla ellenállási záradékát, azért, hogy általa a katolikusok is megnyugtatást nyerjenek ellenállásuk jogossága felől.²⁵

Bocskai hívei a Tripartitumból ismerték meg az Aranybulla hűbéri-rendi gyökerű ellenállási záradékát, a rendek szervezetét a lengyel alkotmányfejlődésben megszokott „respublica” kifejezéssel illették, így Eckhart Ferenc is jellegzetesen középkorinak nevezte felfogásukat. Az a

23 Degré, 1980, 369.; Révész I, (1934) Szempontok a magyar kálvinizmus eredetéhez. *Századok*, LXVIII/1. 271-272.

24 Benda K. (1971) A kálvini tanok hatása a magyar rendi ellenállás ideológiájára. *Helikon* 17/3-4. 326.; Péter K. (1984) Az alattvalók ellenállási joga a reformáció után. In: Fabiny, T. (szerk.): *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből. Luther Márton születésének 500. évfordulójára*. Budapest, Magyarországi Evangélikus Egyház. 1984. 66-71.

25 Makkai L. (1984) A Habsburgok és a magyar rendiség a Bocskai-felkelés előestéjén. *Történelmi Szemle*, 17/1-2. 180.

körülmény, hogy közjogi nézeteiket a Hármaskönyvből merítették, „adja meg a felkelésnek a vallásszabadságért folytatott küzdelem mellett is sajátlagosan konzervatív színezetét”.²⁶ Tegyük azonban hozzá, hogy az Aranybulla ellenállási záradékára elsőként hivatkozó fegyveres felkelésnek komoly szerepe volt abban, hogy a későbbi századokban a 31. artikulust egyre gyakrabban a magyar alkotmány sarokkövének, majd sarkalatos törvényi rendelkezésének tekintették.²⁷

A Habsburg hatalom erőszakos törekvései miatt egyre erősödött az a magyar felfogás, hogy a szent korona tekintélye már nem képes a törvényeknek elegendő erőt és tekintélyt biztosítani, így a rendek e normák kétoldalú szerződési (kölsönösen kötelező) jellegét kezdték hangsúlyozni. Ennek keretében formálódott az a felfogás, hogy e szerződések uralkodó általi megszegése a nemzetet a fegyveres ellenállási jog igénybevételére jogosítja fel. Ezt a jogot már többen a 17. században a detronizálás jogával azonosították.²⁸ Nem véletlen, hogy az udvarhű Szelepcsényi György esztergomi érsek már 1672-ben keletkezett emlékiratában a szabad királyválasztás és az Aranybulla ellenállási záradékának eltörlését szorgalmazta.²⁹

Lemondás az aktív ellenállásról: 1687

Az 1687. október 18-ra összehívott magyar országgyűléstől az uralkodó három engedményt, a Habsburgok fiúági trónöröklésének törvénybe iktatását, az ellenállási jogról való lemondást és a koronázáskor kiadott hitlevél szövegéből az uralkodói jogok korlátozására irányuló konkrét ígéretek törlését, általánosságokra való redukálását követelte.³⁰ A török kiűzése után a titkos tanács Lipót kiskorú fia, József utódlásának érdekében szükségesnek tartotta a szabad királyválasztás jogának megszüntetését,

26 Törő L. D. (2016) „Több szellemtörténetet a jogtörténetbe!” Eckhart Ferenc törekvései a jog- és alkotmánytörténet modernizálására (1931–1941). *Századok* CL/6. 1427.

27 Kumorovitz, 1968, 65.; Fabók Z. (2000) A Bocskai-mozgalom: vallásháború, szabadságharc vagy rendi felkelés? *Valóság*, 43/7. szám 38-39.

28 Csekey I. (1917) *A magyar trónöröklési jog*. Budapest, Athenaeum 35.

29 Barta M. J. (2016) Csáky István (1635–1699) és a Politica philosophiai okoskodás. *Századok* CL/4.906.

30 Degré, 1980, 370.; Baranyai B. (1933) Hogyan történt az 1687/88. évi 1–4. törvénycikk szerinti törvényszöveg becikkelyezése. In: Angyal D. (szerk.): *A gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történelmekutató Intézet Évkönyve*. Budapest, 65–104.

a Habsburgok férfiági trónöröklési jogának elfogadtatását. Az örökös uralkodót csak arra kívánták kötelezni, hogy a rendi alkotmányt biztosító hitlevelet a koronázáskor kiállítsa.³¹ További követelés volt a birodalmi egység megvalósítását gátló rendi normák kiiktatása. Idesorolták mindegyik előtti II. András király Aranybullájának 31. cikkelyét, amely a fegyveres ellenállás jogát biztosította a rendeknek, és amelyet Werbőczy is felvett a nemesség sarkalatos jogai közé.³²

Az ellenállási jogot Magyarországon az 1687. évi IV. tc., Erdélyben az 1691. évi Diploma Leopoldinum 3. pontja szüntette meg. Ettől kezdve a királyi Magyarországon a két fontos jogbiztosíték, a koronázási hitlevél és a királyi eskü szövege is módosult. Kimaradt belőlük az 1222. évi Aranybulla uralkodói megerősítésére vonatkozó fordulat, helyette kifejezett utalás történt az ellenállási jog kiiktatására.³³ A török uralom alóli felszabadításért érzett hálából a magyar rendek lemondtak az ellenállás jogáról, egyben teret engedtek a Habsburg-uralkodóház „összmonarchia” kiépítését szolgáló törekvéseinek.³⁴ Csekey István közjogász e fontos közjogi fordulatot úgy értékelte, hogy 1687-ben a rendek a belső béke érdekében beleegyeztek ugyan az ellenállási jog eltörlésébe, de fenntartották maguknak a jogot, hogy „abban a nem remélt esetben, ha valami a jogok, kiváltságok és a közszabadság ellenére történék, segítséget kérhesse nek szerény, kérő formában sérelmi cikkek szerkesztése segélyével”.³⁵ Herczegh Mihály tankönyvében nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a lemondás feltételes volt, és csak a fegyveres ellenállásra vonatkozott.³⁶

Az ellenállási jogról történő lemondás körülményeinek és következményeinek értelmezésekor egyesek nem a nemzeti önfenntartás természetes jogának feladását kifogásolták, hanem arra utaltak, hogy az 1687-iki országgyűlésnek „a király hatalmi pressziója alatt hozott határozatai nem jogérvényesek”.³⁷ Mások arra hivatkoztak, hogy a rendek az Aranybulla 31.

31 Eckhart F. (1924) *Bevezetés a magyar történelembe. Tudományos gyűjtemény* 6. Pécs – Budapest, A Danubia kiadása 1924. 61.

32 Hóman, Szekfű, 1935, V. 203.

33 „Kivéve mindazonáltal dicsőült II. András 1222. évi törvényének azon megszüntetett záradékát, amely úgy kezdődik: »Quodsi vero nos«, ezen szavakig: »in perpetuum facultatem«.” MJL. 265–266.

34 Kumorovitz, 1968, 65.

35 Csekey, 1917, 132.

36 Herczegh M. (1902) *Magyar jogtörténet. Kapcsolatosan az európai jogtörténettel.* Budapest, Politzer Zsigmond és Fia, 302.

37 Lukács Gy. (1929) (szerk.): *A magyar művelődés története. A magyar munka eredményei az emberi művelődés terén* 2. Budapest, Pantheon, 549.

cikkéből az ellenállási jogot törölték ugyan, de a jogsértő, törvényellenes királyi rendeletekkel szemben az ellenmondás és tiltakozás (*contradictio*) jogát fönntartották.³⁸

Varga Endre joggal mutatott rá, hogy a magyar rendi felfogás még az Aranybulla ellenállási záradékának perspektívájából látta a hazai kiváltságos rendek és az uralkodó viszonyát, miközben a bécsi jogtudósok a késő császárkori római jog alapján az uralkodói hatalom oszthatatlanságát és ellenőrizhetetlenségét hirdették. Valóban, Illésházy 1603. évi hűtlenségi perétől a pozsonyi vértörvényszéken át a Zrínyi, Frangepán és Nádasdy ügyében eljáró teljesen idegen – osztrák és német birodalmi funkcionáriusokból összeállított – delegált bíróság eljárásáig, majd Rákóczi ugyanilyen módon indult felségsértési peréig a magyar törvények semmibevétele egyre durvábban mutatkozott meg.³⁹

Az ország törvényeinek és a nemesség kiváltságainak megőrzését nemcsak az Aranybulla ellenállási záradékának látványos (önálló törvénycikkbe foglalt) mellőzése gyengítette, hanem – és sokkal inkább – az az ügynevezett „revíziós záradék”, amelynek értelmében az uralkodó csak annyiban kötelezi magát a törvényes jogok és kiváltságok biztosítására, amennyire „ezeknek értelmezése és használata iránt a király s a karok és rendek országgyűlésileg megegyeznek”.⁴⁰ Ez a – magyar részről történő – joglemondás önmagában kétségessé tette az uralkodói kötelezettségek teljesítésének ellenőrzését.

Az ellenállási jogot a Habsburg királyok és a birodalmi kormánysszervek a trónfosztásig terjedő jogosultságként értelmezték, ezért megszüntetését elkerülhetetlennek tartották. Az 1687-es döntés után a magyar rendi gondolkodásban rövidesen megjelent az a felfogás, hogy az országgyűlési törvény nem érintette a korábban már szokásjog útján rögzült passzív ellenállási jogot. Ezt a jogosultságot mint vis inertiae-t az 1545. évi XXXIII. tc. alapján a vármegyék is gyakorlatba vették, amennyiben a törvénybe ütköző királyi vagy központi kormánysszéki rendelet ellen felírtak

38 Fraknói V. (1922) *A Habsburg-ház trónöröklési jogának megállapítása az 1687/8-ik évi országgyűlésen*. Budapest, Atheneum Irodalmi és Nyomdai Rt. 47.

39 Varga E. (1954) A Rákóczi szabadságharc történeti forrásai a bírósági levéltárak anyagában. *Levéltári Közlemények*, 25. 180.

40 Szabad Gy. (2001) *Az antiabszolutizmus hagyományai a kiváltságörzés és a jogkiterjesztés kereszttüzében*. Akadémiai műhely, Közgyűlési előadások 1999, I. köt. Budapest Magyar Tudományos Akadémia. 23.

(remonstráltak), és ha ez eredménytelen volt, és a kormány a rendeletet vissza nem vonta, azt tisztelettel félretették és nem hajtották végre.⁴¹

A jus resistendi és a magyar történelmi alkotmány

A szabadságmozgalmak és az ellenállási jog

Az 1687-es közjogi engedmények a hazai rendi kiváltságok megőrzése, az ország függetlenségének védelme és a közjogi hagyományaink érvényesítése terén útkereső kihívások elé állították a magyar érdekekért küzdő hazafiakat. Az Aranybullát ezt követően is követendő, az ősi közjogi természetű alkotmányfejlődésünk jogfolytonosságát igazoló normának, (az 1790 után egyre gyakrabban használt kifejezéssel) a történelmi alkotmányunk részének tekintették. Még a kiiktatott ellenállási jog is gyakran hivatkozott jogalap volt a sérelmek nyomán kirobbanó elégedetlenségek, felkelések vezetői számára. Apponyi Albert erre utalva jegyezte meg, hogy „a magyarnak tételes jogszabály kell még akkor is, ha kénytelen szabálytalanul cselekedni”. Szerinte történelmünk nagy ellenállói, Bocskai István, Rákóczi Ferenc a törvényes király elleni felkeléseikben nem a kényszerhelyzetre, „a kétségbeesés eszközeinek erkölcsi jogosultságára” hivatkoztak, hanem az Aranybulla ellenállási záradékára. Az ellenállási záradék jogalapjával vették körül, legitimálták felkeléseiket.⁴² Thököly Imre 1684-ben az ellenállási záradék miatt nevezte jeruzsálemi András törvényét „a magyar szabadság lelkének, az uralkodás igazi regulájának, az alattvalók bírójának és bosszulójának, mely a rebellió makuláját teljesen és tökéletesen képes lemosni”⁴³

Rákóczi Ferenc „Recrudescunt inclitae gentis Hungarae vulnera” kezdetű híres kiáltványában is panaszkodott „a nagy András király nagyszerű

41 Ferdinandy G. (1902) *Magyarország közjoga*. Budapest, Politzer Zsigmond és Fia, 299. Erekly István ezzel szemben úgy vélte, hogy az 1687. évi IV. tc. az ellenállás és ellentmondás aktív és passzív formáját egyaránt megszüntette. A passzív ellenállási jog eszerint a törvényrontó szokás alapján alakult ki. Erekly I. (1917) *Jogtörténelmi és közigazgatási jogi tanulmányok*. I. köt. Eperjes, Sziklai Henrik 1917. 189.

42 Lukács, 1929, 550.; Mezey B. (2009) „Őszve-szövetkeztetett Szövetségünknek kötele.” *A jogalkotás alkotmányos keretei a Rákóczi-szabadságharcban*. Budapest, Gondolat Kiadó. 62–63.

43 Hóman, Szekfű, 1935, IV. 203.

törvényének, mely az összes rendek főbb szabadságait összefoglalja, és a mostan élőkig érvényesült, a törvények megsértése esetén a királynak való szabad ellenállásra adott jogot a népnek, gyalázatos eltörlését”.⁴⁴

Az 1707. évi június 16-án, az ónodi gyűlésen kelt függetlenségi nyilatkozat is hangsúlyozta, hogy a fölkelés egyik oka a bulla ellenállási záradékának eltörlése és a „prout intellectu et usu legum etc. clausula bevétele a hitlevélbe és királyi eskübe: a küzdelem célja az előbbi alkotmányi állapot visszaállítása”.⁴⁵ Ferdinandy Gejza szerint a Rákóczi-féle fölkelés az Aranybulla eltörölt ellenállási záradékára támaszkodott mint jogalapra, és a királyválasztás jogát a nemzet elidegeníthetlen jogának tekintette.⁴⁶

Az ellenállási jog kiiktatása után az uralkodók koronázási esküjének komoly alkotmányos jelentősége lett. Az esküszöveg I. Ferdinánd koronázása óta lényegében nem változott, nyilvánosságot és bizonyos normatív erőt kapva helyet kapott a magyar törvénytárban is. A szabad királyválasztásról történt lemondás után az 1688. évi II. tc., az 1715. évi II., valamint az 1723. évi II. és III. tc.-k az eskütételt a hitlevéllel együtt alkotmánybiztosítékként tekintették. A koronázási esküben I. József időszakától kezdve annyi változás történt, hogy az 1688. évi IV. tc. alapján bevették az aranybulla ellenállási záradékának érvénytelenségét és a revíziós záradékot („prout super eorum intellectu et usu, regio ac communi statuum consensu diartaliter conventum fuerit”). Ez utóbbi azonban Mária Terézia esküjéből és az utána következő esküszövegekből ismét hiányzott.⁴⁷

Az ellenállási záradék esküszövegből való kivételének Molnár Kálmán szerint jogtechnikai szempontból nem volt értelme, mert az ellenállási záradékot az 1687. évi IV. tc. eltörölte, s a törvényhozási úton kiiktatott régebbi törvények megtartása amúgy sem kötelező, sőt nem is megengedett, mert a régi törvény megtartása az eltörlő törvénnyel kerülne ellentétbe. Álláspontja szerint ennek a kivételnek minden koronázáskor történő megismétlése mégis azt mutatja, hogy „ősi alkotmányjogunknak évszázadokon át kegyelettel és féltve őrzött szabályai oly mélyen vannak begyökerezve a magyar néplélekbe, hogy az írott törvények ellenkező rendelkezése alig elég arra, hogy a régi jog megszűnését a köztudatba átvigye, s ez okból szükségesnek látszik az eltörlő jogszabály időnkénti

44 Katona S. (1805) *Historia critica regum Hungariae*. Buda, Weingand Et Koepf 36. köt. 290. Vö. Hóman, Szekfű, 1935, IV. 288.

45 Ferdinandy, 1899, 167.; Balogh, 1999, 75–76.

46 Ferdinandy, 1902, 79.

47 Csekey, 1917, 389.

megismétlése”.⁴⁸ Ilyen értelemben a hitlevél és eskü jogilag teljesen felesleges mondata jellegzetes és érdekes bizonyítéka annak az értéknek és erőnek, amit a korabeli magyar történelmi alkotmány képviselt.

Az 1790/1791-es kísérlet az ellenállási jog törvényesítésére

II. Lipót trónra lépésekor a megyék felirataikban és követutasításaikban, majd 1790 nyarán a koronázási hitlevelet megvitató országgyűlés során egyre erőteljesebben követelték az Aranybulla záradékában foglalt ellenállási jog visszaállítását. Az új uralkodó ezzel szemben csak bizonyos elvi deklarációkra volt hajlandó az ország jogi függetlenségéről, nem kívánt a szokásostól eltérő más hitlevelet kiadni és esküt tenni. A magyar rendi országgyűlés végül elállt az ellenállási jog követelésétől, még a törvénytelen királyi rendeletekkel szembeni engedetlenség jogát is mellőzte, és a koronázáskor kiadott diplomában benne is maradt az ellenállási jog eltörlésére való utalás.⁴⁹ Az országgyűlés során a karok és rendek egyébként a passzív ellenállásról mint vármegyei gyakorlatról szóltak, és ennek törvényben való szentesítését nem sikerült elérniük.⁵⁰

1790-ben Pest-Pilis-Solt vármegye mindenféle hitlevelet elfogadhatónak tartott, amelyben az ország eddigi törvényeit és a rendi kiváltságokat az uralkodó biztosítja úgy, hogy „a II. András 1222. évi Aranybullájában foglalt, de az 1687-es pozsonyi országgyűlésen eltörölt ellenállási záradékot is helyreállítja”. Az ellenállási záradék felújítását a követutasítás 7. pontja is szorgalmazta, így a vármegye rendjeinek augusztus végi levele csak ennek a pontnak a végrehajtását célozta. Az országgyűlésnek sem sikerült elérni a záradék visszaállítását, pedig „ez az ország közjogi függetlenségének lehetett volna a záloga”.⁵¹

Hajnóczy József 1790 nyarán névtelenül kiadott, *Ratio proponendarum in comitiis Hungariae legum* című írásában II. András törvényét leginkább sarkalatosnak és megváltoztathatatatlannak nevezte, a kiiktatott ellenállási

48 Molnár K. (1928) *Magyar közjog 2. Tudományos gyűjtemény 21.* Pécs – Budapest, Danubia. 459-460.

49 Marczali H. (1907) *Az 1790–91. évi országgyűlés.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia kiadása. I. 21, 182, 209, 214, II. 9, 21, 38,70, 300.; Degré, 1980, 370.

50 Ereky, 1917, 189-190.

51 Kiss A. (2015) (szerk.): *Pest-Pilis-Solt vármegye országgyűlési követutasításai a 18. században.* Pest Megyei Levéltári Füzetek 38. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára, II. 88.

jogról így ír: „a hitlevélbe bele kellene venni azt a feltételt is, hogy ha a király nem teljesíti a hit-levélben ígérteket, a nemzet sem köteles többé engedelmeskedni”. Az országgyűlésben csalódva az 1791 márciusában megjelent, *Dissertatio politico-publica de limitibus regiae potestatis in Hungaria* című, ugyancsak névtelenül megjelent művében még messzebb megy: „II. András záradéka (a jus resistendi) minden polgári társadalomban benne rejlő természetes jogot foglal magában, amitől a nemzetet semmiféle egyezményel, semmiféle törvénnyel megfosztani nem lehet. Ha a nemzet sohasem állhatna ellen az uralkodó parancsainak, közte és az uralkodó között egyoldalúan hátrányos (leoninus) szerződést kellene feltételeznünk.”⁵² Ez a gondolatsor már nem a rendi karakterű ellenállási jogról szól. De Hajnóczy fel akarta használni az 1790-es nemzeti fellobbanással követelt ellenállási jog visszaállítás gondolatát, hogy népszerűvé tegye a nemzet polgári szabadságának biztosítását, a királyi hatalom polgári jellegű korlátozását. Degré Alajos szerint korán felvetett eszme volt.⁵³

Az ellenállás jogának törvényesítésére irányuló érdekes kísérlet volt az új büntetőtörvénykönyv szövegének összeállítására 1842-ben alakított bizottmány tervezete, amelyben a haladó reformerek úgy kívánták megfogalmazni a „lázadás” tényállását, hogy csak a „törvényes formában” létrejött uralkodói rendelkezéssel való szembeszegülés lehessen büntetendő. Ha a tervezet törvénnyé vált volna, nem lett volna lehetőség törvénytelen normákkal szembeni ellenállás büntetőjogi szankcionálására.⁵⁴ A törvényjavaslat az országgyűlésen a főrendek ellenállása folytán megbukott, „de ez az óvatos és burkolt kísérlet is arra mutat, az ellenállási jogra mindaddig szükség volt, míg a minisztérium parlament előtti felelősségét törvénybe nem iktatták”.⁵⁵

Concha Győző szerint „Az aranybulla ellenállási záradékát két századdal ezelőtt eltöröltük, szelleme azonban nem veszett ki alkotmányunkból”.⁵⁶ Kaas Albert álláspontja szerint a nemzetünk egyszer kivívott

52 Hajnóczy J. (1958) *Közjogi-politikai munkái*. Sajtó alá rendezte Csizmadia A. Budapest, Akadémiai Kiadó, 54., 155.

53 Degré, 1980, 370–371.

54 Varga J. Deák Ferenc és az első magyar polgári büntetőrendszer tervezete. Zalai Gyűjtemény, 15. sz. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár. 1980. 91.

55 Degré, 1980, 371.

56 Concha Gy. (1935) *Hatvan év tudományos mozgalmi között. Concha Győző összegyűjtött értekezései és bírálati 2. kötet*. Az MTA Jogtudományi Bizottság kiadványai 5. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 571. Vö: Hermann R. (1987) Görgői váci manifesztumának historiográfiája. *Századok* 121. 870.

jogához való ragaszkodását bizonyítja, hogy az Aranybulla egészének jogi fogalmába horgonyozta bele az alkotmányfejlődést, és az ellenállási jog alapvető jelentősége abban áll, hogy „mint jogemlék élt és támadt fel újra és újra”.⁵⁷ Günther Ferenc szerint az ellenállási jog eredete visszavezethető ősi alkotmányunk keletkezési idejére, és hogy az idők folyamán egyéb intézményeinkben is továbbfejlődött és azokkal azonos jelentőségű garanciális jellegű nyert. A törvénytelen ségekkel szembeni védelem joga az ősi alkotmányunk nemzeti sajátossága, azért „közjogi intézményeink sorából törölni annyit jelent, mint megtagadni nemzeti sajátosságainkat, ősi jogi intézményeinket és kultúránkat”.⁵⁸

A vármegyék ellenállási joga

A vis inertiae jogalapja: az 1545. évi XXXIII. tc.

1687 után a magyar országgyűlés hatásköre és politikai szerepe jelentősen csökkent. Ebben a helyzetben a nemzet arra kényszerült, hogy a vármegyékben a vis inertiae alkalmazásával passzív ellenállás által akadályozza meg a törvények megsértését, és igyekezzen kikényszeríteni az alkotmány helyreállítását.⁵⁹ Ferdinandy Gejza szerint országunk megcsorbult nemzeti államisága a vármegyékben húzódott meg, itt érvényesült a tulajdonképpen nemzeti akarat. Kétségtelen tény, hogy a nemesi vármegye a bíráskodás első szintű szerve volt, a végrehajtó hatalmat saját területén maga gyakorolta, és jelentős törvényhozásbeli jogosítványai is voltak. Ezekhez a jelentős hatáskörökhöz társult a törvénytelen rendelkezések félretételének, végrehajtásuk megtagadásának joga, amely a vármegyéket hazai felfogás szerint az alkotmány védőbástyáivá emelte. „Ez adta meg nekik azt a nagy jelentőséget, amellyel az 1848 előtti magyar alkotmányban mint alkotmánybiztosító intézmény bírtak.”⁶⁰ Suhayda János 1861-ben megjelent tankönyve is utal arra, hogy a megyei közgyűlések hatáskörébe tartozott a központi kormányzói rendeletek törvényességi

57 Báró Kaas A. (1934) Az ezeréves magyar tragédia. *Budapesti Szemle* 235/683. 132.

58 Günther F. (1927) Az autonómia eredete és kifejlődése. *Városi Szemle* 13/I. 979.

59 Ferdinandy, 1902, 565.

60 Ferdinandy, 1902, 322.

felülvizsgálata.⁶¹ Nagy Ernő arról írt, hogy a vármegyék Mohács óta az 1545. évi XXXIII. tc.-re támaszkodó felülvizsgálati jogokkal „az ország alkotmányos szabadságának kiváló szolgálatokat tettek”.⁶²

A vármegyei közgyűlések minden közérdekű politikai kérdést megvitathattak, határozataikat egymással átírat, az állam központi legfőbb szerveivel felírat alakjában közölhették. Ezenfelül a kormány törvénytelen rendeleteit és határozatait is vita tárgyává teheték, és ennek eredményeképpen felírhattak az országgyűléshez. A vármegyéknek ezen remonstrálásra irányuló joga alapján fejlődött ki, de nem mint jog, hanem mint pusztá gyakorlat a törvénytelen rendeletekkel szemben az engedelmesség megtagadása, az úgynevezett passzív ellenállás.⁶³

Közjogászaink egy része úgy vélte, hogy a törvénnyel, az alkotmánnyal ellentétes királyi rendelkezések már a 14. századtól érvénytelenek voltak. Ennek bizonyítására tételes jogi forrásokra is utaltak, ezek között leggyakrabban az Aranybulla 31. cikkében foglalt ellenállási jogra és az 1545. évi XXXIII. tc.-ben rögzített vis inertiae-re hivatkoztak.⁶⁴

A passzív ellenállás hazai történetének fontos állomása az 1545. évi XXXIII. tc volt. A törvény szerint „a kapitányok, fő- és alispánok ne engedelmeskedjenek ő felsége és helytartója oly rendeletének, melyek javak visszaadása és visszabocsátása körül a beszercebányai országgyűlés végzései, vagy más ezután alkotott végzemények, úgyszintén a most hozottak ellenére adatnának ki ő felsége által. De ha azok nem szolgálnak akadályul, mindazokban, mi az említett rendelkezések szerint kötelességükhöz tartozik, teljesítsék a végrehajtást minden csalárdság nélkül.” Ezt a rendelkezést a megyék gyakran úgy értelmezték, hogy a törvényellenes királyi rendeleteket félretehetik, a végrehajtásukat megtagadhatják. A vármegyéknek ezt a jogát összefüggésbe hozták „az 1222-es bulla 31. cikkében foglalt actív ellenállási joggal, amelynek kiiktatása érintetlenül hagyta a passzív ellenállás jogát”.⁶⁵

61 Suhayda J. (1861) *Magyarország közjoga, tekintettel annak történeti kifejlődésére és az 1848-i törvényekre*. Pest, Emich G. 168.

62 Nagy E. (1887) *Magyarország közjoga (Államjog)*. Budapest, Eggenberger. 196.

63 Erekly I. (1931) *Közigazgatási reform és a nagyvárosok önkormányzata 1. kötet*. Budapesti Statisztikai Közlemények, Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala 67/4.; Erekly I. (1908) *A magyar helyhatósági önkormányzat. I. köt. Vármegyék és községek*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata. 15.

64 Csekey, 1917, 160.

65 Ferdinandy, 1899, 164.

Botka Tivadar jeles jogtörténész szerint az alkotmányvédelem hatékony eszköze volt a kormány rendeletének félretétele, „amely által a megyék a nélkül, hogy a kormánnyal ellenkezésbe, huzavonába ereszkedtek volna, a nélkül, hogy a rendeletek félretételét, teljesítésének megtagadását, óvásukat vagy sérelmi nyilatkozatukat kimondották volna, a kormányilag kívántak irányában merevenségbe vonultak”. Ezt a magatartást a megyei beszédben „vis inertiae” vagy „passiva resistentia,” „passivitas” latin szavakkal jelölték. A szerző értelmezésében magyarul ezt „merevség erejének” fordíthatjuk, „habár a régi megyei stylusban »süketségre venni« szóval helyesen volt kifejezve”. Hozzá kell tenni, hogy a vis inertiae nem zárta ki a kormánnyal való érintkezést, sőt, hogy a „cél biztosabban elérthessék, az eszélyesség azt hozta magával, hogy a megyék néha a kormány közegeivel való érintkezést is igénybe veyék”.⁶⁶

Ferdinandy Gejza szerint az ellenállási záradékot az 1687. évi IV. tc. hatályon kívül helyezte, és ezzel megszüntette azt, hogy a királyi rendeletek törvényességének bírója a nemesség közössége és minden nemes maga is legyen. Álláspontja szerint ugyanakkor a záradék továbbra is része maradt az alkotmánynak, mert az 1545. évi XXXIII. tc.-re alapított vis inertiae éppen úgy, mint az 1870. évi XLII. tc. és az 1886. évi XXL. tc. 20. §-ának azon intézkedése, hogy a törvényhatóságok tisztviselői az országgyűlés által még meg nem szavazott adót behajtani és a meg nem szavazott újonczot kiállítani nem kötelesek. Érvelése szerint a honpolgárok passzív ellenállási joga, amelynél fogva a meg nem szavazott adót megfizetni s amíg az újoncz jutalék megszavazva nincs, sorozásra előállni, úgyszintén, hogy a nem alkotmányos hatóságok rendeletheinek engedelmeskedni nem tartoznak, mind a már kiiktatott ellenállási jogra vezethetők vissza.⁶⁷

Az 1545. évi XXXIII. tc. a vármegyék felirati jogát biztosította. Ez századokon éltette azt a jogot, hogy a vármegyék a sérelmes törvények vagy rendeletek egészben való visszavonására vagy sérelmes pontjainak megváltoztatására bírják a kormánnyt. Ha ez nem sikerült, következett a „vis inertiae”, vagyis a kormányrendelet félretétele. Borovszky szerint a „vis inertiae”-t Heves vármegye többször az élelmiszerek természetbeni kiszolgáltatása és a közmunkák ügyében kísérelte meg, de a megye bizalmi

66 Botka T. (1886) Jogtörténeti tanulmányok a magyar vármegyék szervezetéről. *Budapesti Szemle* 4/13. 245-246.

67 Ferdinandy, 1899, 181.

emberei, tisztviselei ezért fogságba kerültek, így a vármegye mégis kénytelen volt az erőszaknak engedni. Heves vármegye részt vett több részleges felvidéki gyűlésen, melyeken a vármegyék az önvédelem céljaira külön pótdadókat szavaztak meg. E határozatokat a vármegye, miként a többi vármegyék analóg példáiból következtethetünk, mint saját belügyét, maga hajtotta végre.⁶⁸

A reformkori Borsod vármegyei közgyűlések is gyakran hivatkoztak az 1545. évi XXXIII. törvénycikkre, amely szerintük is biztosította a vis inertiae, a passzív ellenállás jogát. Az alkotmányjogi küzdelmekben sűrűn gyakorolt jog abból állt, hogy a megye megtagadhatta a törvényekkel ellenkező rendeletek végrehajtását, „tisztelettel félretéve” azokat.⁶⁹ Az is tapasztalható volt, hogy ami a hivatkozott törvényben egy konkrét területre, a nevezett fekvő jószágokra vonatkozó királyi rendeletekre vonatkozott, csakhamar kiterjedt minden más királyi rendelkezésre, amely a törvényekbe ütközött. Főleg a meg nem szavazott adók behajtását akadályozták meg a vármegyék, majd más rendeleteket is, melyek álláspontjuk szerint sértették az alkotmányt. Jellemző, hogy a törvényhatóságoknak „e forrásból keletkeztetett passiv ellentállási joga, a »vis inertiae«, az országgyűlésileg meg nem szavazott adók s ujonczok behajtása, illetőleg kiállítása tekintetében, mint alkotmányunk egyik legfontosabb garantiája, hosszú ideig megmaradt, és az 1886. évi XXI. tc. által is elfogadott lett”.⁷⁰

A passzív ellenállás gyakorlata, főleg eredményessége természetesen időszakonként változó, és számos helyi tényezőtől függő volt. A 17. századi vármegye még sokkal inkább tekinthető a mindenkori központi hatalom (a Habsburg király és kormány szervei, valamint az erdélyi fejedelmek) helyi végrehajtó szervének, semmint az azzal szembeni opposíció színterének. Ugyanakkor már az eddigi dunántúli történeti kutatások is arra utalnak, hogy a tipikus „vármegye” fogalom helyett egy helyi birtok- és hatalmi

68 Borovszky S. (1910) *Heves vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Budapest, Országos Monográfia Társaság. 545.

69 Varga G. (1970) (szerk.): *Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabb kori adataira*. Miskolc, Borsoda Abaúj-Zemplén Megye Tanácsa Végrehajtó Bizottsága. 28.

70 Tagányi K., Réthy L., Pokoly J. (1901) *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. Deés, kiadja Szolnok-Doboka Vármegye közönsége, nyomtatott Demeter és Kiss Könyvnyomdájában. 1. kötet. 334.

viszonyoktól differenciált, jelentős eltéréseket (sok alaptípust) hordozó „megye” képletben kell gondolkodni.⁷¹

A vis inertiae-nek a megyék gyakorlatában fokozatai voltak, melyek a közgyűlések ügyrendjei szerint egy bizonyos nagyságrendi skálában követték egymást. Először a rendeletek elleni felírás, később a tisztelettel való félretétel került napirendre, azután került sorra a kijelentett végre nem hajtás, és esetleg mint ultima ratio, az ellenszegülésről szóló döntés.

A következő évszázadban némileg módosult az országos kép is, mivel a rendeleti kormányzás nagyobb ellenállásra ösztönözte a nemességet, miközben a rendeknek az udvarral szembeni mozgástere meglehetősen leszűkült. A vis inertiae ezért egyre fontosabb alkotmányvédelmi eszköz lett. A rendek nem mulasztották el egyetlen alkalommal sem figyelmeztetni az uralkodót és különösen a bécsi udvart arra, hogy az általa kibocsátott rendeletek többsége, „különös tekintettel az újoncállítást, az adók kivetését, a forgalomban lévő pénz drasztikus leértékelését, a só árának többszöri emelését szabályozó, valamint a vármegyei közigazgatás átalakítását célzó királyi pátensek törvénytelenek”.⁷²

Günther Ferenc álláspontja szerint az ellenállási jogról 1687-ben csak akkor mondott le a magyar törvényhozás, amikor a vármegyei szervezet teljes kifejlődésével, a végrehajtó hatalom gyakorlásában való személyes részvétele folytán az önkormányzati ellenállásban korábbival azonos erejű garanciát kapott.⁷³

A vármegyei ellenállás a 19. század első harmadában

A Habsburg kormányzat centralizáló törekvéseinek jegyében az uralkodó 1821. május 4-én Troppauban olyan rendeletet adott ki, amely 28000 újonc rögtöni kiállítását követelte a rendektől. Az országgyűlés jóváhagyását nélkülöző rendeletet a következő év augusztus 13-án újabb pátens követte, amely az 1811–1812. évi országgyűlésen váltócédulában megajánlott adóösszeg ezüstpénzben történő megfizetésére kötelezte az országot.

71 Dominkovits P. (2005) A rendi jogok védelmezője – a központi utasítások végrehajtója: a 17. századi magyar vármegye. *Századok* 139. 887.

72 Soós I. (2007) A Habsburg-kormányzat és a magyar rendek 1812 és 1825 között. *Történelmi Szemle* 49/ 1. szám 93.

73 Günther F. (1927) Az autonómia eredete és kifejlődése. *Városi Szemle* 13/ 1. 979.

A két rendelkezés elemi érdekeiben sértette a magyar lakosságot, amelynek rendi kiváltsággal rendelkező elemei élénk tiltakozással reagáltak a törvénytelen intézkedésekre.

Ez a feszült közjogi helyzet aktivizálta a vármegyék közgyűléseit és választott tisztviselőit is. A törvényhatósági ellenállás komoly próbája volt a vis inertiae-ben rejlő lehetőségeknek, hiszen a rendek országgyűlés híján csak a törvényhatóságok rendelkezésére álló eszközökkel tudták érdekeiket védelmezni. A vármegyék alkotmány- és érdekvédő mozgalmának eredményei a reformkori municipalista-centralista viták során is érveket szolgáltatottak a passzív ellenállás támogatóinak és ellenzőinek egyaránt.

Az alapos történeti kutatások feltárták, hogy az 52-ből 41 vármegye emelt panaszt az uralkodói rendeletek ellen. A kifogást támasztó törvényhatóságok közül a rendelkezést erélyes hangnemben megismétlő uralkodói leiratra 15 vármegye meghátrált, és kinyilvánította szándékát az újoncozásra és az adók beszedésére. A király második leiratára sem volt hajlandó végrehajtani az újoncozást elrendelő pátensben rögzített utasításokat 26 vármegye. Az adórendelet végrehajtását két királyi leirat után 19 vármegye tagadta meg. Újabb, immár harmadik felsőbb utasításra a katonaillesztési rendeletet 19, az adórendeletet további kilenc törvényhatóság teljesítette. 1822 őszére még mindig maradt nyolc vármegye (Trencsén, Nyitra, Bars, Nógrád, Zemplén, Sopron, Zala, Veszprém), melyek mindkét ügyben, míg négy vármegye (Varasd, Vas, Komárom és Ung) csak az adózás terén tanúsított szilárd alkotmányvédő ellenállást.

Az udvar jogi retorziót kívánt alkalmazni a királyi rendeletek megsértőivel szemben. A magyar törvények szerint azonban az engedetlenség, a nemtevés nem merítette ki sem a hűtlenséget, sem a felségsértés tényállását. Erre az álláspontra helyezkedett a királyi jogügyigazgató is, akit a király arra utasított, hogy dolgozzon ki egy tervezetet, melynek alapján a végsőkig ellenálló vármegyékre büntetéseket lehetne kiszabni. Az uralkodói érdekek sérelmének megtorlásában jártas jogász sem talált megfelelő törvénycikkelyt erre a magyar törvénytarban.⁷⁴

A bátor kiállást tanúsító vármegyék követői közül az 1825–1827. évi országgyűlésen többen is felvetették, hogy a törvénytelen királyi rendeletet azonnal teljesítő, a nemzet érdekeit sértő vármegyék is büntetést érdemelnének, miként azok a kormány által kirendelt királyi biztosok is,

akkikkel az udvar erőszakot alkalmazva egyes megyékben végrehajtatta rendeleteit.⁷⁵

A központi hatalom és a vármegyék között kirobbant nevezetes közjogi küzdelem lefolyása és eredménye megosztotta a korabeli magyar közvéleményt. A vis inertiae jelentőségét megkérdőjelezők (köztünk Grünwald Béla) arra utaltak, hogy ez a közjogi eszköz „első sorban a rendi alkotmány, a nemesség alkotmányos jogainak védelmezésére szolgált, és nem kínált lehetőséget »magasabb politikai érdekek és eszmék vitatására«. ⁷⁶ Eötvös József is arra utalt, hogy az erős kormánnyal szemben a passzív ellenállás gyenge fegyver, és a municipalizmus mint alkotmánybiztosíték éppen a legváltóságosabb időkben nem vált be. Az új államszervezet kialakításának tervén munkálkodók arra is hivatkoztak, hogy a vármegyék eltérő érdekeik miatt nem képesek egységesen fellépni, hiszen ebben az esetben is döntő többségük engedett a hatalom nyomásának.

A II. József időszakát idéző 1822–23. évi vármegyei ellenállás pozitív hatását hangsúlyozók szerint igaz, hogy az 52 megye közül csak egy kis töredéknek volt ereje és bátorsága a rendi alkotmány érdekében a végletekig küzdeni a hatalommal, s az is igaz, hogy engedmények, ígéretek s különösen megfélemlítés következtében ezek is lassan felhagytak az ellenszegüléssel. Ennek ellenére a megyék 1823. évi fellépésének következményei jelentősek voltak. A néhány megye bátor kiállása mégis ösztönözte az udvart, hogy „ha már az alkotmányosság útjára nem tér, legalább az országgyűlést hívja össze, miután az országgyűléssel esetleg kevesebb baja lesz, mint azzal a 8-10 konok megyével”.⁷⁷

Lónyay Menyhért szerint ha ekkor a vármegyék nem kelnek a magyar alkotmány védelmére, ha nem veszik igénybe a vis inertiae hatalmát, „a 800 éves alkotmány, mely az országgyűlés hosszabb ideig egybe nem hivatása következtében úgy is szünetelni látszott, talán végkép megsemmisül”. Arra is utalt, hogy a rendeletek végrehajtására kiküldött királyi biztosok nem értek el eredményt, a rendeleti kormányzás csődöt mondott, és e mozgalomnak nagy szerepe volt abban, hogy az uralkodó 1825 szeptemberében összehívta az országgyűlést.⁷⁸

⁷⁵ Soós, 2007, 112.

⁷⁶ Soós, 2007, 113.

⁷⁷ Ballagi G. (1897) *A magyar nemzet története* 9. A nemzeti államalkotás kora 1815-1847. In: Szilágyi S. (szerk.): *A magyar nemzet története*. Budapest, Athenaeum. 118.

⁷⁸ Lónyay M. (1875) *Gróf Széchenyi István és hátrahagyott iratai*. Budapest, Ráth Mór bizományában. 49.

Ebben a kikényszerített önvédő harcban számos vármegye következetesen és bátran alkalmazta a rendelkezésére álló közjogi eszközöket. Az 1823-as nemzeti ellenállás során különösen a felvidéki vármegyék passzív ellenállással, sőt némelyikük tényleges ellenszegüléssel gátolta az újoncozást. Ezek közé tartozott Szabolcs vármegye is, melynek közgyűlése nem csupán ellenőrizte a helytartótanács és kancellária rendelkezéseit, hanem a vis inertiae jogára hivatkozva azok ellen gyakran óvást is emelt. Mária Terézia királyi biztosait „épp úgy nem respektálta, mint II. József törvénytelen rendeleteit s ezekre passiva resistentiával felelt”.⁷⁹ Az 1820-as évek elején Zala vármegye is megtagadta a már 1812 óta utasítások révén, az országgyűlés megkerülésével kormányzó uralkodó, I. Ferenc törvénytelennek tekintett rendeleteinek végrehajtását.⁸⁰ Kossuth Lajos tudósításában olvashatjuk, hogy Nyitra vármegye követe Borsod vármegyét is megdicsérte következetes kiállása miatt. „Az 1833. szeptember 7-i Országos Ülésen hangzott el, itt Ocskay Ignác követ mondta: a nemzetnél van a legfőbb erő: a vis inertiae. Ha ezzel élne minden megye a törvénytelen parancsolatok ellen, nem volna sérelem. Ez annak elenyésztetésére a helyes út, mellyel Borsod helyesen is választott. A szónok örvend, hogy oly megyéből való, mely a törvényt soha meg nem szegte, se törvénytelen parancsolatot végre nem hajtott.”⁸¹

A megyetörténeti kutatások azt is igazolják, hogy a kormányzatnak az engedékenynek bizonyult vármegyék esetében is komoly helyi ellenállással kellett számolnia. Szatmár vármegye az adókiivető rendeletet a második leirat után teljesítette, és az újoncozás kérdésében is hajlott a központi elvárásra. Ennek ellenére az egyes járásokban a katonakötelesek nagy része az erdőkbe és a hegyek közé menekült a kényszertoborzás elől.⁸²

Az országos ellenállási mozgalom élénkebb politikai aktivitásra készítetett olyan törvényhatóságokat is, melyek korábban beletörődtek a fokozódó elnyomásba. Gömör vármegye tisztikara és a politikai életébe

79 Kemény Gy. (1913) Szabolcsvármegye közgazdasági leírása. *Közgazdasági Szemle* 1913/50. 667.

80 Molnár A. (2003) Zala vármegye rendi ellenállása az 1820-as években. In: Mayer L., Tilcsik Gy. (szerk.): *Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára*. Szombathely, Vas Megyei Levéltár. 388.

81 Kossuth L. (1949) *Országgyűlési tudósítások 1833. augusztus–1834. március*. Kossuth Lajos összes munkái 2. Budapest, Egyetemi Nyomda. 183378. szám, 180.

82 Kováts F., Fábíán S. (1939) *Megyei hadtörténelem*. In: Fábíán S. (szerk.): *Magyar városok és vármegyék monográfiája 28. Szatmár, Ugozca és Bereg K. E. E. vármegyék 1924–1938*. Budapest, Sárík ny. 514.

bekapcsolódó nemesi csoportjai hosszú ideig csupán a rendi alkotmányos önrendelkezést és a nemesi kiváltságokat védelmezték. Amikor 1822-ben a megyét is elérte a nemesség tiltakozási hulláma, a rendek éltek a vis inertiae lehetőségével, sőt, decemberben a nádor közbenjárását is kérték annak érdekében, hogy a megye élén álló, adminisztrátori és királyi biztosi tisztséget átmenetileg egyesítő Zichy Ferenc gróftól vonják meg a törvénytelennek tartott hatáskört.⁸³

A végsőkig ellenálló törvényhatóságok ellenállását a kormányzat katonaság kirendelésével és királyi biztosok, adminisztrátorok kiküldésével igyekezett megtörni. A királyi biztos dicstelen szerepét többnyire főnemesek vállalták. Részben a személyük elleni ellenszenv és az alkalmazott erőszak miatti ellenállás eredményezte a kormányzati politika megváltozását és az 1825-ös országgyűlés összehívását.⁸⁴ A passzív ellenállás rendszere azonban akkor sem lényege, csupán egyik szükségszerű következménye volt a vármegyei életnek, és értéke – az egykori híres Pest vármegyei alispán, Szentkirályi Móric szerint – „nem a valóban elért eredményben, hanem abban volt, hogy a fejedelmet és tanácsosait gondolkodóba ejtette”.⁸⁵

Reformkori nézetek a vármegyék ellenállási jogáról

Az országépítés terveit szövögető liberális többség az 1830-as évek elején a vármegyékben a politikai függetlenség, a kormányellenes szellem hathatós védelmezőit látta. A közfelfogás szerint a bécsi kormány alkotmányellenes törekvéseinek egyedül a vármegyék vetettek gátat, és azt tartotta, hogy „a megyei vis inertiae az az erő, mely a nemzet politikai függetlenségét Bécs centralizációjával szemben leghatározottabban garantálja”. Kossuth Lajos a liberálisok többségének közfelfogását fejezte ki, amikor a vármegyét, mint a nemzet „eredeti típusát”, a nemzeti önállóság és autonómia történeti megszemélyesítőjét dicsőítette, mert a „semmit rólunk nélkülünk”

83 Brigovác L. (2010) *A gömöri eset. Történeti Tanulmányok 18.* Debrecen, a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének kiadványa. 128.

84 Horváth M. (1868) *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig.* 2. jav., bőv. kiad. Pest, Ráth Mór. I. 107., 111–112.

85 Weis I. (1939) Közigazgatásunk teherpróbája. *Magyar Szemle* 36/5–8. 10.

alkotmányos elv „évszázadokon át a vármegyei municipiumokban uralkodott, nem pedig a kormányhatalomnak behódoló városokban”.⁸⁶

A vármegyék passzív ellenállási joga és ennek jövőbeli szerepe azonban rövidesen megosztotta az önkormányzatiság támogatóit, a vármegyék múltbeli alkotmányvédő szerepének tisztelőit is.

Kossuth az 1820-as évek eleji alkotmányos ostromállapotot úgy értékelte, hogy a vármegyék vis inertiae-je jelentős sikert ért el a kormány elleni harcban. Az első reformországgyűlés lezárása után már arról írt, hogy a törvényhozás a követek házának ellenzéki többsége ellenére sem tudott jelentős változásokat elérni, ezért a kormányelleni harcban továbbra is a vármegyékre kell támaszkodni. Az élesedő municipalista-centralista vitában is „teljes erővel működött azon, hogy a vármegyék e hatalmi körét ne csak megszilárdítsa, hanem lehetőleg ki is terjessze”.⁸⁷ Martonyi János szerint Kossuth elismerte, hogy az országgyűlésnek biztosítandó függetlenséggel nem fér össze a vármegyék követküldési és utasítási joga, de semmiképpen nem tartotta kiküszöbölhetőnek a vármegyéket a törvénybe ütköző kormányrendeletek végrehajtásának megtagadása tekintetében megillető passzív ellenállási jogot, a vis inertiae-t.⁸⁸

A kossuthi megyebarát nézethez legközelebb Wesselényi Miklós felfogása állt, akinek közjogi nézetei középpontjában a régi magyar joghoz történő ragaszkodás állt. Megyei indíttatású közéleti szereplőként a lokális hatalom erősítésének szükségességét és a vis inertiae megtartásának elkerülhetetlenségét vallotta. Ez volt az egyik olyan elvi kérdés, amely Széchenyi felfogásától megkülönböztette. „A mi Wesselényit hosszú időn át Széchenyitől leginkább elválasztotta, az, mint Toldy Ferencz helyesen jegyzi meg, a megyei hatalom erősítése s a vis inertiae elméleteiben rejlik.”⁸⁹

Széchenyi István vármegyei jogvédelemmel összefüggő nézetei nem minden esetben konzisztensek, javarészt az aktuális vitahelyzethez kötődtek, és néhol ellentmondásosak is voltak. A vármegyék szerepét vizsgálva általában konzervatív, állagőrző nézeteket vallott, főként azért nem támadta a megyei rendszert, mert nem kívánta bolygatni az ország közjogi

86 Szeffű Gy. (1922) *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. „Élet” irodalmi és nyomda Rt. 202.

87 Falk M. (1868) *Széchenyi István gróf és kora*. Pest, Emich Gusztáv. 124.

88 Martonyi J. (1948) Közigazgatási reformeszmék 1848-ban és ma. *Városi Szemle* 34/5–6. 300.

89 Kardos S. (1905) *Báró Wesselényi Miklós élete és munkái* 2. Budapest, Légrády testvérek 559.

berendezkedését. 1844. október 30-i naplóbejegyzésében jól tükröződik ez a kettősség: „Nálunk Magyarországon – mi tagadás benne – ha ezen vis inertiae nem segített volna néha, nem igen hiszem, hogy még Magyarországon most léteznék; de mind a mellett – én ezt oly lényegesnek nem tartom a status-szerkezetben, minthogy ez valami passivitást tesz fel.”⁹⁰

Széchenyit – írta Ferdinandy – ellenállhatatlan erővel ragadta előre az ósdi, fejletlen és igazságtalan állapotok közül való kiemelkedés vágya. A vis inertiae-ről olykor gúnyral beszélt, de beismerte, hogy arra szükség van. Igazolva látjuk a neves közjogász véleményét arról is, hogy Széchenyi nem volt ellensége a municipalizmusnak és a jogi garanciákat jelentő erős megyei jogoknak. „Ő csak azt kívánta, hogy legyen erős központi kormány és országgyűlés, mely az erőket, melyek municipalis alkotmányunk mellett szét vannak darabolva, egyesítse és a particularismus helyébe az egyetemes közérdek lépjen.”⁹¹

A vis inertiae régi gyakorlatának szenvedélyes bírálója Eötvös József volt, aki a *Reform* című művében úgy foglalt állást, hogy „megyéink ezen hatalma számos visszaélésre ad alkalmat”. Eötvös a passzív ellenállás jogát a felirati joggal azonosította, amely az „alkotmányunk szelleme szerint a megyéket csak törvénytelen rendeletek felfüggesztésére jogosította”. Kifogásolta, hogy ez a jogosultság gyakran a törvényes rendeletek végrehajtását is akadályoztatja, hiszen ez a jog arra ösztönözheti a megyei tisztviselőket, hogy a végrehajtást megtagadják. Végül károsnak tartja azért is, mert „a megyei tisztviselők ennek révén nem tartoznak felelősséggel a végrehajtási kötelezettségeik elmulasztásáért”.⁹²

A tapasztalás – érvelt tovább – ezenfölül még azt mutatta, hogy az egyes megyék felírási jogukkal néha visszaélnek, „számos eset van, hol azzal élni kötelességükhöz tartoznék, de ezt elmulasztják”. Eötvös sajátosan értelmezte a vármegyék 1823-as ellenállását is. Szerinte „soha világosabb törvénytörés kormány által nem követtetett el, s hány volt törvényhatóságaink közül, mely kötelessége szerint, e sértés ellenében semlegességi jogával élt? A megyéknek alig így ötöde; s mégis nem a 23-iki eset-e az,

90 Török J. (1864) (szerk.): *Gróf Széchenyi István politikai iskolája, saját műveiből összeállítva 2. Adó. Országgyűlési némely nevezetes indítványok és beszédek a főrendek táblájánál*. Pest, Heckenast Gusztáv. 446.

91 Ferdinandy G. (1919) *Gróf Széchenyi István mint közjogász. Budapesti Szemle* 180. 145. Friedrich I. (1914) *Gróf Széchenyi István élete 1–2. Első kötet*. Budapest, Szent István Társulat. 410–411.

92 Eötvös J. (1902) *Reform. Eötvös József összes munkái 11*. Budapest, Révai. 159.

mely a megyei szerkezet hasznának bebizonyítására legtöbbször említetik?”⁹³ Láttuk, hogy a korabeli valóság ennél árnyaltabb volt.

Eötvös korszakos művében később is elvi szempontból támadta az államot alkotó testületek központi rendelkezéseket felülbíráló jogosítványait. „Az oly viszonyok pedig, mik szerint az államhatalom kihágásait azzal akarják akadályozni, hogy az egyes községeknek jogot adnak, miszerint a kormány törvénytelen befolyása ellen – mint a középkorban volt – abban keressenek védelmet, hogy parancsait ne hajtsák végre, – e viszonyok, mondom, nem férnek egybe az újabbkori államok állásával és föladatával. Az úgynevezett »vis inertiae« a helyhatósági önállóság legjobb biztosítéka lehet ugyan: de csupán az állam ereje rovására; s oly időszakban, midőn annyi követelést tesznek szükségkép az állam irányában s az állam önállósága, a közszabadság ezen föltétele, oly nagy erőt igényel, józanul nem kereshetjük az államhatalom erőtlenítésében a szabadság biztosítását.”⁹⁴

A reformkori közjogi vitákban szintén fontos szerepet vállaló Szalay László közvetítő álláspontot foglalt el azok között, akik kritika nélkül ragaszkodtak a régi állami intézményekhez „melyek mellett se jó közigazgatás, se a szabadság kiterjesztése nem volt képzelhető”, és azok között, akik a rend biztosítása végett, újabb alkotmányos biztosíték nyújtása nélkül követeltek nagyobb befolyást a felügyelő hatalom részére. Utalt a vis inertiae sajátos ellentmondására is, miszerint a régebbi időkben ez képezte „a magyar alkotmányos állás egyedüli biztosítékát”, de mellette a pontos végrehajtás lehetetlen volt.⁹⁵ Az új államban erős, központosított ellenzékre és olyan bölcs kormányra van szükség, amely nem igényli és provokálja a törvényes rendelkezések végrehajtásának megtagadását.⁹⁶

Az 1848. évi XVI. tc. és törvényhatóságok dualizmuskori rendszerének kialakításában Deák Ferencnek volt meghatározó szerepe. Deák a konzervatív gondolkodás és a racionális cselekvés mintaképe volt, a szilárd, szabatos viszonyoknak, az állami jogrendnek volt embere, akinek Beöthy Ákos szerint igazi ereje a defenzívában, a régi táblabírói vis inertiae-ben

93 Eötvös uo. 161.

94 Eötvös J. (1902b) *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra III. Eötvös József összes munkái 15. Ötödik könyv.* Budapest, Révai. 69–70.

95 Csengery A. (1870) *Történeti tanulmányok és jellemrajzok.* Második kötet. Pest, Ráth Mór. 356.

96 Szalay L. (1847) *Publicistai dolgozatok 1–2.* Pest, Heckenast Gusztáv 2. kötet. Pesti Hírlap-cikkelyek 1844–1847. 60. (1845. július 13-i cikk). Gábori Kovács J. (2012) A centralisták szerepe az ellenzék egységesítésében. *Századok* 146. 590.

állott.⁹⁷ Deák Ferenc „a tenger nyugalmában is megnyilvánuló erőt, a nemzet vis inertiae-t tudta bölcsességével nemzetmentő faktorrá, történelmi erővé tenni”.⁹⁸

Az 1848-as államszervezeti reform egyik fontos feladata a független felelős kormány és a törvényhatóságok, különösen a vármegyék hatáskörének koordinálása volt. Ennek során dönteni kellett a félretételi jog kérdéséről is. Horváth Mihály a megyék rendi kori szerepét és átalakításuk szükségességét az alábbiak szerint foglalta össze: „A vis inertiae passiv erélyének oly csatányos alkalmazásával az aristocraticus megye szereplése be is lőn fejezve a nemzet életében. Mert ha tudott is megóvni, nem tudott fejleszteni; ha képes volt is megmenteni az alkotmányosságot a kény uralom terjeszkedéseitől, nem volt képes alkotni s haladni az új kor értelmi s anyagi fejlettségének igényei szerint. A kiváltság-talaja, melyen történelmi jogaival állott, sokkal szűkebb volt, mintsem hogy arról képes volt volna fölemelni s minden részleteiben berendezni a nemzeti jólét és szabadság épületét. A nemesi megye, büszke arra, hogy az alkotmányosságot megmentette, szűkkeblű lett, s a kiváltságokba, szabadalmakba burkolózva, gátolni kezdé a jólét és szabadság haladását.”⁹⁹

Összegzés, kitekintés

A vármegyék passzív ellenállási joga eredetileg az 1222. évi I. világi Aranybullában kimondott aktív ellenállási jogból eredt, amelyet először az 1687. évi IV. tc., majd (különös módon) az 1867. évi XII. tc. második alkalommal is eltörölt. Történetileg igazolható tény azonban, hogy az ellenállás jogának tudata abban a formában, hogy a törvénytelen rendeleteknek a nemzet nem tartozik engedelmességgel, megmaradt a hazai közfelfogásban.

Ez a jogosultság nem csupán a közjogi szokásjogunk része volt, hiszen több korabeli törvény is rendelkezett róla. Az előző fejezetekből kitéjük az is, hogy nem pusztán elvi kíváncsi, hanem a vármegyék által gyakran

97 Beöthy Á. (1904) *A magyar államiság fejlődése, küzdelmei 2. rész.* Budapest, Atheneum 355.

98 Túri B. (1925) Széchenyi közéleti fellépte előtt. *A Szent István Akadémia Értesítője*, 10/2. 58.; Beksics G. (1903) *Közjogunk és nemzeti törekvésünk.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., 19.

99 Horváth M. (1868) *A vármegyék szereplése nemzetünk életében. A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei 11. kötet (1864-1869) IX.* A M. Tudom. Akadémia 1868. márcz. 21. tartott ünnepélyes Köz-Ülésének hiv. tárgyai 39.

alkalmazott, a gyakorlatban is érvényesülő jog volt. A kialakult szokásrend szerint, ha a vármegye közgyűlése valamely rendeletet törvénytelennek ítélt, megfogalmazta kifogásait, és felirattal hozta azokat a norma kiadójának tudomására. Ha a tiltakozás eredménytelen volt, a vármegyei közgyűlés a rendeletet nem hajtotta végre, hanem „tisztelettel” félretette. A Mohács utáni súlyos közjogi konfliktusokkal terhelt időszakban a vármegyék a passzivitással gyakran cél is értek, hiszen a Magyar Királyságban a központi hatalomnak nem voltak vertikálisan kiépített, központból vezényelt területi és helyi végrehajtó szervei. A birodalmi és az országos kormányzások ilyen esetben vagy csendben eltekintettek a rendelkezés végrehajtásától, vagy konfliktust vállalva kormánybiztosi kinevezéshez, esetleg fegyveres erőszakhoz folyamodtak.

A magyar vármegyék passzív ellenállási joga eszerint jelentős részben a történetileg kialakult decentralizált igazgatási rendszer következménye volt. Összefüggött azzal is, hogy a központi hatalom a korabeli viszonyok között nem minden esetben volt képes akarát érvényesíteni, egy-egy rendelkezés érdekében közjogi küzdelmet folytatni a távoli törvényhatóságokkal. A vármegyék állandósult rendeletvizsgálati joga és ellenállási gyakorlata számos esetben kellő visszatartó erőt jelentett a túlzott kormányzati törekvésekkel szemben, hiszen a központi hatalmat meg gondolásra, mérsékletre intette, s így végeredményben gyakran hatásos hatalommérséklő tényező volt. A vármegyék a rendi korszak végéig ezért is törekedtek a kormányrendeletek törvényességének vizsgálatára és az ehhez fűződő jogaik védelmére. Ezért is ragaszkodtak ahhoz az elvhez, hogy a központi kormányzások rendelkezései csak a vármegyei közgyűléshez szólhattak, és csak e testületek jóváhagyása után volt lehetőség a norma végrehajtására. A tárgyunk szempontjából fontos körülmény volt, hogy a magyar vármegye tisztviselőivel csak a saját hatósága rendelkezhetett, így a rendeletek végrehajtására is csak a vármegye testülete és tisztviselői adhattak utasítást.

Utalni kell arra is, hogy ez az évszázadok alatt kialakult területi kormányzati konstrukció egyben fontos biztosítékot is jelentett, mert a központi hatalom a vármegye közösségét megtestesítő közgyűléssel és nem az egyes tisztviselőkkel állt szemben. Hosszú ideig lokális volt a vármegyei tisztviselők érdekkötődése is, hiszen egzisztenciájuk döntő mértékben a vármegyétől függött, miközben nemesi csoporttudatuk kollektív szolidaritást teremtett a központi hatalommal szemben. Egyébként is a vármegye közel volt, fegyelmező és előnyt nyújtó hatalma gyorsan érvényesülhetett,

míg a távoli központi hatalomnak nem volt jogi alapokon álló befolyása a vármegye tisztviselő felett. Az 1848-as közjogi átalakulásig számos egyéb körülmény (pl. a földrajzi távolság, az utak állapota) is közrehatott abban, hogy a központi hatalom kormány szervei és a vármegyék konfliktusában az utóbbiak akarata érvényesült.

A törvényes forradalom időszakában tanulságos elvi vita zajlott a vármegyék passzív ellenállásának kérdéséről. A Kossuth Lajos vezette municipalista tábor 1848-ban is komoly szerepet szánt a vis inertiae jogának, az elmúlt időszakban sikeresnek ítélt alkotmánybiztosítéki jelentőségének. A centralista irányultságú politikai csoport viszont úgy vélte, hogy a felelős miniszteri rendszer nem teszi lehetővé a jogszerű helyhatósági ellenállást, hiszen a rendeletek végrehajtásáért a miniszter felelős, azok törvényességét végső soron a törvényhozásnak kell garantálnia. Ennek ellenére az áprilisi törvények kifejezetten nem törölték el a vármegyék passzív ellenállási jogát, az 1848. évi XVI. tc.-ben rögzített átmeneti szabályozás a vármegyéket továbbra is az alkotmányvédbástyáinak nevezte. A kortársak egy része a parlamentáris kormányzat bevezetése után a municipalista Kossuthtól eltérően másképpen értelmezte a megyék jogvédő szerepét. „A felelős ministerium és évi országgyűlés mellett a hatóságok renitentiájának minden indoka elenyészik, minélfogva a vis inertiae gyakorlata, a felirati jog csak mint védbástya maradna fenn rendkívüli idők s kivételes esetek számára.”¹⁰⁰ Erről írt Horváth Mihály is, aki szerint 1848 után a vármegye fő hivatása már nem az országos jogvédelem, „nem a vis inertiae, nem az ellenállás, hanem a fejlesztés, alkotás, haladás minden irányban, a jólét, boldogság, életszépítés bálványozása lehet”.¹⁰¹

A vármegyék alkotmányvédő tevékenységét értékelve meg kell említenünk, hogy a jogszerű hatáskörén túlterjeszkedő kormányzat nem csupán aktív formában, cselekvéssel, törvénysértő rendelet kiadásával sérthette a jog- és szokásrendet, hanem mulasztással is. Az 1848-ban alkotmányunk részévé vált miniszteri felelősségi rendszerben már lehetőség volt a mulasztást elkövető állami főtisztviselő felelősségre vonására. A passzív

100 Müller Gy. (1861) *Megyei alkotmányos mozgalmak 1860. október 20-tól, 1861. április 2-ig, mint a Nemzetgyűlés megnyitása napjáig*. Pest, Müller Gyula sajátja, 120.

101 Horváth M. (1868) A vármegyék szereplése nemzetünk életében. *Jogtudományi Közlöny*, 3/15. 118.

ellenállásra feljogosított vármegyék a mulasztást elkövető kormánnyal szemben viszont tehetetlenek voltak.¹⁰²

A neoabszolútizmus alatt a passzív ellenállás korszakjelző kategória lett. Pap József szerint a passzivitás mozgalmának sarkalatos eleme volt a hivatali szolgálat megtagadása, a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban vállalt munka elutasítása.¹⁰³ Eötvös József 1859 elején publikált, *Ausztria hatalmának és egységének biztosítékai* („Garantien”) című röpiratában arról írt, hogy a centralizáció rendszerét csak a legszükségesebbre kell korlátozni. A reformkori álláspontját némiképp módosítva megállapította, hogy a kormányzati költségeket az csökkenti leginkább, ha a kormányzásról való gondoskodást átadják azoknak, akiket ez a legközelebbről érint. A kormánynak „nem az aktív ellenállás jelent nehézséget, hanem a passzivitás, az állampolgárok vis inertiae-je”.¹⁰⁴

A kiegyezés után ismét napirendre kerül a központi kormányzat és a törvényhatóságok viszonyának szabályozása. Szekfű Gyula szerint a magyar nemzet érdekeit jól szolgálta volna a közigazgatás államosítása, viszont „közjogi szempontból annál veszedelmesebbnek látszott lemondani a büszke vis inertiae, a vármegyei ellenállás e még oly gyarló maradványáról is”. A nemzet ragaszkodott „e szívéhez nőtt intézményhez, s még a magyarosítás érdekében sem mondott le róla”.¹⁰⁵

A köztörvényhatóságok rendezéséről szóló 1870. évi XLII. tc. a 15. és 16. §-ai elvileg fenntartották a törvényhatóságoknak azt a jogát, hogy a kormány rendeleteinek törvényessége és célszerűsége felett őrkdjenek, de ez a kontroll felirati, figyelmeztetési joggá zsugorodott.¹⁰⁶ A törvény 2. és 5. szakasza azt rögzítette, hogy a törvényhatóság a kormánnyal közvetlenül érintkezik, a 15. § pedig arról rendelkezett, hogy a törvényeket és a kormánynak a törvényhatósághoz intézett rendeleteit a törvényhatóság saját közegei által hajtja végre. Ezek a rendelkezések tehát elvileg továbbra is fenntartották és biztosították azt a garanciát, hogy a kormány

102 Erekly I. (1939) Az önkormányzat modern rendszerének kialakulása Magyarországon. *Városi Szemle* 25. I. 384.

103 Pap J. (1998) A Heves és Külső-Szolnok vármegyei politikai elit és a „passzív ellenállás”. (Heves és Külső-Szolnok vármegyei politikai elitjének a története, 1844–1853) *Aetas*, 13. évf./2-3. szám 160. Vö: Deák A. (2004) Deák Ferenc és a passzív ellenállás. In: Béres, K. (szerk.): *A szabadságharc leverésétől a kiegyezésig. Deák Ferenc Emlékezete. A Göcseji Múzeum konferenciái a Deák-évben*. Zalaegerszeg, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 33–46.

104 Fenyő I. (2007) Eötvös és Tocqueville. *Aetas*, 22/1. 134.

105 Szekfű, 1922, 420–421.

106 Zayzon S. (1917) A centralisták és a megye reformja. *Budapesti Szemle* 171/487. 117.

– a törvényben megállapított, tehát az általános elvet megerősítő kivételektől eltekintve – nem rendelkezhet közvetlenül a vármegyei tisztviselőkkel, hanem csakis a törvényhatóság (közgyűlés) útján, s hogy más, mint a törvényhatóság közege, nem hajthat végre törvényt és rendeletet.

A törvény 16. §-a pedig kifejezetten biztosította a törvényhatóságnak azt a jogot, hogy a kormányrendeletek törvényessége felett őrködjön, kimondván, hogy felírhat egyes kormányrendelet ellen a végrehajtás előtt, ha azt törvénybe ütközőnek vagy a helyi viszonyok közt célszerűtlennek tartja. Ezek a törvényhatósági jogosultságok azonban részint ugyanezen, részint későbbi törvények rendelkezései által, részint a gyakorlat révén komoly sérelmet szenvedtek.

Még nagyobb rést ütött a törvényhatóságoknak a kormány rendeleteinek törvényességét ellenőrző jogosultságán az 1870. évi XLII. tc. 16. szakaszának azon rendelkezése, amely szerint ha a kormány a felirat ellenére is fenntartotta rendelkezését, a rendelet azonnal és feltétlenül végrehajtható. Ráadásul az állam veszélyeztetett érdekei miatt halaszthatatlan rendőri intézkedést tartalmazó kormányrendelet csak a végrehajtás után képezhetette közgyűlési vita és határozathozatal tárgyát. Kmety Károly joggal kifogásolta, hogy ez a felirati jog már nem jelentett érdemi alkotmányos garanciát, hiszen a kormány a rendeletét bármikor „halaszthatatlannak” nyilváníthatta.¹⁰⁷

A dualizmus korszakának második törvényhatósági törvénye további szigorítást tartalmazott. Az 1886. évi XXI. tc. 19. §-a – elhagyva a rendőri jelzőt – az azonnali végrehajtás kötelezettségét kiterjesztette az állam veszélyeztetett érdekei miatt halaszthatatlan intézkedést tartalmazó minden kormányrendeletre.

Volt azonban két olyan terület, ahol az állam hatalmát erősíteni kívánó dualista törvényhozás magára vállalta a törvényhatóságok kontrollját, és legalább részben megőrizte az 1848 előtti magyar közjogi hagyományt. Az 1886. évi XXI. tc. 20. §-a kimondta, hogy az országgyűlés által meg nem szavazott újoncok tényleges kiállítására és a meg nem szavazott adók beszédésére vonatkozó rendeletekre nem vonatkozik a végrehajtási kötelezettség. Az ilyen alkotmányellenes rendelkezésekkel szemben tehát alkalmazható volt a törvényhatóságok alkotmányvédő régi fegyvere, a passzív ellenállás. E rendeletek ellen – ahogyan Molnár Kálmán

107 Kmety K. (1897) *A magyar közigazgatási jog kézikönyve*. Budapest, Politzer-féle könyvkiadó-vállalat kiadása 89.

közjogász 1928-ban írta – a törvényhatóságnak nem kell fellebbeznie, nem kell felirattal fordulnia a kormányhoz, nem kell panaszt tennie a közigazgatási bírósághoz, ezek az alkotmánysértés ténye miatt végrehajtás nélkül irattárba helyezhetők. A vármegyéknek és a törvényhatósági jogú városoknak még az a jogosultságuk is megvolt, hogy feliratban kérjék a képviselőházat a jogsértő kormányvád alá helyezésére. A végrehajtás mellőzése ilyen rendeletekkel szemben a törvényhatóságoknak nemcsak joga, hanem alkotmányos kötelezettsége is volt. Egy régi, de hatályosnak tekintett törvény (1504. évi I. tc.) szerint az önként kínált adót sem lehetett beszedni, és az önként jelentkező újoncokat sem volt szabad besorozni. Az adószedés és újoncozás előmunkálatait azonban már a törvényi megajánlás előtt teljesíteniük kellett azért, hogy törvényi megajánlás után az adók behajtására és az újoncok kiállítására megfelelő időben sor kerülhessen.¹⁰⁸

A közigazgatási rendszer történetileg kialakult és a törvényhatóságok autonómiáját egykor lehetővé tevő szervezeti dualizmus 1870-től annyiban változatlan maradt, hogy az önkormányzati tisztviselők csak a törvényhatóság közönségét képviselő törvényhatósági bizottságtól és a törvényhatóság első tisztviselőjétől függtek, és a kormánnyal szemben fennálló engedelmségi kötelezettségük mérsékeltebb volt, mint a királyi tisztviselőké. Ezt az elvet a főispán kivételes hatalma (1886. évi XXI. tc. 61. és 65. §-ai) révén később korlátozták, de az adó- és újoncügyekben biztosított vis inertiae esetére ez a kivételes hatalom nem vonatkozott.¹⁰⁹

A vármegyék ellenállási jogának gyakorlati érvényesítésére utolsó alkalommal az 1905-1906-os alkotmányos konfliktus idején került sor. Péter László írta, hogy válságok idején a magyar alkotmány hatékony garanciái nem azok az intézmények voltak, amelyeket az 1848-as forradalom hozott létre, bár az fontos reformokat létesített. Az 1905-ös válság idején „a királyi komisszáriust találjuk az egyik oldalon és a megyei ellenállást, a vis inertiae-t, valamint a diéta remonstrációit a másik oldalon”.¹¹⁰

Az utolsó alkotmányvédő kísérlet ugyan elbukott, de jelentős szerepe volt abban, hogy a hatalom országos képviselői az 1907. évi LX. tc. megalkotásával a közigazgatási bíróság védelme alá helyezték a vármegyéknek

108 Molnár K. (1928) *Magyar közjog 2. Tudományos gyűjtemény 21.* Pécs – Budapest, A Danubia kiadása, 207.

109 Ferdinándy G. (1907) *A rendi elemek a magyar alkotmányban. Értekezések a társadalmi tudományok köréből XIII/9.* Budapest, kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 81.

110 Péter L. (1992) „Én magát az államot tartottam mindig a főszereplőnek”. Beszélgetés Péter László történésszel. *Aetas*, 7/4., 122.

a kormányrendeletek törvényessége feletti ellenőrzésre vonatkozó sarkalatos jogát.¹¹¹

Irodalom

- Andrássy Gy. (1901) *A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai 1.* Budapest, Franklin-Társulat.
- Ágoston P. (1908) Az Aranybulla. *A Jog*, 27./23.
- Ballagi G. (1897) A magyar nemzet története 9. A nemzeti államalkotás kora 1815-1847. In: Szilágyi S. (szerk.): *A magyar nemzet története.* Budapest, Atheneum.
- Balogh E. (1999) Az Aranybulla helye a Magyar Alkotmánytörténetben. In: Besenyei L., Érszegi, G., Pedrazza Gorlero, M. (szerk./cur./eds.): *De Bulla Aurea Andreae II regis Hungariae MCCXXII.* Verona, Valdonega.
- Baranyai B. (1933) Hogyan történt az 1687/88. évi 1-4. törvénycikk szerinti törvényszöveg becikkelyezése. In: Angyal D. (szerk.): *A gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történelemkutató Intézet Évkönyve,* Budapest.
- Báró Kaas A. (1934) Az ezeréves magyar tragédia. *Budapesti Szemle* 235/683.
- Barta M. J. (2016) Csáky István (1635-1699) és a Politica philosophiai okoskodás. *Századok* CL/4.
- Beksics G. (1903) *Közjogunk és nemzeti törekvésünk.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T.
- Benda K. (1971) A kálvini tanok hatása a magyar rendi ellenállás ideológiájára. *Helikon* 17/3-4.
- Benkó A. (1913) *A M. kir. Közigazgatási Bíróság hatáskörének kiterjesztéséről (1907. évi LX. t.-cz.).* Budapest, Magyar Jogászegylet Könyvkiadó Vállalata 6/2.
- Beöthy Á. (1904) *A magyar államiság fejlődése, küzdelmei 2. rész.* Budapest, Atheneum.
- Bónis Gy. (1947) *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban.* Kolozsvár, Bolyai Tudományegyetem, Erdélyi Tudományos Intézet.
- Borovszky S. (1910) *Heves vármegye. Magyarország vármegyéi és városai.* Budapest, Országos Monográfia Társaság.
- Botka T. (1886) Jogtörténeti tanulmányok a magyar vármegyék szervezetéről. *Budapesti Szemle* 4/13.
- Brigovác L. (2010) *A gömöri eset. Történeti Tanulmányok 18.* Debrecen, a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének kiadványa.

111 Benkó A. (1913) *A M. kir. Közigazgatási Bíróság hatáskörének kiterjesztéséről (1907. évi LX. t.-cz.).* Budapest, Magyar Jogászegylet Könyvkiadó Vállalata 6/2. 24-29.

- Concha Gy. (1935) *Hatvan év tudományos mozgalmi között. Concha Győző összegyűjtött értekezései és bírálatai 2. kötet.* Az MTA Jogtudományi Bizottság kiadványai 5. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Csekey I. (1917) *A magyar trónöröklési jog.* Budapest, Atheneum.
- Csengery A. (1870) *Történeti tanulmányok és jellemrajzok.* Második kötet. Pest, Ráth Mór.
- Deák Á. (2004) Deák Ferenc és a passzív ellenállás. In: Béres, K. (szerk.): *A szabadságharc leverésétől a kiegyezésig. Deák Ferenc Emlékezete. A Göcseji Múzeum konferenciái a Deák-évben.* Zalaegerszeg, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága.
- Degré A. (1980) Az ellenállási jog története Magyarországon. *Jogtudományi Közöny, XXXV/6.*
- Dominkovits P. (2005) A rendi jogok védelmezője – a központi utasítások végrehajtója: a 17. századi magyar vármegye. *Századok* 139.
- Eckhart F. (1924) *Bevezetés a magyar történelembe. Tudományos gyűjtemény 6.* Pécs – Budapest, A Danubia kiadása.
- Eckhart F. (1933) Bocskai és híveinek közjogi felfogása. In: Domanovszky S. (szerk.): *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére – 1933. október 7.* Budapest. Sárkány nyomda Részvénytársaság.
- Eötvös J. (1902b) *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra III. Eötvös József összes munkái 15. Ötödik könyv.* Budapest, Révai.
- Eötvös J. (1902) *Reform. Eötvös József összes munkái 11.* Budapest, Révai.
- Erekly I. (1908) *A magyar helyhatósági önkormányzat. I. köt. Vármegyék és községek.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata.
- Erekly I. (1917) *Jogtörténelmi és közigazgatási jogi tanulmányok. I. köt.* Eperjes, Sziklai Henrik.
- Erekly I. (1931) *Közigazgatási reform és a nagyvárosok önkormányzata 1. kötet.* Budapesti Statisztikai Közlemények, Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala 67/4.
- Erekly I. (1939) Az önkormányzat modern rendszerének kialakulása Magyarországon. *Városi Szemle* 25. I.
- Érszegi G. (2001) „Hét példányban megírtak.” Az Aranybulla szövegének hagyományozása. In: Csuró Horváth J., Kovács E. (szerk.): *„Múltunk építőkövei...” Tanulmánykötet.* Székesfehérvár, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára.
- Érszegi G. (1999) Az Aranybulla szövegének létrejötte, hagyományozása és értelmezése. In: Besenyi L., Érszegi, G., Pedrazza Gorlero, M. (szerk./cur./eds.): *De Bulla Aurea Andreae II regis Hungariae MCCXXII.* Verona, Valdonega.
- Fabók Z. (2000) A Bocskai-mozgalom: vallásháború, szabadságharc vagy rendi felkelés? *Valóság, 43/7. szám.*
- Falk M. (1868) *Széchenyi István gróf és kora.* Pest, Emich Gusztáv.
- Fenyő I. (2007) Eötvös és Tocqueville. *Aetas, 22/1.*
- Ferdinandy G. (1899) *Az Arany bulla. Közjogi tanulmány.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Ferdinandy G. (1902) *Magyarország közjoga.* Budapest, Politzer Zsigmond és fia.

- Ferdinandy G. (1907) *A rendi elemek a magyar alkotmányban. Értekezések a társadalmi tudományok köréből XIII/9.* Budapest, kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.
- Ferdinandy G. (1919) Gróf Széchenyi István mint közjogász. *Budapesti Szemle* 180. 145.
- Friedreich I. (1914) *Gróf Széchenyi István élete 1-2.* Első kötet. Budapest, Szent István Társulat.
- Fraknói V. (1922) *A Habsburg-ház trónöröklési jogának megállapítása az 1687/8-ik évi országgyűlésen.* Budapest, Atheneum Irodalmi és Nyomdai Rt.
- Gábori Kovács J. (2012) A centralisták szerepe az ellenzék egységesítésében. *Századok* 146.
- Gerics J. (1980) Az Aranybulla ellenállási záradékának értelmezéséhez. In: Bertényi I. (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára.* Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Günther F. (1927) Az autonómia eredete és kifejlődése. *Városi Szemle* 13/1.
- Hajnóczy J. (1958) *Közjogi-politikai munkái.* Sajtó alá rendezte Csizmadia A. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Herczegh M. (1902) *Magyar jogtörténet. Kapcsolatosan az európai jogtörténettel.* Budapest, Politzer Zsigmond és Fia.
- Hermann R. (1987) Görgei váci manifesztumának historiográfiája. *Századok* 121.
- Hóman B., Szekfű Gy. (1936) *Magyar történet.* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, II-III.
- Homoki-Nagy M. (1999) Magánjogi intézmények az Aranybullában. In: Besenyi L., Érszegi, G., Pedrazza Gorlero, M. (szerk./cur./eds.): *De Bulla Aurea Andreae II regis Hungariae MCCXXII.* Verona, Valdonega.
- Horváth J. (1905) Az alkotmány biztosítékairól általánosságban. *Ügyvédek Lapja*, 22./31.
- Horváth M. (1868) *A vármegyék szereplése nemzetünk életében. A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei 11. kötet (1864-1869) IX.* A M. Tudom. Akadémia 1868. márcz. 21. tartott ünnepélyes Köz-Ülésének hiv. tárgyai.
- Horváth M. (1868) *A vármegyék szereplése nemzetünk életében. Jogtudományi Közlöny*, 3/15.
- Horváth M. (1868) *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig.* 2. jav. bőv. kiad. Pest, Ráth Mór. I.
- Illés J. (1910) *Bevezetés a magyar jog történetébe. A források története.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata.
- Kardos S. (1905) *Báró Wesselényi Miklós élete és munkái 2.* Budapest, Légrády testvérek.
- Katona S. (1805) *Historia critica regum Hungariae.* Buda, Weingand Et Koepf 36. köt.
- Kemény Gy. (1913) Szabolcs vármegye közgazdasági leírása. *Közgazdasági Szemle* 1913/50.
- Kiss A (2015) (szerk.): *Pest-Pilis-Solt vármegye országgyűlési követutasításai a 18. században. Pest Megyei Levéltári Füzetek 38.* Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára, II.
- Kmetz K. (1897) *A magyar közigazgatási jog kézikönyve.* Budapest, Politzer-féle könyvkiadó-vállalat kiadása.

- Kossuth L. (1949) *Országgyűlési tudósítások 1833. augusztus–1834. március. Kossuth Lajos összes munkái 2.* Budapest, Egyetemi Nyomda.
- Kováts F., Fábíán S. (1939) *Megyei hadtörténelem.* In: Fábíán S. (szerk.): *Magyar városok és vármegyék monográfiája 28. Szatmár, Ugocsa és Bereg K. E. E. vármegyék 1924–1938.* Budapest, Sárík ny.
- Kumorovitz L. B. (1968) Fejér György „felfedezi” az Aranybulla eredeti példányát. *Magyar Könyvszemle*, 84. /1–4. szám.
- Ladányi G. (1872) *A modern alkotmányos monarchiai intézmények a középkori államokban. Székfoglaló értekezés, olvastatott a M. T. Akadémia 1872. november 11-ki ülésén.* (Értekezések a társadalmi tudományok köréből II. köt. 6. sz.) Pest, Eggenberger.
- Lónyay M. (1875) *Gróf Széchenyi István és hátrahagyott iratai.* Budapest, Ráth Mór bizományában.
- Lukács Gy. (1929) (szerk.): *A magyar művelődés története. A magyar munka eredményei az emberi művelődés terén 2.* Budapest, Pantheon.
- Makkai L. (1984) *A Habsburgok és a magyar rendiség a Bocskai-felkelés előestéjén. Történelmi Szemle*, 17/1–2.
- Marczali H. (1907) *Az 1790–91. évi országgyűlés.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Kiadása.
- Márkus D. (1890) *Magyar Jogi Lexikon öt kötetben. III. kötet. Diaeta-Halászati jog.* Budapest.
- Martonyi J. (1948) *Közigazgatási reformeszmék 1848-ban és ma. Városi Szemle* 34/5–6.
- Mezey B. (2009) „Öszve-szövetkeztetett Szövetségünknek kötele.” *A jogalkotás alkotmányos keretei a Rákóczi-szabadságharcban.* Budapest, Gondolat Kiadó.
- Molnár A. (2003) *Zala vármegye rendi ellenállása az 1820-as években.* In: Mayer L., Tilcsik Gy. (szerk.): *Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára.* Szombathely, Vas Megyei Levéltár.
- Molnár K. (1928) *Magyar közjog 2. Tudományos gyűjtemény 21.* Pécs – Budapest, Danubia.
- Müller Gy. (1861) *Megyei alkotmányos mozgalmak 1860. október 20-tól, 1861. ápril 2-ig, mint a Nemzetgyűlés megnyitása napjáig.* Pest, Müller Gyula sajátja.
- Nagy E. (1887) *Magyarország közigazgatási (Államjog).* Budapest, Eggenberger.
- Pap J. (1998) *A Heves és Külső-Szolnok vármegyei politikai elit és a „passzív ellenállás”. (Heves és Külső-Szolnok vármegyei politikai elitjének a története, 1844–1853).* *Aetas*, 13. évf./2–3.
- Péter K. (1984) *Az alattvalók ellenállási joga a reformáció után.* In: Fabiny, T. (szerk.): *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből. Luther Márton születésének 500. évfordulójára.* Budapest, Magyarországi Evangélikus Egyház.
- Péter L. (1992) „Én magát az államot tartottam mindig a főszereplőnek”. *Beszélgetés Péter László történésszel.* *Aetas*, 7/4.
- Petrovics I. (1994) *Aranybulla.* In: Kristó Gy., Engel P., Makk F. (szerk.): *Korai Magyar Történelmi Lexikon (9–14. század).* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Poór J. (2010) *Berzeviczy Gergely Panorama von Ungarnja. Levéltári Közlemények* 81.

- Révész I. (1934) Szempontok a magyar kálvinizmus eredetéhez. *Századok*, LXVIII.
- Soós I. (2007) A Habsburg-kormányzat és a magyar rendek 1812 és 1825 között. *Történelmi Szemle* 49/ 1.
- Suhayda J. (1861) *Magyarország közigazgatása, tekintettel annak történeti kifejlődésére és az 1848-i törvényekre*. Pest, Emich G.
- Szabad Gy. (2001) *Az antiabszolútizmus hagyományai a kiváltságörzés és a jogkiterjesztés keresztjében*. Akadémiai műhely Közgyűlési előadások 1999, I. köt. Budapest Magyar Tudományos Akadémia.
- Szalay L. (1847) *Publicistai dolgozatok 1-2*. Pest, Heckenast Gusztáv 2. kötet. Pesti Hírlap-czikkelyek 1844-1847. (1845. július 13-i cikk).
- Szekfű Gy. (1922) *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. „Élet” irodalmi és nyomda Rt.
- Tagányi K., Réthy L., Pokoly J. (1901) *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. Deés, kiadja Solnok-Doboka Vármegye közönsége, nyomtatott Demeter és Kiss Könyvnyomdájában. 1. kötet.
- Timon Á. (1903) *Magyar alkotmány- és jogtörténet tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata.
- Törő L. D. (2016) „Több szellemtörténetet a jogtörténetbe!” Eckhart Ferenc törekvései a jog- és alkotmánytörténet modernizálására (1931-1941). *Századok* CL/6.
- Török J. (1864) (szerk.): *Gróf Széchenyi István politikai iskolája, saját műveiből összeállítva 2. Adó. Országgyűlési némely nevezetesb indítványok és beszédek a főrendek táblájánál*. Pest, Heckenast Gusztáv.
- Túri B. (1925) Széchenyi közéleti fellépte előtt. *A Szent István Akadémia Értesítője*, 10/2.
- Varga E. (1954) A Rákóczi szabadságharc történeti forrásai a bírósági levéltárak anyagában. *Levéltári Közlemények*, 25.
- Varga G. (1970) (szerk.): *Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabb kori adattára*. Miskolc, Borsoda Abaúj Zemplén Megye Tanácsa Végrehajtó Bizottsága.
- Varga J. (1980) *Deák Ferenc és az első magyar polgári büntetőrendszer tervezete*. Zalai Gyűjtemény, 15. sz. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár.
- Weis I. (1939) Közigazgatásunk teherpróbája. *Magyar Szemle* 36/5-8.
- Zayzon S. (1917) A centralisták és a megye reformja. *Budapesti Szemle* 171/487.
- Zsoldos A. (2022) *A 800 éves Aranybulla*. Budapest, Országház Könyvkiadó.
- Zsoldos A. (2011) II. András Aranybullája. *Történelmi Szemle* 53/1.

Az erdélyi szászok arany szabadságlevele (1224) és annak hatása a közösség hetedfél százados történetére

P. SZABÓ BÉLA

Köztudott, hogy a jelentős társadalmi mozgások eredményeként megfogalmazott Aranybulla 19. szakaszában II. András király – követve Árpád-házi elődeinek a királyság területére beköltöző idegenekkel szembeni hagyományos jóindulatát – megígérte, hogy az országában élő nemzetiségek (*nationes*) korábban megszerzett szabadságait megtartja, azokat nem csorbítja.¹ Bár e rendelkezésben a király nem a nemesi előjogaikat az Aranybullában biztosítani kívánó szerviensekhez hasonlítja („similiter”) a különböző származású idegeneket, hanem a várjobbágyokhoz („jobagio-nes castrorum”), egyértelmű, hogy a bullában a rendi társadalom privilegizált csoportjainak biztosított előjogok felsorolása, valamint a saját régi jogok biztosításának ígérete arra ösztönözhetette a kor legerősebb telepese közösségét, a Dél-Erdélyben néhány nemzedék óta élő németeket („Theuthonici Ultrasilvani”), hogy – kihasználva a kor kül- és belpolitikai történéseit – maguk is fellépjenek fenyegetve érzett kiváltságaik megerősítése

1 „Similiter et hospites cujuscunque nationis, secundum libertatem ab initio eis concessam teneantur.” Márkus D. (1899) (szerk.): *Magyar Törvénytár 1000-1895. 1000-1526. évi törvéncikkek – Corpus Juris Hungarici*. Millenniumi emlékkiadás 1. Budapest, Franklin, 138.; Zimmermann, H. (1966) *Hospites Theutonici. Rechtsprobleme der deutschen Südoestsiedlung. Gedenkschrift für Harold Steinacker (1875-1965)*. Buchreihe der Südoestdeutschen Historischen Kommission Band 16. München, Oldenbourg, 83.

érdekében.² Ezen fellépésnek, a király és a telepések érdekei egybecsengésének lett az eredménye az alábbiakban elemzendő, II. András által 1224-ben kibocsátott, (valószínűleg) szintén arany függőpecséttel ellátott oklevél, a közismert elnevezésével *Diploma (Privilegium) Andreanum*ként, az erdélyi szászok arany szabadságleveleként (*Goldener Freibrief*) emlegetett dokumentum.³

Az alábbiakban az *Andreanum* megszövegezése mögött meghúzódó célok feltárása, a szabadságlevél leglényegesebb rendelkezéseinek számbavevétele és – kiemelve az eltérő értelmezési tradíciókat – rövid elemzése mellett kísérletet teszünk arra is, hogy felmutassuk, mennyiben tükröződik vissza az Aranybulla szellemisége az erdélyi szászok privilégiumában. Utóbbi vonatkozásban hangsúlyoznunk kell a király mindkét oklevélben tetten érhető azon törekvését, hogy a dokumentumok célközönsége (*servientes – hospites*) számára egy – fellépésük révén – általuk is alakított, ugyanakkor mindenki számára kötelező jogrendet garantáljon minél hosszabb távra. Felvillantásra kerül majd néhány történelmi momentum is, amely aláhúzza a szászok „alkotmányává” váló *Andreanum* jelentőségét a közösség későbbi politikai és jogi küzdelmeiben.

Abból kell kiindulnunk, hogy az Erdély területére betelepült idegenek sorsának alakulása szoros kapcsolatban állt az országos fejlődéssel, és a szászok kiváltságolásának jelentőségét csak a korszak történelmi eseményeinek keretében lehet megragadni. A telepések területi egysége, bármennyire is megszületett erre a 13. század elején az igény, csak akkor teremthetett meg, midőn a területileg és „közjogilag” meghatározott

2 Deér J. (2005) *A szászok jogállása*. Deér J. *Királyság és nemzet. Tanulmányok 1930–1947*, I. kötet. *Historia incognita 1. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor*, 292.; A nemesi szabadságokért síkra szállók és az erdélyi szászok törekvése közötti kapcsolatra kifejezetten rámutat Hanzó L. (1941) *Az erdélyi szász önkormányzat kialakulása*. Szeged, *Értekezések a M. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem Magyar Történelmi Intézetéből*, 1. 19.

3 A később idézendőkön túl is – a rendkívül széles körű irodalomra utalás helyett – lásd legújabban: Makkai L., Mócsy A. (1988) (szerk.): *Erdély története. Első kötet. A kezdetektől 1060-ig*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 298.; Moldt, D. (1999) *Unus sit populus et sub uno iudice [...]*, *Bemerkungen zum „Goldenen Freibrief” der Siebenbürger Sachsen*. *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 1999/2. 197–216.; Moldt, D. (2009) *Deutsche Stadtrechte im mittelalterlichen Siebenbürgen. Korporationsrechte – Sachsenspiegelrecht – Bergrecht*. Köln-Weimar-Wien, Böhlau; Gönczi, K. (2013) *Landesausbau und Stadtentwicklung*. In: Gönczi, K., Carls, W. (2013) *Sächsisch-magdeburgisches Recht in Ungarn und Rumänien. Autonomie und Rechtstransfer im Donau- und Karpatenraum. Ius Saxonico-Magdeburgense in Oriente* 3. Berlin-Boston, De Gruyter, 53–55.

önkormányzatok (a nemesi vármegyék) létrejöttének lehetősége is megnyílt az Aranybulla rendelkezései következtében.⁴

Theutonici Ultrasilvani az Andreanum előtt

A dél-erdélyi, az ún. Altlandon megtelepedő közösségek a kezdetektől, a betelepedésük idején uralkodó II. Géza korától rendelkeztek olyan külön jogokkal, szabadságokkal (*libertas*), amelyek később az egyre inkább kiteljesedő szász önkormányzatiság tartóoszlopai lettek.⁵ Ezen *libertates*, amelyek összessége alatt mind bizonyos kiváltságos jogállást és önrendelkezést, mind a telepések személyes szabadságát is érthetjük, ekkor még nem egy zárt közösség jogai voltak.⁶

A magyar királyok telepespolitikája már az *Andreanum* előtt – a betelepülést szervező lokátorokkal kötött szerződésekből – méltányolta a jövevények népi sajátosságait, védelmet biztosított számukra, és ennek fejében megkövetelte a feltétlen királyhűséget és bizonyos közkötelezettségek teljesítését, ám ezáltal szervesen be is illesztette e közösségeket a magyar államéletbe.⁷ Fontos kiemelnünk, hogy a betelepülők számára a király nemcsak az az uralkodó volt, akinek királyi kötelességeihez tartozott a vendégek védelme, hanem az a földesúr is, akinek (királyi) földjén a jövevények letelepedtek.⁸

A megtelepülő vegyes származású germán lakosság – amelyet a későbbiekben elsősorban jogállásukat figyelembe véve szászoknak neveztek – eredetileg ugyanolyan elbánásban részesült, mint bármely más nemzetiség.

4 Hanzó, 1941, 19.

5 Egyes tudósok feltételezték, hogy született egy *Geysanum* (*Geysanische Freitum*) a 12. század ötvenes éveiben, amit az 1224-es *Andreanum* megfelelőjének és előzményének lehetne tekinteni. Sajnos nem tudjuk, hogy az állítólagos *Geysanum* valóban írásos kiváltság volt-e, vagy szóbeli egyezségek szövedéke, hiszen nevezett uralkodóra csak általános utalásokat találunk a hospites korai szabadságaival kapcsolatban. Vö. Klein, K. K. (1971) *Geysanum und Andreanum. Fragmentarische Betrachtungen zur Frühgeschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der siebenbürger Sachsen. Siebenbürgisches Archiv. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Dritte Folge* 8. Köln–Wien, Böhlau, 54–62.

6 „Szász közösségi életéről tehát – az 1224 előtti és utáni jogfejlődés kontinuitását elismerve – az *Andreanum* előtt nem lehet beszélni.” Hanzó, 1941, 19.

7 Hanzó fejtegetéseit elfogadja Klein, 1971, 59.; Vö. hasonlóan Deér, 2005, 288. és 292.

8 Zimmermann, 1966, 83.; A betelepítést a magyar királyi földekre Deér kifejezetten „közjogi jellegű aktus”-nak tekinti, amely révén a vendégek „közvetlen kapcsolatba kerülnek az államélettel.” Deér, 2005, 288.

Vagyis a különböző ispánságok területén szétesztva, azok szervezetébe, a királyi vármegyékbe betagolva élt.⁹ Ebben a korban tehát csak bizonyos községi autonómiáról beszélhetünk, ami azt jelenti, hogy eredeti származási helyük szokásait követve bírákat és papokat választhattak maguknak, és a vitáikat magukkal hozott szokásaik szerint dönthették el.¹⁰ A telepese falvak tehát különböző ispánok, illetve azok *officialis*ainak hatalma alatt éltek, egyedileg megállapított módon adóztak és katonáskodtak.¹¹ Ily módon széttagolva a szászság beolvadásra lett volna ítélve, annak ellenére, hogy egyes közösségek – egyenként – jelentős királyi privilégiumokat kaptak.

Ennek az egyes falvakat privilegizáló folyamatnak talán az egyik utolsó – de a ránk maradtak közül az egyik első – bizonyítéka a II. András által 1206-ban három erdélyi szász falunak adott privilégium, amelyben a király Boroskrakkó, Magyarigen és Romosz külön jogi állását erősítette meg, bíraskodási kiváltságokat, szőlejük és állataik után adózási mentességet adva a németeknek, akiket „*primi hospites regni*” elnevezéssel jelöl az oklevél. Ugyanakkor mentesítette őket a határőri szolgálat alól is, és biztosította „a népük rítusai szerint” való életet.¹² Az oklevél bevezetője jól tükrözi azt a lelkületet, melyet a magyar királyok a rendkívül nagy hasznot hajtó telepések iránt éreztek: „...a király feladata, hogy országa minden vendégének szabadságát, mellyel őket a természet jóságos keze megajándékozta, hiánytalanul és sértetlenül megőrizze.”¹³

9 Mályusz E. (1939) A középkori magyar nemzetiségi politika. II., befejező közlemény. *Századok* 73.évf. 386-387.; Connert, H. (1906) *Die Stuhlverfassung im Szeklerlande und auf dem Königsboden bis zum Ende des 15. Jahrhunderts: Ein Vergleich. Beilage zum Programm des ev. Gymnasiums AB und der damit verbundenen Realschule in Nagyszeben*. Hermannstadt, Buchdruckerei W. Krafft, 121-169.

10 Endes M. (1935) *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története*. Budapest, Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet, 30 és 84.; Deér összefoglalóan a „*deutsch-rechtliche Siedlung*” kifejezést alkalmazza. Deér, 2005, 288.

11 Deér ebben a korai stádiumban is bizonyos szervezeti különállást állapít meg, ami azáltal jött létre, hogy a központi hatalom bizonyos szervezetet helyezett a községi önkormányzat fölébe, és a központi és önkormányzati elemek egyensúlyáról beszél az *Andreanum* előtti idők vonatkozásában is. Deér, 2005, 289.

12 Az 1206-os oklevél latin szövegére lásd Zimmermann, F., Werner, C. (1892) (Hg.): *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, I.* Hermannstadt, №. 17., 9-10.; Német fordítására vö. Wagner, E. (1981²) *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191-1975. Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens 1*. Köln-Wien, Böhlau, 12-13.

13 „*Cum regiae serenitatis intersit, universorum regni sui hospitem libertatem, qua benigna illos naturae manus beavit, illibatam inviolatamque debere conservare...*” Vö. Zimmermann, Werner, 1892, 9.; Wagner, 1981, 12-13.; Továbbá Makkai, Mócsy, 1988, 299.

Az *Andreanum* megszületése mögött meghúzódó lehetséges okok

a. Fél emberöltővel később azonban – nem függetlenül a kor társadalmi és politikai folyamataitól – fordulat figyelhető meg II. András privilégiumadási törekvéseiben, sőt egész nemzetiségekkel kapcsolatos politikájában: a szétszórás helyébe a tömörítés igénye lépett.¹⁴ Uralkodása alatt ugyanis – éppen rendkívüli adományozásai miatt – a nagybirtokok megjelenésével, a nemesi vezetőréteg képében rövid idő alatt ellenpólusha támadt a királyi hatalomnak. A királynak, amennyiben nem akarta tétlenül szemlélni befolyása megsemmisülését, meg kellett akadályoznia, hogy alattvalói nagy tömegben magánföldesúri joghatóság alá kerüljenek.¹⁵

Ennek felismerése a királyt és utódait – a városi kiváltságok adományozásának eszköze mellett¹⁶ – arra készítette, hogy a már az ország területén élő vagy újonnan betelepülő jövevényeket – megóva őket az asszimilációtól – egységes népként kezeljék, a nagybirtokok és az országnagyok – jelen esetben az erdélyi vajda – hatalmának ellensúlyozásaképpen.¹⁷ A jogi egység megadása ugyanis megakadályozhatta földesúri hatalom alá kerülésüket, és megtarthatta őket a király hatalma alatt,¹⁸ ugyanakkor jogbiztonságot is teremtett az altlandi telepések számára azzal,¹⁹ hogy eddigi, közösségenként változó „törzsi” jogszokásaikat – hosszú távon mindenképpen – elhelyezte a területi jogok erdélyi rendszerében.

A fenti célokat valósította meg a II. András által a Szeben környéki telepéseknek („fideles hospites nostri Theuthonici Ultrasilvani”) 1224-ben adott *Diploma Andreanum*, amely a magukat talán több oldalról is

14 Mályusz, 1939, 385.; Deér, 2005, 291.

15 Mályusz, 1939, 394-396, 398.; Deér, 2005, 290-291.; Vö. Seivert, J. (1795) Von Vorrechten und Freiheiten der Sächsischen Nation in Siebenbürgen, *Siebenbürgische Quartalschrift*, 1795. 131.

16 Vö. Granasztói Gy. (1980) *A középkori magyar város*. Budapest, Gondolat, 81.

17 Csizmadia A. (1976) *A magyar közigazgatás fejlődése*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 10-11.; Mályusz 1939, 395.; Wagner 1981, 47.; Wagner, E. (1990⁶) *Geschichte der Siebenbürger Sachsen: Ein Überblick*. Thaur bei Innsbruck, Wort und Welt, 20.

18 Mályusz, 1939, 397.

19 Baumgärtner, W. A. (2008) *Eine Welt im Aufbruch: Die Siebenbürger Sachsen im Spätmittelalter*. Sibiu/Hermannstadt, Schiller, 117.

fenyegetve érző²⁰ telepések királyi hatalom alatt tartására irányuló törekvésének a legszembetűnőbb példája. A szabadságlevél biztosította a telepések territoriális szabadságjogait és igazgatási helyzetét az országon belül. Ugyanakkor az *Andreanum* révén a közösségeik belső életét szabályozó személyes jogaik területi hatályt nyertek azzal, hogy a király most már nem csak egy-egy közösségnek, valószínűleg eredetileg azonos germán jogterületről érkező személyi csoportnak, hanem egy egész terület lakosságának adta meg a lehetőséget, hogy a magukkal hozott jogaik szerint éljenek mind közjogi, mind magánjogi tekintetben.²¹

Az erdélyi teuton telepések területileg zárt és közjogilag elismert közséletekbe (*universitas, communitas*) való tömörítését és fokozottabb királyi védelem alá helyezését – amely folyamat a középkor végére többé-kevésbé széles körű önkormányzati jogok birtokába juttatta őket – joggal állíthatjuk párhuzamba más társadalmi rétegek szervezkedésével, mint amilyen – legszembetűnőbben – a régi királyi megyéből a helyi nemesség önkormányzati szervévé alakuló nemesi megye volt. Nem véletlen tehát, hogy az *Andreanum* már rövidebb idővel az Aranybulla kiadása után megszületett, elkerülendő a gazdasági és határvédelmi szempontból rendkívüli jelentőséggel bíró *hospites* magánföldesúri joghatóság alá kerülését.²²

b. Az *Andreanum* célja lehetett ugyanakkor az is, hogy az Erdély szívében élő szászok hűségét biztosítsa egy olyan időszakban, mikor a Barcaságban tevékenykedő Német Lovagrend nagy vonzerőt gyakorolt a német ajkú lakosságra.²³ A király az Altland (a szebeni provincia) telepeseinek kivált-

20 *Andreanum (Arenga)* „...quod penitus a sua libertate qua vocati fuerant a piissimo rege Geysa avo nostro excidissent, nisi super eos maiestas regia oculos solitae pietatis nostrae aperiret ...” Maga a privilégiumlevél fogalmaz úgy, hogy a „fideles hospites Ultrasilvani Theuthonici” panaszkodtak a királynak, hogy majdnem elvesztették azokat a szabadságokat „qua vocati fuerant a piissimo rege Geysa”, s a király a korábbi szabadságukat („pristina libertas”) biztosítandó fogalmazta meg kiváltságlevelét.

21 Blazovich L. (2004) Az *Andreanum* és az erdélyi szászok az etnikai autonómiák rendszerében a középkori Magyarországon. In: Tóth K. (szerk.): *Molnár Imre Emlékkönyv. Acta Juridica et Politica* 65. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, 51.; Helbig, H. (1972) Die ungarische Gesetzgebung des 13. Jahrhunderts und die Deutschen. *Südostdeutsches Archiv*, 1972/73. 513.

22 Deér, 2005, 291.

23 Hanzó L. (1989) A Barcaság betelepítése és a Német Lovagrend. *Századok* 1989, 378–380.; Wagner, E. (1995) Die Siebenbürger Sachsen vom Mittelalter bis zur Habsburger Zeit. In: Grimm, G., Zach, K. (Hg.): *Die Deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa, Geschichte-Wirtschaft-Recht-Sprache*, I. München, Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, 131.; Nägler, Th. (1972) Die soziale Schichtung der Siebenbürger Sachsen im 12.-13. Jahrhundert. *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, Band 40/1-2, 34.; Moldt, 1999, 205.

ságait többek között azért is újíttotta meg, hogy a Lovagrenddel szemben egy bizonyos – neki hű – ellenpólust biztosítson a telepések között, és ezzel megakadályozza az altlandi németek Barcaságba költözését.²⁴

A Lovagrend szerepét a szászok korai történetében a következőképpen foglalhatjuk össze röviden: mivel a gypévonalat 1210 körül a Kárpátokig tolták előre, II. András 1211-ben behívta a Barcaságba a Német Lovagrendet,²⁵ és azt feladatot adta nekik, hogy telepítsék be a területet, és misszionárius tevékenységet folytassanak a Kárpátokon (*montes nivium*) túli Kunországban.²⁶ A rend Marienburg néven várat épített, s emellett négy további erősséget létesített a határok védelme érdekében. A lovagok nagy számban telepítettek le új német ajkú lakosságot, valószínűleg Erdély más területeiről és azon kívülről is. A Lovagrend széles körű önkormányzatot kapott, területük kikerült az erdélyi vajda joghatósága alól, szabad vásártartási és kereskedelmi jogot kaptak.²⁷

A Lovagrend regnálása a Barcaságban mindössze 14 évig tartott, hiszen 1225-ben a király katonai erővel kiűldözte őket a területről és az egész országból. A lovagokkal való szakítás okairól megoszlanak a vélemények az irodalomban.²⁸ A Lovagrend terhére írták az évszázadok során, hogy a Barcaság területét a pápa közvetlen hatalma alá, Szent Péter tulajdonába kívánták bocsátani, amit a király jó okkal tekintett felségárulásnak.²⁹

24 Zimmermann, H. (1999) A német-magyar kapcsolatok a 12. század közepén és az erdélyi szászok betelepítése, *Aetas* 2005/4. 124.; Moldt, 1999, 214.; K. Gündisch szerint a király a szászok katonai erejét kívánta biztosítani a privilégiumlevél által. Vö. Gündisch, K. (1998) *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*. München, Langen Müller, 52.

25 A kérdésre lásd mindenekelőtt: Zimmermann, H. (1980) Der Deutsche Ritterorden in Siebenbürgen. In: Fleckenstein, J., Hellmann, M. (Hg.): *Die Geistlichen Ritterorden Europas. Voträge und Forschungen* 26. Sigmaringen, Jan Thorbecke, 267-298.; Arens, M. (1989) Der Deutsche Orden in Siebenbürgen. *Siebenbürgische Semesterblätter*, 1989/2. 97-102.; Adriányi, G. (1971) Zur Geschichte des Deutschen Ritterordens in Siebenbürgen. *Ungarn-Jahrbuch*. 9-22.; Gassl, H. (1971) Der Deutsche Orden im Burzenland und in Kumanien (1211-1225), *Ungarn-Jahrbuch*. 23-49.; Makkai, Mócsy, 1988, 296.; Az újabb magyar irodalomban: Pósnán L. (1996) *A Német Lovagrend története a 13. században*. Debrecen, Debreceni Egyetem, 21-45.

26 A Lovagrend kötelezettségeit először megszabó 1211-es oklevélre vö. Zimmermann, Werner, 1892, 11.; Elemzi Hanzó, 1941, 13-14. és Pósnán 1996, 24-27. (Utóbbi a későbbi oklevelekre is kitérve.)

27 Többek között Gündisch, 1998, 37-38.

28 Schuster, F. (1938) Die Ursache der Vertreibung des deutschen Ritterordens aus dem Burzenlande. *Siebenbürgische Vierteljahresschrift*, 47-51.; A különböző véleményeket alaposan áttekinti: Pósnán, 1996, 40-43.

29 Wagner, 1995, 131. Mások ezt nem tekintik döntő oknak. Vö. Mályusz, 1939, 394., aki Schuster imént említett munkájára hivatkozik.

Másik okként az hozható fel, hogy a lovagok a szentföldi fejedelemségek mintájára saját államot akartak létrehozni.³⁰ A király felismerve a magyar politikai érdekeket veszélyeztető veszedelmet – a pápa tiltakozása ellenére – kiszorította a rendet az országból.³¹

Az *Andreanum* célja tehát az is lehetett, hogy a Lovagrend csábításával szemben, a korábbinál valamivel jobb feltételeket biztosítva, megtartsa a Királyföldön a telepeseket, és ezzel megakadályozza a Lovagrend további erősödését.³²

Az előbbiek fényében tehát fontos hangsúlyoznunk, hogy az *Andreanum* megszületését, a mögötte meghúzódó elvárásokat és reményeket az Aranybulla által megteremtett politikai helyzet és a Német Lovagrend elüldözösének viszonyrendszerében kell értékelni.³³

Ma már nem tisztázható, hogy kinek a kezdeményezésére és kinek a közvetítésével indultak meg egyeztetések egyik oldalon a király, illetve tisztviselői, másik oldalon az altlandi telepés közösség képviselői között.³⁴ A privilégium maga úgy fogalmaz, hogy a telepések járultak kérelmeikkel a király elé, de ez lehet csak szokásos ünnepélyes formula is. A kialakított eredmények azonban egyértelműen megfelelhetek mindkét fél kívánásainak, és hosszabb távon rendezték az uralkodó és szebeni provincia lakosai közötti viszonyokat.³⁵

30 Makkai, Mócsy, 1988, 298.; Vö. Shütze, J. (1971) *Bemerkungen zur Berufung un Vertreibung des Deutschen Ordens durch Andreas II. von Ungarn. Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen*, 277-283. különösen 282.

31 Müller, G. E. (1925) Die Ursachen der Vertreibung des Deutschen Ordens aus dem Burzenland. *Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 1925, 53,

32 Zimmermann, 1980, 284-285.; Baumgärtner, 2008, 123.; Moldt, 1999, 205.; Blazovich, 2004, 511.

33 Moldt, 1999, 205.

34 Klein, K. K. (1971) *Wer hat uns Siebenbürger Sachsen den „Goldenen Freibrief“ erwirkt?* Klein, K. K. *Saxonica Septemcastrensia*, Marburg, N. G. Elwert, 205-211.

35 Moldt, D. (2003) Lässt sich das Rechtsgebiet der Siebenbürger Sachsen einer Stadtrechtsfamilie zuordnen? Überlegungen zur mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Rechtsgeschichte der Siebenbürger Sachsen. *Zeitschrift für siebenbürgische Landeskunde*, 2003/1. H. 60.

Az *Andreanum* tartalma – értelmezési problémák

Bármilyen célt is tulajdonítson az utókor a szászok legfontosabb – sokak szerint alkotmányos jelentőséggel bíró – privilégiumlevelének, az bizonyos, hogy az *Andreanum*³⁶ az Altlandon található szétagolt, különböző ispánságok területén található szász falvakat egyetlen közösséggé változtatta azzal, hogy kivette őket a különböző királyi ispánok hatásköréből, és a szebeni ispán alá rendelte őket.³⁷ A királyi hatalom ekkor még elég erős volt ahhoz, hogy hozzájáruljon a környékbeliektől nyelvében és jogaiban is különböző, majdan kétszáz települést számláló erdélyi szász „sziget” létrejöttéhez, amely mintegy ellenpólust képezhetett a mágánások közül kikerülő erdélyi vajda hatalmával szemben is.³⁸

II. András felismerte, hogy Szeben vidékén oly nagy számú németiség telepedett le, s annyira egységes tömbben, hogy nem ékelődhetett közéjük nagyszámú magyarság, s így a németek asszimilációja elmaradt. Sőt a privilégiumlevel kiadásával magyarokat vont ki a németek közül, s így megóvta őket az elnémetesedéstől.³⁹

A privilégiumlevel – sokak szerint a legkidolgozottabb, a legmeszegebb menő telepes-jogbiztosítás, amit valaha is Nyugatról jövő telepések

36 Az *Andreanum* eredeti változata nem maradt fenn, csak Károly Róbert 1317-es megerősítő okleveléből ismerjük szövegét. Az itt használt latin szövegére lásd Zimmermann, Werner, 1892, Nr. 43. 34–35. Az alábbiakban a szász történétírók által hagyományosan alkalmazott számozást hívtuk segítségül. Vö. Wagner, 1981, 15–20. Ez a számozás eltér Endlicher beosztásától, amelyet Béli Gábor legújabb magyar fordítása követ. Endlicher, S. L. (1849) *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*, Sangalli, Scheitlin & Zollikofer, 420–423.; Béli Gábor magyar fordítása kiadásra került: Mezey B. (2006) (szerk.): *A magyar jogtörténet forrásai. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Osiris, 134–135., illetve ugyanezen fordítás Fazakas Z. J., Fegyveresi Zs., Veress E. (2021) (szerk.): *Források Erdély jogtörténetének a tanulmányozásához*. Kolozsvár, Forum Iuris Könyvkiadó, 11–13.

37 Mályusz, 1939, 387.; Az *Andreanum*ban biztosított jogok kivívását nem csak a Szeben környéki, az Altlandon élő telepések (*Flandrenses*) tartották fontosnak, hanem az ezen a területen kívül, az Unterwaldon (a későbbi Szászváros, Szászsebes és Szerdahely székek területe) élő német ajkúak (*Saxones*) is. Képviselőik közösen kérték és kapták a privilégiumlevelet. A sajátos jogi helyzet elnevezésébe azonban csak az egyik megjelölés ment át: *ius vager mos Saxonum*. Vö. Klein, Wer hat uns 1971, 210–211.

38 Wagner, 1990, 47.

39 Mályusz, 1939, 395. és 398.

kaptak⁴⁰ – által biztosított legfontosabb jogokat és az azt ellensúlyozó kötelezettségeket⁴¹ az alábbiak szerint tekinthetjük át.⁴²

a. Az *Andreanum* rendelkezéseinek egy része a „szebeni szabadság” (*Hermannstädter Freitum*) hatókörének körülhatárolását célozta.

– A szabadság levél tanúsága szerint II. András nagyarányú határvédelmi átcsoportosításai keretében a Nagy-Küküllő és az Olt közötti, a Maros völgyétől keletre a Székelyföldig húzódó területet (Szeben és környéke) átengedte a szász telepesek számára, egyúttal a „terra Syculorum terrae Sebus” (vagyis a későbbi Szászsebes vidékén) élő székelyeket a Háromszéki-medencébe telepítette át. A Szászvárostól Barótig („a Waras usque in Boralt”) terjedő vidéket egészében a szászoknak engedte át, s a – különböző addig létező – joghatóságok, területi egységek megszüntetésével a nagyszebeni királyi ispán vezetése alatt „egy néppé” („*unus sit populus*”) egyesítette őket.⁴³ A privilegizált terület hozzávetőleg a későbbi

40 Wagner, 1990, 18.; Helbig, 1972/73, 513.; Blazovich, 2004, 511.; Gündisch, 1998, 40.

41 Részletesen elemzi az *Andreanum*ot a kor szintjén: Gál L. (1846) *Értekeződés az erdélyi nemes szász nemzet eredetéről és némely törzsökös polgári jogairól*. Nagyenyed, Diódváralyai Gy. (1876) *Az erdélyi szászok köz- és magánjoga*. Kolozsvár, Gámán J.; Teutsch, G. D. (1899) *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für die sächsische Volk. I. Band: Von den ältesten Zeiten bis 1699*. Hermannstadt, Kraft, 26–40.; Teutsch, F. (1924) *Die politische und historische Wertung des Andreanischen Freibriefs*. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, 21–37; Müller-Langenthal, F. (1938) *Die geschichtlichen Rechtsgrundlagen der „Sächsischen Nations-Universität” in Siebenbürgen und ihres Vermögens. Südost-Forschungen*, 1. H. 44–68. Az újabb időkben részletes elemzést ad Moldt, 1999, 206–210.; Blazovich L. (2003) *Az Andreanum, az erdélyi szászok kiváltságlevele*. In: Marosvári A., Zombori I. (szerk.): *A legmakaiabb makai: Tanulmányok a 75 éves dr. Tóth Ferenc tiszteletére*. Szeged, Makó, Csongrád Megyei Önkormányzat, 19–26.; Blazovich 2004, 509–526.; *Az Andreanumot szinte minden összefoglaló munka ismerteti több-kevesebb részletességgel*. Pl. Gündisch, 1998, 40–42.; Balás G. (1977) *Erdélyjókora jogtörténete 1540-ig*. Budapest, Magyar Jogász Szövetség, 60. Legutóbb röviden magyar nyelven Cziráki Zs. (2006) *Az erdélyi szászok története – Erdélyi szász irodalomtörténet*. Kozármslenny, Imedias, 23–24.; Mezey B. (2018) *Helyi igazgatási modellek Erdélyben*. In: Veress E. (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, Forum Iuris, 141–142.

42 A bemutatás keretében szükségszerű lesz néhány olyan interpretációs nehézségre is felhívni a figyelmet, amelyek az elmúlt századok az *Andreanum* szövegére nemzetpolitikai és érzelmi okokból rárakódott értelmezési tradíciókból adódnak, különösen a szász igazgatás autonómiájának mértéke, a Királyföld területének tulajdonjoga, valamint a fizetendő adó jellege tekintetében.

43 *Andreanum* (1) „Ita tamen quod univrsus populus incipiens a Waras usque in Boralt cum terra Syculorum terrae Sebus et terra Daraus unus sit populus et sub uno iudice ceantur, omnibus comitatibus praeter Chybiniensem cessantibus radicitus.” Vö. Makai-Mócsy 1988, 298., valamint az erre vonatkozó bőséges szász irodalomból Wagner, E. (1971) *Boralt und terra Daraus: Zur Ostgrenze des Andreanischen Rechtsgebietes*. In *Zur*

Szeben-, Nagysink és Újegyház-szék területét foglalta magában,⁴⁴ s keletnyugati irányban mintegy 190 kilométer hosszan és 30-40 kilométer szélességben (rendkívül szabálytalan alakban és megszakításokkal) húzódott Dél-Erdélyben.⁴⁵

– Ezáltal a szászok kikerültek az erdélyi megyei ispánok hatásköre alól, és nem kerülhettek a magyar nemesek fennhatósága alá. Ezt szolgálta az *Andreanum* azon rendelkezése is, mely megtiltotta az országnagyoknak, nemeseknek, hogy a szászok falvaiból vagy földterületéből maguknak a királytól valamit is igényeljenek, vagyis ott ingatlant szerezzenek.⁴⁶ Ez a rendelkezés egyértelműen a privilegizált terület integritását szolgálta, egy olyan korban, midőn meglehetősen nagyra kellett lennie a veszélynek, hogy a telepések a király mindig is megmutatkozó pazarló nagylelkűsége miatt magyar nemesek földesúri hatalma alá kerüljenek.⁴⁷ Ugyanakkor a kógensnek tűnő normát enyhíteni látszik, hogy az ilyen történések ellen a szászoknak felszólalási joguk (*contradictio*) volt. Ellenmondó a rendelkezés, hisz ha a király komolyan betartja saját szabályát, akkor nem nagyon lenne ami ellen tiltakozni.

A sajátos megfogalmazás bizonyos játékteret engedhetett a mindenkori uralkodónak. Az egyik értelmezés szerint egy kettős biztosíték került megfogalmazásra, másrészt vélelmezni lehet, hogy a király ezáltal egy bizonyos féket is beépíteni szándékozott. Egy másik értelmezés szerint ez a záradék a király politikai előrelátását bizonyítja, aki a nemesség és a telepések közötti nézeteltérésekbe adott esetben beavatkozhatott abból a célból, hogy megakadályozza bármelyik oldal túlzott megerősödését.⁴⁸

— *Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen*, 70–87.; Klein, K. K. (1971) *Terra Syculorum terrae Sebus: Ein Beitrag zur Interpretation des „Goldenen Freibriefs“ der Deutschen in Siebenbürgen*. In Klein, K. K. *Saxonica Septemcastrensia*. Marburg, N. G. Elwert, 141–160.; Mittelstrass, O. (1971) *Terra syculorum terrae Sebus und der sächsische Unterwald*. In *Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen*, 88–110.

44 Az *Andreanum* általános, egész Erdélyre kiterjedő érvényességét veti fel Georg Müller, azonban feltevése a mérvadó irodalomban nem támogatott. Vö. Müller, G. (1930) *Für wen ist das Andreanum im Jahre 1224 ausgestellt worden? Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 65–83.

45 Baumgärtner, 2008, 104.; Kristó 140 kilométer hosszan enyúló, egymással nem érintkező falvak laza füzérééről beszél. Vö. Kristó Gy. (2003) *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest, 125.

46 *Andreanum* (12) „Volumus etiam et regia auctoritate praecipimus, ut nullus de iobagionibus nostris villam vel praedium aliquod a regia maiestate audeat postulare, si vero aliquis postulaverit, indulta eis libertate a nobis contradicant.” Deér 2005, 292.

47 Vö. Wagner, 1990, 20.; Mályusz, 1939, 404.; Moldt, 1999, 209.

48 Moldt, 1999, 209.

Mindenesetre a tiltakozási jog megfogalmazása mögött átsejlik az Aranybulla szellemisége, hiszen abban a király kötelezte magát arra, hogy egyetlen szervienst sem börtönöztet be vagy foszt meg vagyonától valamely hatalmasságnak engedve, anélkül, hogy bíróság előtt meghallgatnák.⁴⁹ Idekapcsolható, hogy az Aranybulla egyik legfontosabb rendelkezése azt a követelést is megfogalmazta, hogy a jogszerűen, szolgálatok fejében megszerzett birtokokat ne lehessen ismét elvenni.⁵⁰ Bár az *Andreanum* nem ellenállási, hanem csak ellentmondási jogot biztosított ilyen esetekre a telepéseknek, de a hatalmasságokkal szembeni fellépés lehetősége mindenképpen párhuzamba állítható az Aranybulla szellemiségével.⁵¹ Ugyanakkor megemlíthető, hogy az ellentmondási jog érvényesítése a telepésektől bizonyos szervezettséget, egységes erő felmutatását igényelte.⁵²

A fentebb említett kétértelmű fogalmazás (egyrészt a kívülálló földszerzésének a tilalma, másrészt a tiltakozási jog biztosítása, ami mégiscsak a birtokok adományozási lehetőségének hallgatolagos fenntartását jelzi) alátámasztja a korábbi magyar értelmezők azon álláspontját, hogy a szászok a földet nem tulajdonba kapták, hanem használatba:⁵³ a hasznát élvezhették, de a tulajdonjog a királyé maradt (*bonum coronae*).

49 Aranybulla (2) „Volumus etiam, quod nec nos nec posteri nostri aliquo tempore servientes capiant vel destruunt favore alicujus potentis, nisi primo citati fuerint et ordine judicario convicti.”

50 Aranybulla (17) „Possessionibus etiam, quas quis justo servitio obtinuerit, aliquo tempore non privetur.”

51 Gündisch tévesen kifejezetten Widerstandsrecht-ről beszél. Gündisch 1998, 40.

52 Moldt, 1999, 210.

53 Diódváralyay érvei szerint a szászok nem bírhatták tulajdonul a nekik átengedett földet, mert akkor nem kellett volna külön rendelkezni az erdők és vizek szabad használatáról, illetve a sótörés lehetőségéről. Vagyis a szászok nem bírtak a föld tulajdonjogából fakadó regalékkal. A szászok földhasználati jogát a római jogi *emphyteusishoz* hasonlítja. Diódváralyay Gy. (1876) *Az erdélyi szászok köz és magánjoga*. Kolozsvár, Gámán J., 23–26. és 31–34.; Orbán Balázs is így ír a Székelyföld leírásában: „A szászok által megszállott terület az Árpád házból való királyok alatt hűbér volt, azaz a települők annak csak hasznát élvezték; de a tulajdonosi jog kizárólag a koronáé volt, innen a *Bonum coronae* és a Királyföld elnevezés.” A fejedelmek alatt „a szász, mint jövevény és földjének hasznobérlője, Szent-Márton adót, tizedet fizetett, ingyen szállást adott stb. A Szászföld mindig *peculium fiscine* nevezetett, s a *fiscus* hosszas még most is függőben levő pert kezdett több címen a Királyföld tulajdonjoga iránt.” Orbán B. (1868) *A Székelyföld leírása*. VI. Pest, Ráth Mór, 16.; Balás 1977, 60.

Természetesen az erdélyi szász történetírás a királytól kapott terület felett teljes tulajdonjogot vindikált a szász közösségnek.⁵⁴

b. Az *Andreanum* által biztosított jogok egy része a telepések jogi helyzetének megszilárdítását célozta, míg mások gazdasági előnyöket biztosítottak a szászok számára.

ba. A „szebeni szabadság” tartalma

– A kiváltságlevél kimondja a területen élő szász nép egységét és a telepések teljes egyenjogúságát, amelyet bizonyít, hogy egységes igazságszolgáltatás alá rendeli őket.⁵⁵ A szászok felett ettől kezdve csak a király és az – általában a magyar nemesek sorából kikerülő – szebeni ispán (*comes Chybiniensis*) ítélkezhetett, de csakis akkor, ha saját jogszolgáltatásuk előtt a vitát nem tudták eldönteni.⁵⁶ II. András ezzel a szászokat kivonta az erdélyi vajda⁵⁷ bírói hatalma alól, annak csak katonai jogköre maradt meg bizonyos mértékig a szászok felett.

A központi hatalom képviselője, a kiterjedt területen igazgatási és igazságszolgáltatási hatalmat szerző szebeni ispán sokszor – más országos tisztségei mellett – mellékesen viselte ezt a tisztséget, és nem élt a szászok között. A szabadságlevélben a szászok számára biztosított önkormányzatiság mértékét firtató elemzések egyetértenek abban, hogy az *Andreanum* előtti régi királyi ispánságok (amelyek később székekkel alakultak) területi egységként – legalább bírósági kerületként – továbbra is szerepet

54 Schuler von Libloy például „ausschießliches Eigentumsrecht”-ről beszél. Vö. pl. Schuler v. Libloy, F. (1867) *Siebenbürgische Rechtgeschichte I*, Hermannstadt, Closius, 428.; G. D. Teutsch pedig „volles, echtes, unbeschränktes Eigentum”-ként tekint a Királyföldre. Teutsch 1899, 33.; Müller-Langenthal, 1938. Kessler, W. (1991) Universitas Saxonium. Személyi szövetség – csoport autonómia – népcsoport. *Korunk*, 1991/10. sz. 1263.; Újabban a magyar történetírás is az egész Szászföldet a szászok közös tulajdonának tekinti. Vö. Makkai, Mócsy, 1988, 298.; Vogel S. (2002) A szász autonómia Erdélyben. *Provincia*, 2002/2. sz. 11.

55 *Andreanum* (1) „...unus sit populus et sub uno iudice...” Zimmermann, 1966, 78.

56 *Andreanum* (6) „Volumus et etiam firmiter praecipimus, quatenus ipsos nullus iudicet nisi nos vel comes Chybiniensis, quem nos eis loco et tempore constituemus” és „... nec eos etiam aliquis ad praesentiam nostram citare praesumat, nisi causa coram suo iudice non possit terminari.” Vö. Wagner, 1990, 20.

57 Janits I. (1940) *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig*. Budapest. Tágabb összefüggésben a királyi területek zárt igazgatási és igazságszolgáltatási rendszerének megbontásáról szól Fügedi is. Fügedi E. (1961) Középkori magyar városprivilegiumok. In: *Tanulmányok Budapest múltjából 14*. Budapest, 1961. Akadémiai Kiadó, 26.

kellett kapjanak a mindennapi életben.⁵⁸ A vélemények azonban megoszlanak abban a tekintetben, hogy ezen ispánságok élén kik képviselték a szebeni ispán és így a király hatalmát. Az egyik megközelítés szerint a szebeni ispán által választott helyettesek vitték az ügyeket, az *officialis*-sai szolgáltattak igazságot. Ezen *officialis*oknak azonban, akik a – később székekké fejlődött – kerületek élén álltak, az *Andreanum* előírásai szerint már a szászok között kellett élniük.⁵⁹ Az ispán vagy *officialis*ai mellett a szászok által választott albírák is tevékenykedtek peres ügyekben. Ezen álláspont szerint az *Andreanum* tehát csak korlátozott önkormányzatot adott a szászoknak,⁶⁰ hiszen a hatalom továbbra is a királyi végrehajtó hatalom képviselőjének, a szebeni ispánnak a kezében maradt, akinek hatalma korlátlan volt, de azzal, hogy uralma alá helyezte őket, a király jogilag egységessé tette a szászokat.⁶¹

A másik megközelítés nagyobb szerepet tulajdonít a szászok által választott bíráknak az igazgatási ügyekben is, és őket látják már a nem sokkal az *Andreanum* után megjelenő későbbi szász székek – kezdetben három, majd később hét szék – vezetőiként.⁶²

58 Connert úgy látja, hogy az *Andreanum* újítása pusztán az volt, hogy az addigi – közvetlenül a király hatalma alatt álló – ispánságok („megyécskék”) fölé egy egyedüli vezetőt állított, de nem szüntette meg azokat. Ha ez így lett volna, akkor a comitatus Chybiniensis és a faluközösségek között nem maradt volna meg egy közbülső igazgatási szint, ami nehezebbé tette volna a feladatok megoldását. E területi egységek *Andreanum* utáni továbbélését azáltal is igazolni látja, hogy a 13. században ezen területi egységek (a későbbi székek) határai még mozgásban voltak, és az akkori területi átszervezések bizonyosan nem a nagy Szeben megye, hanem kisebb területi egységek kezdeményezésére történtek. Connert szerint ezek a „megszüntetve megőrzött” területek éledtek fel aztán később a székek formájában. Vö. Connert, 1906, 11–12. és 34.

59 *Andreanum* (2) „Comes vero quicumque fuerit Chybiniensis nullum praesumat statuere in praedictis comitatibus, nisi sit infra eos residens...” Mályusz, 1939, 387.; Helbig, 1972/73, 513.

60 Mályusz, 1939, 387–388.; Ugyanígy Granasztói, 1980, 81. A szászok korai életének önkormányzati jellegéről eltérő nézeteket vallanak a magyar és szász történetírók. Vannak közvetítő álláspontok is. Helbig például nem teljes, csak nagyfokú öngazgatásról beszél. Helbig, H. (1976) Ungarns Goldene Bulle von 1222 und die Adelsrechte in Siebenbürgen 1291. In: *Album Elemér Mályusz. Études présentées a la Commission internationale pour l'Histoire des Assemblées d'états LVI*. Bruxelles, 1976. Les Editions de la Librairie encyclopédique, 114.

61 Mályusz, 1939, 389. és 425. Mályusz egészen I. Mátyásig nem tekinti autonómnak a szász közösséget. Ugyanakkor Blazovich ma egyértelműen területi (etnikai) autonómiáról beszél. Vö. Blazovich, 2004.

62 Deér, 2005, 291. Bár semlegesen fogalmazva ezt sugallja a kérdés legalaposabb elemzője Müller is. Müller, G. Ed. (1941) *Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebnbürgisch-Deutschen Nationsuniversität 1141–1876*. (Unveränderter Nachdruck der Ausgabe Krafft & Dortleff Hermannstadt, 1941). Köln–Wien, 1985. Böhlau, 5.

Egyes szerzők egyébként párhuzamot vonnak az Aranybulla-mozgalom eredményei és az *Andreanum* igazgatásszervezési vonatkozásai között, kiemelve a magyar köznemesség és a dél-erdélyi privilegizált *hospites* hasonló szerepét a központi hatalom és az országbárok közötti küzdelemben.⁶³

– A szászok területi egységét és önkormányzati önállóságát támasztotta alá a saját pecsét használatának joga is.⁶⁴ Az oklevél midőn kivonta őket a vajda fennhatósága alól, bizonyos mértékű önálló közigazgatást biztosított a szászoknak, azonban az önállóságot csorbította az, hogy a tulajdonképpeni politikai hatalom egy királyi tisztviselő, a szászok ispánja (vagy szebeni ispán vagy szebeni gróf) kezében maradt, aki a királyi akaratot közvetítette a szászok felé.

– Az *Andreanum* biztosította a szászoknak – az Aranybulla idézett 19. szakaszának teljesen megfelelően – jogszokásaik (*iudicium consuetudinarium*) megtartását.⁶⁵ Míg korábban a királyi engedélyek az egyes falvakkal biztosították a szülőföldjükön hozott jogok megtartását,

63 Deér – mint láttuk – párhuzamot von az Aranybulla-mozgalom eredményei és az *Andreanum* igazgatásszervezési vonatkozásai között: „A központi és helyi tényezőknek az *Andreanum* óta megfigyelhető együttműködése szász viszonylatban pontosan megfelel annak a szerepnek, melyet az autonóm nemesi vármegye életében egyrészt a királyt képviselő ispán, másrészt a választott nemesi bírók játszanak.” Deér, 2005, 291. Hasonló eredményre jut Gouth is: „...a XIII. századtól kezdve hasonlóan egységesen kapcsolta őket [a szászokat] magához az államhatalom, mint például az Aranybulla-ban a későbbi köznemesség őseit; a rendi korszak beköszöntésével ők is ugyanúgy megkapták; vagy legalább is elérhették az önkormányzati jogot, mint a megyei keretek között élő nemesség.” Gouth K. (1943) A nem magyar népelemek helyzete középkori társadalmunkban. *Hitel*, 1943, 12. sz. 734.

64 *Andreanum* (8) „Insuper eisdem concessimus, quod unicum sigillum habeant, quod apud nos et magnates nostros evidenter cognoscatur.” Moldt – követve a szász történetírói narratívát – az önszerveződés meglehetősen magas fokát feltételezi a pecsét-használati jog mögött, ami erősítette a telepések önállóságát. Moldt 2009, 208. Míg Mályusz tulajdonképpen tagadja a területi önkormányzatiság lehetőségét az *Andreanum* követő évtizedekre, szerinte a hatalom továbbra is a királyi végrehajtói hatalom képviselőinek kezében maradt. Mályusz, 1939, 387.

65 *Andreanum* (6) „Si vero coram quocumque iudice remanserint, tantummodo iudicium consuetudinarium reddere teneantur...” A telepések „magukkal hozott” jogainak eredetéről, jellegéről is jelentősen megoszlanak a vélemények az irodalomban. Jelen vizsgálódásaink tekintetében ezt a kérdést azért nem szükséges előtérbe helyeznünk, mivel az *Andreanum* elsősorban a *hospites* királyhoz fűződő viszonyát szabályozta, aki minden konkrétizálás nélkül megengedte nekik, hogy saját jogszokásaik szerint ítéelkezzenek. Arról, hogy ez a *ius consuetudinarium* mit is jelentett részleteiben, azért nem esett szükségszerűen szó a privilégiumlevélben, mert ezek a jogi szokások nem befolyásolták az uralkodó és a telepések közötti kapcsolatokat, és az uralkodót közelebről nem is kellett érdekeljék. Moldt, 2003, 62.

az *Andreanum*ban az egész Királyföld megkapta ezt a lehetőséget,⁶⁶ ami – az egységesülni kezdő igazságszolgáltatásnak köszönhetően – a különböző jogok egységesüléséhez vezetett az elkövetkező nemzedékek alatt. Mivel a „hazai jogok” („*ius teutonicum*”) a rajnai és kölni, valamint keleti és nyugati szász (szokás)jogokból eredeztethetők, ezek ismerete csak a közösség vezető családjainak tagjaitól volt elvárható.

Az *Andreanum* előtt a telepésekre alkalmazandó jog vonatkozásában érvényesülő személyiségi elv, a „*ius ossibus inhaeret*” érvényesült, amelyet a privilégiumlevél rendelkezései megerősíteni látszanak azzal, hogy kiveszik a telepéseket a „magyar” jog hatálya alól. Azonban az is egyértelműnek látszik, hogy a rendelkezés elmozdulást jelentett a területi alapon alkalmazott jogszokások felé, hiszen a telepéseknek egy földrajzilag jól behatárolt területet bocsátott rendelkezésre, ahol saját joguk szerint élhettek, és ahonnan a más jogok hatálya alá tartozó népelemek ki lettek zárva.⁶⁷

– A saját jogszokások érvényesítése érdekében a király igazságszolgáltatási önállóságot⁶⁸ is biztosított elsősorban azzal, hogy – valószínűleg – alsó (helyi szinten) saját bíráit és elöljáróit maga választhatta meg a közösség.⁶⁹ A privilégium ugyanakkor kizárta a tisztségek vásárlásának lehetőségét.⁷⁰

66 Wagner, 1995, 131.

67 Zimmermann, 1966, 81–82.; Klein, K. K. (1971) *Jus ossibus inhaeret*. In: Klein, Karl Kurt: *Saxonica Septemcastrensia*. Marburg, N. G. Elwert, 262–264.; Müller már a legelső letelepedés idejére feltételezi egy területileg meghatározott telepesjog érvényességét. Müller, G. (1930) Für wen ist das *Andreanum* im Jahre 1224 ausgestellt worden? *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 66. Lásd még Steilner, K. (1888) *Deutsches Kolonistenrecht in Siebenbürgen im 12. und 13. Jahrhundert. Programm des vierklassigen evangelischen Gymnasiums A. B. und der mit demselben verbundenen Lehranstalten in Sächsisch-Regen*. Veröffentlicht vom Rector Wilhelm Hellwig. Hermannstadt, W. Krafft, 3–37.

68 *Andreanum* (9) „...ipsos ab omni iurisdictione penitus eximentes.”

69 *Andreanum* (2) „et ipsum populi eligant, qui melius videbitur expedire...”. Schuler v. Libloy 1867, 431–432., példákkel későbbi hivatalnokválasztásokról. Ugyanakkor a szebeni ispán kerületi *officialis*ai mellett a szászok által választott bírák is szerepet játszottak az eléjük kerülő ügyek eldöntésében. A későbbi székbíróságok csírái tehát már az *Andreanum* alapján kialakultak. Mályusz, 1939, 388. Deér, 2005, 291.; Szabó B. (2017) Az erdélyi szászok bíraskodási szervezete a korai újkorig. *Jogtörténeti Szemle*, 2017. 1–2. 32–33.

70 *Andreanum* (2) „nec etiam in comitatu Chybiniensi aliquis audeat comparare pecunia”. A nehezen értelmezhető mondatot a magyar fordítások „Szeben megyében ne merjen senki pénzt beszédni” jelentés felé interpretálják. Vö. Cziráki, 2006, 29. A szász értelmezés azonban századok óta a fenti, amelyet helyesen elfogad Blazovich is. Vö. Blazovich, 2004, 512.

– Bizonyos egymás közti pénzre menő jogvitáknál (valószínűleg valamennyi magánjogi vitánál)⁷¹ csak olyan tanúkat lehet meghallgatniuk, akik a szászok jogterületéről származnak, s így tisztában vannak szavuk nemcsak ténybeli, hanem jogi jelentőségével is.⁷²

– A telepések élvezték a szabad papválasztás előnyét is. Az általuk kiválasztottakat csak be kellett mutatniuk az egyházi előjáróknak.⁷³ Ez a kiváltság viszonylag ritka és kivételes volt a korabeli Európában (még a német területeken is), és telepések csak a Magyar Királyság területén kaptak ilyen jogot, amelynek legkorábbi bizonyítéka éppen az *Andreanum*.⁷⁴

Az *Andreanum*ban jelenik meg először az a rendelkezés, hogy a falvak papjai közvetlenül saját híveiktől kapták a tizedet, s ennek egynegyede

71 Így értelmezi Blazovich is. Blazovich, 2004, 513.

72 *Andreanum* (9) „Si vero aliquis eorum aliquem convenire voluerit in causa pecuniali, coram iudice non possit uti testibus, nisi personis infra terminos eorum constitutis...”

73 *Andreanum* (4) „Sacerdotes vero suos libere eligant et electos repraesentent et ipsi decimas persolvant et de omni iure ecclesiastico secundum antiquam consuetudinem eis respondeant.” Hogy kinek kellett bemutatniuk a kiválasztott egyházfit, a rendkívül bonyolult egyházi jogi helyzet miatt nem minden közösség esetében volt nyilvánvaló. A korai egyházi helyzet bonyolultságára vö. Reinert, K. (1942) *Die freie königliche St. Ladislaus-Propstei zu Hermannstadt und ihr Kapitel*. Deutsche Forschung im Südosten, 3. H., 319–360.; Grandjean, W. (1971) *Die Anfänge der Hermannstädter Propstei im Spiegel päpstlicher Urkunden. Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen (Siebenbürgisches Archiv: Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde)*. Köln-Wien, Böhlau Verlag. 269–275.; Baumgärtner, 2008, 137–138. Blazovich állásfoglalását, hogy az erdélyi püspököt illetve a *praesentatio* joga, nem hiszem, hogy általánosként elfogadhatnánk. Vö. Blazovich, 2004, 513. Valószínűbb abból kiindulnunk, hogy a betelepülők egyházi szempontból egy exempt területen éltek az 1191-től igazolt nagyszabeni prépostságban, amely egyházi jogilag „*prelatura nullius scilicet dioecesis*”-nek tekinthető, vagyis olyan püspökséghez hasonló egységnek, amely kívül esett a rendes püspökségi szervezeten, és közvetlenül a római egyháznak volt alárendelve a 13. század elején, egészen 1264-ig, amikortól kezdődően a nagyszabeni prépostság egyre nyilvánvalóbban az esztergomi érsek fennhatósága alá kezdett tartozni. Schuster, H-W. (1990) *Anfänge der Autonomie in der Hermannstädter Provinz*. In: Kessler, W. (Hg.): *Gruppenautonomie in Siebenbürgen. 500 Jahre siebenbürgisch-sächsische Nationsuniversität*. Siebenbürgisches Archiv 24. Köln-Wien, Böhlau, 110–112.

74 Kurze, D. (1971) *Zur historischen Einordnung der kirchlichen Bestimmungen des Andreanums*. *Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen (Siebenbürgisches Archiv: Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde)*. Köln-Wien, Böhlau Verlag., 149–150. és 159. Kurze több mint 20 példát hoz a Magyar Királyság területéről, és rámutat, hogy a szabad papválasztás joga a privilégiumokban mindig együtt jelent meg a világi bírák szabad választásának jogával. Uo., 155. Hasonlóan Kubinyi A. (1992) *Plébánosválasztások és egyházközségi önkormányzat a középkori Magyarországon. Aetas – Történettudományi Folyóirat, 1992/2. 27.* Kurze egyébként nem foglal abban állást, hogy a szabad papválasztás jogát már korábban is bírták-e a *hospites Theuthonici Ultarsilvani* közösségei, vagy csak az *Andreanum* biztosította ezt számukra. Kurze, 135–136.

járt az erdélyi püspöknek. A nem privilegizált falvakban a tized teljes egészében a püspöknek járt, és abból a helyi papok csak egy negyedrészt kaptak.⁷⁵

Összességében azt mondhatjuk, hogy az *Andreanum* eddig ismertett rendelkezései egy olyan közösséget hoztak létre a privilégium hatálya alá tartozó telepesekből, amely a régi személyiségi elven alapuló egyes kisebb közösségi jogok biztosításának igényétől elmozdult egy területileg meghatározott jogközösség felé. Ez a jogközösség a későbbi századokban területileg bővült, ugyanakkor mind a közösségre vonatkozó „közjogi-alkotmányos” normák, mind a mindennapi életet meghatározó magánjogi szabályok tekintetében egységesült, lassan uniformizálódott. Az alkotmányos fejlődés a Szász Egyetem (*Universitas Saxonum*) létrejöttében, a magánjogi szabályok fejlődése pedig az *Eigen-Landrecht* megszövegezésében érte el kifejtését a 15. és 16. században.

bb. A szászoknak a középkori és újkori Magyarország és Erdély életében betöltött gazdasági jelentőségét az *Andreanumban* biztosított előnyök alapulták meg:

– A közösségi földek használatának biztosítása mellett a kiváltságlevél biztosította, hogy a területükön fekvő erdőket a hozzátartozó előnyökkel és vizeket a hozzájuk tartozó víziutakkal együtt szabadon használhassák a szászok, mind a szegények, mind a gazdagabbak.⁷⁶ Ugyanakkor bizonyos erdőket a privilegizált területeken kívül (a románok és pecsenegek erdejét – *silvam Blacorum et Bissenorum*)⁷⁷ azokkal közösen használhatták, anélkül, hogy azért külön ellenszolgáltatást kellene fizeniük.⁷⁸

75 Vö. Részletesen Kurze, 1971, 133–159.; Kubinyi A. (1975) Zur Frage der deutschen Siedlungen im mittleren Teil des Königreichs Ungarn (1200–1541). In: Schlesinger, Walter (Hg.): *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte*. Reichenau-Vorträge 1970–1972. Vorträge und Forschungen 18. Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag, 535.; Wagner, 1990, 19.

76 *Andreanum* (11) „Silvam vero cum omnibus appendiciis suis et aquarum usus cum suis meatibus, quae ad solius regis spectant donationem, omnibus tam pauperibus quam divitibus libere concedimus exercendos.”

77 Az értelmezési tradíció szerint a fogarasi területeken fekvő erdőkről van szó, melyekre azért kaptak részjogosítványokat a szászok, hogy a természetes határig, a Déli-Kárpátokig terjedő területek is (védelmi) látókörükbe kerüljenek. Vö. Teutsch, G. D. (1859) *Vor dreihundert Jahren. Vorgelesen in der Generalversammlung des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*. Hermannstadt, 24. August 1859. 37.

78 *Andreanum* (7) „Praeter vero supra dicta silvam Blacorum et Bissenorum cum aquis usus communes exercendo cum praedictis scilicet Blacis et Bissenis eisdem contulimus, ut praefata gaudentes libertate nulli inde servire teneantur.”

– A szászok kereskedőinek szabad közlekedést engedett az egész ország területén, és vámmentességet is biztosított számukra, valamint elengedte a vásártartás utáni járandóságok megfizetését.⁷⁹ A vámmentességi rendelkezés – minden valószínűség szerint – csak a királyi vámokra vonatkozott, vagyis azokra, melyeket a király 1224 előtt még nem adott magánkézbe, mert ezekre vonatkozóan a királynak már nem volt rendelkezési joga. Mivel a vámok jó része sem ekkor, sem a későbbi századokban nem a király kezében volt, igazán nagy gyakorlati jelentősége nem lehetett a vámok alóli mentesítésnek.⁸⁰

– A szászok saját közösségeikben valamennyi vásárukat vámmentesen tarthatták.⁸¹

– A király biztosította a szászoknak a jogot, hogy napi szükségleteik fedezésére ingyen tartsanak igényt sóra, s ezért évente kétszer (áprilisban és novemberben) sót vágjanak. Sóbányaként a Nagyszében melletti Salzburg, vagy esetleg a székelyek földjén található Parajd jöhetnek szóba. Főleg utóbbiak esetén lehetett jelentősége annak a rendelkezésnek, mely szerint a sószállítókat sem oda, sem vissza nem lehet megvámolni.⁸²

c. A biztosított jogok ellentételezése fejében a király meghatározott szolgálatokra kötelezte a szászokat, meghatározva felvállalandó kötelezettségeiket:

– A zárt falurendszerben élő szászok a föld használata fejében szolgáltatásokra voltak kötelezve. Ezek közül az *Andreanum* a kamara hasznának

79 *Andreanum* (14) „Adiicimus etiam supra dictis libertatibus praedictorum, quod mercatores eorum ubicumque voluerint in regno nostro libere et sine tributo vadant et revertantur, efficaciter ius suum regiae serenitatis intuitu prosequentes.” Vö. Wagner, 1990, 20.

80 Erre és az *Andreanum* kereskedelemmel kapcsolatos rendelkezéseire vö. Jickeli, O. F. (1913) *Der Handel der Siebenbürger Sachsen in seiner geschichtlichen Entwicklung. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 51–52. Jickeli állítása igazolására a szászok és a nagyváradi káptalan közti évszázados jogvitát hozza fel bizonyítékkul. Ez utóbbira vö. Teutsch, G. D. (1843) *Der Zollstreit der Sachsen mit dem Großwardeiner Kapitel. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 1. H. 78–107.

81 *Andreanum* (15) „Omnia etiam fora eorum inter ipsos sine tributis praecipimus observari.”

82 *Andreanum* (10) „Salesque minutos secundum antiquam libertatem circa festum beati Georgii octo diebus, circa festum beati regis Stephani octo et circa festum beati Martini similiter octo diebus omnibus libere recipiendos concedentes. Item praeter supra dicta eisdem concedimus, quod nullus tributariormn nec ascendendo nec descendendo praesumat impedire eos.”

(*ad lucrum vero nostrae camerae*)⁸³ nevezett fix összegű adó megfizetését írja elő, amely ha az egyetlen adója maradt a szászoknak,⁸⁴ akkor a korábbi adókötelezettségekhez képest igen alacsonyan került ez megállapításra.⁸⁵ Ez másrészt azért is előnyös volt a telepések számára, mert kizárta az önkényes adómegállapítás lehetőségét. Az évente 500 ezüstmárkát, mintegy száz kilogramm ezüstöt kitevő egyösszegű adó⁸⁶ összegyűjtése a szászok saját szerveinek feladata volt. A közösség valamennyi tagjának hozzá kellett járulnia a terhekhez, kivéve, ha valakinek külön mentessége volt ez alól.

A privilégiumlevél a készséges adóbegyűjtést azáltal „segítette elő”, hogy megállapította a királyi adószedők napi díját (három lat ezüst),⁸⁷ amit szintén a szászoknak kellett késlekedés esetén megfizetniük. Ha nem

83 Andreanum (3) „Ad lucrum vero nostrae camerae quingentas marcas argenti dare teneantur annuatim, nullum praedialem vel quemlibet alium volumus infra terminos eorumdem positum ab hac excludi redditione, nisi qui super hoc gaudeat privilegio speciali.

Hoc etiam eisdem concedimus, quod pecunia, quam nobis solvere tenebuntur seu dignoscuntur cum nullo alio pondere nisi cum marca argentea quam piissimae recordationis pater noster Bela eisdem constituit videlicet quintum dimidium fertonem Chybiensis ponderis cum Coloniensi denario, ne discrepent in statera solvere teneantur.”

84 Lásd az alább idézettek mellett Makkai, Mócsy, 1988, 300., ahol a szerző nem foglal állást ebben a kérdésben, de sejteti, hogy a szászoknak más – föld után fizetendő – adói is voltak. Blazovich egyértelműen állást foglal a *terragium* mint adóforma fennmaradása mellett. Vö. Blazovich, 2004, 515. A szász szerzők összefoglalásai csak a privilégiumlevélben kiemelt adóra helyezik a hangsúlyt. Schuler von Libloy arról ír, hogy ez a kedvezményes fizetési kötelezettség csak a későbbi hétszéki szászokra vonatkozott, a többi szászok hasonló jellegű kötelezettségei inkább *terragium* jelleggel bírtak, egészen 1464-ig. Schuler von Libloy, 1867, 266–277.; Dósa egészen a 16. századig ezt a *Martinszinsnek* (*census Martini*) nevezett éves fizetési kötelezettséget tekinti a szászok egyetlen adójának. Dósa E. (1861) *Erdélyhoni jogtudomány. I. könyv: Erdélyhoni közjogtan*. Kolozsvár, 218.; *A census Martinit* a szász szerzők rendes adóként értékeli. Vö. [N. N.] (1882) *Zur Steuergeschichte der Hermannstädter Provinz im 15. Jahrhundert. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 1882. Nr. 3. 29.

85 Ha hitelt adunk III. Béla korábbi 15000 márka ezüst bevételre vonatkozó dicsekvésének 1186-ból, a korábbi összeg harmincad részét jelentette az 500 márka ezüst. Moldt 1999, 207. Moldt szerint ez egyértelműen mutatja, hogy a szabadságlevél kiadásának politikai céljai is voltak.

86 Az adók fizetését egy állandó árfolyamhoz kötötte tehát az oklevél, amelynél a III. Béla király korabeli szokásnak megfelelően a kölni Pfennig képezte a váltókulcsot. A szászok ezáltal megszabadultak a királyi pénzrontó intézkedések káros következményeitől. Vö. Moldt, 1999, 207.

87 Ez mintegy 40 gramm ezüstöt tesz ki.

akartak többet fizetni, a határnapra minden évben előteremtették az adó összegét.⁸⁸

– A másik komoly kötelezettség a szászok katonaállítási kötelezettsége volt, mely területileg korábban nem terhelte őket. Az *Andreanum* maximálisan 500 főben megszabott katona együttes kiállítását állapította meg. Ez az országon belüli hadjárat esetén volt elvárt, a határokon kívül 100 katonát kellett küldeniük a királynak. Ha a sereget nem a király vezette, akkor csak 50 fegyveressel kellett megjelenniük a szebenieknek.⁸⁹ A mindenkori fegyverfogó kontinges valószínűleg a gerébcsaládok tagjai közül került ki.⁹⁰ A követelt haderőlétszám mutatja, hogy a szászok elsősorban a királyság védelmében vállaltak jelentősebb terheket.

– A kiváltságlevél szabályozza a király háborús időre szóló beszállásolási igényeit (*descensus*) is. A királyt háromszor,⁹¹ a király ügyében eljáró vajdát kétszer volt kötelessége vendégül látni a szász közösségnek.⁹²

Az *Andreanum*ban meghatározott jogok és kötelezettségek számbavétele alapján megállapítható, hogy a szászok szabad emberek lettek, akik nem álltak földesúri hatalom alatt. A telepések hadviselési kötelezettsége tulajdonképpen előfeltételezte a fegyverviselési jogot, ami a korban csak szabadoknak volt megengedve. Szabadon költözhetek, szabadon örökíthették vagyonukat, és szabadon házasodhattak, az előírt kötelezettségek teljesítése mellett. A pecsétjog is csak szabadokat illetett meg. Legfőbb uruk a király volt, aki legfőbb bírójukul az ispánt állította föléljük, aki jogszolgáltató hatalmát a szászok által választott albírákkal gyakorolta. Az ítékezés a telepések saját szokásjoga szerint folyt.⁹³

Nagyobb jogtörténeti összefüggésben szemlélve megállapítható, hogy az *Andreanum* mind formájában, mint tartalmában egy városi

88 *Andreanum* (10) „Nunciis vero, quos regia maiestas ad dictam pecuniam colligendam statuerit, singulis diebus, quibus ibidem moram fecerint, tres lotones pro eorum expensis solvere non recusent.”

89 *Andreanum* (4) „Milites vero quingenti infra regnum ad regis expeditionem servire deputentur, extra vero regnum centum, si rex in propria persona iverit, si vero extra regnum iobagionem miserit sive in adiutorium amici sui sive in propriis negotiis quinquaginta tantummodo milites mittere teneantur nec regi ultra praefatum numerum postulare liceat nec ipsi etiam mittere teneantur.”

90 Makkai, Mócsy, 1988, 300.; Később zsoldosokat is toborozhattak. Vö. Moldt, 1999, 207.

91 *Andreanum* (13) „Statuimus insuper dictis fidelibus, ut cum ad expeditionem ad ipsos nos venire contigerit, tres descensus tantum solvere ad nostros usus teneantur.”

92 *Andreanum* (13) „Si vero vaivoda ad regalem utilitatem ad ipsos vel per terram ipsorum transmittitur, duos descensus, unum in introitu et unum in exitu solvere non recusent.”

93 Moldt, 1999, 210.

privilégiumlevél jegyeit viseli magán.⁹⁴ S ez nem is csodálható, hiszen a királyi hatalom megerősítésének egyik eszköze ebben a korban a városi kiváltságok adományozása volt, még akkor is, ha ebben inkább nyugati példák állhattak a király előtt, mintsem a hazai gyakorlat.⁹⁵ Alátámasztja a privilégium ezen jellegét, hogy a szászok földjén az *Andreanum*on kívül nem született olyan oklevél, amit formálisan városi jogokat biztosító dokumentumnak tekinthetnénk.⁹⁶

Az *Andreanum*ot a gazdasági előnyök mellett – amit rendelkezései a királynak nyújtottak – az teszi rendkívül jelentőssé a szászok jogtörténetében és történelmében, hogy az itt lefektetett elvek – bár az idők folyamán bizonyos finomodáson mentek keresztül – megteremtették különállásuk alapjait. Ez csaknem hetedfél évszázadig maradt meg, és elkülönítette a szászok gazdasági, társadalmi, politikai és jogi fejlődését a magyarokétól, s Erdély más népeitől is. Nyilvánvaló azonban, hogy nem az *Andreanum* írott szavai, hanem a szászok nemzeti szolidaritása, összetartása – amelyet a privilégium csak megerősített – tette lehetővé a szászoknak a magyar történelemben oly sajátos helyet biztosító eredményeket.

A későbbi születő, újabb betelepülők érdekében megfogalmazott privilégiumokkal szemben az is aláhúzza az erdélyi szászok arany szabadságlevélének egyedülállóságát, hogy a tatárjárás után, a 13. század második felében lezajlott második nagy német betelepedés (*novella plantatio*) népei – mindenekelőtt a későbbi Kétszék területére, illetve Észak-Erdélybe települők – már csak a főurak és főpapok által korlátozott királyi hatalmat érezhették maguk mellett.⁹⁷ Ekkor már nem is jöttek létre zárt német egységek, csak különálló német települések, kevésbé előnyös körülmények között.⁹⁸

94 Moldt „Quasi-Stadtrecht”-ről, *Weichbild-Recht*-ről beszél. Vö. Moldt, 1999, 212. Hasonló a véleménye Mályusznak is, aki szerint „az *Andreanum* lényegében széles méretekre szabott városi kiváltságlevél. Úgy tűnik fel, hogy megszerkesztői nem egy tájnak és nemzetiségnek adott helyzetéből indultak ki, hanem bizonyos célok lebegtek előttük, s mert ezek elérése volt számukra a fontos, a városi privilégiumokat vették mintául. Azokat, amelyek feladata hasonlóképpen a királyi hatalom befolyásának s a lakossággal való közvetlen kapcsolatnak a biztosítása volt.” Mályusz, 1939, 398.

95 Mályusz, 1939, 398. Moldt érdekes párhuzamot von az *Andreanum* és az Ardenneknben található Beaumont falunak 1182-ben – a jobbágysorból való felszabadítással együtt – biztosított szabadságok között, amely aztán sok helyen például szolgált francia, luxemburgi és flamand területeken mintegy 500 falu felszabadítására (*Behmerrecht*). Vö. Moldt, 1999, 214. és 216.

96 Müller, 1985, 21.

97 Gündisch, 1998, 45-46.; Nögler, 1972, 36-37.

98 Fügedi E. (1981) A befogadó: a középkori magyar királyság. In: Fügedi E.: *Kolduló barátok, nemesek, polgárok*. Budapest, Magvető, 406.

E közösségek tagjai már alávetettek voltak,⁹⁹ nem – vagy legfeljebb csak korlátozottan – élvezték az *Andreanum*ban biztosított jogokat,¹⁰⁰ és több nemzedéken át tartó küzdelem révén vívták ki maguknak – ha egyáltalán – a „szebeni szabadság” által biztosított jogokat. S voltak olyan új telepek is, amelyek ezt nem is érték el, s így később sem tartoztak a szászok önkormányzott területeihez.¹⁰¹

Az *Andreanum* utóélete

Az *Andreanum*, amely a területnek jelentős politikai és gazdasági önállóságot biztosított, az erdélyi szászok további közösségi fejlődésének alapjává vált, tulajdonképpen „alkotmány” rangot nyert.¹⁰² A dokumentum értékét az is mutatja számukra, hogy minden új uralkodóval megerősítették privilégiumlevelüket a középkorban.¹⁰³ Az erdélyi fejedelmek megválasztásuk alkalmával – Bethlen Gábor óta – országgyűlési törvénycikkben ismerték el a szászok jogait.¹⁰⁴ A *Diploma Leopoldinum* általános privilégiummeg-

99 A szabad és alávetett szász közösségek arányát 3:1-hez becsülhetjük. Vö. Nágler, 1972, 42.

100 Pozitív példaként felhozható a szebeni provincia területén kívül lévő két közösségnek (Magyarigen, Boroskrakkó) 1238-ban adott kiváltságlevelé, melyben megerősítésre kerülnek a korábban adott jogok közül, a szabad bíró (*villicus*)-választás, a saját joggal élés lehetősége. Csak akkor kell kizárólag a vajda ítélkezése alá adniuk magukat, ha az egyik peres fél nem német, hanem idegen (*homo extraneus*). További kedvezmények az adómentesség és beszállásolás alóli mentesség a vajda esetében. Négy páncélos lovat kell állítaniuk a király zászlaja alá. A kiváltságot azonban nem a falvak közössége, hanem földesuraik, közelebről néven nem nevezett szász nemesek kapták. Vö. Helbig, 1972/73, 515–516.; Zimmermann, Werner, 1892, nr. 75. 66–68. A saját jog használatának biztosítása mutatja, hogy a szebeni provincia területivé vált joga kihathatott a vármegyei környezet szász közösségeire is.

101 Gündisch, 1998, 46.

102 Moldt, 2009, 47.

103 Csak 1627-ig húsz körüli megerősítéssel számolnak az irodalomban. Vö. Teutsch, 1924, 21.; Moldt, 1999, 198. Mások valamivel többet is számontartanak. A jogtörténetben ezen jelenség kapcsán „megerősítési láncolatról” (*Konfirmationsketten*) beszélnek. Vö. Mohnhaupt, H. (1999) *Confirmatio privilegiorum*. In: Dölemeyer, B., Mohnhaupt, H. (Hg.): *Das Privileg im europäischen Vergleich. Bd. 2. Ius Commune Sonderhefte*, 125. Frankfurt am Main, Klostermann, 49.

104 Bodrogi J. (1924) Az erdélyi szászok és a 700 esztendő *Andreanum*. *Magyar Kisebbség*, 433–434. A *Compilatae* szerint a fejedelmek szokásosan a X. számú *conditio*ban ígérték meg a privilégiumok megtartását a szászok mellett az uraknak, a nemeseknek, a kerített és mezővárosoknak és a székelyeknek. Vö. pl. Márkus D. (szerk.): *Magyar Törvénytár. 1540–1848. évi erdélyi törvények – Corpus Iuris Hungarici*. Millenniumi emlékkiadás. Budapest, 1900. Franklin, 261., 267–268., 272.

erősítő megfogalmazásába természetesen az *Andreanum* által biztosított jogok is beleértettek. Az „arany szabadságlevél” ténylegesen csak 1848-ban vesztette el közvetlen hatályát, de fontos rendelkezéseit még ezután is figyelembe vették egészen a Szász Egyetem 1876-os megszüntetéséig.

Számos példát lehetne felsorolni arra, hogy a szászok jogaikért folytatott küzdelmeik során – akár kisebb, akár nagyobb jelentőségű ügyben történt is ez – legfontosabb hivatkozási alapként az *Andreanum*ot hívták segítségül több száz éves történelmük alatt.¹⁰⁵ A középkorban még az is megfigyelhető, hogy kiváltságaik legitimitását és tekintélyét növelendő, a szászok történelmi hagyománya több esetben abból indult ki, hogy ezen jogokat „az ősi királyoktól” kapott kegynek köszönhetik. Több esetben tehát nem II. Andrásra vagy II. Gézára hivatkoztak ősi jogaik összességének (szabadságuknak) vagy egyes sajátos jogosítványuknak eredőjeként vagy biztosítójaként, hanem egyenesen a szent királyokra, Szent Istvánra és Szent Lászlóra utaltak századokon keresztül, akár teljes közösségük, akár egyes városaik vagy vidékeik-székeik jogai védelmében is.¹⁰⁶

Mindenesetre, ha a következő évszázadok során, midőn a szászok úgy általában a privilégiumaikra hivatkoztak, ez alatt egyértelműen az *Andreanum*ot értették. Amikor a szászok a *libertas Cibirinesis* említették, elsősorban az *Andreanum*ra gondoltak, különösen midőn a privilégiumokat a Királyföldön kívüli szász területekre is kiterjesztették, amely folyamatnak a végpontját 1486-ban az *Andreanum*ban biztosított szabadságok végleges kiterjesztése jelentette a Hét- és Kétszék területén kívül, a Barcaságra és Beszterce vidékére I. Mátyás által.¹⁰⁷

A privilégiumlevél felhívása nem csak általánosságban fordult elő, hanem sokszor – egyes konkrét esetekben – közvetlenül is hivatkoztak a dokumentumra. A kérdést legalaposabban vizsgáló Friedrich Teutsch a nemkívánatos vámfizetési kötelezettséggel szembeni küzdelemben (1413, 1477), a tisztségviselőik választása kapcsán (1478, 1560) említi példaként a szabadságlevél segítségül hívását.¹⁰⁸

Az *Andreanum*ra hivatkozás egyik legnevezetesebb eseteként a szász hagyomány Albrecht Huet, szász gróf és királybíró nevezetes beszédét

105 Teutsch, 1924, 21.

106 Tringli I. (2003) A szent királyok szabadsága. A középkori történelmi tudat és a történelem-hagyományozódás sajátosságai. *Századok*, 137/4. sz. 823, 830 és 834. Nevezett tanulmány alapos vizsgálat alá veszi a kiváltságokra való hivatkozás középkor hazai gyakorlatát. Uo. 839–840.

107 Teutsch, 1924, 24.; Gündisch, 1998, 42–43.

108 Teutsch, 1924, 23.

tartja számon, amelyet a szászok grófja Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem előtt tartott a szászok jogainak és különállásának védelmében.¹⁰⁹

Majd amikor a 17. század közepén az erdélyi országgyűlésben az *Approbatae Constitutiones* feletti vitában ismét megkérdőjeleződött a szászok fejedelemségen belüli jogállása és a másik két nemzethez való viszonya, természetesen ismét csak az *Andreanum* képezte a legfontosabb hivatkozási alapot.¹¹⁰ A fejedelemség korábban született országgyűlési artikulációkat összegyűjteni szándékozó munkálat vitájában a szászok százados jogaira ekkor három törekvés jelentette a legnagyobb veszélyt. A nemesség egyrészt biztosítani akarta maga számára a szászok területén is – hasonlóan a vármegyékhez – a szabad fogatolási és ellátási jogot, másrészt a nemesség és a székely előkelők igényt tartottak arra, hogy a szász városokban ingatlanokat vásárolhassanak, ami addig csak kizárólag a szász jog alatt élőknek volt a kiváltsága. Ez a lehetőség a szász jog egységét és a szászok közötti jogegyenlőséget kérdőjelezhette volna meg. A harmadik törekvés pedig azt célozta, hogy a jövőben a szászok is a fejedelmi tábla előtt legyenek perelhetők, ami a saját bírósághoz való jogot semmisítette volna meg. A korabeli híradások¹¹¹ szerint a szász érdekek képviselői a törekvések elleni fellépésük során természetesen elsősorban az *Andreanum*ban lefektetett szabadságaikra hivatkoztak, sikerrel.

Szerepet kapott a *Diploma Leopoldinum*ban megerősített „arany szabadságlevél” II. József koncivilitási, közigazgatás-átstruktúrázó és fiskális törekvéseivel szemben is, amidőn az uralkodó végeredményben a szászok

109 *Oratio de origine et meritis Saxonum anno 1591. d. 10. Julii Albae Juliae recitata...* Seivert, J. (1785) *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften*. Preßburg, Weber und Korabinski, 190–204. Huet így érvel: „Privilegia autem continent separationem hujusce Genitis ab aliis Nationibus, ut sejuncta & distincta esset, ne quid rixarum, discordiarumque orietur, quod molestias gignat & pariat Illustrissimo Principi, & populo ejus regimini concredito. Quod Rex Andreas II. Hierosolymitanus expressit verbis: a Daraus usque ad Varos unus sit populus, & sub uno iudice censatur...” Seivert, 1785, 195.; Teutsch, 1924, 26.; Zimmermann, 1966, 67.

110 Teutsch, 1924, 26–29.

111 A korábban a königsbergi egyetemen jogi tanulmányokat is folytató nagyszabedény tanácsjegyző, Johann Simonius tudósításai alapján követhető végig az önmagában is érdekes politikai és jogi csatározás. Vö. Szilágyi S. (1888) *Erdélyi országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel. 13. kötet. (1661–1664)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 453–465, 489–494. A hivatkozás „a continuus, usus municipale jossok és privilegiumok szerint” annyira sikeres volt, hogy a *Compilatae* szükségesnek tartotta kijelenteni: „...ugy mindazonáltal, hogy ő kegyelmek [a szászok] is az eddig való privilegiumok szerint observáltatott szabadságoknál többet azzal magoknak ne venticáljanak, hazához és fejedelemhez való hűséget fenntartván.” (Comp. Const. III. R. XIII. Cz. IV. és VI. art.) Vö. Márkus 1900, 304.

önállóságát kívánta megszüntetni, le akarta foglalni a szászok vagyonát a kincstár számára, s hivatalnokai még az *Andreanum* eredetiségét is vitatták.¹¹²

A szász nemzet képviselői a 19. században is magától értetődő természetességgel hivatkoztak az *Andreanum*ra úgy a forradalmi időkben, mint a kiegyezés után is a szász önkormányzatiság felszámolásához, a *Nations-universität* átalakításához vezető közigazgatási reformok (1876. évi XII. törvénycikk) opponálása során.¹¹³

*

Ami végül az Aranybulla és a szászok „arany szabadságlevele” közötti kapcsolatot illeti, az eddig említettek akár ismételve is hangsúlyoznunk kell, hogy az Aranybulla gondolatisága egyértelműen lecsapódott az *Andreanum*ban, különösen abban a szándékban, hogy a király egy kötelező és maga által garantált jogrendet akart biztosítani a német telepéseknek.¹¹⁴ Az Aranybullával párhuzamba vonhatóan a *Goldener Freibrief* lehetővé tette, hogy a szászok ellentmondjanak olyan királyi intézkedéseknek, amelyek bizonyos hatalmi tényezők érdekében területi integritásukat fenyegette, illetve korábban szerzett jogaikban csorbította volna őket. Ez a lehetőség is mutatja, hogy az Aranybullát kibocsátó uralkodó nem csak a szerviensek, hanem az erdélyi telepések jogi helyzetének erősítésével is szövetségeseket keresett és szerzett magának az országbárókkal szembeni aktuális küzdelemben. Az egységes jogrend megteremtése és biztosítása is párhuzamba állítható az Aranybulla más társadalmi rétegeket célzó hasonló intézkedéseivel.

Az *Andreanum* a királyi reálpolitika eredménye volt, ami figyelembe vette az Aranybulla kiadása utáni királyság belső helyzetéből adódó

112 Makkai L., Szász Z. (1988) (szerk.): *Erdély története. Második kötet. 1606-tól 1830-ig.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1100–1101. és 1111.; Teutsch, 1924, 30–31. Az e törekvésekre reagáló, a szászföldi ingatlanok tulajdonjogát a Szász Egyetemnek vindikáló vitáit is az *Andreanum*ra hivatkozott ekkoriban. Vö. [Tartlar, J.] (1791) *Das Recht des Eigenthums der sächsischen Nation in Siebenbürgen auf dem ihr mehr als 600 Jahren von ungrischen Königen verliehenen Grund und Boden, ... von den Repräsentanten der Nation Jm Jahr 1791.* Wien, Mößle. Egy másik röpirat: [Gräser, D.] (1797) *Der Verfassungszustand der Sächsischen Nation in Siebenbürgen nach ihren verschiedenen Verhältnissen betrachtet, und aus bewährten Urkunden bewiesen.* Wien, Schaumburg.

113 Szász Z. (1986) (szerk.): *Erdély története. Harmadik kötet. 1830-tól napjainkig.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1634. és 1642.

114 Moldt, 1999, 216.

hatalmi lehetőségeket. És bár II. Andrást a történetírás elsősorban rövidlátó kalandorpolitikája és adományozásai miatt inkább negatív értékeli, telepítési politikáját mindenképpen konzekvensnek kell tekintenünk. Ebben elődeit követte, és példát adott utódainak, és ez a politika rendkívüli eredményeket hozott Magyarországnak.

Irodalom

- Adriányi, G. (1971) Zur Geschichte des Deutschen Ritterordens in Siebenbürgen. *Ungarn-Jahrbuch*.
- Arens, M. (1989) Der Deutsche Orden in Siebenbürgen. *Siebenbürgische Semesterblätter*, 1989/2.
- Balás G. (1977) *Erdély jókora jogtörténete 1540-ig*. Budapest, Magyar Jogász Szövetség.
- Baumgärtner, W. A. (2008) *Eine Welt im Aufbruch: Die Siebenbürger Sachsen im Spätmittelalter*. Sibiu/Hermannstadt, Schiller.
- Blazovich L. (2003) Az Andreanum, az erdélyi szászok kiváltságlevele. In: Marosvári A., Zombori I. (szerk.): *A legmakaibb makai: Tanulmányok a 75 éves dr. Tóth Ferenc tiszteletére*. Szeged, Makó, Csongrád Megyei Önkormányzat.
- Blazovich L. (2004) Az Andreanum és az erdélyi szászok az etnikai autonómiák rendszerében a középkori Magyarországon. In: Tóth K. (szerk.): *Molnár Imre Emlékkönyv. Acta Juridica et Politica 65*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara.
- Bodrogi J. (1924) Az erdélyi szászok és a 700 esztendőös Andreanum. *Magyar Kisebbség*.
- Connert, H. (1906) *Die Stuhlverfassung im Szeklerlande und auf dem Königsboden bis zum Ende des 15. Jahrhunderts: Ein Vergleich. Beilage zum Programm des ev. Gymnasiums AB und der damit verbundenen Realschule in Nagyszeben*. Hermannstadt, Buchdruckerei W. Krafft.
- Cziráki Zs. (2006) *Az erdélyi szászok története – Erdélyi szász irodalomtörténet*. Kozármisleny, Imedias.
- Csizmadia A. (1976) *A magyar közigazgatás fejlődése*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Deér J. (2005) A szászok jogállása. In: Bárány A. (szerk.): *Deér J. Királyság és nemzet. Tanulmányok 1930-1947, I. kötet*. Historia incognita 1. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor.
- Diódváralyai Gy. (1876) *Az erdélyi szászok köz és magánjoga*. Kolozsvár, Gámán J.
- Dósa E. (1861) *Erdélyhoni jogtudomány. I. könyv: Erdélyhoni közjogtan*. Kolozsvár, Demjén László bizománya.
- Endes M. (1935) *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története*. Budapest, Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet.
- Endlicher, S. L. (1849) *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*. Sangalli, Scheitlin & Zollikofer.

- Fazakas Z. J., Fegyveresi Zs., Veress E. (2021) (szerk.): *Források Erdély jogtörténetének a tanulmányozásához*. Kolozsvár, Forum Iuris Könyvkiadó.
- Fügedi E. (1961) Középkori magyar városprivilegiumok. In: *Tanulmányok Budapest múltjából 14*. Budapest, 1961. Akadémiai Kiadó.
- Fügedi E. (1981) A befogadó: a középkori magyar királyság. In: Fügedi E.: *Kolduló barátok, nemesek, polgárok*. Budapest, Magvető.
- Gál L. (1846) *Értekeződés az erdélyi nemes szász nemzet eredetéről és némely törzsökös polgári jogairól*. Nagyenyed, Ref. Coll. Sajtóintézetében.
- Gassl, H. (1971) *Der Deutsche Orden im Burzenland und in Kumanien (1211-1225)*, *Ungarn-Jahrbuch*.
- Gouth K. (1943) A nem-magyar népelemek helyzete középkori társadalmunkban. *Hitel*, 1943, 12. sz.
- Gönczi, K. (2013) Landesausbau und Stadtentwicklung. In: Gönczi, K., Carls, W. *Sächsisch-magdeburgisches Recht in Ungarn und Rumänien. Autonomie und Rechtstransfer im Donau- und Karpatenraum. Ius Saxonico-Maieburgense in Oriente 3*. Berlin–Boston, De Gruyter.
- Grandjean, W. (1971) *Die Anfänge der Hermannstädter Propstei im Spiegel päpstlicher Urkunden. Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen, (Siebenbürgisches Archiv: Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde)*. Köln–Wien, Böhlau Verlag.
- [Gräser, D.] (1797) *Der Verfassungszustand der Sächsischen Nation in Siebenbürgen nach ihren verschiedenen Verhältnissen betrachtet, und aus bewährten Urkunden bewiesen*. Wien, Schaumburg.
- Gündisch, K. (1998) *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*. München, Langen Müller.
- Hanzó L. (1941) *Az erdélyi szász önkormányzat kialakulása*. Szeged, *Értekezések a M. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem Magyar Történelmi Intézetéből*, 1.
- Hanzó L. (1989) A Barcaság betelepítése és a Német Lovagrend. *Századok* 123.
- Helbig, H. (1972) *Die ungarische Gesetzgebung des 13. Jahrhunderts und die Deutschen*. *Südostdeutsches Archiv*, 73.
- Helbig, H. (1976) Ungarns Goldene Bulle von 1222 und die Adelsrechte in Siebenbürgen 1291. In: *Album Elemér Mályusz*. Székesfehérvár–Budapest 1972. Études présentées à la Commission internationale pour l'Histoire des Assemblées d'états LVI. Bruxelles, Les Editions de la Librairie encyclopédique.
- Janits I. (1940) *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig*. Budapest, Egyetemi Nyomda.
- Jickeli, O. F. (1913) *Der Handel der Siebenbürger Sachsen in seiner geschichtlichen Entwicklung*. *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*.
- Kessler, W. (1991) Universitas Saxonum. Személyi szövetség – csoport autonómia – népcsoport. *Korunk*, 10.

- Klein, K. K. (1971) *Geysanum und Andreanum. Fragmentarische Betrachtungen zur Frühgeschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der siebenbürger Sachsen. Siebenbürgisches Archiv. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Dritte Folge* 8. Köln-Wien, Böhlau.
- Klein, K. K. (1971) Jus ossibus inhaeret. In: Klein, K. K.: *Saxonica Septemcastrensia*. Marburg, N.G. Elwert.
- Klein, K. K. (1971) Terra Syculorum terrae Sebus: Ein Beitrag zur Interpretation des „Goldenen Freibriefs“ der Deutschen in Siebenbürgen. In: Klein, K. K.: *Saxonica Septemcastrensia*. Marburg, N.G. Elwert, 141–160.
- Klein, K. K. (1971) Wer hat uns Siebenbürger Sachsen den „Goldenen Freibrief“ erwirkt? In: Klein, K. K.: *Saxonica Septemcastrensia*. Marburg, N. G. Elwert.
- Kristó Gy. (2003) *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest.
- Kubinyi A. (1975) Zur Frage der deutschen Siedlungen im mittleren Teil des Königreichs Ungarn (1200–1541). In: Schlesinger, Walter (Hg.): *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte. Reichenau-Vorträge 1970-1972*. Vorträge und Forschungen 18. Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag.
- Kubinyi A. (1992) Plébánosválasztások és egyházközségi önkormányzat a középkori Magyarországon. *Aetas – Történettudományi Folyóirat*, 1992/2.
- Kurze, D. (1971) *Zur historischen Einordnung der kirchlichen Bestimmungen des Andreanums. Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen (Siebenbürgisches Archiv: Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde)*. Köln-Wien, Böhlau Verlag.
- Makkai L., Szász Z. (1988) (szerk.): *Erdély története. Második kötet. 1606-tól 1830-ig*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Makkai L., Mócsy A. (1988) (szerk.): *Erdély története. Első kötet. A kezdetektől 1060-ig*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Mályusz E. (1939) A középkori magyar nemzetiségi politika. II., befejező közlemény. *Századok*, 73. évf.
- Márkus D. (1899) (szerk.): *Magyar Törvénytár 1000-1895. 1000-1526. évi törvényczikkek – Corpus Juris Hungarici*. Millenniumi emlékkiadás 1. Budapest, Franklin.
- Márkus D. (1900) (szerk.): *Magyar Törvénytár. 1540-1848. évi erdélyi törvények – Corpus Juris Hungarici*. Millenniumi emlékkiadás. Budapest, Franklin.
- Mezey B. (2006) (szerk.): *A magyar jogtörténet forrásai. Szöveggyűjtemény*, Budapest, Osiris.
- Mezey B. (2018) Helyi igazgatási modellek Erdélyben. In: Veress E. (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, Forum Iuris.
- Mittelstrass, O. (1971) Terra syculorum terrae Sebus und der sächsische Unterwald. In: *Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen*.
- Mohnhaupt, H. (1999) Confirmatio privilegiorum. In: Dölemeyer, B., Mohnhaupt, H. (Hg.): *Das Privileg im europäischen Vergleich. Bd. 2. Ius Commune Sonderhefte*, 125. Frankfurt am Main, Klostermann.
- Moldt, D. (1999) Unus sit populus et sub uno iudice (...), Bemerkungen zum „Goldenen Freibrief“ der Siebenbürger Sachsen. *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 1999/2.

- Moldt, D. (2003) Läßt sich das Rechtsgebiet der Siebenbürger Sachsen einer Stadtrechtsfamilie zuordnen? Überlegungen zur mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Rechtsgeschichte der Siebenbürger Sachsen. *Zeitschrift für siebenbürgische Landeskunde*, 2003/1.
- Moldt, D. (2009) *Deutsche Stadtrechte im mittelalterlichen Siebenbürgen. Korporationsrechte – Sachsenspiegelrecht – Bergrecht*. Köln-Weimar-Wien, Böhlau.
- Müller, G. E. (1930) Für wen ist das Andreanum im Jahre 1224 ausgestellt worden? *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*.
- Müller, G. E. (1925) Die Ursachen der Vertreibung des Deutschen Ordens aus dem Burzenland. *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*.
- Müller, G. Ed. (1941) *Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebnbürgisch-Deutschen Nationsuniversität 1141–1876. (Unveränderter Nachdruck der Ausgabe Krafft & Dortleff Hermannstadt, 1941)*. Köln-Wien, 1985. Böhlau.
- Müller-Langenthal, F. (1938) *Die geschichtlichen Rechtsgrundlagen der „Sächsischen Nations-Universität“ in Siebenbürgen und ihres Vermögens*. Südost-Forschungen, 1. H.
- Nägler, Th. (1972) Die soziale Schichtung der Siebenbürger Sachsen im 12-13. Jahrhundert. *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, Band 40/1-2.
- [N. N.] (1882) *Zur Steuergeschichte der Hermannstädter Provinz im 15. Jahrhundert*. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, 1882. Nr. 3.
- Orbán B. (1868) *A Székelyföld leírása*. VI. Pest, Ráth Mór.
- P. Szabó B. (2017) Az erdélyi szászok bíraskodási szervezete a korai újkorig. *Jogtörténeti Szemle*, 2017. 1-2.
- Pósán L. (1996) *A Német Lovagrend története a 13. században*. Debrecen, Debreceni Egyetem.
- Reinerth, K. (1942) Die freie königliche St. Ladislaus-Propstei zu Hermannstadt und ihr Kapitel. *Deutsche Forschung im Südosten*, 3. H.
- Schuler v. Libloy, F. (1867) *Siebenbürgische Rechtsgeschichte I*. Hermannstadt, Closius.
- Schuster, F. (1938) Die Ursache der Vertreibung des deutschen Ritterordens aus dem Burzenlande. *Siebenbürgische Vierteljahresschrift*.
- Schuster, H-W. (1990) Anfänge der Autonomie in der Hermannstädter Provinz. Kessler, W. (Hg.): *Gruppenautonomie in Siebenbürgen. 500 Jahre siebenbürgisch-sächsische Nationsuniversität*. *Siebenbürgisches Archiv* 24. Köln-Wien, Böhlau.
- Seivert, J. (1785) *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften*. Preßburg, Weber und Korabinski.
- Seivert, J. (1795) Von Vorrechten und Freiheiten der Sächsischen Nation in Siebenbürgen. *Siebenbürgische Quartalschrift*, 1795.
- Shütze, J. (1971) *Bemerkungen zur Berufung und Vertreibung des Deutschen Ordens durch Andreas II. von Ungarn. Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen*.
- Steilner, K (1888) *Deutsches Kolonistenrecht in Siebenbürgen im 12. und 13. Jahrhundert. Programm des vierklassigen evangelischen Gymnasiums A. B. und der mit demselben verbundenen Lehranstalten in Sächsisch-Regen. Veröffentlicht vom Rector Wilhelm Hellwig*. Hermannstadt, W. Krafft

- Szász Z. (1986) (szerk.): *Erdély története. Harmadik kötet. 1830-tól napjainkig*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Szilágyi S. (1888) *Erdélyi országgyűlési emlékekek történeti bevezetésekkel. 13. kötet. (1661-1664)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- [Tartlar, J.] (1791) *Das Recht des Eigenthums der sächsischen Nation in Siebenbürgen auf dem ihr mehr als 600 Jahren von ungrischen Königen verliehenen Grund und Boden, ... von den Repräsentanten der Nation Im Jahr 1791*. Wien, Mößle.
- Teutsch, F. (1924) *Die politische und historische Wertung des Andreanischen Freibriefs*. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde.
- Teutsch, G. D. (1843) *Der Zollstreit der Sachsen mit dem Großwardeiner Kapitel*. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, 1. H.
- Teutsch, G. D. (1859) *Vor dreihundert Jahren. Vorgelesen in der Generalversammlung des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, Hermannstadt, 24. August 1859*.
- Teutsch, G. D. (1874) *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für die sächsische Volk. I. Band: Von den ältesten Zeiten bis 1699*. Hermannstadt, Kraft.
- Tringli I. (2003) A szent királyok szabadsága. A középkori történelmi tudat és a történelem-hagyományozódás sajátosságai. *Századok*, 137/4.
- Vogel S. (2002) A szász autonómia Erdélyben. *Provincia*, 2002/2.
- Vö. Granasztói Gy. (1980) *A középkori magyar város*. Budapest, Gondolat.
- Wagner, E. (1971) *Boralt und terra Daraus: Zur Ostgrenze des Andreanischen Rechtsgebietes. Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen*.
- Wagner, E. (1981²) *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191-1975. Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens 1*. Köln-Wien, Böhlau.
- Wagner, E. (1990⁶) *Geschichte der Siebenbürger Sachsen: Ein Überblick*. Thaur bei Innsbruck, Wort und Welt.
- Wagner, E. (1995) Die Siebenbürger Sachsen vom Mittelalter bis zur Habsburger Zeit. In: Grimm, G., Zach, K. (Hg.): *Die Deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa, Geschichte-Wirtschaft-Recht-Sprache, I*. München, Verlag Südostdeutsches Kulturwerk.
- Zimmermann, F., Werner, C. (1892) (Hg.): *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, I*. Hermannstadt, №. 17.
- Zimmermann, H. (1966) *Hospites Theutonici. Rechtsprobleme der deutschen Südostsiedlung. Gedenkschrift für Harold Steinacker (1875-1965). Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission Band 16*. München, Oldenbourg.
- Zimmermann, H. (1980) Der Deutsche Ritterorden in Siebenbürgen. In: Fleckenstein, J., Hellmann, M. (Hg.): *Die Geistlichen Ritterorden Europas. Vorträge und Forschungen 26*. Sigmaringen, Jan Thorbecke.
- Zimmermann, H. (1999) A német-magyar kapcsolatok a 12. század közepén és az erdélyi szászok betelepítése. *Aetas* 2005/4.

Két gondolat az Aranybulláról: a közvetlen demokrácia és a jogkiterjesztés elve

SZABÓ ISTVÁN

Az Aranybulla 800 éves jubileumán természetesen felvetődik a kérdés, vajon II. András eme jeles törvénye milyen helyet foglal el történeti alkotmányunk vívmányai között. Az Alaptörvény gyakorlatának tíz esztendeje viszont azt is világossá tette, hogy a vívmányok csokorba gyűjtése nem egyszerű feladat. *Meghatározásuknál inkább óvatosságra, mintsem túlzott aktivitásra van szükség.* Ha egy-egy probléma megoldásához történeti elemeket veszünk igénybe, még egyáltalán nem biztos, hogy beazonosítottuk történeti alkotmányunk egy vívmányát. A vívmányok ugyanis nem a történeti alkotmány teljes joganyagát jelentik, hanem csak annak alapelveit. Ezért hiba bármilyen történeti szálat azonnal vívmánnyá nyilvánítani. A történeti alkotmány Aranybullában fellelhető vívmányainak feltárása előtt ezért érdemes néhány gondolatot arra fordítani, hogy egyáltalán a történeti alkotmány joganyagán belül hogyan lehet a vívmányokat elkülöníteni.

A történeti alkotmány vívmányainak meghatározása

A vívmányok beazonosításához első lépésként a történeti alkotmányt alkotó joganyagot kell meghatároznunk. A formális és a materiális alkotmányfogalmat szétválasztva hangsúlyoznunk kell, hogy a keresett joganyag meghatározására az utóbbi, a materiális alkotmányfogalom alkalmazatlan. Közjogi tárgyú törvényeink terjedelme több ezer oldalnyi szöveg,¹ ha ebből kezdünk el válogatni, minden bizonnyal kaotikus végeredményhez jutunk.

1 Márkus Dezsőnek az 1910-ben, az akkor hatályos közjogi tárgyú törvényekről készült jegyzéke például 1119 oldal terjedelmű volt. Márkus D. (1910) *Magyar közjog: a hatályban lévő tételes jogforrások alapján.* Budapest, Grill.

Az Alaptörvényhez kapcsolódóan, valamilyen módon a *formális alkotmányfogalmat kell megragadnunk*, vagyis a jogforrási hierarchia csúcsán álló normarendszert elkülöníteni. Egy kartális alkotmánynál az alkotmány szövege jól elkülöníthető a többi joganyagtól, a történeti alkotmánynál viszont ilyen nincs. Teleki Pál alkotmánydefiníciójában azonban találhatunk támpontot: „(...) alkotmányunk íratlan – azon törvények és jogszokások összessége, amelyek a nemzet véérébe mentek át –, amelyekből kitörölhet valamit az idő, de egyetlen ember intézkedése, az országgyűlés egyetlen intézkedése, sőt egyetlen nemzedék hangulata – soha.”²

A jogrendszer zsinórmértékét, azt a joganyagot, amivel a jogrendszer egészének összhangba kell állnia, az idősült szokások alkotják. Érdekes Teleki szófordulata, miszerint alkotmányunk íratlan, amit törvények és jogszokások alkotnak. Miként lehet a törvény íratlan? Az országgyűlés a törvénynél magasabb szintű jogforrást nem hozhatott, az idősültség azonban az egyszerű törvényt is a zsinórmérték, a formális értelemben vett alkotmány részévé tehetette. Ekkor *normatív ereje már nem törvényi jellegéből, hanem idősült voltából eredt*. Ha ehhez Teleki definíciójának utolsó fordulatát is hozzákapcsoljuk, miszerint azt egyetlen nemzedék hangulata nem törölheti el, láthatjuk ennek jelentőségét. A formális alkotmány részévé vált törvényeket – egyetlen törvényhozási aktussal – már nem törölhette el az országgyűlés, mert annak normatív ereje nem a törvény szövegéből eredt. Ezek a történeti alkotmány ama alapértékei (azok a valódi szokások), amelyek felette álltak az írott jogforrások valamennyi formájának. Ezek alkották azt az esszenciát, amivel a jogrendszer egészének (a törvényeket is beleértve) összhangban kellett állnia.³

Az Aranybulla kétségtelenül ebbe a körbe tartozik. Formáját tekintve egy törvény, de az idősültség már az országgyűlés által alkotott jogforrások fölé helyezte.

A vívmányok azonosításánál a történeti alkotmány flexibilitásának is fontos szerepe van. Több évszázados időtávban egy alkotmány csak úgy

2 Teleki (2000) *Válogatott politikai írások*. Ablonczy B. (szerk.), Budapest, Osiris, 443.

3 Ezzel egybecsengő okfejtést tartalmaz a 22/2016-os AB határozatnak az alkotmányos önazonossághoz kapcsolódó gondolata, mely szerint „Magyarország alkotmányos önazonossága olyan alapvető érték, amelyet nem az Alaptörvény hoz létre, azt az Alaptörvény csak elismeri”. Lásd még: Varga Zs. A. (2016) Történeti alkotmányunk vívmányai az Alaptörvény kógens rendelkezéseiben. *Iustum Aequum Salutare*, 2016/4. 89.; Varga Zs. A. (2018a) Az alkotmánybíróságok szerepe a nemzeti/alkotmányos önazonosság védelmében. *Iustum Aequum Salutare*, 2018/2. 28.; Varga Zs. A. (2018b) A Szent Korona a magyar Alaptörvényben. *Pázmány Law Working Papers*, 2018/2. 11.

maradhat fenn, ha az egyes korszakok változó elvárásaihoz alkalmazkodni tud. Ez a magyar történeti alkotmánnyal sem volt másként, Szent István korától a XX. század közepéig tartalma jelentős pontokon változott. Hatályos közjogunk részévé is csak úgy válhat, ha ezt a flexibilis jellegét megtartja, vagyis minden olyan elem leválasztható róla, amely nem egyeztethető össze korunk alkotmányos alapelveivel. Így az Aranybullát sem kell egészében elemeznünk, hanem annak egyes részei is kiemelhetőek és önállóan is a történeti alkotmányunk vívmányaivá minősíthetőek.

Az Aranybulla (a vívmányok) időszerűsége Ferdinandy Gejza nyomán

Ferdinandy Gejza 1899-ben, az Aranybulláról írt közjogi tanulmányának⁴ utolsó fejezetében, cikkelyről cikkelyre haladva összefoglalta az abból levezethető, s még a XIX. század végén is időszerűnek tekintett közjogi elveket.

Az I. cikkely által érintett székesfehérvári törvénylátó napokból egyértelműen levezethető állampolgári *panaszjog*. A király és kormánya köteles a polgárok által írásban vagy szóban előterjesztett panaszok kivizsgálására.⁵

A nemesek letartóztatásáról szóló s a Hármaskönyvbe is sarkaltos szabályként beépülő II. cikkely *a személyes szabadság védelmével* egyértelmű összefüggésbe hozható. Nemes csak törvényes bírói ítélettel tartóztatható le, s az országgyűlés századokon át aprólékosan szabályozta a kivételeket, amikor rendkívüli körülmények miatt el lehetett ettől tekinteni.⁶

Az ispán bíraskodási hatáskörével foglalkozó V. cikkely a bírói illetékességgel hozható összefüggésbe.⁷ Így a bírói hatalomról szóló 1869. IV. törvénycikk ismert mondata, miszerint „Senkit illetékes bírójától elvonni nem lehet”,⁸ az Aranybullára is visszavezethető. S maga az 1869-es törvény alapelvei is – azt hiszem, vitán felül – a történeti alkotmány vívmányai közé sorolhatóak.

4 Ferdinandy G. (1899) *Az aranybulla. Közjogi tanulmány*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

5 Ferdinandy, 1899, 169–170.

6 Ferdinandy, 1899, 170–173.

7 Ferdinandy, 1899, 174.

8 1869. évi IV. törvénycikk 20.§

A XIII. (a hatalmasok ne nyomorítsák a föld népét), XV. (nemest szállásadással ne terheljenek), XVII. (adománybirtok visszavételének tilalma) és XXII. cikkelyekből (nemesek erdeinek, legelőinek védelme) *a tulajdon sérthetetlensége* vezethető le.⁹

A magát tisztességesen nem viselő ispán hivatalvesztését kimondó XIV. cikkely *a közszolgálatban állók büntetőjogi és vagyoni felelősségének* gyökereit jelenti.¹⁰

A Ferdinandy Gejzától vett példák nem csak a XIX. század végén, hanem a XXI. században is a fontos közjogi alapelvek közé tartoznak. Látnunk kell azonban, hogy egy XIII. századi jogforrás még *nem absztrakt jogalkotás eredménye*, hanem erősen kazuisztikus. Konkrétan felmerült visszasságok szülik őket, s ezekre a konkrét esetekre ad megoldást. Az évszázadok folyamán azonban újabb hozzákapcsolódó törvények és a szokásjog absztrakt jogelvekké fejlesztette azokat. Sokszor egy-egy törvényt kibocsátója nagy jelentőségűnek szán, de a későbbi nemzedékek mégis elfeledik azt. Az Aranybulla azonban megállta a helyét, hiszen évszázadokon keresztül a legfontosabb jogforrások közé sorolták.

A Ferdinandy Gejzától vett gondolatok közvetlenül az Aranybulla szövegéből levezethető közjogi elveket érintettek. A továbbiakban két kissé távolabbi (szövegszerűen nem kapcsolható), de mégis az Aranybullához társítható közjogi intézményt érintek. Az egyik – talán furcsának is tűnő – ilyen intézmény *a közvetlen demokrácia* lesz. A XIII. században a közvetlen vs. közvetett demokrácia ismeretlen probléma volt, de a régi intézmények később kialakult szabályokra is példaértékűek lehetnek. A közvetlen demokrácia után a másik Aranybullához kapcsolt problémakör pedig *a jogkiterjesztés elve* lesz.

A törvénylátó napok és a közvetlen demokrácia

Az Aranybulla első cikkelyében említett székesfehérvári törvénylátó napok az országgyűlés kialakulásának ismert előzménye. A közvetlen demokrácia szempontjából lényeges, hogy a törvénylátó napokon minden nemes *személyesen adhatta elő sérelmeit*. 1267 után ez megyénként választott

9 Ferdinandy, 1899, 177.

10 Ferdinandy, 1899, 178.

követek útján történt, akiknek feladata a delegálók üzeneteinek átadása volt. Vagyis instrukciók alapján tevékenykedtek.

A kötött mandátum mint a közvetlen demokrácia eszköze

Ezt a folyamatot az országgyűlésnél is megfigyelhetjük. A tömeges országgyűlések idején annak tanácskozásain minden nemes személyesen jelenhetett meg, később ide is megyei követeket küldtek, akik ugyanúgy a kapott instrukciók nyomán szavaztak, vagyis kötött mandátumuk volt. *A követek kötött mandátuma pedig azt szolgálta, hogy a nemzet tagjai továbbra is közvetlenül vehessenek részt a közügyek intézésében.* Ehhez azonban már nem kellett az országgyűlés helyszínén megjelenniük, hanem megyéenként megtárgyalhatták a diéta elé kerülő ügyeket, s a követeknek adott utasításokkal a megyei közgyűlésben leadhatták a diétára szánt szavazataikat. A vármegye mai értelemben véve egy szavazókör volt, a követek vitték a szavazás eredményét az országgyűlés helyszínére, ezeket ott összesítették, s megszületett a határozat.¹¹

Ebből eredően a diétán hozott minden döntés a nemzet összes tagjának szavazatából kumulálódott.

*A közvetlen demokrácia önálló intézménnyé válását a szabad mandátum szülte, mert itt már a választópolgárok és az általuk választott képviselők véleménye elválhatott egymástól. Ha a képviselők nem a választópolgárok akarata szerint döntenek, egy népszavazással felülírható a parlament akarata. Hatályos népszavazási törvényünkől is levezethető, hogy a népszavazás nem más, mint a képviselők irányába adott választói utasítás. Az országgyűlést ugyanis kötelezi a népszavazáson hozott döntésnek megfelelő törvény elfogadására,¹² vagyis a képviselők eme törvény elfogadásakor nem szabad belátásuk szerint szavaznak, hanem *mandátumuk kötötté válik.* Ez csupán abban különbözik a rendi kor kötött mandátumától, hogy a választók nem közvetlenül az általuk választott képviselőt (követet) utasítják, hanem az összes választó az összes képviselőt.*

11 A szavazókör mai terminológiánk szerint a szavazatok számlálásának helyszíne, ugyanezt a funkciót töltötte be a vármegyei közgyűlés.

12 „Az Országgyűlés – ha a népszavazás törvényalkotási kötelezettséget keletkeztet – köteles a népszavazás napjától számított száznyolcvan napon belül az érvényes és eredményes népszavazás döntésének megfelelő törvényt megalkotni.” [2013. évi CCXXXVIII. törvény 31.§ (1) bekezdés.]

Kötött mandátumnál a népszavazás intézménye felesleges, hiszen a szavazati joggal rendelkezők az országgyűlés minden döntésében részt vettek. *Az 1848 előtti országgyűléseken lényegében minden egyes döntés népszavazás volt.* Ennek a megállapításnak persze fontos feltétele, hogy az utasítást adó helyi szerv (ebben az esetben a vármegyei közgyűlés) ne váljon képviseleti szervvé, azon a nemzet minden tagja személyesen megjelenhessen.¹³

A közvetlen demokrácia mint sajátos hatalomgyakorlási mód

A jogkiterjesztés elvénél is érinteni fogjuk, hogy az évszázadok folyamán a közhatalom gyakorlásába bevont személyek köre bővült. Jelen esetben is felvetődhet, hogyan lehet demokráciának nevezni egy olyan állapotot, amelyben a rendi tagozódás nyomán csupán a társadalom egyes privilegiált rétegeit vonták be a közhatalom gyakorlásába. A közvetlen demokrácia azonban egy hatalomgyakorlási mód, s nem áll közvetlen összefüggésben azzal, vajon a társadalom milyen rétegei részesei a közhatalomnak. Annak lényege, hogy a közügyek intézésében részt vevő személyek *nem képviseleti szerv útján, hanem a döntéseket magukhoz vonva gyakorolják a hatalmat.* Ha egy alkotmány ismeri a közvetlen demokrácia intézményét, a népképviseleti kamara megválasztásában és egy népszavazáson ugyanazon polgárok vehetnek részt, csak a hatalomgyakorlás módozata más. Így témánk szempontjából a polgári átalakulás után is másodlagos kérdés, vajon a választójog milyen széles körű. Ha azt bővítik, akkor a parlament választásában és a népszavazásokon részt vevők köre is azonos módon változik, *s a dilemma ugyanúgy megmarad:* a képviselőkre bízunk a döntést, vagy azt a polgárok közvetlenül hozzák meg.

A történeti alkotmány kontinuitásának egyik fő pontja pedig éppen az, hogy *egy viszonylag stabil államszervezetten belül a hatalom gyakorlóival változnak.* Az alsótáblán a rendi képviselet népképviseletre változik, a főrendiházból – összetételének változása nyomán – felsőház lesz, de az országgyűlés szervezete és működése alig módosul.

13 A nemzettagok körében előállt változás (rendi képviselet helyett népképviselet) a hatalomgyakorlás mechanizmusára nincs kihatással. A közvetlen demokrácia fenntartásának egyetlen feltétele, hogy az utasítások meghatározása olyan lokális gyűléseken történjék, ahol a nemzet minden tagja személyes jelenhet meg.

A kötött mandátum (a közvetlen demokrácia) feletti viták a polgári korban

Magyarországon a szabad mandátumról (a kötött mandátum megszüntetéséről) a polgári átalakulás után sem alakult ki konszenzus. Kossuth Lajos 1848 után is a kötött mandátum mellett tette le voksát.¹⁴ Ennek fő oka alighanem *annak az alkotmányvédelem területén betöltött unikális szerepe volt.* A kötött mandátum nyomán ugyanis az adó- és újoncmegajánlás a vármegyékben élő nemesek közvetlen jóváhagyásától függött, s azok tényleges végrehajtása (az adók beszedése és az újoncok kiállítása) is a vármegyei önkormányzat szervei által történt. Ha megtagadták a megajánlást, abban a pillanatban le tudták állítani az állam működésének eme két létfontosságú elemét.

A panaszjog követek útján csak instrukciókkal volt gyakorolható. Ez később az országgyűlés teljes tevékenységében érvényesült, s a Habsburg Birodalomban fennálló speciális helyzetünk miatt a kötött mandátum még a polgári átalakulás után sem került le a napirendről. Kossuth véleménye azonban nem bírt kellő súllyal, köztudott, hogy a szabad mandátum Magyarországon is teret nyert. Az országgyűlés hatásköreit vizsgálva a kötött mandátum különösen a végrehajtó hatalom (a felelős minisztérium) ellenőrzésénél okozhatott volna államműködési zavarokat. Ez pedig az 1848-ban megjelent új hatáskör volt. A felelős minisztérium működéséhez *folyamatos parlamenti többség szükséges, a kötött mandátummal rendelkező követekből pedig ilyen háttér nehezen alakítható ki.*

A közvetlen demokrácia reneszánsza

A közvetlen demokrácia azonban a rendszerváltás óta újra sajátos reneszánszát éli. Érzésem szerint államműködésünkben egy kicsit ugyanúgy idegen test, mint a kötött mandátum lett volna az országgyűlésnek felelős minisztérium mellett. A szabad vs. kötött mandátum alapkérdése, hogy képviselőink csak a törvényhozás választási ciklusának lejártakor tartoznak számadással, vagy a választási ciklus alatt is felülírhatjuk döntéseiket. Mint fentebb említettem, a kötött mandátum és a népszavazás között csupán annyi a különbség, hogy a választók külön-külön a saját képviselőjüket

14 Stipta I. (2004) Kossuth Lajos önkormányzat koncepciója. In: Balogh J. (szerk.): *Európai Magyarországot! Kossuth Lajos és a modern állam koncepciója.* Debrecen, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 128–129.

(követüket) utasíthatják, vagy az összes választó az összes képviselőnek ad egységes utasítást. Egy népszavazás azt jelenti, hogy választott képviselőink akaratát a választási ciklus alatt is felülírhatjuk.

Az 1848 után említett problémát napjaink alkotmányos gyakorlatában is láthatjuk. A törvényhozó hatáskör kötött mandátum mellett is „eldöcögött”, az áprilisi törvényeket még így fogadták el. A gond – mint már említettem – a végrehajtó hatalom ellenőrzésénél (a miniszteri felelősségnél) keletkezett. A felelős minisztérium felállításával *az országgyűlés végrehajtó hatalom feletti ellenőrzési joga szintet lépett*, mégpedig nem is kicsit.¹⁵ A miniszteri ellenjegyzés nyomán a végrehajtó hatalom gyakorlói minden egyes döntésükért elszámoltathatóvá váltak. Ez a rendszer *a kötött mandátummal, vagyis a korlátok nélküli közvetlen demokráciával működésképtelenné vált volna*.

Az Alaptörvénynél ugyanezt a logikát érzem, a közvetlen demokráciának az országgyűlés törvényhozó hatáskörében óhajt teret engedni, a végrehajtó hatalom ellenőrzését (a kormány iránti bizalomról szóló szavazásokat) igyekszik kizárni. Az országgyűlés hatáskörébe tartozó személyi kérdésekben, az országgyűlés felosztatásában, a költségvetési kérdésekben kifejezett tilalmakat állapít meg.¹⁶ Tehát népszavazás által nem lehet a kormányt leváltani, nem lehet a mögötte álló parlamenti többséget sem megszüntetni, s a kormány megbuktatására leginkább alkalmas költségvetési kérdések sem tehetők referendum tárgyává. Az alkotmányos gyakorlatban azonban mégis azt tapasztaljuk, hogy a kezdeményezések valódi célja legtöbbször nem egy adott törvény megváltoztatása, hanem a kormány iránti bizalom vagy bizalmatlanság kifejezése. Számos esetben *jelentéktelen súlyú témákat* vagy olyan kérdéseket tesznek népszavazás tárgyává, amelyek valójában *nem tartalmaznak érdemi döntést*. A cél ugyanis az, amit az Alaptörvény nem akar megengedni: a kormány iránti bizalmat vagy bizalmatlanságot referendum tárgyává tenni.

Az országgyűlés két hatáskörét (törvényhozás – végrehajtó hatalom ellenőrzése) *nem lehet egymástól konzekvensen elválasztani*. Annak számos olyan törvényhozási körbe tartozó eleme van, ami a kormány működésére is kihat, képes azt megnehezíteni, adott esetben ellehetetleníteni. Így

15 A végrehajtó hatalom ellenőrzésére – az adó- és újoncmegajánláson keresztül – már 1848 előtti jogunkban is volt mód. Az országgyűlés általi megajánlás nyilvánvalóan politikai döntés volt, ha konfliktusba került az uralkodóval vagy annak kormányszékével, a működésükhöz szükséges állami bevételek zárolásával nyomást gyakorolhatott rájuk. A miniszteri felelősség azonban ennél lényegesen erősebb kontrollt jelentett.

16 Alaptörvény 8. cikkely (3) bekezdés.

számos népszavazási kezdeményezésről – szinte szükségszerűen – parttalan vita kezdődik, vajon a megengedett vagy a tiltott tárgykörbe tartozik. Ebből eredő újabb súrlódási pont, hogy a népszavazási kezdeményezések nagyszámú elutasítása eleve feszültségeket generál, mégis átmennek olyan kérdések, amelyekből nagyon világosan levezethető a kormány iránti bizalom vagy éppen bizalmatlanság kifejezése.

Ezért nem volt túlzott jelentősége annak sem, hogy az 1848:III. tc. még nem tartalmazta a bizalmatlansági indítvány lehetőségét, hiszen az országgyűlés a törvényhozás eszközeivel is sarokba tudta a minisztériumot szorítani. Most ugyanezt tapasztalhatjuk a népszavazásokkal.

A kötött mandátum megszűnése után a parlament felosztatását tekintették a választók és a választott képviselők közötti összhang megteremtésére alkalmas eszköznek.¹⁷ Az utasíthatóság vagy az egyenkénti visszahívás lehetősége pillanatról pillanatra bizonytalanná tehetné volna a kormány mögötti parlamenti többséget. Ha az összes képviselőnek egyszerre szüntették meg a mandátumát, s új választás következett, lehet, hogy egy más politikai irányvonalat követő kormány mögött, de megvolt a működéséhez szükséges többség. A második világháború után azonban ezt is egyre inkább veszélyesnek látták az ország kormányozhatóságára, így arra törekedtek, hogy ha a parlament nem válik maga működésképtelenné, mindenképpen töltsse ki mandátumát. Teljesen mindegy, milyen mértékben veszi el a választók bizalmát. Az 1989-es alkotmányrevízió és az Alaptörvény egyaránt ezt az elevet követte (követi).¹⁸

17 A két világháború között – a kormányzónak az országgyűlés (a nemzetgyűlés) felosztatására vonatkozó jogával összefüggésben – ez a kérdés többször is napirendre került. Az 1920. évi XVII. törvénycikk s az 1937. évi XIX. törvénycikk miniszteri indoklásában egyértelmű utalást találunk arra, hogy az országgyűlés (a nemzetgyűlés) államfői felosztatásának célja a választók megkérdezése. A szabad mandátum ugyan lehetőséget nyújt az aktuális választói akarattól történő eltérésre, a felosztatás azonban visszatartja ahhoz. Ezek alátámasztására álljon itt két rövid idézet az említett törvények miniszteri indoklásából.

1920. évi XVII. törvénycikk: „(...) bizonytalanná, vagy kétségessé válik, vajjon a régebben megválasztott nemzetgyűlés (...) valóban a nemzet igazi akarát képviseli-e. Ilyen esetben az államfő felosztatási joga nélkül maga a nemzet fosztatná meg az akaratelhatározás szabadságában jelentkező szuverénitástól (...)” [KI-1920-III-343.]

1937. évi XIX. törvénycikk: „A kormányzónak kétsége volt, hogy az országgyűlés a nemzet valóságos akarát fejezi-e ki, megkérdezte a nemzetet, ha a nemzet igenlően válaszolt, a nemzet igazi akarata előtt meg kell hajolni.” [KI-1935-VII-676.]

18 Az 1989-es alkotmányrevízió és az Alaptörvény egyaránt a működésképtelenség tüneteit jelölte (jelöli) meg előfeltételként, amikor a köztársasági elnök feloszthatja az Országgyűlést, mert az nem képes miniszterelnököt választani, rendszeresen megbuktatja a kormányt, vagy nem tudja a költségvetést elfogadni.

E között és az állampolgári kezdeményezésre történő népszavazási lehetőségek között érzek ellentmondást. A kormány (az ország kormányozhatósága) számára a parlament államfői feloszlatása akkor jelent kockázatot, ha elvesztette a választók bizalmát. Ha a feloszlatás után ismételten megnyeri a választásokat, az nemhogy gyengíti, hanem ellenkezőleg, erősíti a pozícióját, s így az ország kormányozhatóságát. Utóbbi esetben egy esetleges népszavazás sem jelenthet számára komolyabb gondot, hiszen az is csak megerősíti. A választók bizalmának elvesztése esetén azonban ugyanúgy, *ahogy a parlament feloszlatása, egy népszavazás is elnehezítheti az ország kormányozhatóságát*. Bár egy referendummal közvetlenül nem lehet a kormány megbízatását visszavonni, de olyan helyzetet idézhet elő, mint egy bokszmeccs, ahol kiütik az egyik versenyzőt, de a bírónak nincs joga rászámolni. Ha a kiütött versenyző önként nem adja fel, akkor joga van a mérkőzés végét a földön fekvé kivárni.

Tudjuk, a népszavazás intézménye sem tervezetten került be hatályos közjogunkba. A bős-nagymarosi vízlépcső körül kialakult konfliktus miatt megkerülhetetlenné vált az állampolgári kezdeményezésre történő népszavazás lehetővé tétele. Utána akár az 1989-es alkotmányrevízióból, akár az Alaptörvényből már nem lehetett kihagyni.

Ha dogmatikailag nem is fér össze a két alkotmányos rendelkezés, akkor sem kell kétségbe esnünk. Egy történeti alkotmányban előfordul ilyesmi. Mi, magyarok pedig szeretünk az ügyeinkben közvetlenül eljárni, s nem mindent képviselőinkre bízni. A közvetlen demokrácia hazai gyökerei pedig az Aranybulláig visszavezethetőek.

A jogkiterjesztés elve

Az Aranybulla 1848 utáni alkalmazhatósága a jogkiterjesztés elvén nyugodott. Mindaz, ami abban a nemesekre vonatkozóan rögzítésre került, már nem csupán eme kiváltságos elemekre, hanem az ország összes polgárára vonatkozik. Így az Aranybullára emlékezve – a közvetlen demokrácia mellett – még néhány gondolat erejéig ezzel a problémakörrel foglalkozom.

A polgári átalakulás legfontosabbnak mondható eleme a jogegyenlőség megeremtése volt. Ez miként történjék? Az előjogok eltörlésével, vagy azok kiterjesztésével? A végeredmény hasonló lesz, hiszen az előjogok eltörlését követően, jogfilozófiai gyökerekre támaszkodva, megfogalmazzák az emberek (polgárok) jogait. Ezek pedig számos esetben közel állnak ahhoz,

ami korábban csak a kiváltságos csoportokat illette meg. A két metódus közötti választásnak *nem annyira jogi, mintsem történelmi (politikai) okai vannak*. A polgári átalakulást a jogfolytonosság talaján, vagy – a korábbi államrenddel szakítva – forradalmi úton valósítják meg. Molnár Kálmán a történelmi és kartális alkotmány közötti határvonalat az alábbiak szerint határozza meg: „Írott alkotmánya annak az államnak van, amelyben az alkotmány történelmi fejlődésének fonala egy adott időpontban megszakad, s az új alkotmány szabályai – a régi szabályokra való tekintet nélkül – egyszerre állíthatnak össze, egyszerre jegyeztetnek fel az új alkotmánylevél (charta) fehér lapjára, az eltörölt régi alkotmány tabula rasájára.”¹⁹

A történelmi töréspontokon létrejövő karta alkotmányok szakítanak a korábbi államrenddel: tabula rasa történik, és egy üres fehér lapra teljesen új szabályokat írnak. A jogegyenlőséget az előjogok eltörlésével valósítják meg (tabula rasa), majd jogfilozófiai gyökerekre támaszkodva az üres fehér lapra megszővegezik az alapjogokat. A történelmi alkotmány azonban nem szakít a múlttal, a jogegyenlőséget is a rendi korhoz kapcsolódva valósítják meg. Az egyes rendeken belül ugyanis eme alapelv a rendi korban is létezett, az azonos rendhez tartozók között jogegyenlőség volt. A jogegyenlőtlenység a különböző rendekhez tartozók között állt fenn. Megoldásként így az kínálkozott, hogy egy rend (a nemesség) jogait terjesszék ki az összes állampolgárra. *Ez volt a jogkiterjesztés elve*. Lényege pedig az alábbi: *jogokat senkitől sem vonunk el, csak másoknak adunk*.

Az 1848-as választójogi törvény a népképviselési választójoggal rendelkezők körének megállapítása mellett meghagyta azoknak is a választójogot, akik eme feltételeknek nem feleltek meg, de az országgyűlési követválasztásban addig részt vehettek. Ennek megfogalmazásakor szövetszerűen is utalt a jogkiterjesztés elvére: „Politikai jogélvezetet azoktól, kik annak eddig gyakorlatában voltak, elvenni, a jelen országgyűlés hívásának nem érezhetvén, mindazok, kik a megyékben és szabad kerületekben az országgyűlési követek választásában eddig szavazattal bírtak, e jog gyakorlatában ezennel meghagyatnak.”²⁰

Az utalásból pedig az is kiolvasható, hogy az országgyűlés az 1848 előtti követválasztóknak a népképviselési választójogból történő esetleges kizárását a jogélvezet elvételenek (valamiféle jogfosztásnak) tekintette volna.

19 Molnár K. (1926) *Magyar közjog*. Pécs, Danubia, 244.
20 1848. évi V. törvénycikk 1.§.

A jogkiterjesztés elvét a vallásfelekezetek jogállásánál is nyomon követhetjük. A kiindulópont a katolikus egyház jogállása volt, s a vallás-szabadság kiterjesztése (az ún. bevett felekezetté nyilvánítás) *a vele történő egyenjogúsítást jelentette*. A törvénytől szokásokra utalva, a bevett felekezetekre nem találunk kimerítő törvényi szabályozást, az elég jelentős részben a szokásjogon nyugodott. A vallás tárgyában hozott törvények²¹ ezeken itt-ott igazítottak, azonban az átfogó rendezésnek szánt 1895. évi XLIII. törvénycikk is csak utalt a fennálló szabályokra, nem tartalmazott rájuk tételes rendelkezéseket.²² A státusz elnyerése pedig egy nyúlfarknyi törvénnyel történt, amelyben egy mondatnál csupán az egyenjogúságot (a bevett felekezetté nyilvánítást) mondták ki.²³ De ugyanígy az egyenjogúsítást (a jogkiterjesztést) lelhetjük fel az 1868-as zsidó emancipációs törvényben is. Az izraelita lakosok számára a hazai keresztény lakosokkal azonos polgári és politikai jogokat biztosított.²⁴

A magyar közjogtörténetben még számos példát lehetne mondani a jogkiterjesztés elvének érvényesülésére, utolsó példaként azonban feltétlenül szólnunk kell a tulajdonjoggal kapcsolatos részéről. Ha tulajdonviszonyok átfogó rendezésére társadalmi igény jelenik meg, az nem történhet jogszfósztással, vagyis *a tulajdon megfelelő ellenszolgáltatás nélküli elvonásával*. Ennek egyik markáns példája az úrbéri viszonyok 1848-as megszüntetése, amellyel kapcsolatban az áprilisi törvények az alábbi rendelkezést rögzítették: „A törvényhozás a magán földesurak kármentesítését, a nemzeti közbecsület véd-paizsa alá helyezi.”²⁵ Az összecszerúséget figyelve pedig a földtehermentesítés címén vállalt állami kötelezettség még a kiegyezés után is meghaladta a magyar állam egyéves teljes kiadásait.²⁶

21 1848. évi XX. tc., 1868. évi LIII. tc., 1895. évi XLIII. tc.

22 A törvény összesen az alábbi mondatot tartalmazta a bevett felekezetek jogállásáról: „6. § A latin, a görög és az örmény szertartású katolikus, az evangélikus református, az ágostai hitv. evangélikus, a görög-keleti szerb és görög-keleti román, valamint az unitárius egyházakra és hivekre, – nemkülönbben az izraelitákra vonatkozó törvények és jogszabályok változatlanul fentartatnak.”

23 Az unitáriusokról az 1848. évi XX. tc. 1.§-a, az izralitákról az 1895. évi XLII. törvénycikk.

24 1868. évi XVII. tc. „1§. Az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottak nyilvánítatnak.”

25 1848. évi IX. törvénycikk 1.§.

26 Az 1868-as zárszámadás adatai szerint a rendes és rendkívüli kiadások együttesen 223,9 millió forintot tettek ki, az év végén fennálló földtehermentesítési kötelezettség pedig 246,6 millió forint volt. (*Állam-zárszámadás a Magyar Korona Országai részére 1868. évre*. Buda, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1869. 5-7.)

A jogegyenlőség jogkiterjesztéssel történő megvalósítását számos kritika éri, az ugyanis nem volt alkalmas a korábbi viszonyok tökéletes felszámolására. A jogfilozófiai gyökerekkel bíró (tabula rasa után üres fehér lapra írt) alapjogi szabályok erre kétségtelenül alkalmasabbak. A választójog kapcsán említetteknel valaki nem felelt meg a népképviselői szabályoknak, de a régi származási jogból eredően mégis volt választójoga.²⁷ A földterhermentesítéssel a földesurak nem veszítették el régi vagyoni privilégiumokat, csak pénzre váltották azt. S még lehet sorolni a kifogásokat.

Ezeknek az érveknek természetesen van valóságtartalmuk, ugyanakkor túlzottan egyoldalúak. Úgy tűnik, mintha csak a jogkiterjesztéssel megvalósított jogegyenlőségnek lennének hátrányos következményei. Nem tesznek említést arról, hogy a kartális alkotmányoknál milyen problémák lehetnek. Itt a jogegyenlőség megvalósításának elméleti alapja nem a jogok kiterjesztése, hanem a privilégiumok eltörlése. Ezzel a módszerrel a „feudális maradványok” kétségtelenül jobban kigyomlálhatók, de ezt jogok megvonásával, szigorúbban fogalmazva jogfosztással valósítják meg. A jogfosztás pedig enyhén szólva is kockázatos.

A tulajdonjogra visszatérve, vannak-e történelmi helyzetek, amikor kártalanítás nélkül el lehet azt vonni? A forradalmi változások hívei erre több alkalommal igent mondtak. Utána pedig pillanatnyi megérzés volt, hogy ez meddig terjedhet. Csak a több tízezer hektáros földbirtokokat, a nagyüzemeket vesszük el, vagy valakinek a kis vegyesboltját is, amelyben egyedül dolgozik? Ha az 1945 utáni államosításokra, majd az 1989 utáni privatizációra gondolunk, joggal támadhat olyan érzésünk, hogy '45 után a tulajdonviszonyok átrendezésének „a nemzeti közbecsület véd-paizsa alá” helyezett megoldása helyesebb út lett volna.

Epilógus

A bevezetőben felvetett gondolathoz visszatérve, a történeti alkotmány vívmányainak meghatározásánál kellő elővigyázatosságot kell tanúsítanunk. Ha a materiális értelemben vett alkotmány egészét tekintenénk a

27 Ezek száma persze folyamatosan csökkent, hiszen azokat illette meg, akik 1848-ban rendelkeztek eme joggal, így fokozatosan kihaltak. Számszerűsítve 1879-ben a 824 602 választásra jogosultból még 101 550 volt, aki régi joron tartozott ebbe a körbe, 1901-ben 1 025 245 választásra jogosultból már csak 41 287. (*Magyar Statisztikai Évkönyv 1901*. Budapest, Atheneum, 1902. 372.)

történeti alkotmány vívmányainak, biztosan hibás útra lépünk. Ebből eredően, ha egy-egy érvelésünkben történeti szál jelenik meg, még egyáltalán nem biztos, hogy a probléma megoldáshoz a történeti alkotmány egy vívmányát vettük igénybe.

Az Aranybulla azonban ama jogforrások közé tartozik, amelynek számos rendelkezése a formális értelemben vett alkotmánynak is részévé vált. Azt 800 év óta kétséget kizáróan a magyar alkotmány egyik legfontosabb zsinórmértékének tekintjük, Teleki Pál fennkölt szavaival élve, „a nemzet véérébe ment át”. Az nem egy törvény a sok közül, az idősültség a jogforrási hierarchia csúcsára emelte, a többi törvény számára is zsinórmérték. Ebből eredően az Aranybullából levont következtetéseknél megnyugtatóbb módon állíthatjuk, hogy azok a történeti alkotmány vívmányai. A 800 éves évfordulóra emlékezve jelen tanulmányban erre tettem kísérletet.

Irodalom

- Állam-zárszámadás a Magyar Korona Országai részére 1868. évre. Buda, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1869.
- Ferdinandy G. (1899) *Az arany bulla. Közjogi tanulmány.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1901.* Budapest, Atheneum 1902.
- Márkus D. (1910) *Magyar közjog: a hatályban lévő tételes jogforrások alapján.* Budapest, Grill.
- Molnár K. (1926) *Magyar közjog.* Pécs, Danubia.
- Stipta I. (2004) Kossuth Lajos önkormányzat koncepciója. In: Balogh J. (szerk.): *Európai Magyarországot! Kossuth Lajos és a modern állam koncepciója.* Debrecen, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar.
- Teleki P. (2000) *Válogatott politikai írások.* Ablonczy B. (szerk.), Budapest, Osiris.
- Varga Zs. A. (2016) Történeti alkotmányunk vívmányai az Alaptörvény kógens rendelkezéseiben. *Iustum Aequum Salutare*, 2016/4.
- Varga Zs. A. (2018a) Az alkotmánybírók szerepe a nemzeti/alkotmányos önazonosság védelmében. *Iustum Aequum Salutare*, 2018/2.
- Varga Zs. A. (2018b) *A Szent Korona a magyar Alaptörvényben.* Pázmány Law Working Papers, 2018/2.

Fejedelemtválasztási feltételek Erdélyben – jogtörténeti megjegyzések az uralkodói hatalom korlátozásáról

---

VERESS EMŐD

Minden államberendezkedés kulcskérdése a hatalom gyakorlásának és átadásának a rendje. Az Aranybulla továbbélésének témájához egy indirekt módon, a hatalom korlátozásának problémaköre révén kapcsolódó témával szeretnék – adott terjedelmi keretek között vázaltszerűen – foglalkozni: az Erdélyi Fejedelemségben lezajlott fejedelemtválasztások közjogi mechanizmusába illeszkedő fejedelemtválasztási feltételek (fejedelmi *conditiók*) vizsgálatával.

Alapvetés: kapcsolat a fejedelmi feltételek és az Aranybulla között

Az Erdélyi Fejedelemség 1571–1691 között úgynevezett *választó monarchia* volt: uralkodóját, a fejedelmet az országgyűlés választotta.¹ A fejedelemtválasztások kontextusában születtek meg a választási feltételek, amelyekben az uralkodó számára próbálta az erdélyi rendi országgyűlés megszabni a hatalomgyakorlás korlátait. Az intézmény a Magyar Királyság koronázási

1 Utána Erdély a Habsburg Birodalomba tagozódott be, és a fejedelmi cím a Habsburg uralkodók címlistájába került. Az utolsó választott erdélyi fejedelemt viszont II. Rákóczi Ferenc volt, akit a szabadságharc kontextusában, 1704-ben választottak fejedelemtté, és a szabadságharc bukásáig (1711) uralkodott, viszont ebben a korban erdélyi államiságról már nem beszélhetünk. Vö. Fazakas, 2008, 132.

hitleveleinek (*diploma inaugurale*)² a mutációja; a német választási *capitulatio* és a lengyel *pacta conventa* rokona. A koronázási hitlevélhez képest a fejedelmi conditiók ténylegesen mutációt jelentenek. A feltételeket szabó országgyűlés az örökletes monarchia rendjében elképzelhetetlen, hiszen ott az uralomba lépés nem választás eredménye, így feltételekről sem beszélhetünk. Mivel az új uralkodó személyét trónutódlási szabályok határozzák meg, az ilyen kontextusban kiadott koronázási hitlevelek tartalma stabil, azt sokkal inkább a hagyomány határozza meg. Ezzel szemben Erdélyben mint választó monarchiában a feltételek kialakításában a tárgyalás, az alku, a kompromisszum is fontos szerepet játszott.³

376 év különbség van az Aranybulla kiadásának (1222) és az első erdélyi fejedelmválasztási feltételeknek (1598. augusztus 29.) a megszületése között. Azonban a kettő közötti párhuzam vagy folytonosság keresése nem erőltetett kísérlet. Nem cél, hogy mesterségesen, értelmezés útján hozzunk létre kapcsolatot az Aranybulla és a választási conditiók között. Ez a kapcsolat valós és közvetlen.

Például I. Rákóczi György fejedelmválasztási feltételeiben (1630), amikor a fejedelemmel szemben megfogalmazzák a kiváltságok rendjének fenntartását, akkor II. András személyét ténylegesen megidézik. „Hogy urakat, nemeseket, kerített és mezővárosokat, szászságot és székelységet, régi és minden legitime emanált privilegiumokban, donatíójokban, annuenciájokban, inscriptiókban [törvényesen kiadott kiváltságokban, adományokban, engedményükben, ideiglenes átruházásukban] megtart, a Sz. András király⁴ decretumának continentíája [végzeményének tartalma] szerént.” (VII. conditio) E szöveghelyet hagyományosan úgy szokás értelmezni, mint amely kifejezetten a szászokra, illetve az 1224-es szász kiváltságlevélre, az Andreanumra vonatkozik.⁵ Vagyis az Aranybulla vonatkozásában itt csak személyi kapocs lenne kimutatható: mindkét oklevelet ugyanaz a II. András király adta ki. Amikor ezt a II. Andrára történő hivatkozást egyes conditiókból kivették, valóban a szászok tiltakoztak,

2 Vö. Suhayda, 1861, 34–36. A koronázási hitlevél és a conditiók közötti kapcsolat kimutatása azért is fontos, mert Erdély „alkotmányjogi fejlődéséhez, politikai berendezkedéséhez az az állam szolgáltatta a mintát, amelynek területéből kiszakadt: a Magyar Királyság.” Vö. Oborni, 2013, 8.

3 Királyválasztás esetén – adott politikai körülmények függvényében – nyilván lehetőség mutatkozhatott a hitlevél tartalmának újratárgyalására.

4 II. András valójában nem volt szent, de egyik gyereke, (Árpád-házi Szent) Erzsébet (1207–1231) igen.

5 Lásd például Bodrogi, 1924, 434.

hogy ez a törlés az Andreanumban lefektetett szabadságjogaikat sérti. Viszont azzal nyugtatták meg őket, hogy András katolikus volt, és ez az oka, hogy nevét a feltételekből kihagyták, dekrétumának érvényességét ez nem érinti.⁶

Az idézett szövegben tényleges utalás van a szász kiváltságokra és András király dekrétumára, viszont ezt a rendelkezést kizárólag az Andreanumra szűkíteni álláspontom szerint nem helyes. Egyfelől maga a hivatkozott szöveg a szászok privilégiumait több más kiváltság között, felsorolásszerűen, csak az egyik privilégiumcsoportként nevesíti.

Ugyanakkor mindjárt a legelső fejedelmválasztási feltételek (Báthory Zsigmond, 1598. augusztus 29.)⁷ a következőket várták el a fejedelemtől: „Hogy felséged mindeneknek igaz törvényt szolgáltat a Szt.-András király és ez ország decretomának igaz continentiája szerint.”⁸ E kontextusban nem a szászokról és az Andreanumról, hanem pontosan az Aranybulláról, annak igazságszolgáltatásra vonatkozó rendelkezéseiről van szó.⁹ Vagyis egyes fejedelmi feltételekben az Aranybullára való hivatkozás tételesen, általánosan megjelent. Ez egyértelműen jelzi, hogy a feltételek szerzői érezték az Aranybulla és a conditio közötti kapcsolatot, egyfajta eszmei folytonosságot.

A korabeli politikai levelezés is alátámasztja a fenti értelmezést. Például: „az Szent András decretumára esküvén meg, az mi is azt nem engedi, nemes ember szabadságában megbántódjék...”¹⁰ kontextus is az Aranybullára, és nem az Andreanumra utal (1659. január 24., Barcsay levele II. Rákóczy Györgyhöz). Ugyanígy a következő szövegrész: „Szent András királt hozza elő Kegyelmed, az nemesség szép szabadságáról”¹¹ (1658. október 13., II. Rákóczy György levele Haller Gáborhoz).

A fejedelmi esküformulákban is megjelent Szent András dekrétuma, hasonlóképpen az Aranybullára és nem (csak az) Andreanumra történő hivatkozásként. Például Báthory Zsigmond többek között arra esküdött, hogy „Szent-András király decretumát és Magyarországnak bevett

6 Szilágyi, 1891, 80. „A szent Andrásra vonatkozó pont kimaradt a conditio szövegéből.

Miután pedig a szászok privilégiumaikat szent Andrástól kapták, azt hitték, hogy ez ellenök van intézve. De meggyőzték őket, hogy itt vallásügyi tekintetéről van szó...”

7 Csizmadia, 1980, 631.

8 Erdélyi Országgyűlési Emlékek 4., 1878, 195.

9 Egyébként az erdélyi törvényhozásban az Aranybullát is András király dekrétumának nevezték. Vö. pl. 1791. évi nov. cikkelyek.

10 Erdélyi Országgyűlési Emlékek 12., 1887, 141.

11 Erdélyi Országgyűlési Emlékek 12., 1887, 78.

decretumát observálom, megtartom és a szerént mindeneknek személyválogatás nélkül törvényt és igazságot szolgáltatok”.¹² Vagyis az Aranybulla külön nevesítésre került az esküformulában, az egyéb jogforrásokhoz viszonyítva így emelték ki.

Következésképpen, az Erdélyi Fejedelemség választási feltételei az Aranybullához nem csak elvont eszmeiségükben, politikai céljukban (hatalomkorlátozás) kötődnek, hanem az Aranybullára történő hivatkozás kifejezetten megjelent a választási conditiókban, politikai levelezésben, a fejedelmi esküformulában. Ez egyértelműen visszaigazolja, hogy az Aranybullát jogforrásként az erdélyi jog szerves részének tekintették,¹³ eszmeisége, hatalomkorlátozó értelmezése pedig az erdélyi politikai gondolkodás részét képezte; a feltételek szerzői érezték az Aranybulla és a fejedelmi feltételek közötti kapcsolatot, ideológiai folytonosságot.¹⁴

A fejedelmi conditiók jogi minősítése: álláspontok

Az erdélyi államban megalkotott fejedelmi conditiók kapcsán – leegyszerűsítve – kétfajta nézetet fogalmaztak meg.

Az első nézet szerint, amelyet Trócsányi Zsolt képviselt, a fejedelmválasztás feltételei a választást megelőzően „a főhatalom óhatatlan várományosával való alkudozás” eredményének tekinthetők.¹⁵ Szintén ő minősítette „szokásos cselekmény”-nek (azaz a leendő fejedelem tudta, hogy conditiókkal fogják szembesíteni), amelynek tartalmát „kétoldalú

12 Erdélyi Országgyűlési Emlékek 4., 1878, 197.

13 Vö. Dósa, 1861, 42–43. A király elleni feltámadást büntelennel nyilvánító rendelkezést eltörölte a Diploma Leopoldinum és az 1744. évi 6 tc. is.

14 A konkrét szöveghelyek között számos közvetlen kötődés azonosítható. Az Aranybulla szerint „ha vendégek, tudniillik rendes emberek jönnek az országba, őket az ország tanácsa nélkül méltóságokra ne emeljék”. Ráadásul „a pénzügyi, a só- és a vámügyek az ország nemesei és ne izmaeliták és zsidók legyenek”. I. Rákóczi Györgynél hasonló rendelkezés jelent meg: „minthogy mind a magyar natio, s mind pedig a szász uraink s atyáinkfiai magok natiojokból szoktanak magoknak tiszteteket, ispánokat választani, a székelység nem utolsó tagja lévén e hazának, ő nagysága kapitányokat, királybirákat, generalisokat, magok nemzetéből állókat és köztök lakókat adjon elejekbe, megmaradván mindazonáltal mindenkiből az ő nagysága jurisdictioja és méltósága: a királybiráknak pedig választások specifice csakugyan ő kegyelmek székinek szabadságán álljon. Főispánokat is a magok vármegyéjékből valókat adjon ő nagysága.” (XIV. conditio). Ez az előírás a feltételekben Brandenburgi Katalin politikájára adott reakcióként jelent meg.

15 Trócsányi, 2005, 15.

alku” alakította.¹⁶ Mint ilyen megállapodások, nyilván adott fejedelem uralkodására vonatkoztak, és hangsúlyosan politikai jellegűek voltak. A feltételek hatalomkorlátozó hatékonysága nyilván korlátozott volt, nem érvényesülhettek teljes és precíz alkotmányos fékként, hiszen a fejedelem az erdélyi közjogi berendezkedésben hatalomkoncentrációt valósított meg, döntési lehetőségei igen fontos területeken gyakorlatilag korlátlanok voltak, a hatalom korlátait sokkal inkább a politikai erőterek és a gazdasági lehetőségek adták, mint a fejedelmválasztási feltételek. A fejedelmi logika szerint valószínűleg a feltételek elfogadása a hatalomba lépés egyik kelleke volt, amelyet mint „szükséges rosszat” fogadtak el, és adott esetben el is tértek a feltételek kívánalmaitól. Dósa Elek a XIX. század közepén már összegezte ezt az álláspontot: a feltételek a fejedelmek személyéhez és az idő kívánalmaihoz voltak igazítva, ezért „mint kelésök idejekori korigények szüleményeinek, s csupán a magokat azok értelmében kötelezett fejedelmek személyeit tárgyazóknak s következőleg azon idők elteltével s az illető fejedelmek elhaltával erejüket” veszítették.¹⁷ Tehát a fejedelmi conditiók a fejedelem személyének vonatkozásában fejtettek ki hatást, így jogforrásnak nem tekinthetők.

A második vélemény szerint, amelyet például Rác Lajos képviselt, a fejedelmválasztási feltételek révén az Erdélyi Fejedelemség az alkotmányos monarchia előképe, sőt, a kései, a fejedelmi hatalmat legerősebben korlátozó feltételek révén Erdély eljutott az alkotmányos monarchia határára: „az adott erdélyi keretek között gyakorlatilag már az alkotmányos monarchia határát súroló állam- és kormányzati konstrukciót sikerül az erdélyi rendeknek kiharcolniuk (...) Az erdélyi állam fejlődése a korban lehetséges csúcsára jut el azzal, hogy kialakítja a kormányzó és a fejedelmi tanács együttes kormányzásával egy későbbi esetleges parlamentáris monarchia jogi alapját.”¹⁸ Ugyanide sorolható az az állásfoglalás, amely szerint „bizonyos értelemben (...) az erdélyi államjogi berendezkedés megelőzte a brit alkotmányosság korát és természetesen eredményeit is...”¹⁹

A fejedelmi conditiók jogi természetéről alkotott képet e két megközelítéshez képest szükséges tovább árnyalni, hogy még pontosabban tudjuk megragadni az erdélyi jogtörténet ezen intézményének lényegét.

16 Trócsányi, 1976, 116–117.

17 Dósa, 1861, 45. Dósa itt az ellenérveket szintetizálta, valójában a conditiók jogforrási jellegét hangsúlyozó álláspont híve volt.

18 Rác, 1992, 181–184.

19 Szentpáli-Gavallér, 2022.

A fejedelmi conditiók jogi minősítése: állásfoglalás

Premisszák

Álláspontom mindkét fent ismertetett megközelítéstől részben eltér: nem egyszerű politikai alkuról, ennél *több*ről van szó. Viszont a második nézet-hez képest mindenképpen *kevesebb*ről: nem pontos a fejedelmi hatalom alkotmányos monarchiákat jellemző korlátozásának megvalósulását látni a conditiókban. A conditiók sokkal inkább az abszolutizmus és a centralizált rendi állam közötti határterületen való dinamikus mozgást, ingadozást jelzik, számos erdélyi sajátossággal árnyalva.

A fejedelemválasztási conditiók egyértelmű minősítése nem nélküli az időben történő fejlődés vizsgálatát, ugyanis e fejedelmi feltételek kapcsán *evolutív* jogforrással van dolgunk, amelynek időbeli dinamikáját nem csak tartalmi alakulás, hanem jellegváltozás is kíséri.

A nagyhatalmi erőterben egyensúlyozó és ebben a politikai egyensúlyi játszmában gyakran megbillenő és a legapróbb tévedés után is súlyos árat fizető erdélyi kisállam sorsa nagyon komoly tanulságokat hordoz mindmáig. Ahogy Kemény János emlékirásában a katolikus Pázmány Péter álláspontját rögzítette: „Átkozott ember volna, ki titeket arra készítetne, hogy töröktől elszakadjatok, ellen rugoldoztatok, míg Isten az kereszténységen másképpen nem könyörül; mert ti azoknak torkoknak laktok: oda annakokáért adjátok meg, az mivel tartoztok; ide tartsatok csak jó correspondentiát, mert itt keresztény fejedelemmel van dolgotok, tudniillik a római császárral...”²⁰ Az alapvető politikai dilemma a következő volt: 1. A magyar állam újraegyesítése és a törökök kiűzése csak a Habsburgokkal való együttműködésben valósítható meg. Elég erősek-e ehhez a Habsburgok? Amikor először tűnt úgy reálsan, hogy igen, a felszabadulási kísérlet kudarcba fulladt, Báthory Zsigmond németbarát külpolitikai kísérlete katasztrófába torkollott. 2. Ha a Habsburgok segítségével a politikai projekt sikerülne, akkor magyar királyként az uralkodók hajlandóak-e a magyar államiságot fenntartani, vagy a birodalmi egységesítés politikája fog dominálni? A lehetséges válaszok nem voltak túl biztatóak. Mindaddig, amíg a feltételek nem megfelelőek, Erdélynek ki kellett tartania, túl kell élnie, együtt kell működnie a Portával. A német magatartás a második dilemma kapcsán egyáltalán nem volt biztató, az előjelek

kifejezetten rosszak voltak. Kiderült, hogy Erdély a Habsburg-uralom alá került országrész védelmében, a Habsburg-politika ellensúlyozásában fontos, mérséklő szerepet játszik (például a Bocskai harcai következtében megkötött bécsi béke ismerte el a vallásszabadságot Magyarországon stb.). Vagyis nem csak erdélyi, hanem általános magyar politikai érdek volt a kényes egyensúlyi helyzet fenntartása, mindaddig, amíg e két dilemma legalább részlegesen kedvező megoldása körvonalazódik.

A feltételek kontextusa: a libera electio

Választási feltételekről nyilván a fejedelemválasztás kontextusában lehetséges beszélni. Az Erdélyi Fejedelemségben az uralkodó, a fejedelem megválasztásának jogát az országgyűlés gyakorolta. A fejedelemválasztás jogi eljárását nem lehet kiszakítani abból a kül- és belpolitikai, társadalmi, gazdasági kontextusból, amelyben ezek a választások lezajlottak. Utólag a *libera electio*ról romantikus kép alakult ki, valójában sokkal komplexebb és kevésbé szabad eljárásról volt szó, mint azt egyes utólagos értelmezések tükrözték.²¹ Báthory Gábort, de Bethlen Gábort is katonai fenyegetés hatása alatt levő országgyűlés választotta meg (első esetben a hajdúk, második esetben török haderők befolyásolták a választás szabadságát). A választások során meghatározó volt a török befolyás. Erdélyt az iszlám jog alapján a szerződés területének („dár ül-ahd”) számított, ez tulajdonképpen az adófizetői és vazallusi státust jelölte.²² Az adófizetésen kívül a külső szuverenitás volt korlátozva: a szultán beleegyezése kellett a külső hadjáratokhoz, illetve általában külpolitikai kérdésekben Erdélynek alkalmazkodnia kellett a török birodalmi politikai érdekekhez. A Porta rendszeresen tartott „tartalékban” fejedelemjelölteket, ha a

21 Ahogy helyesen leszögezték, „az erdélyi fejedelemség rendjeinek egyik alapjogának hagyományosan a szabad fejedelemválasztást (*libera electio*) tekintették. A 19. század történetírói ténszerűen feltárták, hogy is folytak le a fejedelemválasztások, a történeti köztudatban mégis szinte liberális jellegű választás képe alakult ki és maradt meg ezekről a nagy fontosságú politikai aktusokról. A két háború között a fejedelemválasztás szabadságáról kialakult kép – más színezettel ugyan – még határozottabbá vált. Az újabb vonást az adta, hogy a király nélküli királyságban a legitimitást és szabadkirály-választók vitáikban érvként használták az erdélyi *libera electio*t, a »szabad választás« mítoszát.” Vö. Trócsányi, 1985, 21.

22 Ez a minősítés, noha rendszeresen megjelenik, nem teljesen pontos, hiszen az Oszmán Birodalom domináns, hivatalos jogtudományi iskolája, a hanafita, nem ismerte el a *dár ül-ahd* létét.

korábban támogatott fejedelem nem megfelelően (hűtlenül) viselkedett volna. A fejedelmet a Portának is meg kellett erősítenie (*athnámé*). Barcsay fejedelemmé történő választását a törökök világos utasításba adták (ellenkező esetben: vége Erdélynek), mégis a *libera electio* alá sorolták, mert nem idegent kényszerített Erdélyre a szultán.²³ Olyan eset is volt, amikor két jelöltet is nevesített a szultán (Bethlen Istvánt, Bethlen Gábor öccsét, és Rákóczi Györgyöt); a kettő közül a rendek ténylegesen választhattak: a szultán így jelezte, hogy bármelyik megoldást elfogadja.

Az első fejedelemválasztás János Zsigmond halála után Báthory Istvánhoz kötődik (1571).²⁴ Pontosan lefektetett jogi rend hiányában az első fejedelemválasztásnak különös, szokásformáló jelentősége volt. János Zsigmond 1571. március 14-én elhunyt. 20-án, még mindig János Zsigmond nevében, április 1-jére országgyűlést hívtak össze Gyulafehérvárra a tanácsurak. Ezt az országgyűlést a „Testamentomos urak”, János Zsigmond végrendeletének a végrehajtói vezették.²⁵ A következő döntéseket hozták: hivatalosan értesítik János Zsigmond haláláról egyfelől II. Szelim szultánt (I. Szulejmán fiát), kérve, hogy a Szulejmán által elismert szabad fejedelemválasztás jogát tartsa fenn; másfelől Miksa német-római császárt és magyar királyt, tájékoztatva őt a szultánnak elküldött levélről és a fejedelemválasztási tervről.²⁶

A fejedelemválasztó országgyűlés²⁷ kezdőnapját 1571. május 17-re tűzték ki. Az interregnum alatt mindkét nagyhatalom válaszolt. Miksa vajdát akart kinevezni, aki hűségesküt téve az ő képviselője legyen Erdélyben (ennek a jogalapja a speyeri egyezmény), pártfogoltja János Zsigmond egykori kamarása, Bekes Gáspár volt. II. Szelim pedig fermánt küldött, amelynek tartalmát pillanatnyilag nem ismerték, viszont azt beszélték, hogy a szultán valószínűleg Báthory István váradi főkapitányt fejedelemnek nevezte ki.

23 De azért a feltételekben fel is rótták ezt Barcsaynak: „Nagyságod fejedelmi méltóságos tisztbe való béállása, nem eleinktől reánk maradt s eddig megtartatott libera electionon által lótt legyen, hanem a hatalmas nemzeteknek parancsolatjából kényszerítettünk Nagyságodat acceptálnunk [elfogadnunk] és fejedelmünknek ismérnünk...”

24 Az erdélyi államiság kialakulásáról lásd például Fazakas, 2008, 121., Szentpáli-Gavallér, 2022, 129.; Kisteleki, 2016, 1029., Szentpáli-Gavallér, 2022, 1068.

25 Csáky Mihály, Hagymási Kristóf, Bekes Gáspár, Nyesovszki Szaniszló.

26 Vajda, 1891, 19.

27 Részleges kongregáció választotta a fejedelmet: a megyék és a székely székek 10-10 követet küldhettek a főispánokon és a királybírákon kívül; a szász székekből 6-6 követ vehetett rész a királybírákon kívül; a magyarországi vármegyékből szintén 10-10 személy.

Ilyen körülmények között a *libera electio* ideája már az első pillanatban veszélyeztetve volt. Pedig a *libera electio* hordozta magában azt, hogy a fejedelemség egyáltalán létezik. Milyen jogi megoldást találtak az első választáskor a *libera electio* fenntartására? 1571. május 25-én ténylegesen megtörtént a fejedelemválasztás, Báthory Istvánt megválasztották (ekkor még a vajdai címet használták), de a szultán levelét csak utólag olvasták fel, hogy így elkerüljék a kinevezés látszatát.²⁸ Ahogy utólag értékelték, „határozottan ki van mondva, hogy Báthory Istvánt a szultán vajdává kinevezte, de ennek, mint előzetes esetnek jelentősége az előbb tényleg megtörtént szabad választás által jó részben megsemmisült”.²⁹ Báthory nyilvánosan letette a rendeknek az esküt és fogadta a rendek esküjét.

Ezt követően titkos ülésen a fejedelem Miksának is letette a hűség- esküt. Miksát pedig arról tájékoztatta, hogy csak titokban ismerheti el a magyar király főhatalmát, Erdélyben önálló fejedelemnek kell mutatnia magát, hiszen ha nem így tenne, a törökök azonnal megtámadnák Erdélyt.³⁰ A jogi finomságokra, vallási és erkölcsi alapkérdésekre is odafigyeltek: a két esküszöveg között nem lehetett ellentmondás.³¹

A *libera electio*t azonban – a fejedelemség végoráiból visszatekintve – kritizálták is. Bethlen Miklós (1642–1716), a Diploma Leopoldinum tervezetének szerzője szerint a *libera electio* a legfőbb bálvány, de valójában Erdélynek a legnagyobb pestise volt: innen származott a sok nagyravágás, nagyhatalmakkal megkötött személyes alkuk, kufárkodások, belső hadakozások, sok-sok gonoszság.³²

A fejedelmi conditiók fejlődésének első állomása: az eskü

Báthory István megválasztásakor még nem voltak fejedelmi feltételek támasztva. Viszont a rendeknek letett eskü szövege már körvonalazta a későbbi conditiók tartalmát. Báthory a rendeknek arra esküdött fel, hogy János Zsigmond végrendeletének végrehajtását elfogadja, minden részében érvényesnek tekinti, adományait hatályban tartja, a János

28 Erdélyi Országgyűlési Emlékek 2., 1876, 452.

29 Vajda, 1891, 23.

30 Oborni, 2021, 150–151.

31 Erdélyi Országgyűlési Emlékek 2., 1876, 396–399. A Miksának tett eskü latin, a Rendeknek tett eskü magyar szövegét lásd Erdélyi Országgyűlési Emlékek 2., 1876, 458–459.

32 Lásd például Bethlen, 1979, 292.

Zsigmondnak tett szolgálatokért senkit nem háborít meg. A fejedelem azt is vállalta, hogy Erdélyt és a János Zsigmond által bírt magyarországi vármegyéket törvényükben, szabadságukban és vallásukban nem háborítja. Az eskü utolsó eleme az igazságszolgáltatásra vonatkozott: Báthory vállalta, hogy minden rendbéli embernek, akiknek előtte törvény szolgáltat, sem kedvéért, sem atyafiaságért, sem barátságért, sem adományért, semmilyen szín alatt való dologért nem kedvez, hanem minden személyi válogatás nélkül igaz törvényt szolgáltat. A fejedelmválasztási conditiók előképe ez az esküszöveg.

A fejedelmi conditiók fejlődésének második állomása: a conditiók megjelenése

Az első fejedelmválasztási feltételek 1598. augusztus 29-én, a tordai országgyűlésen, Báthory Zsigmond második beiktatásakor születtek meg.³³ Ekkor még a conditiók elfogadása nem képezte a fejedelmválasztás bevett eljárási elemét, ezért a feltételeket így vezették be: „könyörgünk felségednek alázatosan, hogy ebből felséged meg ne bántassék, sőt kívánságunkat kegyelmesen approbálja és kezeírásával s pecsétjével roborálván, juramento etiam megerősítse....”³⁴

A feltételekben Zsigmondtól, többek között, azt várták el, hogy a fejedelem minden rendbélieket tartson meg az ő hitükben; hogy jogaiban nemest és nemtelent törvénytelen módon ne bántson – sem személyében, sem jószágában, sem marhájában; hogy igaz törvényt szolgáltatson; hogy a jogszabályokat megtartja és megtartatja; hogy minden nemes ember privilégiumát, donatíóját helyén és erejében hagyja;³⁵ hogy az országgyűlésben és a fejedelmi tanácsban mindenkinek *libera voxot* enged, és senkit nem ér azért bántódás, mert kimondja a véleményét;³⁶ hogy nem tesz semmit

33 Trócsányi, 2005, 16. Trócsányi helyesen rögzítette, hogy Izabellánál és János Zsigmondnál, akik nem az erdélyi rendek választása alapján uralkodtak, nem lehetett szó még conditiókról, viszont a conditiók előzményének tekinthetőek az 1543. februári országgyűlésnek a főhatalomra vonatkozó végzései is. Trócsányi, 2005, 15–16.

34 Erdélyi Országgyűlési Emlékek 4., Budapest, 1878, 195.

35 Az Aranybulla szerint „becsületes szolgálattal szerzett birtokaitól soha senkit se foszszanak meg”.

36 Elvárás volt Bethlen Gáborral szemben is, hogy „tanácsrendeknek és ország gyűlésében is mindenkinek *libera voxot* enged, mindenféle panaszokodásoknak és igazságoknak előszámolására” (VIII. conditio). Egyébként Báthory Zsigmond és Gábor azokat, akik politikájukkal nem értettek egyet, hűtlenség címen perbe fogták, vagyonukat

a libera electió ellen; hogy a haza csendes állapotának fenntartásának érdekében jár el minden igyekezetével stb. Erdély többvallású állam volt (katolikus, helvét hitvallású = református, ágostai hitvallású = evangélikus és unitárius).³⁷ Ilyen kontextusban kiemelkedő fontosságú volt a vallási rend fenntartása. A Báthory Zsigmonddal szemben támasztott feltételek rendelkezései között pontosan a vallási kérdésekre vonatkozó conditiók foglaltak el „mennyeségileg” is domináns helyet.³⁸

Ahogy a klasszikus szakirodalomban leszögezték, „Zsigmond uralkodásának első része eléggé indokolja eljárásukat [vagyis a feltételek bevezetését], s visszahelyeztetése utáni tetteivel nem bizonyítja be az eljárás fölösleges voltát”.³⁹ A feltételek hasznosságát az is bizonyítja, hogy az esküformulán túlmutató, a fejedelemválasztás visszatérő elemeivé váltak.

Első összegzés

A conditiók elemei legelőször a fejedelmi eskü részeként jelentkeztek. A választási feltételeket 1598-tól az eskütől elkülönülő, fejedelmi conditiók elnevezésű dokumentumba foglalták.⁴⁰ Ebben az alakban a conditiók

— elkobozták, kivégezték, vagy menekülniük kellett (lásd éppen Bethlen Gábor helyzetét). I. Rákóczi György ugyanezt vállalta: „hogy a tanácsrendeknek és országos gyűlésekben is mindeneknek szabados voxot enged, mindenféle panaszokodásoknak és igazságoknak előszámolására” (X. conditio). Kemény János esetében még részletesebben: „Hogy az tanácsi és minden egyéb rendeknek mind országos gyűlésekben, mind azon kívül is libera voxot enged ó nagysága, sem fenyegetődzésekkel, sem ígéretekkkel, sem adományokkal, sem valakivel külön való beszélgetéssel, sem mások által való intimatióval, sem semmi egyéb úton módokon azt nem impediálja, és senkire az szabados voxért indignatióját nem veti, mindenféle panaszokodásoknak, és igazságoknak előszámolására szabadságot enged” (VIII. conditio).

37 Az Erdélyi fejedelemség lakossága a XVI. század végén meghaladta az egymillió főt. Etnikai összetételét tekintve körülbelül 560 000 fő magyar és székely, 330 000 fő román és 90 000 fő szász, illetve 85 000 fő egyéb nemzetiségű. A román nemzetiségűek ortodox hite nem tartozott a „bevett”, elismert vallások közé.

38 Trócsányi Zsolt összegzésében a fejedelem tartsa meg a vallások jogait (1.); a jezsuiták tartózkodását csak Kolozsvárott engedélyezze (6.); a váradi katolikusoknak Szöllösön és határában engedélyezze vallásuk gyakorlását (10.); tartasson vizsgálatot azokon a helyeken, ahová a katolikus hitet erőszakkal vitték be az elmúlt időben, és a többség vallását tartassa meg (15). Vö. Trócsányi, 2005, 16.

39 Vajda, 1891, 37.

40 A folyamat nem lineáris: 1599-ben Báthory András és 1607-ben Rákóczi Zsigmond conditióit a fejedelmi eskübe foglalták, ahogy az Zsigmond visszafogadása előtt is szokásos volt. Rákóczi esetében viszont látjuk, hogy az esküszöveg kibővült, tartalmába felvette a conditiók egy részét.

szerintem egyfajta közjogi szerződésként jelentkeztek, amelyeknek célja a megállapodás volt a leendő fejedelem és a rendek között a hatalomgyakorlás módjáról és korlátairól.

Trócsányi Zsolt úgy értelmezte, hogy ezek a conditiók, pontosan az ezeket kialakító alkufolyamat miatt, valójában nem feltételei a fejedelmválasztásnak.⁴¹ Ebben a koncepcióban akkor beszélhetnénk valódi feltételről, amennyiben az országgyűlés a feltételeket egyoldalúan határozta volna meg, abba a fejedelemnek nem lett volna beleszólása. Az alkufolyamatot ma már nehéz rekonstruálni. Viszont az egyértelmű, hogy a conditiók megjelenésük után a fejedelmválasztás elemévé váltak. A kötésnek, a megállapodásnak pedig pontosan az a jellemzője, hogy azokat megvitatják, megtárgyalják, kompromisszumos megoldásra jutnak.

A conditiók technikáját a fejedelmi hatalom korlátozásának, a visszaélészszerű hatalomgyakorlás kizárásának az igénye hívta életre, ezért az első feltételek egyedi jellegű, adott fejedelmet kötő megállapodások voltak. Ezt az egyedi jelleget hangsúlyozza az is, hogy egyfelől adott fejedelemre „rászabják” a conditiókat (lásd Báthory Gábor conditióiban a hajdúkra vonatkozó előírásokat), másfelől az új fejedelmválasztás során a feltételeket, az ismétlődő részeket is, újra meg újra egészükben elfogadtatják. A conditiókban így vannak ismétlődő elemek, viszont változó elemek is megjelennek: a történelmi tapasztalat, az előző fejedellel kapcsolatos (negatív) élmények, a megválasztásra kerülő fejedellel, annak már megismert személyiségével kapcsolatos elvárások is felbukkantak, azaz tartalmi evolúció is történt. Erre jó példa a támadó hadjáratok szabályozása. Bethlen Gábor conditiói között ilyen még nem szerepelt, viszont I. Rákóczi Györgynél megjelent, „hogy sem római császár ő felsége, sem egyéb keresztény fejedelmek, és szomszéd országok ellen, hadat ő nagysága offensive [támadólag], ha okot nem adnak reá, nem indít, hanem azon békességet minden tehetségével oltalmazza” (IV. conditio). Kemény Jánossal pedig azt fogadtatják el, „hogy mindenekkel az jó szomszédságot, és szép békességet minden tehetségével oltalmazza és megtartja és senki ellen semminemű hadat offensive nem indít, ha méltó okot rá nem adnak, és ha szintén adnának is, az egész ország státusi megegyezett consensusokból cselekeszi, az portát is arra való annuentiáért nem sollicitálja ország engedelmé

41 Trócsányi, 2005, 15.

nélkül” (IV. *conditio*). A Kemény-féle *conditio*kban a támadó hadjárat jogi feltételrendszere nagyon megszigorodott: a) méltó ok fennforgása; b) az országgyűlés jóváhagyása; c) a Porta hozzájárulását sem kérheti az országgyűlési jóváhagyásának hiányában, azaz nem lehet a jóváhagyás sorrendi elemeit felcserélni. A szabályozás szigorodásának az oka II. Rákóczi György lengyelországi hadi katasztrófája.⁴²

A *conditio*k kapcsán viszont egy fontos jelenséget nem lehet figyelmen kívül hagyni. A *conditio*k tartalmában rituálisan ismétlődő elemek rögzültek (pl. bevett vallások tiszteletben tartása).⁴³ Az alku esetleg egyes konkrét kérdésekre terjedhetett ki, azonban a feltételek alapvető, meghatározó, ismétlődő elemei ténylegesen adhéziós jelleget öltöttek, az erdélyi állam alkotmányos jelentőségű ismérveit, tulajdonságait rögzítették, pontosan a fejedelemmel szemben. Ezekről az alapvető elvárásokról nem tárgyaltak, hanem állandó, kötelező elemekként jelentek meg a *conditio*kban. Így a választási feltételek egymásra rakódó rétegei az erdélyi állam alapvető tulajdonságait adó ismétlődő tartalmi elemek vonatkozásában fokozatosan kétségkívül normatív jelleget nyertek.

A *conditio*k megjelenése nem tette feleslegessé a fejedelmi esküt, azok párhuzamosan léteztek: „tartalmuk egymás irányába nem kizárólagos, azaz az esküben megfogalmazottak gyakran visszatérnek a *conditio*kban is, természetesen sokkal részletezőbben”.⁴⁴

42 Először ez a kitétel a Rhédei Ferenc fejedelmi *conditio*iban jelent meg. II. Rákóczi György lengyel hadjáratáról lásd B. Szabó 2019.

43 Így elvárták Bethlen Gábortól, „hogy minden rendeket, személyválogatás nélkül szabadon megtart religióban, és annak szokott exercitiumában az articulusok szerint” (I. *conditio*). I. Rákóczi Györggyel szemben hasonlóképpen az volt az elvárás, „hogy mindeneket személyválogatás nélkül a négy recepta religiókban és azoknak szabados exercitiumában ő nagysága megtart és másokkal is megtartat, és egyik religion való ecclesiákra is hatalmason nem küld és el nem foglaltatja ő nagysága, religioknak respectusáért is senkit is a hazafiai közül meg nem vét, hanem ebből minden személyválogatás nélkül és *discretio* [megkülönböztetés] nélkül a boldog emlékezetű fejedelemnek dicséretes példáját követi, tudván azt, minémü hasznos megmaradása volt mind ő felségének, mind pedig hazánknak ebbéli cselekedeti” (V. *conditio*). A megfogalmazás hasonló Kemény János esetében: „Hogy az hazafiait személy válogatás nélkül a négy recepta religiókban, és azoknak egyaránt való szabados exercitiumában megtart, és másokkal is megtartat, és egyik religion levő ecclesiákra is hatalmason nem küld és el nem foglaltatja ő nagysága, religioknak respectusáért is senkit is haza fiai közül meg nem vét, hanem ebből minden személyválogatás, és megkülönböztetés nélkül éltet mindeneket” (első *conditio*).

44 Rácz, 1992, 163.

A fejedelmi conditiók fejlődésének harmadik állomása: a conditiók törvénybe foglalása és megszegésük szankcionálása

A harmadik fejlődési fázis a joggá válás irányába tett határozott lépés: 1613-ban Bethlen Gábor fejedelmi conditióit, az első conditiók után másfél évtizeddel, az országgyűlés már törvénybe is foglalta. Bethlen Gábortól elvárták, hogy „az országnak közönséges és egyenlő akaratból való végézésit, articulusit maga is megtartja, másokkal is megtartatja; szegénynek, boldognak személyválogatás nélkül igaz törvényt szolgáltat; a sententiáknak executiójokat nem impediálja [az ítéletek végrehajtását nem akadályozza]” (VI. conditio).

A Bethlen feltételeiben is rögzített libera electio lényegi eleme a fejedelem vállalása, hogy a rendeket semmire sem kötelezi az utódlása vonatkozásában. Bethlen Gábor esetében a conditiókból kiolvasható, hogy a *libera electio* sérülését érezték a török haderő jelenléte miatt (a neves történész, Makkai László szavaival: az országgyűlés féltében szabadon megválasztotta a fejedelmet).⁴⁵ „Minthogy mostan ennyi hadaknak ez országban létele alatt kellett fejedelmet választanunk, köteles légyen reá, hogy a libera electiót teljes életében, semmi úton nem impediálja, az országnak azt nemcsak integrer megtartja, hanem a fényes Portával újólag mennél jobb móddal, a császártól ő hatalmasságától szerzett athnámé levéllel confirmáltatja” (VII. conditio).⁴⁶

⁴⁵ Makkai, 1944, 357.

⁴⁶ I. Rákóczi Györgytől is elvárás, „hogy az országnak libera electióját teljes életében semmi úton nem impediálja hanem azt az országnak integre megtartja és senkire a fejedelemséget nem transferálja és arról ország hire nélkül senkivel sem tractál”. Ugyanígy Kemény János is vállalta, „hogy az országnak libera electióját semmi úton nem impediálja teljes életében, hanem azt az országnak megszerzeni igyekezik, és senkire a fejedelemséget nem transferálja s nem is tractál arról senkivel is, sem az országnak soha nem proponáltatja, és senkinek is nem intimálja, avagy intimáltatja, sem penig tacite arról senkivel is nem colludál, sem penig a maga fejedelemségét semmi úton módon másra nem transferálja” (VII. conditio). A valóságban, ahogy már korábban is jeleztem, ez a szabadság a külső feltételek miatt nem működött. Viszont a fejedelmek is alakították az utódlást: Bethlen Gábor például feleségét, Brandenburgi Katalint kívánta utódjának választatni, és ezt keresztül is vitte (1626, uralkodott 1629–1630). Brandenburgi Katalinnal szemben a rendek szigorúbb választási feltételeket állítottak, az „idegen” Mária Krisztierna uralma negatív történelmi tapasztalatként jelen volt a politikai gondolkodásban), ezért Bethlen Gábor öccse, István kormányzóként járt el. I. Rákóczi György már saját életében, nyilvánvaló dinasztiaalapítási céllal megválasztatta fiát fejedelemnek (II. Rákóczi György, 1642, uralkodott 1648-tól).

Bethlen Gábortól azt is elvárták, hogy „hazánknak mostani romlott állapotját és a régi jó emlékezetű fejedelmeknek dicséretes példájokat szeme előtt viselvén, minden úton elsőben is a fényes Portához viselje oly engedelmességgel magát, hogy onnan romlása ne keletkezzék a szegény országnak. A kereszténységgel is, római császárral ő felségével és Magyarországgal a jó szomszédságot és békeséget szorgalmatosan megőrizze.” E feltétel megfogalmazásából visszaköszönnek Báthory Gábor uralkodásának negatív tapasztalatai, elvárásá, a túlélés feltételévé vált a nagyhatalmak közötti politikai egyensúlyozás művészetete.

Az országgyűlés 1613-ban, Bethlen Gábor fejedelemmé választása kapcsán, és szintén a Báthory Gáborra vonatkozó rossz tapasztalatok alapján, elfogadott egy, az Aranybullához is köthető külön szabályt, a conditiók ellenállási záradékát (IV. tc.).⁴⁷ „Végeztül azért hogy a kolcsos városoknak, tanácsosoknak, székely és egyéb kapitányoknak légyen autoritások arra, ha az fejedelem exorbitálna és contra juramenti nobis praestium [letett esküje ellenére], valamint innoválna, hütök felszabadulván és összegyűlvén, ellene állhassanak absque nota infidelitatis, juxta contenta decreti [hűtlenség elkövetése nélkül, a végzeménybe foglaltak szerint].”⁴⁸ Önmagától kínálkozik az Aranybulla ellenállási záradékával való párhuzam: „Elrendeljük, hogy ha mi, vagy valamelyik utódunk valaha is ezzel a rendelkezéssel szembehelyezkedni akarna, ezen oklevelünk alapján a hűtlenség minden vétke nélkül országunknak úgy a püspökei, mint más jobbágyai, valamint nemesi valamennyien és egyenként a jelenlegiek és utódaik nekünk és utódainknak mindörökre ellenállhassanak és ellentmondhassanak.”⁴⁹

Nem egyszerűen ellenállási jog rögzítéséről van itt szó, hanem az Aranybullához képest sokkal pontosabban az aktív jogalanyok kijelölése: a kulcsos városok bírái, a székely kapitány és egyéb kapitányok és a tanácsurak jogosultak gyakorolni az ellenállási jogot. Érdekesség, hogy ezt a szabályt egyébként az Approbátákból kihagyták, a fejedelmi megrendelésre készülő kodifikáció során inkább mellőzni kívánták, mint törvénykönyvbe foglalással újra megerősíteni az ellenállási jogot.

47 Trócsányi, 2005, 18–19.

48 Erdélyi Országgyűlési Emlékek 6., 1880, 359–360. A szabályozás oka, hogy „rapinam arbitrati principatum, mind járt az törvéntelenségre és több illetlen dolgokra hanyatthomlok mentenek, kiből iszonyú veszedelme következett mindenkor hazánknak”.

49 Ezt a párhuzamot Szádeczky is azonosította. Lásd Szádeczky, Kardoss, 1927, 172.

Bethlen István viszont (amikor 1636-ban a trónját próbálta visszaszerezni) a rendek előtt hivatkozott az ellenállási jogra I. Rákóczy Györggyel szemben: „Erre ő kglme inauguratiójakor az nyolczadik conditió-ban reá is kötelezte magát, hogy mind maga observálja, másokkal is observáltatja.⁵⁰ Mivel pedig mint az fényes nap oly világosan constál az conditiók ellen való ő kglme sok cselekedeti, nem tartozik senki Kglmetek közül az legkissebbik is semminemű kötelességgel egy óráig is ő kglmének, hanem így is ezen articulusnak ereje mellett salva conscientia procedálhat Kglmetek hazánknak szabadsága mellett. Az hol pedig Kgltek arról gondolkodnék, hogy ez szokatlan dolog, és jövőre több inconvenienciák jöhetnének ki ez mostani példából, azt szokták mondani: necessitas frangit legem; ő kglmének is előtte kellett volna viselni, hogy Erdély országa nem ősitől maradt jószága ő kglmének, hogy az mint akarja, csak úgy tapodja talpa alá szegény hazánknak régi szép szabadságit, törvényt, régi jó rendtartásit; sőt ellenben példa leszen bizony inkább több következő fejedelmeknek is, hogy nem tartják mindjárt ragadománnak az szegény országnak szabad választásából való fejedelemségét s nem tartják úgy ez három nemzetből álló statusoknak akármelyikét is, mint ősitül maradt jobbágyit, vagy jószágokbeli szabadosit, hanem meggondolják, hogy találkozhatnak ezután is, az kik hazájok szabadsága mellett megmozduljanak, s hanyatt-homlok nem fogják mindjárt rontani s contemnálni az szegény hazát.”⁵¹

50 A személyi szabadság kapcsán I. Rákóczi György fejedelmi conditióiban, a VIII. feltételnél jelent meg az, „hogy soha senkinek vádlására, uri, nemes és egyéb szabadsággal élő rendek közül, törvény előtt nem arestáltat, semmi szín és mód alatt, hanem legitima citatione mediante, juris ordine convictum et aggravatum [törvényes idézés közben jöttével, a törvény rendje szerint elmarasztaltat és terheltet] és semmi violentiát [erőszakot], akárkiktől is alattavalói közül, senkin exerceálni [gyakorolni] nem enged, hanem ebből az utolszori fejevári gyűlésben és az idvezült fejedelem [Bethlen Gábor] inauguratiojakor [fölvatásakor, beiktatásakor] emanált [kibocsátott] erről való articulus [törvénycikk] observáltassék [legyen figyelembe véve], anni 1613.” Az Aranybulla párhuzamos szövege szerint „azt is elhatározzuk, hogy semmi sem utódaink szervienst el ne fogjanak, vagy romlását ne okozzák valamelyik hatalmas úr kedvéért, csak akkor, ha előzőleg perbe idézték és a bírói eljárás során elítélték”.

51 Erdélyi Országgyűlési Emlékek 9., 1883, 544.

**A fejedelmi conditiók fejlődésének negyedik
állomása: a conditiók kodifikálása**

A conditiók jogszabállyá válásának folyamatát a kodifikáció zárta. Az Approbáták törvénygyűjtemény összeállításánál,⁵² 1653-ban, az első conditiók után több mint fél évszázaddal és nagyon sok történelmi tapasztalat birtokában a conditiók közül „némelyeket azok közül az articulusokba inserálni szükségesnek ítéltetett”. Így kerültek be az Approbátákba Rákóczi Zsigmond fejedelmi esküjébe foglalt conditiói (1607); Báthory Gábor fejedelmválasztási feltételei (1608); Bethlen Gábor fejedelmválasztási feltételei (1613); Catharina fejedelemasszony conditiói;⁵³ I. Rákóczi György fejedelmválasztási feltételei; ifj. Rákóczi György fejedelmválasztási feltételei; Rákóczi Ferenc fejedelmválasztási feltételei; sőt, tekintettel Rákóczi Ferenc kiskorúságára, a kormányzóval, gyerőmonostori Kemény Jánossal szemben is hasonló feltételeket támasztottak, és azokat is az Approbátákba foglalták.⁵⁴

Az Approbáták szerint „a választandó fejedelmeknek személyek és az időnek kívánsága szerént szoktanak a fejedelmeknek conditiókat praescribálni, és azoknak pro ratione temporis vagy változtatását, vagy helybenhagyatását az időnek mivolta hordozza magával”. Ezen a szinten lépett túl a törvénykönyvbe foglalás. A kodifikálással a conditiók egyértelműen jogforrási jelleget öltöttek. Dósa Elek szerint az, hogy „elődeink ezeket a feltételeket, a kelésök idejekori körülményektől s az illető fejedelmek egyéniségétől függetleneknek s kötelező erővel bírándó alaptörvényeknek tartották legyen, eléggé bizonyítja az, hogy törvénykönyvbe ígtatták még azon fejedelmek feltételeit is, akik az Apr. Comp. constitutiók kelése előtt már elhaltak volt”.⁵⁵

Vagyis az Approbátákba történő felvétellel a conditiók egyértelműen jogszabályi, ismétlődő alkalmazásra szánt jelleget öltöttek.

52 Az Approbáták összeállítását I. Rákóczi György kezdeményezte, II. Rákóczi György szentesítette. Az ok ugyanaz, ami minden kodifikációs erőfeszítésben megjelenik: a létező jog egybegyűjtése és rendszerezése. A törvények összegyűjtésének és rendszerezésének feladatát Bethlen Ferenc kancellár koordinálta. A törvénygyűjteményt a rendi országgyűlés külön elfogadta.

53 Brandenburgi Katalint Bethlen Gábor kívánságára választották fejedelemül, 1629. november 15.–1630. szeptember 21. között uralkodott.

54 II. Rákóczi György súlyos betegsége idején hétéves fiát, Ferencet fejedelmmé választották (1652). Apja halála (1660) után Ferenc nem tudta megtartani trónját, így ténylegesen nem uralkodott. Fiát, II. Rákóczi Ferencet a kuruc szabadságharc során viszont fejedelmmé választották.

55 Dósa, 1861, 46.

Ezt nem módosítja az sem, hogy az Approbáták után megszülettek a conditiók újabb generációi. Az Approbáták után elfogadott conditiók a rendek megerősödését mutatják (Rhédey Ferenc, Barcsay Ákos, Kemény János választási feltételei), ezt jelzi például a fejedelmi tanács megerősödése, legalábbis a fejedelmi feltételek szintjén. Ez a conditiók utolsó fejlődési fázisa. A cél – válságkontextusban – ekkor már az volt, hogy „teljes rendi (lényegében főrendi) uralmat léptetnének Bethlen és a két Rákóczi abszolutisztikus uralma helyébe”.⁵⁶ Ez adott körülmények között is korlátozottan sikerülhetett.

Így a conditiók pontosan tükrözik a fejedelmi tanáccsal való kormányzás elvárását, elvét és ennek dinamikáját. A fejedelmi tanács az uralkodónak alárendelt szerv volt, hiszen „a tagjait a fejedelem nevezte ki, mentette föl, ő hívta meg az urakat az ülésekre, ő határozta meg, hogy milyen ügyeket terjeszt a tanács elé, és ami a legfontosabb: kizárólag a fejedelmen múltott, hogy figyelembe veszi-e a tanácsurak véleményét vagy sem”.⁵⁷

Bethlen Gábortól a fejedelmi tanács kapcsán még csupán azt várták el, hogy „tanácsokat maga mellé mind az három nemzetből válasszon, törvény, igazság, békességszerető jó lelkiisméretű embereket, kiknek tanácsadásokhoz oly köteles legyen, hogy belső és külső országos dolgokat a két császárhoz, vagy több szomszéd országokhoz való confoederatiokat, derekas donatiókat és főtiszteket ezeknek hírek nélkül ne cselekedjék, se oszszon. Ha pedig a tanácsok közül országunk törvénye, szabadsága, decretumi ellen valamelyik lelkiesméretit nem tekintvén, veszedelmes és ártalmas tanácsra inditaná ő nagyságát, comperta rei veritate [az igazság kiderítése után], kedvezés nélkül afféle tanácsadót proscriptióval és notoriussággal [számkivetéssel és hűtlenséggel] büntetessen” (IV. conditio).

I. Rákóczi György esetében szintén csak az elvárás, hogy „hazánknak mostani első rendéit, tanácsit, érdemes tisztviselőit, állapotokba, tisztekbe, hivatalokban, a kik meg akarnak maradni, ő nagysága megtartja és semmi időben a hasznos hazafiai, más idegenért, hátra nem veti, hanem azoknak tanácsokkal és szolgálatokkal él, kinek-kinek az ő állapotja szerént való becsületit illendőképen megadván és hogy alattavalói közül is a hazafiai senkinek becstelenséggel illetni nem engedi. Annakfelette, hogy belső és külső országos dolgokat a két császárhoz vagy több szomszéd

⁵⁶ Trócsányi, 2005, 21.

⁵⁷ Oborni 2021, 185–185. Valójában a fejedelem a meghívások és az előterjesztések révén a rendi országgyűlést is jelentős mértékben kontrollálta.

országokkal való confoederatiókat tanács hire nélkül nem cselekszik, sem az országban, sem az országhoz tartozó birodalmokba, semminémü erősségeket, fortalitiúmokat, végházakat [végváarakat], azoknak határait, semminémü pretextusok alatt el nem ígéri, sem idegeníti, hanem a vég-házakban is hasznos hazafiait tart.” (VI. conditio)⁵⁸

A fejedelmi hatalom hanyatlásának korában a rendek azonban a fejedelmi tanács átalakulását kívánták, és ekkor következtett be a változás. A conditiók (például Kemény János itt hivatkozott választási feltételei) ezt úgy tükrözték, hogy a fejedelmi tanács tagjait, tizenkét főt, mindegyik natióból választják, és a fejedelem csak jóváhagyja a választást. Hatásköri szempontból pedig a „tanács adásokhoz oly köteles légyen ő nagysága, hogy azoknak megegyezett akaratjok nélkül derekas, országos dolgokat ne igazgasson, ország házaiban főtiszteket azok tetszéseik nélkül ne osszon, azokkal együtt is az ország articulusa kívül ne, különben az ország semmivé tégye; ha pedig az tanácsok közül országunk törvénye és szabadsága, decretumi ellen valamelyik, lelkiismeret nem tekintvén, veszedelmes és ártalmas tanácsra indítaná ő nagyságát, comperta rei veritate, kedvezés nélkül afféle tanács adót poscriptióval, és notoriussággal büntessenek meg. Az tanács renden kívül is a kik másoknak veszedelmére, hazánk szabadságának romlására, ártalmas és törvénytelen dolgokra való tanácsokat adnának, azokat az egész tanácsnak megjelenteni tartozzék, kik is az feljebb megírt poenával, modo praemisso, büntettessenek az országtól comperiáltatván az dolog.” (XV. conditio)⁵⁹ Vagyis a tanács tagjainak a felelőssége is részletes szabályozásra került.

A gyakorlati tapasztalat sugallhatta a kései conditiókban megjelenő rendelkezéseket a külhatalmak követségeire vonatkozóan: a feltételekben megpróbálták megtiltani a fejedelemnek, hogy a tanács nélkül fogadjon kihallgatáson követeket, a fejedelem velük titokban ne érintkezzen, titkon ne küldjön senkit a követek lakására, nekik választ ne adjon, amíg a tanáccsal meg nem állapodott. Hasonlóképpen a külhatalmakhoz küldendő követséghez is előírták a tanács beleegyezését. Nyilván az ilyen előírások sem érvényesülhettek maradéktalanul.

Hogy ez az átalakulási folyamat, ha szervesen megvalósulhat, elvezetett volna-e az alkotmányos kormányzáshoz, nem derülhet ki.

58 Hasonlóképpen Kemény Jánosnál a tizennegyedik conditio.

59 Rácz Lajos e szöveghelyből a miniszteri felelősség jogi bázisát eredezteti. Vö. Rácz, 1992, 184.

A nagyhatalmi erőegyensúly a XVII. század legvégére megváltozott, és lehetővé vált a törökök kiszorítása az egykori Magyar Királyság területéről. Erdély viszont a Habsburg Birodalom részévé vált, és ezzel a fejedelemség belső, sajátos alkotmányjogi fejlődési folyamatai végleg lezárultak.

Záró érvek a jogszabályi jelleg bizonyítására: a Portához való hűség és a libera electio eltörlése

A Portához való viszonyok kérdése első változatban Báthory Gábor conditióiban jelent meg, ezek a conditiók azonban nem kerültek be az Approbátákba, mert maradandó elemeit (amelyek például nem a hajdúkra vonatkoztak) a többi conditió is tartalmazza. Bethlen Gábortól viszont, a korábban is hivatkoztak szerint, azt várták el, hogy „hazánknak mostani romlott állapotját és a régi jó emlékezetű fejedelmeknek dicséretes példájokat szemé előtt viselvén, minden úton elsőben is a fényes Portához viselje oly engedelmességgel magát, hogy onnan romlása ne keletkezzék a szegény országnak”. I. Rákóczi Györggyel szemben szintén ez a feltétel: „hogy a fényes portától soha semmi időben el nem szakad, sem az országot elszakasztani nem igyekezik, hanem mindenekben kedvét keresi, ahhoz illendő obsequiumát praestálja [hódolatát bemutassa]; Erdélynek a török császárral való régi frigyét intacte megtartja és a portára járandó követeket is, az elébbeni dicséretes fejedelmeknek szokások szerént expediálja” (III. conditio).

Kemény János vonatkozásában még részletesebb a feltétel: „Hogy az fényes portától soha semmi időben el nem szakad, sem az országot elszakasztani nem igyekezik, hanem mindenekben kedvét keresi, és ahhoz illendő obsequiumot praestálja, Erdélynek az török császárral való régi frigyét intacte megtartja, úgy mindazáltal, hogy ha az porta is nyilvánvaló romlásunkra s veszedelmünkre nem igyekezik, in tali casu ő nagysága is minden utakat módokat hazánk megmaradására elkövethessen az ország és tanácsok tetszéséből...” (III. conditio). A Portához való viszonyra vonatkozó klauzula módosulása tudatos: ha a Porta az ország romlására és veszedelmére tör, akkor a fejedelmet minden intézkedés megtételére szolgáló rendkívüli hatalommal ruházták fel. Nyilvánvaló volt, hogy Kemény Jánossal szemben a Porta ellenvetése várható. Kemény valóban szembe is szállt a Portával, de I. Lipót nem segített (1662-ben, a nagyszőlősi csatában, miután a Montecuccoli vezette osztrák hadak a segítséget

megtagadva elvonultak, Kemény maga is elesett). Alig egyéves uralkodása után már Apaffy Mihály számára készültek a *conditiók*, azokból ez a „kis-kapu” már eltűnt.

Visszatérve az érvelés fő gondolatához, a fejedelmi feltételek jogszabályi jellegét bizonyítja, hogy az 1744. évi I. erdélyi törvénycikk több pontot, de csak bizonyos részeket, kifejezetten hatályon kívül helyezett ezekből az *Approbátákba* és *Compilátákba*⁶⁰ foglalt feltételekből. A hivatkozott törvénycikk kifejezetten a török portához való ragaszkodásra vonatkozó részeket helyezte hatályon kívül.

Egyfelől a részleges eltörlés ténye önmagában bizonyítja, hogy ezeket a *conditiókat* jogszabálynak kell tekinteni, másképp nem lenne szükség a hatályon kívül helyezésre, ha kötőerejük adott fejedelem halálával vagy uralmának más okból való megszűnésével elveszett volna. Másfelől a feltételek más rendelkezéseinek érintetlenül hagyása is ugyanezt bizonyítja: e rendelkezések jogszabályként történő hatályban maradását is.

A fenti érvelés az 1744. évi II. erdélyi törvénycikk vonatkozásában is helytálló: ez a törvény a szabad fejedelmválasztást rögzítő részeket törölte, amelyek a megváltozott körülmények között – Erdélynek a Habsburg Birodalomba való betagozódása, illetve a Habsburg-házon belüli örökletes fejedelmi cím – már nem voltak aktuálisak.

Így Dósa Elek a XIX. század közepén az erdélyi jogot összegző nagy munkájában még hatályos jogként hivatkozott a fejedelmválasztási feltételek hatályon kívül nem helyezett rendelkezéseire. Ez azért is kiemelkedően fontos, mert Dósa így a Habsburg uralkodónak mint erdélyi fejedelemnek a jogkörét e fejedelmválasztási feltételek szerint konstruálta meg.⁶¹

Következtetések

A fejedelmválasztási feltételek jelentős része a Habsburg Birodalomba tagozódó Erdélyben is hatályban marad, és a császárnak mint erdélyi fejedelemnek a jogkörét e *conditiók* determinálták. A *Diploma Leopoldinum*

60 A *Compiláták*, vagyis a *Compilatae Constitutiones regni Transylvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum* a fejedelmi Erdély második törvénygyűjteménye, az erdélyi országgyűlések által 1654–1669 között elfogadott törvények válogatása, az *Approbáták* folytatása és kiegészítése.

61 Vö. Dósa, 1861, 65–68.

ihető forrásai között is szerepelnek ezek a conditiók. Az Aranybullával való összehasonlítás nyilván jelzi, hogy a hatalmi struktúra és a társadalom felépítése jelentősen átalakult, nem beszélve a politikai kontextusról (az ország három részre szakadása, két nagyhatalom közötti erőterben egyensúlyozó kis erdélyi állam). A több évszázados időbeli eltolódás ellenére azonban közös pontok is vannak.

A conditiók, noha ténylegesen jogszabályi jelleget öltöttek, a fejedelmi hatalomgyakorlás szempontjából csak relatív korlátot képezhettek. A fejedelmek a törvényhozás, a végrehajtás és a bíraskodás vonatkozásában is igen erőteljes hatalmat koncentráltak, nem beszélve a katonai főhatalomról és a kincstári ügyekben gyakorolt hatásköréről. A hatalomgyakorlás során a fejedelmek gyakran, ismétlésszerűen, akár súlyosan tértek el a választási feltételektől a pillanatnyi körülmények nyomása alatt. E jogsértések szankcionálásának rendje, például az ellenállási jog törvényi szabályozása azonban elégtelennek bizonyult. A conditiók megsértését ugyanakkor sérelmezték, számon tartották, jogsértésnek minősítették. Összességében elmondható, hogy az Erdélyi Fejedelemség uralmi modellje az erősen koncentrált fejedelmi hatalom köré szerveződött, centralizált rendi monarchia volt.⁶² A kései fejedelmi feltételekben, válsághelyzetben, a rendek valóban sikeresen vezettek be a fejedelmi hatalmat erőteljesebben korlátozó rendelkezéseket, viszont e rendelkezések sem érvényesültek maradéktalanul. A fejedelmi feltételek összehasonlító vizsgálata így, ha nem is a jogállamiságot és az alkotmányos monarchiát, de a jogbiztonság és a törvények tiszteletben tartása iránti erőteljes rendi igényt igazolja vissza. Ezt bizonyítandó, zárásként álljon itt két rövid hivatkozás I. Rákóczi György és Kemény János erdélyi fejedelmek conditióiból.

I. Rákóczi Györgytől az volt az elvárás, hogy „az országnak közönséges és egyenlő akaratból való végezésit, articulusit maga is megtartja, másokkal is megtartatja; szegénynek, boldognak igaz törvényt szolgáltat, a sententiáknak executiójokat nem impediálja és terminuskor semmi nemű törvénynek discussiójában benn nem ül, holott ad suam praesentiam appellálják a törvényt, mint summus justitiarius eleibe” (XIII. conditio). Ez utóbbi rész jelentése, „hogy a fejedelem törvénytiszteletben nem ül be a

62 Hasonló állásponton Oborni, 2013, 15.

per megvitatására a táblára, hisz az mint legfőbb bíró elé ügyis elébe kerül”⁶³.

Kemény Jánossal szemben pedig azt szabták feltételként, hogy „az országnak közönséges és egyenlő akaratból való végezésit, articulosit, melyek per contrarias constitutiones nem tolláltattak [ellenkező törvényekkel el nem töröltek] és jövendőben is nem tollálatnak, maga is megtartja, másokkal is megtartatja” (XIII. conditio).

Irodalom

- B. Szabó J. (2019) *Erdély tragédiája 1657–1662*. Budapest, Corvina Kiadó.
- Bethlen M. (1979) Olajágot viselő Noé galambja. In: Tarnóc M. (szerk.): *Magyar gondolkodók. 17. század*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Bodrogi J. (1924) Az erdélyi szászok és a 700 esztendő's Andreanum. *Magyar Kisebbség*, 1924/10.
- Csizmadia A. (1980) Generalis congregatiók és a diéták Erdélyben. *Jogtudományi Közlöny*, 1980/10.
- Dósa E. (1861) *Erdélyhoni közjogtan*. Kolozsvár, Nyomatott Gámán Jánosnál.
- Dósa E. (2019) *Erdélyhoni közjogtan*. Budapest, Közjegyzői Akadémia Kiadó (2. kiadás).
- Fazakas Z. J. (2008) Az Erdélyi Fejedelemség nemzetközi elismertsége, külpolitikájának főbb irányai. *Iustum Aequum Salutare*, 2008/2.
- Kisteleki K. (2016) Alárendeltség vagy önállóság. Adalékok jogi nézőpontból az Erdélyi Fejedelemség önálló államiságának kérdéséhez. *Századok*, 2016/4.
- Makkai L. (1944) *Erdély története*. Budapest, Renaissance.
- Oborni T. (2013) Az Erdélyi Fejedelemség állama és politikai berendezkedése. *Korunk*, 3. szám.
- Oborni T. (2021) *Erdély aranykora. A fejedelmek tündérkertje*. Budapest, Rubicon Intézet.
- Rácz L. (1992) *Főhatalom és kormányzás az Erdélyi Fejedelemségben*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Suhayda J. (1861) *Magyarország közjoga. Tekintettel annak történeti kifejlődésére és az 1848-iki törvényekere*. Pest, Emich Gusztáv.
- Szádeczky Kardoss L. (1927) *A székely nemzet története és alkotmánya*. Budapest, Hargitaváralja.

63 Trócsányi, 2005, 20. Olyan értelmzésért, amely szerint az uralkodói személyes bírások mellőzéséről lenne szó, lásd Rácz, 1992, 166–167.

- Szentpáli-Gavallér P. (2022) Az állami főhatalom kialakulása és korlátai, az erdélyi fejedelem és a magyar királyi címet viselő Habsburgok jogköreinek komparatív elemzése. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica*, 2022/1.
- Szilágyi S. (1876) (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek 2.* Budapest, M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala.
- Szilágyi S. (1878) (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek 4.* Budapest, M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala.
- Szilágyi S. (1880) (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek 6.* Budapest, M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala.
- Szilágyi S. (1883) (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek 9.* Budapest, M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala.
- Szilágyi Sándor (1887) (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek 12.* Budapest, M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala.
- Trócsányi Zs. (1976) *Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései. Adalékok az erdélyi rendiség történetéhez.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Trócsányi Zs. (1985) Erdélyi fejedelmválasztások. *História*, 1985/5–6.
- Trócsányi Zs. (2005) *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben.* Budapest, Gondolat.
- Vajda Gy. (1891) *Erdély viszonya a portához és a római császárhoz mint magyar királyhoz a nemzeti fejedelemség korszakában.* Kolozsvár, Ajtai K. Albert.
- Veress D. (2019) *Vékára tett mécses. Esszék a XVI-XVIII. századi erdélyi magyar kortörténetek és emlékirások köréből.* Sepsiszentgyörgy, Háromszék Vármegye Kiadó.

FÜGGELÉK

II. András Aranybullája (1222)

Az egy és oszthatatlan Szentháromság nevében!

András, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia és Lodoméria királya. Mindörökké!

Mivel mind országunk nemeseinek, mind másoknak Szent István királytól megszabott szabadságát az olykor haragjában bosszúálló, olykor pedig rosszindulatú vagy saját hasznukat hajhászó emberek tanácsára hallgató némely királyok hatalmukkal sok mindenben megrövidítették, ezért maguk a nemeseink a mi és király elődeink felségét buzgó könyörgeésekkel országunk megjavításáért zaklatták.

Mi tehát az ő kérésüknek mindenben – ahogy tartozunk – eleget kívánunk tenni, különösen, mivel közöttünk emiatt már gyakran nem csekély volt az elkeseredés, amit a király iránti tisztelet teljes egészében való megőrzése érdekében illik elkerülni, ezt ugyanis senki más jobban meg nem teheti, mint ők. Ezért megadjuk a Szent Királytól mind nekik, mind országunk más embereinek engedett szabadságot, valamint más, az országunk megjavítására vonatkozó dolgokról üdvösen ily módon rendelkezünk:

I. Évente a Szent Király ünnepén, hacsak sürgős dolog nem jön közbe, vagy betegség nem akadályoz benne, Fehérvárott tartozunk ünnepelni.

Ha jelen nem is lehetnénk, akkor a nádor kétségtelenül ott lesz helyettünk, hogy helyettünk a peres ügyeket meghallgassa, és hogy a serviensek is valamennyien, akik akarnak, szabadon odagyűljenek.

II. Azt is elhatározzuk, hogy sem mi, sem utódaink szervienst el ne fogjanak, vagy romlását ne okozzák valamelyik hatalmas úr kedvéért, csak akkor, ha előzőleg perbe idézték és a bírói eljárás során elítélték.

III. Szintűgy a serviensek birtokai után semmiféle adót és a szabadok denárját sem szedetünk, házaikban és falvaikban hívatlanul nem szállunk meg. Az egyház népei után sem szedetünk semmiféle adót.

IV. Ha egy serviens fiú utód nélkül halna meg, akkor birtokának negyedrészt a leánya tartsa meg, a többivel úgy rendelkezék, ahogy neki tetszik.

Ha pedig váratlan halála miatt végrendelkezni nem tudna, akkor a hozzá közelebb álló rokonai tartsák meg.

Ha viszont egyáltalán nem lenne rokonsága, akkor legyen a királyé.

V. A megyésispánok a serviensek birtokain csak a pénzzel és a tizeddel kapcsolatos ügyben ítéelkezzenek.

A megyei udvarispánok csak várak népei felett ítéelkezzenek.

A tolvajok és az útonállók felett a királybírák ítéelkezzenek, de csakis az illetékes ispánnak alárendelten.

VI. Szintúgy az összebeszélt nép ne nevezhessen meg tolvajokat szokása szerint.

VII. Ha pedig a király az országon kívülre hadsereget szándékozik vinni, akkor a serviensek vele menni csak az ő költségén tartozzanak, és visszatérte után sem szed be tőlük hadbírságot.

Ha pedig ellenséges hadsereg jönne az országba, akkor mindnyájan egyetemlegesen menni tartoznak.

Szintúgy ha az országon kívülre haddal mennénk, mindazok velünk jönni tartoznak, akik megyével vagy a mi pénzünkkel rendelkeznek.

VIII. A nádor országunk valamennyi embere felett különbségtétel nélkül ítéelkezék.

Fej- és jószágvesztésre ítéelt nemesek ügyében azonban a király tudta nélkül ítéletet ne hozzon.

Helyettes bírása csak egy legyen, a saját udvarában.

IX. Udvarispánunk, amíg a királyi udvarban tartózkodik, addig mindenki felett ítéelkezhethet, sőt a királyi udvarban megkezdett pert bárhol befejezheti, de amikor a magánbirtokán tartózkodik, nem küldhet poroszlót, és a feleket sem idéztetheti meg.

X. Ha egy tisztséget viselő jobbágy hadjáratban meghalna, akkor a fiát vagy rokonát megfelelő tisztséggel jutalmazák, ha pedig serviens halna meg ugyanígy, akkor az ő fiát jutalmazák meg, ahogy a király jónak látja.

XI. Ha vendégek, tudniillik rendes emberek jönnek az országba, őket az ország tanácsa nélkül méltóságokra ne emeljék.

XII. Az elhunytak, halálraítéltek vagy a párbajban elesettek, vagy bármi más okból elhaltak feleségeit ne fosszák meg hozományuktól.

XIII. A jobbágyok úgy kövessék a királyi udvart, és úgy utazzanak bármerre, hogy a szegényeket meg ne nyomorítsák és ki ne fosszák.

XIV. Ha egy ispán nem viselkedik tisztességesen a saját ispánságának megfelelően, vagy a várnépeit tönkreteszi, akkor, ha ez rábizonyul, az elvett javak visszaadása mellett, az egész ország előtt fosszák meg rútul tisztségétől.

XV. Lovászok, pecérek és solymárok ne merjenek megszállni a serviensek falvaiban.

XVI. Egész vármegyéket, vagy bármiféle méltóságokat nem adunk örök tulajdonba vagy birtokba.

XVII. Becsületes szolgálattal szerzett birtokaitól soha senkit se fosszanak meg.

XVIII. Szintúgy a serviensek a tőlünk kapott engedéllyel szabadon mehetnek a fiunkhoz, akár a nagyobbiktól a kisebbikhez, és ezért birtokait ne veszítsék el. Akit a fiunk jogos ítélettel sújtott, vagy akinek előtte kezdődött a pere, azt addig, amíg a per előtte be nem fejeződik, nem fogadjuk be, viszont a fiunk sem.

XIX. A várjobbágyokat a Szent Királytól alapított szabadságuk szerint, a bármely nemzetiségű vendégeket pedig hasonlóképpen a kezdetben nekik adott szabadság szerint tartásák.

XX. A tizedet ne váltsák meg ezüstben, hanem – ahogy a föld termi – borban és gabonában fizessék ki, és ha a püspökök elleneznék ezt, akkor nem fogjuk pártolni őket.

XXI. A püspökök ne adjanak tizedet lovainknak a serviensek birtokai után, és népeik se tartozzanak a tizedet a királyi birtokokra szállítani.

XXII. Disznóinkat ne legeltessék a serviensek erdeiben vagy mezőin akaratuk ellenére.

XXIII. Új pénzünk egy évig, húsvétól húsvétig legyen érvényes, és a dénárok olyanok legyenek, amilyenek voltak Béla király idején.

XXIV. A pénzverő és a sókamarák ispánjai, valamint a vámosok az ország nemesei és ne izmaeliták és zsidók legyenek.

XXV. Sót az ország közepén ne tároljanak, csak Szalacson és Szegeden, valamint a végeken.

XXVI. Az országon kívülre birtokot ne adományozzanak, ha egyes birtokokat elajándékoztak vagy eladtak, akkor azokat adják vissza az ország népének, hogy kiváltsák.

XXVII. A nyestadót a Kálmán királytól származó szokás szerint fizessék.

XXVIII. Ha valakit bírói eljárás során elítéltek, akkor őt senki a hatalmasok közül meg ne védhesse.

XXIX. Az ispánok csak az ispánságuk jogán őket megillető részt élvezék, a királyt illető többi jövedelmet, tudniillik a csöböradókat, a vámokat, az ökröket és a vár jövedelmének kétharmadát a király kapja meg.

XXX. Szintúgy e négy jobbágyon kívül, tudniillik a nádoron, a bánon, a király és a királyné udvarispánján kívül senkinek se legyen két méltósága.

Hogy pedig ez a mi engedményünk egyrészt, másrészt rendelkezésünk a mi és utódaink idején mindörökre érvényes legyen, ezért azt hét példányban megírtuk és arany pecsétünkkel megerősítettük. Akként, hogy az egyik példányt a pápa úr kapja, aki írassa is be a regisztrumába; a második példányt a Vendég-ház, a harmadikat a Templom, a negyediket a király, az ötödiket az esztergomi káptalan, a hatodikat a kalocsai káptalan, a hetediket a mindenkori nádor őrizze. Azért, hogy ezt az írást mindig a szeme előtt tartva, sem maga el ne térjen valamiben az elmondottaktól, sem a királlyal vagy a nemesekkel, akár másokkal egyet ne értsen az azoktól való eltérésben azért egyrészt, hogy ők szabadságuknak örvendjenek, másrészt emiatt nekünk és utódainknak mindig hívei legyenek, és ne tagadják meg a királyi koronának járó szolgálatokat.

Elrendeljük, hogy ha mi vagy valamelyik utódunk valaha is ezzel a rendelkezéssel szembehelyezkedni akarna, ezen oklevelünk alapján a hűtlenség minden vétke nélkül országunknak úgy a püspökei, mint más jobbágysai, valamint nemesei valamennyien és egyenként a jelenlegiek és utódaik nekünk és utódainknak mindörökre ellenállhassanak és ellentmondhassanak.

Kelt Cletusnak, udvarunk kancellárjának, az egri egyház prépostjának kezeiből az Ige megtestesülésének ezerkettőszázhuszonkettedik, uralkodásunknak tizenhetedik évében, amikor a tiszteletreméltó János az esztergomi érsek, a tisztelendő Ugrinus a kalocsai érsek, Dezső a csanádi, Róbert a veszprémi, Tamás az egri, István a zágrábi, Sándor a váradi, Bertalan a pécsi, Kozma a győri, Bereck a váci püspök.

(Érszegi Géza fordítása)

Az Aranybulla megerősítése (1231)

Az egy és oszthatatlan Szentháromság nevében!

András, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia és Lodoméria királya. Mindörökké!

Mivel mind országunk nemeseinek, mind másoknak Szent István királytól megszabott szabadságát az olykor haragjában bosszúálló, olykor pedig rosszindulatú emberek tanácsára hallgató némely királyok hatalmukkal sok mindenben megrövidítették, ezért maguk a nemeseink a mi és király elődeink felségét buzgó könyörgésekkel országunk megjavításáért zaklatták.

Mi tehát az ő kérésüknek mindenben – ahogy tartozunk – eleget kívánunk tenni, különösen, mivel közöttünk emiatt már gyakran nem csekély volt az elkeseredés, amit a király iránti tisztelet teljes egészében való megőrzése érdekében illik elkerülni, ezt ugyanis senki más jobban meg nem teheti, mint ők, ezért megadjuk a Szent Királytól mind nekik, mind országunk más jobbágyainak és servienseinek engedett szabadságot, valamint más, az országunk helyzetének rendezésére vonatkozó dolgokat ily módon erősítjük meg:

I. A Szent Király ünnepén, hacsak sürgős dolog nem jön közbe, vagy betegség nem akadályoz benne, Fehérvárott tartozunk ünnepelni, hogy ott az elnyomottak panaszait félelem nélkül előadhassák.

De ha jelen nem is lehetnénk, a nádor tartozik jelen lenni, hogy helyetünk az ügyeket meghallgassa, és hogy a serviensek és mások is valamenynyen, akik akarnak, szabadon és félelem nélkül odagyüljenek.

Az egyházak főpapjai, mind az érsekek, mind a püspökök, a szegények panaszának meghallgatására a nekik adott és netalán megsértett szabadságának megerősítésére, hacsak kánonjogi akadály nem gátolja őket, kötelesek megjelenni.

Ha a nádor közben rosszul intézi a király és az ország ügyeit, és kéri, hogy helyére alkalmasabbat, akit csak akarunk, állítsunk, mi kérésüknek eleget teszünk.

II. Azt is elhatározzuk, hogy sem mi, sem utódaink soha senkit el ne fogjanak, vagy romlását ne okozzák, csak akkor, ha előzőleg perbe idézték és a bírói eljárás során elítélték.

És mivel mi és előkelőink megesküdtünk, hogy ezeket megtartjuk, ezért ha valakit mi vagy fiaink vagy akárkik ezen idő után, tudniillik a mi uralkodásunk tizenhetedik évétől bírói ítélet nélkül kifosztottak, teljes kárpótlást kapjon.

III. Szintúgy semmiféle adót, semmiféle behajtást, sem kamara hasznát, bármely számítás szerint vessék is ki, soha semmilyen alkalommal nem fogunk szedetni semmiféle nemzetiségű vagy jogi állapotú emberektől, kivéve azokat, akik a királyi kincstárnak meghatározott adót tartoznak fizetni.

A szerviensek házaiba vagy falvaiba sem mi nem szállunk, sem a mi lovászaink, sem solymárjaink, sem pecérjeink, sem szekereink nem szállnak az ő akaratuk ellenére.

Ha pedig valahol megtörténik, hogy mi vagy a mi tisztviselőink megszállnak, igazságos térítést fogunk fizetni, miként az alábbiakban foglaltatik.

Mivel pedig emiatt, tudniillik mind a mi és a királyné asszony és fiaink megszállásai miatt, mind érsekeink, püspökeink, báróink és nemesekink beszállásolásai miatt az egész országban elviselhetetlen károkat és terheket látunk keletkezni, szigorú határozattal megparancsoljuk, hogy semmit se fogadjanak el a mi vagy a mieink konyhája számára, csak a méltányos ár megfizetése után. Hasonlóképpen sem gabonából, sem borból, sem más szükséges dolgokból semmit se fogadjanak el, csak az igazságos ár megfizetése után.

A helybeli érdekében, ha nem szolgáltatott neki igazságot, a faluból három paraszt tartozik esküt tenni, és ezeknek az esküjére a vendég, bárki volt is, a helybelinek teljes igazságot szolgáltatasson a királyi bírsággal együtt, vagy pedig a falu ura, bárki is legyen az, akár érsek, akár püspök, akár nemes, személyesen tartozzék az ügyben igazságos ítéletet mondani. Amely nemes pedig eme törvényünk végzése szerint igazságot nem szolgáltat, az ilyeneket bármelyik püspök a saját egyházmegyéjében közösítse ki, és mi őket kiközösítettnek fogjuk tekinteni mindaddig, amíg a sérelmet szenvedettnek megfelelő módon elégtételt nem adnak.

IV. Ha egy szerviensünk örökös nélkül halna meg, akkor birtokának negyedét a leánya tartsa meg, a többivel úgy rendelkezzék, ahogy neki tetszik.

Ha pedig váratlan halála miatt végrendelkezni nem tud, akkor a hozzá közelebb álló rokonai tartsák meg.

Ha viszont egyáltalán nem lenne rokonsága, akkor legyen a királyé.

V. A megyésispánok a szerviensek birtokain és az egyházak falvaiban csak a pénzzel és a tizeddel kapcsolatos ügyben ítéelkezzenek.

A megyei udvarispánok csak várui népei felett ítéelkezzenek.

A tolvajok és az útonállók felett a királybírák ítéelkezzenek, de csakis az illetékes ispánnak alárendelten.

VI. Az összebeszélrt nép ne nevezhessen meg tolvajokat, és emiatt ne nyomják el az ártatlan népet.

VII. Ha az országon kívülre hadjáratot indítunk, akkor a nemesek nem tartoznak velünk jönni, csakis az ispánok, a zsoldosok és a várjobbágyok, valamint azok, akiknek ez a hivatali kötelességük, akiknek bőségesen adtunk birtokokat.

Ha pedig hadsereg támadna az országra, akkor mindenki egyenként a haza védelmében tartozik szembeszállni az ellenséggel.

Ha a ránk támadó sereg visszavonul, megtorlásul üldözni tartoznak őket.

VIII. A nádor országunk valamennyi embere felett különbségtétel nélkül ítéelkezzék; kivéve az egyházi személyeket és klerikusokat, kivéve továbbá a házassági és hitbér, valamint olyan más egyházi ügyeket, melyek valamilyen címen egyházi megítélés alá látszanak tartozni.

Fej- és jószágvesztésre ítéelt nemesek ügyében a király tudta nélkül ítéletet egyetlen bíró se hozzon.

A nádornak helyettes bírása csak egy legyen, a saját udvarában; óvakodjék attól, hogy a jelen határozat ellenére bárkit elítéljen vagy megbüntessen.

IX. Udvarispánunk, miközben az udvarunkban tartózkodik, mindenki felett ítéelhet, sőt az udvarunkban megkezdett pert bárhol befejezheti, de az udvarunkon kívül a magánbirtokán vagy máshol nem küldhet poroszlót és a feleket sem idéztetheti meg.

Mivel pedig az országban sokan szenvednek sérelmet hamis poroszlók miatt, idézéseik vagy tanúbizonyásaik ne legyenek érvényesek, csak a megyés püspök vagy a káptalan tanúbizonyásával. A meggyanúsított poroszló is csak az ő tanúbizonyágukkal tisztázhasza magát nagyobb ügyekben, kisebb ügyekben pedig a szomszédos konventek vagy kolostorok tanúbizonyágával. Poroszlót senki se tartson magánál egy évig vagy

két évig vagy annál tovább, csak annak az ügynek elintézéséig, amelyre küldték.

X. Az országba jövő nemes vendégeket, hacsak nem akarnak itteni lakosok lenni, méltóságokra ne emeljék, az ilyenek viszik ki ugyanis az ország gazdagságát.

XI. Az elhunytak, halálraítéltek vagy a párbajban elesettek, vagy bármi más okból elhaltak feleségeit ne fosszák meg hozományuktól.

Tolvajok és rablók feleségeit vagy azok gyermekeit apjuk vétkei miatt ne adják el.

XII. Egész vármegyéket vagy méltóságokat nem ruházunk át örök tulajdonul vagy birtokul.

XIII. Elrendeltük, hogy a várjobbágyokat a Szent Királytól megállapított szabadságuk szerint, a bármely nemzetiségű vendégeket pedig hasonlóképpen a kezdetben nekik adott szabadságuk szerint tartásuk mindörökre.

Kerítésvágásra, árokásásra, kertekbe, bármely királyi épületekbe és műhelyekbe a szerviensek és az egyházak népeit nem kényszerítjük.

XIV. A huszadon kívül, amely ősidóktól fogva a királyé, tizedet nem hajtunk be, mert ez a népet terheli.

XV. Disznóinkat a szerviensek erdeiben vagy mezőin akarataik ellenére ne legeltessék.

XVI. A pénz- és sóügyek, valamint más közhivatalok élére izmaelitákat és zsidókat ne állítsanak.

XVII. Az országon kívülre birtokot ne adományozzanak, ha egyes birtokokat elajándékoztak vagy eladtak, akkor azokat adják vissza az ország népének, hogy kiváltsák vagy egyszerűen vegyék vissza.

XVIII. Úgyszintén minden egyes nyestbőr helyett négy nehezéket kell fizetni. Amennyi ebből bejön, annak egyharmad része a telek urának, kétharmad része a föld urának adassék.

XIX. Az ispánok elégedjenek meg az ispánságuk jogán őket megillető résszel, egyebeket, amelyek a királyt illetik, tudniillik a csöboradókat, vámokat, ökröket és a várjövédelmek kétharmad részét, a király akarata szerint osszák szét azok között, akik között ő akarja.

XX. Úgyszintén ha történetesen valakit bírói úton elítélnek, rajtunk múlik, hogy az ilyenek birtokait magunknak tartjuk meg, vagy tetszésünk szerint másoknak osszuk szét. Azt azonban nem akarjuk, hogy az ilyenek falvaira tüzet bocsássanak.

Hogy pedig mindezek mind a mi és utódaink idején erősen és változatlanul megmaradjanak, mind mi, mind a mi fiaink személyesen esküt téve, megerősítettük és saját, valamint fiaink pecsétjeivel megpecsételtettük.

Saját akaratunkból hozzájárultunk, hogy akár mi, akár fiaink és a mi utódaink ezt az általunk engedélyezett szabadságot meg akarnák sérteni, az esztergomi érseknek jogában álljon, hogy szabályszerű előzetes megintés után, minket és őket a kiközösítés büntetésével fenýítsen meg.

Kelt az Úr megtestesülésének ezerkétszázharmincegyedik évében, uralkodásunknak pedig a huszonkilencedik évében.

(Érszegi Géza fordítása)

A leóni dekrétum (1188)

[I.] Isten nevében. Én, Don Alfonzo,¹ León² és Galícia³ királya, miután Leónban tanácsot tartottam az érsekkel, püspökökkel és királyságom mágnásaival, valamint az egyes városok választott polgáraival,⁴ megállapítottam és esküvel megerősítettem, hogy királyságom minden lakosával, mind a papsággal, mind a világiakkal szemben tiszteletben tartom az elődeim által kialakított jó szokásokat.

[II.] Elrendeltem és megesküdtem, hogy ha valaki egy másik ellen vádval fordul hozzám, késedelem nélkül tájékoztatom a vádlottat a vádlóról; és ha nem tudja bizonyítani a feljelentést, amelyet bíróságomon tett, akkor elszenvedti azt a büntetést, amelyet a vádlott szenvedett volna, ha a vádat bizonyítják.

[III.] Megesküdtem továbbá, hogy a valakire vonatkozó vádért vagy a róla mondott rosszért soha nem okozok neki kárt vagy sérelmet személyében vagy vagyonában, amíg írásban be nem idézem, hogy bíróságomon az általam elrendelt módon válaszoljon az igazságszolgáltatásnak; ha pedig nem sikerül bizonyítani, akkor az, aki a vádat emelte, a fent említett büntetést szenvedje el, és a vádlottnak az oda- és visszautazással kapcsolatban felmerült költségeit is fizesse meg.

[IV.] Azt is megígértem, hogy nem indítok háborút, nem kötök békét és nem kötök semmilyen megállapodást a püspökök, nemesek és jó emberek tanácsa nélkül, akiknek tanácsához tartanom kell magam.

[V.] Azt is megállapítottam, hogy sem én, sem más a királyságomból másnak a házáat nem rombolhatja le, nem szállhatja meg és nem vághatja ki más szőlőjét és fáit, továbbá akinek valakivel szemben sérelme van, az a panaszt hozzám vagy a földesúrhoz vagy az általam, vagy a püspök, vagy a földesúr által kijelölt bírákhoz terjessze; és ha az, akire a panasz

1 IX. Alfonz, Kasztília és León királya, uralkodott 1188–1230. A dekrétum uralkodása első évében született: stabilizációs, az uralmat konszolidáló, azt megerősítő szerepet töltött be.

2 Történelmi királyság a mai Spanyolország területén.

3 Spanyolország egyik történelmi régiója.

4 A választott küldöttek (*electis civibus ex singulis civitatibus*) jelenléte miatt ezt a tanácsot a parlamentarizmus előképeként tekintik.

vonatkozik, kezes akar bemutatni vagy zálogot akar adni a régi törvény szerint, akkor ne szenvedjen kárt; ha pedig nem akarja ezt megtenni, akkor a földesúr és a bírák kötelezzék őt, mert ez igazságos; ha pedig a földesúr vagy a bírák nem akarják ezt megtenni, akkor nyújtsák be nekem a panaszt a püspök és a jó emberek tanúságtételével, és én gondoskodom az igazságról.

[VI.] Azt is határozottan megtiltom, hogy bárki lázadást szítson királyságomban, ahelyett, hogy igazságot kérjen tőlem, ahogyan fentebb említettem. És ha valaki mégis ilyen zavargást okozna, kétszeresen fizesse meg a nekem okozott kárt; és elveszíti kegyeimet, jótéteményeimet és minden földemet, ha birtokolja.

[VII.] Azt is megállapítottam, hogy senki sem merészelhet erőszakosan elfoglalni semmit, legyen az ingó vagy ingatlan, ami más tulajdonában van. És ha így tesz, kétszer annyit kell visszaadnia annak, aki az erőszakot elszenvedte.

[VIII.] Azt is megállapítottam, hogy senki nem foglalhat le dolgokat, csak az általam kijelölt bírák és polgármesterek által; ők és a földesurak hűségesen érvényesítik a törvényt a városokban és kerületekben azok számára, akik ezt keresik. És ha valaki más módon foglal le, az bűnhődjön mint erőszakos betolakodó. Hasonlóképpen büntetendő az is, aki a földművelésre szánt ökröket vagy teheneket, vagy bármit, amit a falubeli a mezőn tart magánál, vagy a falubeli személyét elrabolja. És ha valaki elveszi vagy lefoglalja a dolgokat, ahogy fentebb említettük, azt meg kell büntetni és ki is kell közösiíteni. Aki pedig tagadja, hogy erőszakot követett volna el, hogy elkerülje az ilyen büntetést, annak a régi törvény és az ország régi szokásai szerint nyújtson kezességet, majd vizsgálják ki, hogy erőszakot követett-e el vagy sem, és a vizsgálat eredménye szerint kötelezzék őt az adott kezesség teljesítésére. A vizsgálatot végzők azonban legyenek a vádló és a vádlottja egyetértésével [kinevezve], vagy ha nem értenek egyet, akkor azok, akiket a földek felügyeletére kijelöltek. Ha a bírák és a polgármesterek, vagy azok, akik földjeimet bírják, voltak kijelölve az igazságszolgáltatásra a fent említett emberek beleegyezésével, azoknak pecsétekkel kell rendelkezniük, amelyekben keresztül be kell idézniük az embereket, hogy válaszoljanak a felperesek követeléseire, és rajtuk keresztül tanúvallomást adjanak nekem arról, hogy az emberek panaszai igazak vagy sem.

[IX.] Azt is elrendeltem, hogy ha valamelyik bíró megtagadná az igazságszolgáltatást a felperestől, vagy rosszindulatúan késleltetné azt, vagy

a harmadik napig nem ismerné el a jogát, akkor a felperesnek tanúkat kell bemutatnia a fent említett bírák egyike előtt, akiknek tanúvallomása alapján megállapítható az ügy igazsága, és a bíró köteles a felperesnek mind a követelése, mind a költségei kétszeresét megfizetni. És ha annak az országnak az összes bírái megtagadnák az igazságot a felperesnek, akkor hívjon tanúkat jó emberekből, akik által ez bizonyított, és adjon zálogot felelősség nélkül a bírák és polgármesterek helyett, a követelésért és a költségekért, úgy, hogy a bírák kétszeresen elégítsék ki, és a kár tekintetében is, ami a kezességéből következne, a bírák kétszeresen fizessenek.

[X.] Azt is hozzátettem, hogy senki ne mondjon ellent a bírának, és ne vegye el a zálogokat, ha nem akar az igazságszolgáltatásnak eleget tenni; ha pedig ezt tenné, kétszeresen fizesse vissza a kárt, a követelést és a költségeket, és fizessen az igazságszolgáltatóknak 60 sueldót is. Ha valamelyik bíró bármelyik alárendeltjét kéri fel az igazságszolgáltatásra, és azok megtagadják a segítségét, akkor a fent említett büntetésre kötelezettek maradnak, és emellett 100 maravedít⁵ fizetnek a földesúrnak és a bírónak; és ha az alperes vagy az adós nem tudna fizetni a felperesnek, a bírák és a polgármesterek felelősség nélkül foglalják le a személyét és minden vagyonát, és adják át őt minden vagyonával együtt a felperesnek, és ha szükséges, őrizték őt védelmük alatt, és ha valaki erőszakkal venné el, azt erőszakos betolakodóként büntessék. Ha valamelyik bírónak az igazságszolgáltatás végzése közben bármi baja esne, annak az országnak minden embere megtéríti neki az összes kárt, ha esetleg annak, aki kárt okozott neki, nem lenne módja fizetni neki; ha pedig megtörténne, hogy valaki ezenkívül megölné őt, azt hűtlennek és árulónak tekintsék.

[XI.] Kijelentettem, hogy ha valakit a bírák pecsétjével idéznek, és az megtagadná, hogy a törvényszék előtt megjelenjen, mindezt jó emberek által bizonyítva, fizessen a bírának 60 sueldót. És ha valakit lopással vagy más bűncselekménnyel vádolnának, és a vádló jó emberek elé idézné, hogy bíróság elé állítsa, és ő kilenc napon belül megtagadná a megjelenést, ha bizonyítást nyer, hogy beidézték, tekintsék őt bűnösnek; és ha nemes lenne, elveszítené az 500 sueldós rangját, és azok, akik elfogják, minden felelősség nélkül kapnának igazságot; és abban az esetben, ha a nemes bármikor jóvátenné és minden vádlottat kielégítene, visszanyerné nemesiségét, és akkor visszaszerezné az 500 sueldós rangját, mint korábban.

5 Spanyol aranypénz, a XII–XIV. században volt forgalomban.

[XII.] Megesküdtem továbbá, hogy sem én, sem más nem hatolhat erőszakkal más házába, és nem okozhat neki abban vagy tulajdonában kárt; és ha mégis megteszi, a ház tulajdonosának fizesse meg a ház értékének kétszeresét, valamint a föld urának az okozott kár kilencszeresét, ha nem ígéri, hogy kifizeti, ahogy meg van írva. És ha megtörténik, hogy megölte a ház tulajdonosát, férfit vagy nőt, hűtlennek és árulónak kell nyilvánítani. És ha megtörténik, hogy a háztulajdonos, férfi vagy nő, vagy bárki, akinek segítenie kellene nekik megvédeni a házukat, megöli őt, nem fogják gyilkosként büntetni, és az általuk okozott kárért soha nem kell felelniük.

[XIII.] És megállapítottam, hogy ha valaki igazságot akar szolgáltatni valakinek, akinek sérelmet okozott, és a bántalmazott nem akar tőle igazságot kapni, a fentiek szerint ne tegyen neki kárt, ha pedig mégis, akkor kétszeresen fizessen, ha pedig megöli, akkor hűtlennek kell nyilvánítani.

[XIV.] Azt is megállapítottam, hogy ha valaki véletlenül egyik városból a másikba vagy egyik faluból a másikba vagy egyik földről a másikba vándorolna, és valaki pecséttel a kezében jönne az igazságszolgáltatóhoz az adott terület igazságszolgáltatóitól, hogy őrizetbe vegyék és igazságot tegyenek, akkor azok azonnal és késedelem nélkül nem haboznak letartóztatni és bíróság elé állítani; ha a bírák ezt nem teszik meg, akkor el kell szenvedniük azt a büntetést, amelyet a vétkesnek kell elszenvednie.

[XV.] Továbbá megtiltom, hogy bárki, aki olyan javakkal rendelkezik, amelyekért adót fizet nekem, azokat bármilyen egyházi intézménynek adja.

[XVI.] Azt is elrendeltem, hogy senki ne jöjjön a bíróságomhoz vagy León ítélőszékéhez, kivéve azon okokból, amelyekért saját törvényei szerint oda kell folyamodnia.

[XVII.] Az összes püspök is megígérte, és az összes lovag és polgár esküvel erősítette meg, hogy hűségesek lesznek tanácsaimhoz, megőrzik az igazságot és a békét királyságomban.

(Veress Emőd fordítása)

Magna Carta Libertatum (A nagy szabadságlevél)¹ (1215)

Mi, János, Isten kegyelméből Anglia királya, Írország ura, Normandia és Aquitánia hercege, Anjou grófja üdvözetünket küldjük az érsekeknek, a püspököknek, az apátoknak, a grófoknak, a báróknak, a bírácoknak, az erdészeknek, a sheriffeknek, az előjáróknak, a tisztségviselőknek, továbbá minden tisztviselőnknek és hívünknek.

Tudjátok meg, hogy Isten sugallatára, a Mi, valamint elődeink és utódaink lelkének üdvösségéért, Isten dicsőségére, a szent egyház felemelése és királyságunk jobb berendezése végett tiszteletreméltó atyáink;

Stephen canterbury érsek, egész Anglia prímása és a szent római egyház bíborosa, Henry dublini érsek, William londoni, Péter winchesteri, Jocelin bathi és glastonburyi, Hugh lincolni, Walter coventryi, Benedict rochesteri püspökök, Pandulf magister és pápai subdiaconus, Aymeric barát az angliai templomos lovagok mestere, valamint William Marshal pembroki gróf, William salisburyi gróf, William warreni gróf, William arundeli gróf, Alan de Galloway, Skócia kormányzója, továbbá Warin, Gerald fia, Péter, Herbert fia, Hubert de Burgh Poitou udvarmestere, Hugh de Neville, Matthews, Herbert fia, Thomas Basset, Alan Basset, Philip Daubeny, Robert de Roppeley, John Marshal, John Hugh fia nemes férfiak és más híveink tanácsára:

(1) ELSŐKÉNT ISTEN SEGÍTSÉGÉVEL KINYILVÁNÍTJUK, és a jelen Chartával örök időkre megerősítjük magunk és utódaink számára, hogy az angol egyház szabad, jogait és szabadságait teljes egészükben, korlátlanul birtokolja.

Ezt be kívánjuk tartani, ebből következik, hogy az egyházi választások szabadságát – melyet az angol egyház rendkívül szükségesnek és fontosnak

¹ Megjelent a *Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban* c. kötetben (Wolters Kluwer, Budapest, 2016, 243–249.).

tart – a köztünk és a bárók közötti jelenlegi viszálykodás kirobbanása előtt szabad akaratunkból biztosítottuk, Chartánkkal megerősítettük, és elértük szentesítését III. Incze pápa által. Ezt mi magunk tiszteletben fogjuk tartani, és azt kívánjuk, hogy utódaink azt örök időnkig jóhiszeműen betartsák.

KIRÁLYSÁGUNK VALAMENNYI SZABAD EMBERÉNEK lehetővé tettük továbbá, hogy mi és utódaink az alábbi szabadságokat örökre biztosítsák és megtartsák az ő és örököseik számára, általunk és utódaink által:

(2) Ha egy gróf, báró vagy a Korona által földbirtokadományért személyes katonáskodásra kötelezett más személy meghal, amennyiben halálakor örököse nagykorú, és hűbéri illeték fizetésére kötelezett, akkor kapja meg örökségét a régi hűbéri illetékért, vagyis egy gróf örököse vagy örökösei 100 font grófi hűbérért, egy lovag örököse vagy örökösei legfeljebb 100 shilling lovagi hűbérért, aki pedig kevesebb hűbér fizetésére kötelezett, az ezután is kevesebb hűbérért, a hűbér régi szokásos mértéke szerint.

(3) De ha a fenti személynek az örököse kiskorú, és gyámság alatt áll, nagykorúsága elérésekor kapja meg örökségét hűbéri illeték vagy kárpótlás nélkül.

(4) A birtok kiskorú örökösének gyámját a birtok után csak méltányos jövedelem, valamint a szokásos járandóságok és feudális szolgáltatások illessék, a személy vagy a tulajdon minden csorbítása vagy károsodása nélkül. Ha a hűbéri birtok gyámságát egy sheriffre vagy más olyan személyre bíztuk, aki a jövedelmekért nekünk felelősséggel tartozik, és ő azt megcsorbította vagy megkárosította, akkor kárpótlást hajtunk be rajta, és a birtokot ugyanazon hűbéri területről két derék és körültekintő emberre bízuk, akik nekünk vagy az általunk megbízott személynek kötelesek elszámolni a jövedelmekről. Ha pedig a hűbéri birtok gyámságát valakire rábíztuk vagy neki eladtuk, és ő azt megcsorbította vagy megkárosította, veszítse el a gyámságot, és adja át ugyanazon hűbéri területről két derék és körültekintő embernek, akik szintén ugyanúgy felelősek nekünk.

(5) A gyám gyámsága alatt a birtok jövedelméből gondozza a házakat, a parkokat, a halastavakat, a malmokat és minden más, a birtokhoz tartozó

dolgot. Az örökös nagykorúvá válásával adja vissza az egész birtokot ekékkel, fogatokkal és olyan gazdasági felszereléssel ellátva, mely az adott évszagnak megfelel, és amelyet a birtok jövedelmei észszerűen lehetővé tesznek.

(6) Az örökösök rangjuknak megfelelően házasodjanak. A házasságkötést az esküvő előtt az örökös legközelebbi hozzátartozóinak tudomására kell hozni.

(7) Az özvegy férje halála után azonnal és akadály nélkül kapja meg hozományát és örökségét. Az özvegyi jogért, a hozományért és azért az örökségért, melyet a férj halála napján együtt birtokoltak, semmit sem fizessen. Az özvegy férje halála után 40 napig annak házában maradhat, ezen időtartamon belül az özvegyi jogon járó részt számára adják ki.

(8) Egy özvegyet sem szabad férjhez menésre kényszeríteni, amíg férj nélkül kíván maradni, de biztosítékot kell adnia, hogy nem megy férjhez királyi beleegyezés nélkül, ha a Koronától nyerte a birtokot, vagy egyébként annak beleegyezése nélkül, akitől a birtokot kapta.

(9) Sem mi, sem hivatalnokaink nem foglalnak le valamely birtokot vagy jövedelmet adósság fejében, amíg az adós ingó vagyona elegendő az adósság kifizetésére. Az adós kezeseinél sem lehet lefoglalást tartani mindaddig, amíg az adós maga is képes rendezni tartozását. Ha vagyon hiányában az adós képtelen rendezni tartozását, a kezesei lesznek felelősek az adósságért, és ha úgy akarják, mindaddig kezükben tarthatják az adós birtokait és jövedelmeit, amíg meg nem kapták a kielégítést az általuk teljesített adósságért, kivéve, ha az adós bebizonyítja, hogy kötelezettségeinek eleget tett velük szemben.

(10) Ha valaki a zsidóktól vett kölcsön és az adósság visszafizetése előtt meghal, akkor örököse kiskorúsága idején ne fizessen kamatot az adósság után, függetlenül attól, hogy kinek a hűbérese. Ha az ilyen adósság a Koronát illetné, magunk sem követelünk többet a kötelemben meghatározott főösszegeknél.

(11) Ha valaki meghal úgy, hogy a zsidóknak adós marad, felesége tartsa meg özvegyi jussát, és ne fizesse abból az adósságot. Ha az elhunytnak

kiskorú gyermekei maradnak, a birtok mértékéhez illően el kell látni őket. Az adósságot a maradványból kell kifizetni a hűbérurat megillető járandóságok sérelme nélkül. A nem zsidókkal szemben fennálló tartozások is így rendeződjenek.

(12) Paizspénz vagy pénzbeli támogatás nem vehető ki királyságunkban az általános gyűlés beleegyezése nélkül, ha csak nem magunk kiváltása, elsőszülött fiunk lovaggá ütése és elsőszülött leányunk egyszeri kiházásítása teszi indokolttá. E célokra is csak észszerű mértékben lehet pénzbeli támogatást kivetni. A London városa által nyújtandó támogatás is hasonlóan kezelendő.

(13) London városa továbbra is élvezze minden régi szabadságát és szabad szokásait, mind a szárazföldön, mind a vizen. Ezenkívül azt akarjuk, és megengedjük, hogy minden más város (city, borough town) és kikötő rendelkezék összes szabadságaival és szabad szokásaival.

(14) Országunk általános egyetértése megszerzésére a pénzbeli támogatás vagy a paizspénz kivetése kérdésében – a három fenti eset kivételével (l. 12. p.) – személyenként levél útján egybe fogjuk hívni az érsekeket, a püspököket, az apátokat, a grófokat és a nagyobb bárókat. Ezenkívül általánosságban, sheriffjeink és más hivatalnokaink útján össze fogjuk hívni mindazokat, akik tőlünk közvetlenül kaptak hűbériséget, egy meghatározott napra – legalább negyven nappal a határnap előtt – egy meghatározott helyre. Minden összehívó levélben közöljük az egybehívás okát. A meghívást követően a tárgyalás a megjelölt napon kezdődjék meg a jelenlévők tanácsa szerint akkor is, ha nem minden meghívott jelent meg.

(15) A jövőben nem engedjük meg senkinek, hogy szabad alattvalótól pénzbeli támogatást szedjen, kivéve maga kiváltására, elsőszülött fiának lovaggá ütésére és elsőszülött leányának egyszeri kiházásítására. E célokra is csak észszerű mértékben vehető ki pénzbeli támogatás.

(16) Senki sem kényszeríthető lovagi hűbériségért vagy más szabad hűbéri birtokért nagyobb szolgálatra, mint amennyivel tartozik.

(17) A rendes törvénykezési napokat nem a királyi udvarban, hanem erre kijelölt helyen kell megtartani.

(18) A „*novel disseisin, mort d'ancestor, és darrein presentment*” ítéletek csak a megfelelő grófság bírósága által hozhatók. Mi magunk, vagy külföldi tartózkodásunk esetén legfőbb bíránk, két bírót küldünk minden grófságba évente négyszer, akik a grófságban választott négy lovaggal együtt ítéleznek meghatározott napon és helyen.

(19) Ha grófsági bíróság az ítélezést az adott napon nem tudja befejezni, mind a lovagok, mind a szabad földtulajdonosok maradjanak ott a bírászkodás színhelyén az ítékezéshez szükséges ideig, figyelemmel az elintézendő ügyek mennyiségére.

(20) Szabad ember csekély vétségért csak a vétség mértékének megfelelő pénzbüntetéssel sújtható. Súlyos vétségért szintén a vétség mértékének megfelelően büntetendő, de életfeltételeitől nem fosztható meg. Ily módon a kereskedő megőrzi árukészletét és a paraszt gazdasági eszközeit, ha őket a bíróság felelősnek találta. A fenti büntetések csak a szomszédság jó nevű embereinek esküje mellett szabhatók ki.

(21) A grófok és bárók csak a velük egyenlők által sújthatók pénzbüntetéssel, és csak vétségük súlyának megfelelően.

(22) A pap világi tulajdona után sújtható pénzbüntetéssel a fentiekkel azonos elvek alapján, egyházi javadalma értékétől függetlenül.

(23) Sem város, sem személy nem kényszeríthető hidak építésére a folyók fölött azokon kívül, melyeket ősi kötelezettség szerint építeniük kell.

(24) Sheriff, constable, coronei vagy más királyi hivatalnok nem vehet részt olyan törvénykezésben, amelyet a királyi bírának kellene végezniük.

(25) Minden közigazgatási egység (county, hundred, wapentake, tithing) őrizze meg eredeti méretét növekedés nélkül, a királyi birtokok kivételével.

(26) Ha világi hűbéreseink valamelyikének halála esetén egy sheriff vagy királyi hivatalnok olyan királyi kiváltságlevelet mutat fel, mely szerint az elhunyt nekünk tartozott, jogunkban áll a halott ingóságait lajstromba venni és lefoglalni az adósság mértékéig a becsületes emberek

megállapítása szerint. A teljes adósság kifizetéséig semmi sem mozdítható el, ezt követően viszont a maradványt át kell adni az elhunyt végakarata végrehajtójának. Ha a Koronának semmivel sem tartozott, akkor az egész ingó vagyon az elhunyt tulajdonának tekintendő, a feleségét és gyermekeit megillető rész kivételével.

(27) Ha egy szabad ember végrendelet nélkül hal meg, az ingó vagyonát legközelebbi rokonai és barátai között szét kell osztani az egyház felügyelete mellett. A hitelezők jogai védelemben részesítendőek.

(28) Sem constable, sem más királyi hivatalnok nem vehet birtokba senkitől gabonát vagy más ingóságot azonnali fizetés nélkül, hacsak az nem az eladó önkéntes ajánlatára történt.

(29) Egy constable sem kényszeríthet egy lovat pénzfizetésre a várórség ellátása fejében, ha azt a lovak személyesen kívánja ellátni, vagy valamely elfogadható okból azt más megfelelő személlyel láttatja el. Ha a lovat mi katonáskodni hívjuk vagy küldtük, a katonai szolgálat idejére mentesül a várórség ellátása alól.

(30) Sheriff, királyi hivatalnok vagy más személy nem vehet igénybe lovakat vagy szekereket szabad embertől szállítás céljából annak beleegyezése nélkül.

(31) Sem mi, sem hivatalnokaink nem igényelhetnek fát kastélyépítéshez, vagy más célból a tulajdonos beleegyezése nélkül.

(32) A hűtlenségben bűnösnek talált személy birtokát csak egy év és egy napig tartjuk kezünkben, ezt követően visszakerülnek a hűbér urához.

(33) A varsákat a Temzéből, a Medwayből és egész Angliából el kell távolítani a tengerpart kivételével.

(34) A „praecipe” királyi parancs a jövőben egy hűbérsegre vonatkozóan sem adható ki, mely által egy szabad ember megfosztható ügyének saját hűbérura bíróságán történő tárgyalásától.

(35) Az egész királyságban azonos mértékegysége legyen a bornak, a sörnek, a gabonának, azaz a londoni quarter. Ugyanaz legyen a szélessége a festett kelmének, a háziszőttesnek, vagyis két rőf posztó szélek között. A súlymértékeket is hasonlóan egységesíteni kell.

(36) A jövőben nem szabad pénzt fizetni vagy elfogadni az élet vagy a végtagok sérelme ügyében vizsgálatra szóló idézés kibocsátásáért. Ezt ingyen kell teljesíteni és megtagadni nem szabad.

(37) Ha valaki tőlünk kapott földet hűbéri szolgálatokért, vagy örökbérlet címén, avagy mástól szerzett hűbértséget lovagi szolgálat fejében, ez esetben nem kívánjuk megszerezni sem az örökösei, sem mástól hűbéri szolgálatok vagy örökbérlet folytán szerzett hűbéri birtoka feletti gyámságot, hacsak a hűbérbirtok nem terhelt lovagi szolgálattal. Nem kívánjuk megszerezni a gyámságot az olyan személy örökösei vagy mástól kapott hűbéri birtoka felett sem, aki nekünk kisebb birtokadományért tör, nyíl vagy hasonlók szolgáltatására köteles.

(38) A jövőben a tisztségviselők a törvény elé valakit egyszerű panasz alapján csak szavahihető tanúk állítása mellett idézhetnek.

(39) Szabad embert elfogni, bebörtönözni, jogaitól vagy birtokaitól megfosztani, jogfosztottá nyilvánítani, száműzni vagy helyzetében bármily más módon sérelmet okozni csak a vele azonos állásúak által hozott törvényes ítélet vagy az ország törvényei alapján lehetséges; mi sem járunk el ellene erőszakkal másként, és nem is küldünk másokat ezt megtenni más módon.

(40) A jogot és az igazságot nem bocsátjuk áruba, nem tagadjuk meg senkitől, és érvényesülését nem hátráltatjuk.

(41) A kereskedők sértetlenül és félelem nélkül jöhetnek be és mehetnek el Angliából, bent tartózkodhatnak és utazhatnak Angliában szárazon és vízen kereskedelmi célból minden törvénytelen korlát nélkül, a régi és törvényes szokások szerint. Ez nem vonatkozik háború idején azokra a kereskedőkre, akik a velünk háborúban álló országból származnak. Ha háború kitörésekor ilyen kereskedőket találunk országunkban, ez esetben őket személyük és tulajdonuk sérelme nélkül mindaddig őrizetben fogjuk

tartani, amíg mi vagy főbíránk fel nem fedi, hogy a velünk háborúban álló országban hogy bánnak a mi kereskedőinkkel. Ha kereskedőink biztonságban vannak, legyenek ők is biztonságban.

(42) Szabad legyen továbbá sértetlenül és félelem nélkül elhagyni királyságunkat és ide visszatérni szárazon és vízen, megőrizve az irántunk való hűséget, kivéve a háború időszakát egy rövid időtartamra a birodalmi közjó érdekében. Kivételt képeznek e rendelkezés alól azok a személyek, akiket az ország törvényei alapján bebörtönöztek vagy jogfosztottá nyilvánítottak, vagy a velünk hadban álló ország polgárai, illetve a kereskedők, akik a fenti rendelkezés szerint bírálандók el.

(43) Ha valaki visszaháramlott hűbérsegből szerzett hűbérseget, mint a Willingford, Nottingham, Boulogne, Lancaster vagy más, kezünkben lévő visszaháramlott hűbérseget, amelyek bárói hűbérsegek, halálakor örököse csak annyi hűbéri illetéket adjon nekünk, és csak annyi szolgáltatást teljesítsen, mint amennyit a báró számára kellett volna nyújtania, ha a hűbérseget a báró kezében van. A visszaháramlott hűbérseget ugyanazon módon fogjuk birtokolni, mint a báró birtokolta.

(44) Azok a személyek, akik az erdőn kívül laknak, nem kötelesek a királyi erdőbírák előtt az általános idézésre megjelenni, hacsak nem tényleges résztvevői az eljárásnak, vagy jóállóként lépnek fel olyan személy mellett, akit az erdő megkárosításáért fogtak el.

(45) Bírakká, constable-lé, sheriffekké vagy más tisztségviselőkké csak olyanokat nevezünk ki, akik ismerik az ország törvényeit, és jól meg akarják azokat tartani.

(46) Azok a bárók, akik apátságokat alapítottak és ennek bizonyítására az angol királytól okmánnyal vagy régi hűbéri birtokkal rendelkeznek, apát hiányában felügyeletet láthatnak el az apátság felett, amint ez számukra kijár.

(47) Azokat a királyi vadászterületeket, amelyeket uralkodásuk idején létesítettek, azonnal fel kell számolni. Az uralkodásunk idején elzárt folyópartok ugyanígy kezelendők.

(48) Minden rossz szokást, amely az erdőkre és a vadaskertekre, az erdészekre, a vadaskertek őreire, a sheriffekre és hivatalnokaikra, vagy a folyópartokra és őreikre vonatkozik, a grófság becsületes emberei által választott tizenkét esküdt lovagnak minden grófságban azonnal meg kell vizsgálnia, és a vizsgálatokat követő negyven napon belül a rossz szokásokat teljes egészükben és visszavonhatatlanul meg kell szüntetni, de ezt megelőzőleg arról minket, vagy ha nem tartózkodnánk Angliában, főbíráinkat értesíteni kell.

(49) Minden túszt és okiratot azonnal visszaadunk, amelyeket angolok adtak a béke vagy a hűséges szolgálat biztosítékeként.

(50) Teljes egészében eltávolítjuk hivatalukból Gerard de Athée rokonait, és a jövőben nem viselhetnek hivatalt Angliában. A kérdéses személyek Engelard de Cigogne, Peter, Guy és Andrew de Chanceaux, Guy de Cigogne, Geoffrey de Martigny és testvérei, Philip Marc és testvérei, valamint unokaöccse, Geoffrey és minden követőjük.

(51) A béke helyreállítása után eltávolítunk királyságunkból minden idegen lovagot, íjászt, kíséretüket és a zsoldosokat, akik lóval és fegyverrel a királyság kárára jöttek.

(52) Ha valakit a vele egyenlők által hozott törvényes ítélet nélkül fosztanánk meg földjétől, kastélyától, szabadságaitól vagy jogaitól, azt azonnal helyre fogjuk állítani. Vita esetén az ügyben egy huszonöt báróból álló törvényszék határozzon az alábbi, a béke biztosításáról szóló szakasz szerint (61). Abban az esetben, ha valakit a vele egyenlők által hozott törvényes ítélet nélkül atyánk, Henry király vagy testvérünk, Richard király mozdított el vagy fosztott meg birtokától, és az a kezünkben maradt, vagy mások birtokolják a mi kezességünk mellett, haladékunk lesz a kereszteseknek engedélyezett szokásos időre, kivéve, ha a per megkezdődött vagy a vizsgálat lefolyt rendelkezésünk szerint a kereszteshadjárat megkezdése előtt. Ha a keresztes hadjáratból visszatérünk, vagy ha attól elállnánk, azonnal teljes igazságot fogunk szolgáltatni.

(53) Ugyanilyen haladékunk lesz és ugyanilyen módon az igazságszolgáltatásban azon erdők kiirtását vagy meghagyását illetően, amelyeket apánk, Henry vagy testvérünk, Richard nyilvánított vadászterületté, továbbá az

idegen hűbérséghez tartozó földek gyámságára vonatkozóan, amelyet ez idáig gyakoroltunk, és amely hűbérséget valaki tőlünk lovagi szolgálatok fejében kapta, valamint a nem a mi, hanem a más hűbéri birtokán alapított apátságokat illetően, amely hűbérura jogait magának fenntartja. Ha a keresztes hadjáratból visszatérünk, vagy ha attól elállnánk, ez ügyekben panaszlóknak azonnal teljes igazságot szolgáltatunk.

(54) Senkit sem szabad letartóztatni vagy bebörtönözni egy asszony panaszára valaki halála miatt, kivéve, ha az a férje volt.

(55) Minden pénzbeli kártalanítást, amelyet nekünk jogtalanul és az ország törvényei ellenére fizettek, és minden pénzbírságot, amelyet igazságtalanul és az ország törvényei ellenére szabtak ki, teljes egészében elengedünk, vagy döntsön az ügyben a huszonöt báró többségi ítélete a béke biztosításáról szóló alábbi (61) szakasz szerint Stephen canterbury-i érsekkel együtt – ha jelen tud lenni –, valamint más olyan személyekkel, akiket oda meg kívánt hívni ebből a célból. Ha az érsek nem tud jelen lenni, az eljárás nélküle is folytatódjon, mégpedig úgy, hogy ha a huszonöt báró közül valaki résztvevője az eljárásnak, akkor őt vagy őket ez okból el kell távolítani az ítélelőszékből, és helyettük mást vagy másokat kell választani és felesketni az adott időre a huszonöt báró fennmaradó része által.

(56) Ha walesieket megfosztottunk földjüktől, szabadságaiktól vagy más dolguktól Angliában vagy Walesben a velük egyenlők által hozott törvényes ítélet nélkül, azokat azonnal visszaadjuk. Ha e kérdésben vita támad, akkor a határvidéken az egyenlők által hozott ítélet fog dönteni; Angliában lévő hűbér fölött az angol jog szerint, a Walesben lévők fölött a walesi jog szerint, a határvidéken lévő hűbér fölött pedig a határvidék joga szerint. A walesiek ugyanígy fognak eljárni irányunkban és a mieink irányában.

(57) Abban az esetben, ha egy walesit a vele egyenlők által hozott törvényes ítélet nélkül atyánk, Henry király vagy testvérünk, Richard király mozdított el vagy fosztott meg birtokától, és az a kezünkben maradt, vagy mások birtokolják a mi kezességünk mellett, haladékunk lesz (az eljárás megindítására, illetve az igazságszolgáltatásra) a kereszteseknek engedélyezett szokásos időre, kivéve, ha a per megkezdődött vagy a vizsgálat lefolyt rendelkezésünk szerint, a keresztes hadjárat megkezdése előtt.

De ha a keresztes hadjáratból visszatérünk, vagy attól elállnánk, azonnal teljes igazságot fogunk szolgáltatni a walesi vagy az említett területek joga szerint.

(58) Azonnal visszaadjuk Llywelyn fiát, az összes walesi túszt és okiratot, amelyet nekünk a béke biztosítékeként adtak.

(59) Alexandert, Skócia királyát, nővére, valamint a túszok visszaadását, illetve az ő szabadságait és jogait illetően úgy kezeljük, mint más angliai bárókat, hacsak azokból az iratokból, melyek apjától, Williamtól, Skócia korábbi királyától bírunk, más nem következik, és ez a vele egyenlők által hozott ítélet alapján fog eldőlni udvarunkban.

(60) Mindezeket a szokásokat és szabadságokat, amelyeket engedélyeztünk, meg fogjuk tartani királyságunkban a magunk és alattvalóink viszonyát illetően. Királyságunk valamennyi embere, mind az egyházi, mind a világi személyek tartsák be ezeket ugyanígy saját embereikkel fennálló kapcsolatukban.

(61) MINTHOGY MINDEZEKET A DOLGOKAT az Istenért, királyságunk jobb berendezéséért, valamint a köztünk és a bárók között támadt viszály lecsillapításáért biztosítjuk, s minthogy azt kívánjuk, hogy mindezeket ők teljességükben, szilárdan és örökre élvezzék, a báróknak a következő biztosítékot adjuk és garantáljuk:

a bárók válasszanak maguk közül huszonöt személyt, hogy teljes erejükkel betartsák és betartassák a békét, valamint azokat a szabadságokat, amelyeket biztosítottunk és amelyeket jelen Chartánkkal megerősítettünk.

Ha mi, főbíránk, tisztségviselőink vagy hivatalnokaink közül bármelyik valamilyen módon valakinek sérelmet okoznánk, vagy megszegnénk a békéről vagy a biztosítékairól szóló cikkelyek valamelyikét, és ez a sérelem a fent nevezett huszonöt báró közül négynek a tudomására jut, jöjjenek hozzánk, vagy ha nem tartózkodnánk a királyságban, főbíránkhoz, tegyenek erről jelentést, és követeljék a sérelem azonnali orvoslását. Ha mi, vagy külföldi tartózkodásunk esetén főbíránk, a sérelem nekünk történő bejelentésétől számított negyven napon belül nem adnánk elégtételt, a négy báró terjessze az ügyet a huszonöt báró közül a többi elé, akik foglalatst

végezhetnek és kényszert alkalmazhatnak ellenünk minden lehetséges módon az egész ország közössége segítségével, nevezetesen váraink, földjeink, birtokaink elvétele és egyéb eszközök által, személyünk, a királyné és gyermekei sérelme nélkül, mindaddig, míg a sérelem a meghatározott módon orvoslást nem nyer. A jóvátétel biztosítása után térjenek vissza az alattvalói engedelmességre.

Kívánsága szerint bárki esküt tehet arra, hogy engedelmeskedni fog a huszonöt báró parancsának a fenti dolgok végrehajtásában, és hogy csatlakozik hozzájuk az ellenünk való támadás esetén legvégső erejéig. Általános és szabad lehetőséget biztosítunk az eskü letételére mindazok számára, akik azt le kívánják tenni, és abban soha senkit nem fogunk megakadályozni. Azokat az alattvalóinkat pedig, akik vonakodnak letenni az esküt, mi fogjuk kényszeríteni, hogy parancsunkra letegyék azt.

Ha huszonöt báró közül valamelyik meghal, vagy elhagyja az országot, vagy valamilyen más módon akadályoztatva volna a kötelezettségei teljesítésében, akkor a többi válasszon egy másik bárót a helyébe belátása szerint, aki eskü által éppúgy kötelezve lesz, mint a többiek.

Ha a huszonöt báró között valamely ügyben, amelyet eldöntésre eljűk terjesztettek, nézeteltérés támadna, a jelenlévők többségének döntése éppúgy érvényes lesz, mint a huszonöt báró egyhangú ítélete, abban az esetben is, ha mind jelen voltak, és akkor is, ha néhányan közülük nem akartak vagy nem tudtak megjelenni.

A huszonöt báró esküt tesz, hogy a fenti cikkelyeket híven betartja, és teljes erejével másokkal is betartatja.

Sem mi magunk, sem más útján nem fogunk senkitől olyan dolgot kívánni, amely által ezen engedmények és szabadságok bármely része is visszavonatna vagy csorbulna. Ha ez bekövetkezne, az érvénytelennek és meg nem történtnek tekintendő, és azt soha többé nem alkalmazzuk sem mi magunk, sem más által.

(62) Teljesen elfelejtünk és megbocsátunk mindenkinek minden rosszindulatot, sérelmet és gyötrelmet, amelyek köztünk, valamint egyházi és világi alattvalóink között keletkeztek a vizály kezdete óta. Ezen túlmenően

teljes egészében elfelejtjük és a magunk részéről megbocsátunk minden egyházi és világi alattvalónknak azokért a vétségekért, amelyeket az említett viszály okán, uralkodásunk tizenhatodik évének húsvétjától a béke helyreállításáig követtek el.

Továbbá kiváltságlevelet állíttatunk ki a bárók számára a fenti biztosítékok és engedmények tanúsítására Stephen canterburyi érsek, Henry, Dublin érseke, más fent nevezett püspökök és Pandulf magister pecsétje alatt.

(63) ENNÉLFOGVA AZT AKARJUK ÉS PARANCSOLJUK, hogy az angol egyház szabad legyen, és az emberek királyságunkban élvezzék és megtartsák maguk és örököseik számára mindezeket a szabadságokat, jogokat és engedményeket jól, békében, teljességében és csorbítatlanul, melyeket mi és örököseink biztosítunk minden dologban, minden helyen és örökké.

Mind mi, mind a bárók megesküszünk arra, hogy a fenti rendelkezéseket jóhiszeműen és csalárdság nélkül megtartjuk.

Tanúk erre a fent említett személyek és sokan mások.

Kiadatott saját kezünk által a Runnymede-mezőn, Windsor és Staines között, június 15-én, uralkodásunk tizenhetedik esztendejében.

A budai aranybulla (1244)¹

In nomine sancte trinitatis et individue unitatis. Amen. Bela Dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croatie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie Comanieque rex in perpetuum. Omnibus Christi fidelibus presentem paginam inspecturis salutem in omnium salvatore. Cum in multitudine populorum regum ac principum gloria sumpopere attendatur, non inmerito regalis decrevit sublimitas suos subditos provisionibus amplioribus ordinare, ut populus sibi serviens et fidelitate et numero augeatur. Ad universorum igitur notitiam presentium ac posteriorum harum tenore volumus pervenire, quod cum tempore persecutionis Tartarorum, quorum impetus et sevitia Domino permittente grave dispendium intulit regno nostro, hospites nostri de Pesth privilegium super ipsorum libertate confectum et concessum ammisissent, nos seriem libertatis memorate, cum esset notoria, duximus renovandam et presentibus annotandam, que talis est,

1. videlicet quod in expeditionem, in quam personaliter ibimus, debent vobiscum mittere decem milites decenter armatos.
2. Item infra limites regni nostri ab omni tributo, salva tricesima et salvo iure ecclesie Budensis, quantum ad tributa de salibus exigenda, sunt exempti.
3. Item de vineis eorundem cibrones nullatenus exigantur.
4. Item nullus principum nostrorum violentum descensum facere possit super eos, nec aliquid contra eorundem recipere voluntatem, sed descendens iusto pretio sibi necessaria debeat comparare.
5. Item nullus hospes ex ipsis possessiones suas vel domos vendere valeat alicui extraneo, nisi in eadem villa volenti a modo habitare.

1 Az 1244. november 24-i (budai Aranybulla) városalapító oklevél latin és magyar változatát a könnyebb eligazodás érdekében az egyes szabadságjogok számozásával közöljük. A latin szöveget a *Elenchus fontium historiae urbanae, quem edendum curavit Andreas Kubinyi. Vol. III. Pars. II., quam ediderunt Monika János, Peter E. Kovács, József Köblös, István Tringli. Bp., 1997. 34. sz. 39–41 című kötetből vettük át, a magyar fordítást a Zsoldos A., Neumann T.: *Székesfehérvár középkori kiváltságai. Székesfehérvár, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára. 2010. 2. sz. 105–107. című kötetből.* A magyar fordítást Neumann Tibor készítette.*

6. Item quicumque ex ipsis sine herede decesserit, possessiones suas dimittendi facultatem habeat, cui volet.
7. Item quicumque ex eis possessiones emerit, si per annum et diem nullus ipsum super hoc impetierit, de cetero eas sine contradictione aliqua possideat pacifice et quiete.
8. Item habeant liberam electionem plebani, cum eorum ecclesia vacaverit, nec plebanus vicarios constituat eis invitis.
9. Item ipsi maiorem ville sibi eligant, quem volent et nobis electum presentent, qui omnes causas eorum mundanas debeat iudicare. Sed si per ipsum debita iustitia alicui non fuerit exhibita, ipse villicus et non villa debeat conveniri coram nobis, vel illo, cui duxerimus committendum.
10. Item vicepalatinus violenter descendere non possit super eos, nec eosdem iudicare.
11. Item omnia, que eis post recessum Tartarorum possint sine contradictione qualibet possidere.
12. Item quicumque cum eis habitare voluerint habentes ibidem possessiones, cum eis teneantur servitia debita exercere.
13. Item duellum inter eos non iudicetur, sed secundum quantitatem et qualitatem commissi, super quo quis impetitor purgationem exhibeat congruentem.
14. Item cum impetiti fuerint per quempiam, ab aliquo extraneo non possint produci testes contra eos, nisi ex ipsis vel aliis habentibus consimilem libertatem.
15. Item tam terram Kuer, quam eis de novo contulimus, quam alias, quas prius habuerunt, dividant in communi habita contemplatione facultatis cuiuslibet, quantam possit facere araturam, ne terre supradicte inculte remaneant et inanes.
16. Item naves et carine descendentes et ascendentes cum mercibus et curibus apud eos descendant et forum sicut prius habeant cottidianum.
17. Item Minor Pesth ultra Danubium sita quantum ad naves ascendentes et descendentes et cibrones non solvandos consimili gaudeat libertate.
18. Item homo magistri thawarnicorum nostrorum non debeat stare cum monetariis inter ipsos, si unus ex ipsa villa fidedignus illis associetur, qui super receptionem monete regalis curam adhibeat pervigilem et undique diligentem.

Ut autem huius prenotate libertatis series salva semper et inconcussa perseveret in posterum, nec aliquo successu temporum possit aliquatenus

retractari, presentem eisdem paginam duximus concedendam caractere bulle nostre auree perhenniter roboratam. Verum quia exhibitio privilegii ipsorum existens sub aurea bulla propter viarum discrimina esse periculosa videbatur, transcriptum eiusdem de verbo ad verbum sub munimine dupplicis sigilli nostri concessimus, tantam presentibus fidem volentes adhiberi, ut ad exhibitionem illius nullatenus compellantur. Datum per manus venerabilis patris Benedicti Colocensis archiepiscopi, aule nostre cancellarii, venerabili patre Stephano archiepiscopo Strigoniensi, Bartholomeo Quinqueecclesiensi, Cloto Agriensi, Stephano Zagrabiensi, Blasio Chanadiensi, Artolpho Ultratransilvano episcopis, ecclesias Dei salubriter gubernantibus, Vincencio in episcopum ecclesie Waradiensis electo et confirmato, Iauriensi et Wesprimiensi sedibus vacantibus, Ladislao palatino et comite Simigiensi, Dionisio bano et duce totius Sclavonie, Matheo magistro thawarnicorum et comite Poseniensi, Demetrio iudice curie et comite Musuniensi, Laurentio waiawada Ultrasilvano, Rolando magistro dapiferorum et comite Suppruniensi, Mauritio magistro pincernarum et comite Iauriensi, Stephano magistro agazonum et comite de Orbaz, Arnaldo comite Nitriensi, Herrico Ferrei Castri ac ceteris magistratus et comitatus regni nostri tenentibus, anno ab incarnatione Domini millesimo ducentesimo quadragesimo quarto, regni autem nostri anno nono et octavo Kalendas Decembris.

*

A Szentháromság és Oszthatatlan Egység nevében ámen. Béla, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Halics, Lodoméria és Kunország királya mindörökké. Minden jelen oklevelbe betekintő keresztény hívőnek üdvöt mindannyiunk üdvözítőjében. Mivel úgy tartják, hogy az ország és az uralkodók dicsősége leginkább a népek sokaságán alapszik, a királyi felség méltán dönt úgy, hogy alattvalóit újabb és újabb intézkedéseivel úgy kormányozza, hogy a neki szolgáló nép hűségben és létszámban egyaránt gyarapodjék. Minden mostani és jövőbeni személy tudomására kívánjuk tehát hozni jelen oklevelünk tartalmával, hogy mivel a tatárok pusztítása idején – akiknek a támadása és kegyetlensége az Úr engedelmével súlyos veszteségeket okozott országunknak – pesti vendégeink a szabadságukról szóló privilégiumot elveszítették, e szabadságuk tartalmát, mivel az közismert, megújítottuk és jelen oklevelünkbe feljegyezzük, amely a következő:

1. az olyan hadjáratba, amelyre személyesen indulunk, kötelesek mellénk adni tíz illően felfegyverzett harcost;
2. országunk határain belül minden vám alól – a harmincadot és a budai egyháznak a sóból szedett vámra vonatkozó jogát épségben hagyva – felmentéssel rendelkeznek;
3. szőleikből csöböradó semmilyen módon sem szedhető be;
4. egy előkelőnk se szállásolja be magát hozzájuk erőszakkal, és akaratum ellenére semmit se vegyen el tőlük, hanem beszállva hozzájuk, a számára szükséges dolgokat igazságos áron köteles tőlük beszerezni;
5. a vendégek közül senki se adhassa el birtokait vagy házait idegeneknek, csak azoknak, akik a településen kívánnak élni;
6. ha közülük valaki örökös nélkül halna meg, birtokait halála előtt arra hagyhassa, akire kívánja;
7. ha közülük valaki birtokokat vásárolna, és ez ellen egy éven és egy napon át senki se lépne fel, ezt követően azokat bármiféle ellentmondás nélkül békében és nyugalomban birtokolja;
8. szabadon választhassák plébánosukat, mikor egyházuk üresedésbe kerül, plébánosuk pedig akaratum ellenére ne állíthasson maga helyett helynököket;
9. maguk válasszák elöljárójukat kívánságuk szerint, és akit választottak, mutassák be előttünk. Ő fog minden világi perükben ítélni, de ha valakinek nem a megfelelő módon szolgáltat majd igazságot, akkor ő maga és ne a falu közössége jelenjen meg előttünk vagy az előtt, akire az ügyet bízunk;
10. az alnádor ne szállásolja be magát hozzájuk erőszakkal, és ne is ítélkezzen felettük;
11. mindazt, amit a tatárok visszavonulása után szereztek, bármiféle ellentmondás nélkül birtokolhassák;
12. aki közöttük szeretne élni, és vannak itt birtokai, velük együtt teljesítse kötelezettségeiket is;
13. pereikben ne ítéljenek bajvívást, hanem az elkövetett vétség nagysága és fajtája szerint a felperes igazolja a keresetét;
14. ha valaki perbe hívja őket, idegen ne állíthasson ellenük tanúkat, csak olyat, aki közülük való vagy azonos szabadsággal rendelkezik;
15. részint az általunk újonnan nekik adományozott Kevér földet, részint azokat, amelyeket már korábban is birtokoltak, osszák fel egymás között, tekintetbe véve kinek-kinek a szántási képességét, nehogy e földek megműveletlenül és üresen maradjanak;

16. a le- és felfelé tartó hajók és révhajók áruikkal és szekereikkel térjenek be hozzájuk, és, miként korábban, minden nap tarthassanak vásárt;
17. a Duna túloldalán lévő kisebb Pest a le- és felfelé tartó hajók és a csöböradó fizetése alóli mentesség tekintetében azonos szabadságnak örvendjen;
18. tárnokmesterünknek a pénzváltókkal együtt nem szükséges közējük küldenie emberét, hanem csatlakozzék a településről egy megbízható személy e pénzváltókhoz, aki a királyi pénz beváltását éberén és szorgalmasan felügyelje.

Hogy pedig e szabadság a jövőben mindig épen és sértetlenül megmaradjon és az idők előrehaladtával senki se vonhassa kétségbe, kibocsátjuk részükre aranybullánkkal örök érvénnyel megerősített oklevelünket. Mivel azonban az aranybulla alatt kelt privilégiumuk bemutatása az utak kiszámíthatatlansága miatt veszélyesnek tűnt, kibocsátottuk annak szó szerinti másolatát kettős pecsétünk alatt, azt kívánva, hogy jelen oklevelünknek ugyanakkora erőt tulajdonítsanak, hogy amaz bemutatására semmiképpen se kényszerítsék őket. Kelt a tisztelendő atya, Benedek kalocsai érsek, udvarunk kancellárja kezéből, midőn a tisztelendő atya, István volt az esztergomi érsek, Bertalan a pécsi, Cletus az egri, István a zágrábi, Balázs a csanádi, Artolphus az erdélyi püspök, akik Isten egyházait üdvösen kormányozzák, Vince volt a váradi egyház választott és megerősített püspöke, a győri és veszprémi székek üresedésben voltak, László volt a nádor és a somogyi ispán, Dénes a bán és egész Szlavónia hercege, Máté a tárnokmester és pozsonyi ispán, Demeter az országbíró és mosoni ispán, Lőrinc az erdélyi vajda, Roland az asztalnokmester és soproni ispán, Móric a pohárnokmester és a győri ispán, István a lovászmester és az orbászi ispán, Arnold a nyitrai ispán, Henrik a vasi ispán, és még sokan mások, akik országunk méltóságait és ispánságait tartják a kezükön, az Úr megtestesülésének az 1244., uralkodásunknak pedig a kilencedik évében, november 24-én.

(Neumann Tibor fordítása)

V. Erik dán király nagy szabadságlevele (Håndfæstning, 1282. július 29.)¹

Erik, Isten kegyelméből a dánok, vendek és gótok királya, tudtára adjuk mindenkinek, aki ezt olvassa, a dolgok örök emlékezetéül.

Egyértelművé akarjuk tenni a jelenlévők és az eljövendők számára is, hogy az Úr ezerkétszáznyolcvankettedik esztendejében Szent Olaf napján Nyborgban, országunk legjobb embereinek tanácsára elrendeltük, amint azt ugyanezen emberek tanácsára a Vordingborgban tartott ülésen megígértük,

- [1] hogy minden évben nagybőjt időszakának közepén a parlamentet, amit *Hofnak* neveznek, tartozzunk megülni;
- [2] szüntűgy senkit nem szabad fogságba ejteni, hacsak bűnösségét jog szerint önként be nem ismerte, törvényesen el nem ítélték vagy tetten nem érték olyan cselekedetben, amely miatt e haza törvényei szerint életét vagy tagjait kell veszítenie; ámde a törvényesen elítéltnek legyen annyi ideje elmenekülni az országból, amennyi a jogkönyvekben áll;
- [3] szüntűgy senkit ne ítéljenek semmilyen cselekmény miatt pénzbeli vagy más büntetésre bármely más okból, mint ahogy az a törvényekben áll, és törvényes ítélet nélkül senkit ne bírságoljanak meg;
- [4] szüntűgy senki ne kaphasson királyi levelet semmilyen okból másokkal szemben, ha ügyét előzetesen a gyűlésen ki nem vizsgálták és meg nem vitatták. Ha viszont valaki az ekként megszerzett első királyi levelet figyelmen kívül hagyná, azon a bírságon felül, amelyre ítélték, a panaszosnak egy, a királynak három márkát fizessen, és ugyanígy történjék a második és harmadik esetben is. Ha pedig valaki negyedszer is így cselekedne, a panaszosnak három, a királynak negyven márkát fizessen, és ha ingó javai nincsenek, csak földje, akkor a király

¹ A fordításhoz felhasznált latin és dán nyelvű szöveg: Møller Jensen, J., Porsmose, E. (2012) *Danehoffet og Håndfæstningen 1282*. Potentialet i et stykke unik Danmarkshistorie. *Nyborg – før & nu*. Årg. 15/ 21–43., 36–40.; német nyelvű kivonatos fordítás: Tamm, D., Schubert, W. – Jørgensen, J. Ulf. (2008) (eds.): *Quellen zur danischen Rechts- und Verfassungsgeschichte (12.-20. Jahrhundert)*. Rechtshistorische Reihe 363. Frankfurt am Main, Peter Lang, 55–57. (9. sz. forrás). A szöveghez fűzött magyarázatokat lásd a kötetben szereplő tanulmányban.

tisztviselője tanácsolja azt neki, hogy adja el a földjét egy hónapon belül annyiért, amennyiből a *bondét* és a királyt ki tudja fizetni, és ha ezt nem teszi meg, akkor a király tisztviselője a jószág felmérése után annyit és ne többet vegyen el az említett földből, amennyi a királyt és a *bondét* megilleti, ha pedig a föld nem nyújt elegendő fedezetet a bírságra, a hiányt a király és a *bonde* egyaránt, arányos részben viselje. De ha bárki igazságtalanul és a fent mondottakkal ellentétesen szerez levelet, fizessen a *bondénak* három márkát és a királynak is ugyanannyit.

- [5] Ezenfelül elrendeljük, egyben meg is ígérjük, hogy a boldog emlékezetű Valdemár király törvényeit, úgy, ahogy azok az ő jogkönyveiben állnak, sértetlenül megtartjuk, és minden olyan visszaélészerű gyakorlatot és szokást, melyek e törvényekkel ellentétesek, ideértve különösen azokat, amelyeket utóbb jegyeztek le, mint mindenben érvénytelenet visszavonunk: mindenekelőtt senki sem köteles a saját *herredének* határain túlra élelmet szállítani sem nekünk, feleségünknek és gyermeinknek, sem *drostunknak*; ám ha valaki nem teljesíti az *ægtet*, a király tisztviselője béreljen egy szekeret, a mulasztó pedig fizesse meg annak árát és azonfelül további három márkát.
- [6] Szintúgy, hogy a bennünket megillető *studkornt* Szent András ünnepe minden tartomány szokása szerint kell megfizetni.
- [7] Szintúgy a *bondékat* nem szabad arra kényszeríteni, hogy udvarházakat, malmokat vagy bármi más dolgot építsenek vagy állítsanak helyre, hacsak végszükség nem hozza; és ezekben az ügyekben is úgy kell eljárni, ahogy az Valdemár idején szokás volt.
- [8] Senkit nem szabad semminemű büntetés terhe mellett arra kényszeríteni, hogy a király asztalához libát, csirkét vagy más ajándékokat hozzon azon felül, ami Valdemár idején szokásban volt, de ajándékot vagy ingyenes juttatást lehet kérni.
- [9] Szintúgy jogukban áll azoknak a *bondéknak*, akiknek saját földjük van, saját bérlőik közül intézőt felfogadni; úgy azonban, hogy a királynak megadják, ami a saját földjeik után őt megilleti.
- [10] Szintúgy nem szabad más földjére építkeznünk, kivéve, ha a tulajdonos ahhoz hozzájárul, és ez az ő akarata.
- [11] Szintúgy a tisztviselőink senkit saját színük elé nem, csak az illetékes gyűlés elé idézhetnek.

- [12] Szintúgy szabadságleveleink és privilégiumaink továbbra is érvényben maradnak, kivéve, ha az országos gyűlésen hű embereink előtt igazolni nem tudjuk, hogy azokat nyomós okunk van visszavonni.
- [13] Szintúgy senkit a földjétől semmilyen bűncselekmény miatt meg nem szabad fosztani, ha a *worthhælek* esküje mellett felségsértés miatt nem ítélték el, a fent említett kiközösítés esetét kivéve.
- [14] Szintúgy be akarjuk tartani a hajótörésekre vonatkozó rendelkezéseket, úgy, ahogy azok a jogkönyvekben állnak.
- [15] Szintúgy nem szabad új terheket róni az országunkba látogató kereskedőkre vagy sajátjainkra, hanem élvezniük kell mindazon szabadságokat, amelyeket a régi idők szokásai szerint élveztek, és mindazon vámok, amelyek Skanørben fennállnak, ezután is érvényben maradnak.
- [16] Szintúgy, ha valaki bármilyen, igazságtalanul elfoglalt jószág miatt be akar panaszolni bennünket, az ügyet a soron következő országos gyűlésen hű embereink tanácsára és döntésére fogjuk bízni.
- [17] Szintúgy azt akarjuk, hogy senki ne vendégteljesse meg magát sem kolostorban, sem egyházi személyekkel vagy laikusokkal illetlen módon, hanem elégedjen meg annyival, ami a ház urának van, és amit ő neki adni akar. Ha valaki mégis arra vetemedne, hogy erőszakkal ennél többet vesz magához, a károsultnak, ha egyházi személy, álljon jogában ezt az erőszakos cselekedetet haramiaságnak vagy rablásnak tekinteni, az elkövetőjét kiátkozni, ha pedig a károsult világi személy, haramiaságként vagy rablásként megítélni.
- [18] Szintúgy Dánia egyházának élveznie kell mindazon szabadságokat, amelyek valaha Valdemár király idején is virágoztak, aki e szabadságokat mindenben sértetlenül meg kívánta őrizni.

S hogy mindaz, ami itt áll, és az itt leírt minden egyes rendelkezés érvényesen és szilárdan fennmaradjon, a tiszteletreméltó Jens lundi érsek úr, Peder viborgi püspök úr, Tyge aarhusi püspök úr, Tyge ribei püspök úr, Svend børglumi és Ingvar roskildei püspök urak, Jakob és Jens megválasztott és megerősített slesvigi és odensei püspök urak, valamint Otto ravensbergi gróf úr és a rostocki Valdemar úr saját pecsétjeiket a miénkkel együtt a jelen levél alá függesztették.

Kelt Nyborgban, a fent említett évben és napon.

(Képes György fordítása)

A Német Aranybulla (1356)

A) A nürnbergi törvénykönyv cikkelyei (1356. január 10.)

Bevezető vers

Mindenség örök Istene, fő bizodalma világnak,
égbolt építő, aki létrehozója a földnek,
emlékezz népedre, kegyes, nézz ránk a magasból,
ámde vigyázz, ne tegyél lépést, hol Erinnisz¹ az úr,
Allectó elrendel, törvényt mond a Megéra;
inkább őt az erőddel, akit kedvelsz, a kiváló
Károly császárt pártold, isteni jóakarattal,
tudjon majd, a kegyes vezetéssel, jutni virágok
tisztásán az örök, zöld erdőn, víg ligeten túl,
szent kegyesekhez, ahol csak az élet magva virul ki,

Jelen munka, újabb kutatásom lépéseként, a *Német Aranybulla* cikkelyeinek első, teljes szövegű magyar nyelvű fordítása, amely nemzetközi viszonylatban is egyedülálló teljességű. A fordításom a MGH latin nyelvű forráskiadása és szövegközlése alapján készült. (Monumenta Germaniae Historica, inde ab anno Christi quingesimo usque ad annum millesium et quingentesimum. Constitutiones et acta publica imperatorum et regum. Tomus XI. Vimariae, MCMLXXVIII-MCMXCII, Die Goldene Bulle 560–633.) A fordítás során felhasználtam a Bevezetés az egyetemes állam- és jogtörténet forrásaiba 1. füzetének (Tankönyvkiadó, Budapest, 1966, 325–339., a vonatkozó részlet Dr. Hajdu Lajos fordítása) a Német Aranybulla egyes cikkelyrészleteinek fordítását, illetve a Középkori Egyetemes Történeti Szöveggyűjtemény (szerk.: Sz. Jónás I., Osiris Kiadó, Budapest, 1999, 547–548.) rövid részletét is. A törvény szövegében való tájékozódás megkönnyítése érdekében a nürnbergi cikkelyek címében, ahol szükségesnek éreztem, módosítottam, illetve egyes cikkelyeken belül bekezdéseket tettem, valamint a metzi cikkelyeket címekkel és saját, belső számozással láttam el. A lábjegyzetekben való utalások is ezt a tájékozódást segítik. Ezúton köszönöm Dr. Balogh Elemér (SZTE ÁJTK) értékes észrevételeit és szándékomban támogató segítségét.

1 Azaz az Alvilágban, ahol az Erinnis vagy Erinnisz az ókori görög istenek ellen lázadó, alvilági istennők csoportja, eredetileg harag- és bosszúszellemek. Fáklyákat és ostort tartottak kezükben. Egyikük volt közülük Alléktón és Megaira. A 19. században Berzsenyi Dániel is ettől óvta *Magyarokhoz* című versében az országot, hol „Ádáz Erynnis lelke uralkodik”.

égi folyóktól, az isteni források vize által
 majd a vetés kividul, tüskéktől mentes azért, hogy
 isteni nagy jutalom lehet ezt a jövőben aratni,
 gyűjteni telt magtárban majd százsámra a termést.²

Előszó

Az egy és oszthatatlan Szentháromság nevében, boldogsággal, ámen. Negyedik Károly, Isten kegyelméből a rómaiak császára, örökös *augustus* és Csehország királya, a dolgok örök emlékezetére.³ Minden ország, amely önmaga ellenében lett felosztva, elhagyatott lesz, mivel a fejedelmek⁴ a tolvajok társai lettek. Emiatt az Úr közjük a zavarodottság szellemét elegyítette, azért, hogy úgy botladozzanak délben, akár a sötétségben, és a gyertyatartóikat elmozdítja a helyéről, hogy mint vakoskodók vakoknak a vezetői legyenek. Azok, akik pedig a sötétségben kóvályognak, vétkeznek és elvakult elmével bűnöket követnek el, amelyek a megosztottság idejében történnek. Mondd csak, Gögösség! Hogyan uralkodtál volna te Luciferen, ha a megosztottságban Évát nem bírta volna? Te irigy Sátán! Mondd, hogyan tudta volna Ádámot a Paradicsomból kivetni, ha neki az engedelmességből nem adta volna? Mondd csak, Kicsapongás, hogyan tudta volna Tróját lerombolni, ha Helénét a férjétől nem vette volna el? Mondd csak, Harag, hogyan tudta volna a Római Köztársaságot lerombolni, ha a megosztottságban Pompeiust és Caesart dühöngő kardokkal a belháborúra fel nem tüzelte volna? Te, bizony, Irigység, a Keresztény Birodalmat, [amely] az Isten által, miként a szent és oszthatatlan Szentháromság, reménnyel és szeretettel, teológiai erényekkel, melynek fundamentuma a legkeresztényibb királyságokon boldogan megszilárdult, a régi méreggel, miként a kígyó, a birodalom karjai és rokon testrészei⁵ ellen kegyetlenül bűnnel megmartad

2 Az első tizenöt sort időmértékes versben, *hexameter*ben fogalmazták, a fordításom ezt követi.

3 Luxemburgi IV. Károly (1347-től cseh király, 1355–1378 között német-római császár).

4 A *princeps, principes* kifejezés helyett a továbbiakban a fejedelem szót használom. A választófejedelmek közül a herceg kiemelten, ahol a szövegben előfordul, a továbbiakban a szász herceget jelenti.

5 Lásd még: 1. cikkely, 4. alcikkely; 24. cikkely. Az Előszóban a hét főbűnből a politikára jellemző 5 jelenik meg. Szemléletes ábrázolása a Német Aranybulla ún. bécsi kódexében látható (Codex Vindobonensis 338).

azért, hogy a megrongált oszlopokkal⁶ az egész épületet az összeomlás alá vessed, és a szent birodalom hét választófejedelme közé, akik, miként hét gyertyatartó, fények az egység hétszeres szellemében, ahogy a szent birodalmat megvilágítani kell, megosztottságot sokszor elhelyeztél.

Mivelhogy a hivatalból eredően, amellyel a császári címet birtokoljuk, a jövőbeli felosztásoknak a megosztottságoknak és az egyet nem értékeknek a választófejedelmek között – akiknek létszámához úgy is mint cseh király, mi is tekintetbe vagyunk véve, kettős okból is, úgymint a császári, mind pedig a választófejedelmi jog alapján, amelyet gyakorlunk – ellenszegülni tartozunk, az alábbi törvényeket a választók közötti egység ápolása és az egyetértő választás létrehozása és az átkozott megosztottságoknak előbb mondott különféle veszélyeinek és az abból eredő következmények berekesztése céljából, a mi ünnepélyes gyűlésünkön,⁷ Nürnbergben, mellettünk ülve valamennyi világi és egyházi választófejedelmünk és más hercegeknek, grófoknak, báróknak, előkelőknek és városok nemeseinek nagyszámú sokasága, a császári trónon, birodalmi ékességekkel és jelvényekkel feldíszítve, előzetes érett megfontolás után, a császári teljes hatalomnál fogva kiadjuk, elrendeljük és szankciókat vezetjük be az Úr 1356. évében, a 9. indikcióban, január idusának 4. napján, királyságunk 10., császárságunk 1. évében.⁸

1. cikkely: Milyennek kell lennie a választófejedelmek kíséretének, és kikből álljon?

1.) Elhatározzuk és jelen császári és örök érvényűnek tartandó rendelettel, parancsoljuk tiszta tudatból⁹ és a teljes császári hatalomból, hogy valahányszor és valamikor a jövőben szükséges, avagy a római király császárrá való megválasztása merül fel, és a választófejedelmek az ilyen választásra – a régi és dicséretes szokásjog szerint – kötelesek elutazni, és minden egyes választófejedelem, ha és amikor ezen ügy tárgyában megkeresték,¹⁰ bármilyen választófejedelem társát vagy azoknak követeit, akiket

6 A választófejedelmek mint a szent birodalom oszlopai hasonlat az Aranybullában többször visszatér.

7 Lásd még: 1. cikkely, 15. alcikkely; 12. cikkely.

8 1. cikkely, 15. alcikkely; 12. cikkely.

9 A latin „ex certa scientia” formula többször visszatér az Aranybulla rendelkezéseiben.

Az érvénytelenség akarati oldalának kizárása céljából.

10 A 18. és 19. cikkelyek szerint.

a választásra küldenek, át a saját földeken, a vidékeken, és azontúli helyein, amilyen hosszan csak lehet, kísérni köteles, és nekik rosszhiszeműség nélkül, a kíséretet teljesíteni kell a felé a város felé, ahol az ilyen választás megrendezendő lesz, sőt még onnantól a visszaúton is, hamis eskü és a szavazat elvesztés büntetésének (*perditio*) terhe alatt, addig az ideig visszafelé, a saját szavazata érdekében, amit az ilyen választáson majd megtesz. Mindenesetre, azokat a büntetéseket azokkal vagy azzal szemben, akik az előbb említett kíséret során lázadók vagy lázadást, hanyagok vagy hanyagságot maguk tanúsítottak, mindez által kiszabni rendeljük.

2.) Továbbá elrendeljük és megparancsoljuk minden más hercegnek, akik hűbérbirtokot bírnak a Szent Római Birodalomtól, bármilyen címen legyen számontartva, nemkülönben a grófoknak, báróknak, lovagoknak, nemes és nem nemes csatlósaiknak, a várak népeinek és polgárainak, a Szent Birodalom valamennyi városának és helyeinek, hogy ugyanabban az időben, mialatt, tudniillik a római királynak császárrá megválasztása céljából megtartandó választása tart, minden egyes választófejedelmet, aki tőlük vagy közülük néhánytól efféle kíséretet kérve vagy ugyanezen [választófejedelmeknek] a követeit, akiket a választásra irányítanak, ahogy előbb mondtuk, át a saját földjükön vagy másén, amilyen távolságra csak lehetséges, az előbb mondott rosszhiszemű szándéktól mentesen, kísérik el.¹¹ Ha pedig valaki ezzel a rendeletünkkel szembefordulni merészel, *ipso facto* az alábbi büntetéseket szenvedje el: tehát minden fejedelem, gróf, báró, nemes, lovag, és csatlós, és valamennyi nemes, aki ellenkezőt cselekszik a hitszegés vádjára alá kerüljön, és legyen megfosztva minden hűbérétől (*feudum*) – amit a Szent Római Birodalomtól és bármilyen más személytől tart – és még minden saját birtokától, akárki mástól birtokolja. Ugyancsak minden polgár és (céh)közösség, amely hasonlóképpen ellene merészel cselekedni az előbbieknél, hitszegő legyen és nemkülönben valamennyi jogaitól, szabadságától és kiváltságaitól és kegyektől, amelyeket a Szent Birodalomtól kapott, azaz mindentől, legyen megfosztva, és saját személyükkel és javaikkal együtt *bannum*¹² és császári *proscriptio*¹³ sújtja. Ugyanezen személyeket pedig, akiket *ipso facto* mostantól vagy akkortól minden jogtól megfosztunk, a továbbiakban akármelyik embernek, a saját akarásával (auctoritas), ítélet nélkül vagy magistrátus elé idézés nélkül,

11 Dr. Ruszoly József terminológiájával élve, ez az átkísértetés joga.

12 A német *Bann*, a királyi parancs és tilalom hatalma.

13 A római jogi eredetű kifejezés, levelesítés, amelynek során az illető a jogait elveszíti, kikerül a király védelme alól.

szabad büntetlenül megtámadni, és emiatt a megtámadónak magának semmilyen büntetést adni nem szabad, sem birodalmi vagy másvalamilyen erő[szakkal] megfenyegetni. Különösen [azért nem], mivel az állam és a Szent Birodalom státusza és méltósága ellen, sőt a saját tisztsége/tisztelete¹⁴ és az állam üdve ellen forduló vakmerők és nem törődők, úgymint a lázadók, engedetlenek és hűtlen árulók majd gyalázatosan elítéltetnek.

3.) Elhatározva továbbá és parancsolva azt is, hogy minden városi polgár és közösség a már mondott választófejedelmeknek és közülük bárkinek, aki ezt igényli, és az ő követeknek, élelmiszereket általános áron és módon a neki vagy az előbb mondott követeknek és csatlósainak szükségleteikért, amíg a már említett városba az előbb mondott választás megtartása miatt odamennek, és amíg ugyanonnan visszatérnek, eladni vagy eladást végezni kötelesek, az előbbieken semmilyen csalárdságot semmilyen módon tanúsítani [nem lehet], különben az ellenkezően cselekvőket *ipso facto* azokkal a büntetésekkel akarjuk sújtani, amelyeket az előbbieken már a városi polgárokkal és közösségekkel szemben kihirdettünk. Bárki azonfelül, a fejedelmek, a grófok, a bárók, lovagok és csatlósok közül, akár nemes, akár nemtelen, a városi polgárok vagy céhek/közösségei közül, aki a római király választására menő vagy onnan már újból visszatérő választófejedelmekkel szemben, ellenséges akadályokat létrehozni vagy kelepécét állítani merészel, vagy őket vagy bárkit közülük, a saját vagy sajátjainak személyében, avagy a dolgában bátorodik megtámadni, háborgatni, avagy bárkit ezek közül az előbb mondott követekből, akár kérnek kíséretet, vagy a kérést nem hajtják végre: egyenként és valamennyi gonosz büntársával együtt *ipso facto* a fenti büntetésekkel sújtani rendeljük. Így tudniillik bármely személy büntetést vagy büntetéseket kap, az előbbieken szerint, amelyeket személyi jogállapotuknak megfelelően, kiróni rendelünk.

4.) Ha valamely választófejedelem a saját választófejedelemtársával ellenséges viszonyban van, és közöttük bármely vetélkedés vagy vitatkozás, avagy egyet nem értés dül, ezeknek semmilyen módon ellent nem mondva, egyik a másikat vagy a másiknak az ilyen választásra küldött követét, az előbbi módon, kísérni legyen köteles, a hamis eskü (*periurium*) és a szavazat elvesztés (*perditio*) büntetésének terhe alatt, és őket vissza, a saját szavazatukkal a választáson, ahogyan az fentebb ki lett fejtve.

14 A latin *honor* jelent tisztséget, hivatalalt és ugyanakkor tiszteletet is.

5.) Ha pedig más fejedelmek, grófok, bárók, lovagok, csatlósok, nemesek és nem nemesek, városi polgárok vagy közösségbeliek más választófejedelemmel vagy legtöbbjükkel közölük ellenkező akarattal vannak, vagy egymás között bármilyen civakodás, háború vagy egyet nem értés tör ki, sőt semmiképpen sem, tehát minden ellentmondás és rosszakarat abbahagyásával a választófejedelmekkel vagy fejedelmekkel vagy annak vagy azoknak a követeivel szemben, akiket az efféle választásra küldöttek és ugyanonnan visszatérőkkel szemben, ilyen kíséretet kötelesek elvégezni, azért, hogy minden egyes már mondott büntetést, amelyet ez ellen hoztunk, akarjanak kikerülni, amelyeket azok ellen, kik másként tesznek, ennél fogva lesújtani elrendeljük. Mindenekelőtt a nagyobb biztonságért és bizonyosságért továbbá parancsoljuk és akarjuk, hogy valamennyi választófejedelem és a többi fejedelem, nemkülönben a grófok, a bárók, a nemesek, a városok és az ő közösségeik mindenekelőtt az okleveleikkel és esküjükkel megerősíteni és ezekhez jóhiszeműen és csalárdság nélkül magukat hatékonyan lekötelezzék. Viszont, ha bárki ez efféle oklevelet nem akarja kiadni, azokat a büntetéseket, *ipso facto*, megkapja, amelyeket személyi jogállapotuknak megfelelően, az előzőek által, kiróni rendelünk.

6.) Ha valamely választófejedelem, avagy más fejedelem, bármilyen állású vagy jogállapotú, aki hűbértartót vagy birtokot a Szent Birodalomtól bírva, vagy gróf, báró vagy nemes vagy ezeknek utódai vagy örökösei, az alább és fentebb leírt birodalmi rendelkezéseinket (*constitutiones*) és törvényeinket nem akarják teljesíteni vagy azokkal szembefordulni merészeltek, ha tehát ilyen választófejedelem van, akkor a többi társválasztója zárja ki őt a társaságukból, a saját szavazatától a választáson és az [ülő]helyétől más választófejedelmek között; vesszen méltósága és joga, és iktassák ki a hűbértartóból, amelyről úgy tűnt, hogy azt a Szent Birodalomtól birtokolta. Bizony, ha más fejedelem vagy nemes férfi, ahogy előbb mondtuk, ezen törvényünk ellen cselekszik, hasonlóképpen őt is iktassák ki a hűbértartóból, amelyet a Szent Birodalomtól vagy másoktól bírt, és ennél fogva minden előbb mondott büntetés sújtsa a személyt magát.

7.) Ámbár ugyan minden fejedelmet, grófot, bárót, nemest, lovagot, csatlóst és várost vagy azoknak közösségét köteleznek bármely választófejedelemnek vagy annak követeinek az előbb mondott kíséretére, ahogy korábban szóltunk, különbségtétel nélkül akarjuk és elhatározzuk a kötelezést. Mindazonáltal közölük bármelyiknek a kíséretét és a kísérőit, a területhez és helyhez való szomszédsága/közelsége szerint, a leginkább

alkalmasakat választjuk ki, ahogy az majd tüstént a sorrend által a többségnek nyilvánvaló lesz.

8.) Először tehát a cseh királyt, a Szent Birodalom pohárnokát kísérik a mainzi érsek, a bambergi és a würzburgi püspök, Nürnberg várgrófja, továbbá ők Hohenlohéből, Wertheimből, Bruneckból és Hohenauból. Továbbá Nürnberg, Rotenburg és Windesheim városai.

9.) Továbbá a kölni érseket, a Szent Birodalomnak itáliai főkancellárját kísérik és kísérni kötelesek a mainzi és trieri érsekek, a rajnai palotagróf, a hessei tartományi gróf (*landgraf*), továbbá grófok Katzenellenbogenből, Nassauból, Dietzből, továbbá Ysenburgból, Vesterburgból, Runkelből, Limburgból és Falkensteinből, továbbá Wetzlar, Gelnhausen és Fridberg városai.

10.) Továbbá a trieri érseket, a Szent Birodalom gallai és arlesi királyságának főkancellárját kísérik a mainzi érsek, a rajnai palotagróf, továbbá grófok Spanheimből és Veldenzből, továbbá Ruhgraven és Wiltgraves Nassauból, Ysenburgból, Westerburgból, Runkelből, Dietzből, Katzenellenbogenből, Eppensteinből, Falkensteinből, továbbá Mainz városa.

11.) Azután a rajnai palotagrófot, a Szent Birodalom fő étekfogóját kísérni köteles a mainzi érsek.

12.) Viszont a szász herceget, a Szent Birodalom főmarsallját köteles kísérni a cseh király, a mainzi és magdeburgi érsekek, továbbá a bambergi és wurzburgi püspökök, a meissenai őrgróf (*marchio*), a hessei tartományi gróf, továbbá fuldai és hersfeldi apátok, a nürnbergi várgrófok, továbbá azok Hohenlohéből és Wertheimből, Bruneckból, Hohenauból, Falkensteinből, továbbá Erfurt, Mülhausen, Nürnberg, Rotenburg és Windesheim városai. Ezek mind a legelőbb megnevezettek a brandenburgi őrgrófot, a Szent Birodalom főkamarsát hasonlóképpen kísérni kötelesek.

13.) Akarjuk továbbá és kifejezetten elrendeljük, hogy minden egyes választófejedelem, aki ilyen kíséretet akar majd kérni, mindezekről értesítse, azokat, akiktől ő maga kérni elhatározott, hogy a legkedvezőbb időben és úton, hol lesz majd az átvonulás és olyan kíséretet követeljen, hogy azok, akiket az efféle kíséretre szoktak alkalmazni, úgy legyenek megkeresve, hogy erre kényelmesen fel tudják magukat készíteni.

14.) Az előző kiadott rendelkezéseket a kíséret tárgyában így teljesen értésre adjuk, hogy minden egyes fent megnevezett vagy esetleg nem említett, akiktől az előbbi kíséret ügyében megkeresés érint, annak teljesítésekor, legalábbis a saját földjein vagy területén és azon is túl, amennyi

messzire csak lehet, gonoszság nélkül, a fenti büntetés terhe alatt, legyen kötelezve.

15.) Azonkívül elrendeljük és elhatározzuk még, hogy a mainzi érsek, aki majd abban az időben lesz, köteles értesíteni, saját követei útján, nyílt levelekben minden egyes választófejedelem társát, az egyháziakat és a világiakat ugyanerről a választásról.¹⁵ Amely levelekben ugyanis írásban van az a nap és időtartamban [lesz], amely időn belül a levelek valószínűleg minden ugyanezen fejedelemhez képesek legyenek majd megérkezni. Az ilyen levelek ugyanis tartalmazzák azt, hogy attól a naptól, amely a levelekben írva van, három egymást követő hónapon belül minden egyes választófejedelem köteles a Majna fölötti Frankfurtban lenni,¹⁶ vagy azt, hogy ők a saját törvényes követeket, ugyanezen az időtartamra és helyre, jelöljék ki teljes és mindennemű hatalmukkal, nyílt levelekben (*patentibus litteris*), közülük mindegyiknek, nagypecsétjükkel megerősítve, a római királynak császárrá választásának előmozdítására. Továbbá az, amilyen forma alatt ezeket a leveleket kötelesek elkészíteni és amely formásokra megváltoztathatlanul figyelni kell, és az, amely formában és módon a választófejedelmek az efféle választásra elküldött követeknek felhatalmazást, megbízást, avagy képviseletet (*procuratoria*) rendelni hogyan kötelesek, az a jelen összeírt könyv végén található meg világosabban kifejezve.¹⁷ Mi azért megparancsoljuk ugyezen elmondott formát a császári hatalom teljességéből, és elrendeljük betartani bárhol szüntelenül.

16.) Mindehhez még: megparancsoljuk és elhatározzuk, hogy mikor odáig jut a dolog, hogy majd ismert lesz a római királyról vagy császárról az, hogy elhalálozott, a mainzi egyházmegyében (*diocesis*), akkor az ilyen halál tudomásának napjától folyamatosan számítva, egy hónapon belül, a mainzi érsek az ő saját nyílt levelével hirdesse ki minden egyes választófejedelemnek a halál tényét magát és a [választásról szóló] értesítést, amelyekről előre bocsátva szó volt. Ha ugyanezen érsek a végrehajtásban és az ilyen értesítést elmulasztva talán hanyag lesz, akkor ugyanezek a még nem összehívott választófejedelmek, saját kezdeményezésükből, de a saját hitük/hűségük érdeméért, amely kötelezi [őket] a Szent Birodalmat követni, a három hónap után, ahogyan az előbbi rendelkezésből fentebb

15 A 18. cikkely szerint. Illetve erre vonatkozik még a 4. cikkely, 2. alcikkelye.

16 A 29. cikkely 1. alcikkelye szerint.

17 Lásd a 18. és 19. cikkelyeket.

kitűnik, a gyakran említett Frankfurt városában gyűljenek össze a római király császárrá való megválasztására.

17.) Továbbá minden egyes választófejedelem vagy azoknak saját követei, az előbb említett Frankfurt városába, csupán kétszáz lovassal kötelesek bevonulni a mondott választás idejére. Egy választófejedelem számban csak 50 fegyverest vagy még kevesebbet vihet be magával, de nem többet.

18.) Viszont az ilyen választásra meghívott és megkeresett választófejedelem, aki erre nem jön el, vagy törvényes követeit – a saját nagyobb pecsétjével megpecsételt és a teljes és szabad és mindennemű felhatalmazást tartalmazó, nyílt oklevelével, a római királynak a jövőendő császárrá választására – el nem küldi, avagy maga el is jön, avagy az ilyen követeit történetesen elküldi, csak azután a választófejedelem maga vagy az előbb említett követei a mondott választási helyről visszatérnek, mielőtt a rómaiak jövőendő császárát még nem választják meg, avagy az előbb említett képviselőben (*procuratoria*) törvényes helyettest ünnepélyesen nem hagy hátra, akkor a választó szavazata és választójoga, amelyet ugyanezen a választáson bír és amelyet ilyen módon elhanyagolt, viszonzásképpen vesszen el.

19.) Ide illesztjük továbbá a frankfurti polgárok számára és elrendeljük, hogy [ők] minden egyes választófejedelemet általában és bárkit közülük minden más támadástól, ha valami közöttük ellenükben kitör, sőt minden embertől az ő minden embereikkel együtt, akiket ők maguk és az övéik közül bárkit az előbb mondott kétszáz lovasukból, a mondott városba vezetnek, a hitre megesküdvé, hogy mindarra, amelyet a szent [evangélium] betartására elrendelünk, hűséges igyekezettel és kiemelt gondossággal oltalmazzák és megvédik. Máskülönben a *periurium* (hamis eskü) vádja (*reatum*) sújtsa őket, és valamennyi jogukat, szabadságukat, privilégiumokat és adományokat/kegyeket és engedményeket, amelyről tudott, hogy a Szent Birodalomtól birtokolnak, teljeskörűen veszítsék el, és ezért sújtsa birodalmi *bannum* személyükkel és minden javaikkal együtt. Továbbá szabad legyen akkortól fogva minden embernek, saját akarattal és ítélet nélkül, ugyanezen polgárokat, akiket ebben az esetben mostantól, avagy akkortól minden jogtól megfosztunk mint a birodalomnak az árulóit, hűtleneit és lázítóit büntetlenül megtámadni, úgy, hogy az ilyen megtámadóknak bármiféle büntetéstől a Szent Birodalomtól vagy bárki mástól semmiképpen se kelljen félniük.

20.) Azonfelül az előbb mondott frankfurti polgároknak az egész idő alatt, amíg a sokszor említett választás és tanácskozás folyik és történik, és senkit a mondott városba, bármilyen méltóságú, jogállapotú vagy helyzetű is, beengedni vagy a bemenetelt bármilyen módon megengedni [nem lehet], kivéve csakis a választófejedelmeket és az ő követeiket és az előbb mondott meghatalmazottjaikat (*procurator*), akik közül bárki, kétszáz lovassal, ahogy kell, mint mondtunk, bemehet. Viszont ha a választófejedelmek bevonulása után vagy az ő jelenlétükben a mondott városban valaki mást megtalálnak, a polgárok az ő kimenetelüket kötelesek haladék nélkül, hathatósan azonnal elrendelni, minden fentebb megerősített büntetés [terhe] alatt, amely van ellenük, sőt a hűségeskü [terhe alatt is], amelyet a frankfurti polgárok maguk, erre a jelen dekrétumra is [az evangéliumra] letettek, kötelesek teljesíteni, ahogyan az előbbieken az ki van fejtve.

2. cikkely a római király választásáról

1.) Továbbá, miután a gyakran említett választófejedelmek vagy követek Frankfurt városába bevonultak, rögtön, másnap, fényes reggelen Szent Bertalan templomában és ugyanott valamennyiük jelenlétében a Szent Lélekről misét tartsanak, ott énekeljenek, és végül azért, hogy a Szent Lélek az ő szívüket megvilágosítsa, és érzékszerveikbe az erényeik fénye belefolyjon annyira, hogy majd ők maguk képesek legyenek, saját támaszukra és oltalmukra, egy igazságos, jó és hasznos embert megválasztani római királynak, illetve jövőbeli császárnak, a keresztény emberek üdvére. Miután a mise véget ért, minden választófejedelem vagy az ő követeik az oltárhoz járulnak, ahol a misét celebrálták, és ahol az egyházi választófejedelmek, Boldog János evangélista „Kezdetben vala az Ige...” szavait ott eléjük kell elhelyezni, majd tegyék a kezüket tisztelettel a szívükre. A világi választófejedelmek pedig a mondott evangéliumot testileg kezükkel érintsék is meg. Valamennyien a teljes kíséretükkel ott fegyvertelenül kötelesek szolgálni. A mainzi érsek köteles nekik odaadni az esküformulát, és vele együtt ők vagy távollétükben a követeik, valamennyien tegyenek a nép nyelvén esküt az alábbi módon:

2.) „Én, a maizi érsek, a Szent Birodalom germániai főkancellárja és választófejedelme, esküszöm az Istennek erre a Szent Evangéliumára, amely jelenleg előttem fekszik, hogy én a hit/hűség által, amellyel Istenhez és a Szent Római Birodalomhoz vagyok kötve, a legjobb belátásom

és értelmem szerint, Isten segítségével, választani akarok egy világi főtt a keresztény népnek, azaz a római királyt császárrá választani, aki erre alkalmas, amennyire a belátásom és ítélőképességem nekem parancsol. A mondott hitünk szerint, az én szavamat és szavazatomat, a mondott választást adom, minden megegyezés, fizetség, ár vagy ígéret nélkül, avagy bárhogyan is mondják az efféle módokat. Isten és minden szent engem úgy segítsen!”

3.) Végül, miután a választófejedelmek vagy a követek az esküt az előbb mondott formában és módon letették, menjenek a választásra, ezentúl a már említett Frankfurt városát ne hagyják el, hacsak nem előbb a többségük már megválasztotta a földkerekség, avagy a keresztény nép világi fejét, tudniillik a római királyt császárrá. Ha ők harminc napon belül ebben különböznek, a mondott eskü letételének napjától folyamatosan számítva, akkortól, amikor nekik a harminc nap letelt, ezentúl [csak] kenyeret és vizet fogyasszanak, és az előbb mondott várost semmiképpen ne hagyják el, hacsak nem előbb általuk vagy többségük által közülük egy vezetőt vagy a hívek világi fejét nem választották meg már, ahogy korábban mondtuk.

4.) Miután pedig, ugyanazon a helyen ők maguk vagy a számukban többségük választott, az ilyen választást majd olyannak kell tartani és számítani, mintha mindannyiuk által semmilyen különbözés nélkül, egyetértőleg lett volna lebonyolítva. Ha valaki a választófejedelmek vagy az előbb említett követek közül valakit késleltet, távol tart és feltartóztatni cselekszik, miközben az mégis megérkezik, mielőtt a mondott választást lebonyolították volna, elhatározzuk, hogy őt magát, a választás szerint, abban az állapotban lévőnek kell elfogadni, mintha ő időben megérkezett volna. És mivel a régi és kipróbált, tiszteleltre méltó szokásjogról megingathatatlanul azt írják alább, hogy eddig mindig megtartott volt, ezért mi is elrendeljük és a birodalmi teljes körű hatalomból elhatározzuk, hogy az, aki ez előbbi módon a rómaiak királyává már meg lesz majd választva, azonnal, az efféle választás befejezése után, mielőtt más ügyekben vagy ügyletekben a Szent Birodalom erejével intézkedne, valamennyi és külön-külön egyházi és világi választófejedelem [számára], akik a Szent Birodalom legközelebbi tagjaiként (*membra*)¹⁸ ismeretesek, minden privilégiumát, oklevelét, jogát, szabadságát, engedélyét, régi szokásjogát, sőt méltóságát

18 A választófejedelmek mint a birodalom testi tagjai, még több helyen visszatér. 24. cikkely, 1. alcikkelye, 25. cikkely.

és mindazt, amit ők a birodalomtól a választás napjáig megtartottak és birtokoltak, késlekedés és ellentmondás nélkül, megerősíteni és elfogadni köteles, saját okleveleivel és saját pecsétjével minden előbb mondottat megújítani, miután a császári koronával már meg lett koronázva. Az efféle megerősítést a megválasztott császár, valamennyi választófejedelemnek, elsősorban a saját királyi nevében tegye, majd ezután a császári címe alatt újítsa meg és ezekben valamennyi fejedelmet általában és bárkit közülük, egyedileg semmiképpen sem akadályozza, hanem inkább csalás (*dolus*) nélkül kegyesen megtartani elősegítse.

5) Végül abban az esetben, ha három jelen lévő választófejedelem vagy az ő hiányukban a követeik, maguk közül, negyediket vagy az ő közösségükből, tudniillik választófejedelmet, jelen lévő vagy távol levőt, a rómaiak királyává megválasztanak, elhatározzuk megállapítani, hogy akkor a választott személynek a szavazata, ha jelen lesz vagy az ő követeinek, amennyiben ő van távol, teljes erejű, növelje a választó személyek számát és [szavazata] alkossa a többséget mintegy a többi választófejedelemkéhez [számítva].

3. cikkely a trieri, a kölni és a mainzi érsekek ülésrendjéről

A szent és oszthatatlan Szentháromság nevében, boldogságos ámen! IV. Károly, Isten kegyelméből római császár, örökös *augustus* és cseh király a dolgok örök emlékezetére!

A Szent Római Birodalom díszé és dicsősége és a császári tisztségi és államnak vágyott nyeresége pártfogolva van a tiszteletre méltó, valamint kiváló választófejedelmek egyező akarásával, akik éppen úgy, miként a fő oszlopok¹⁹ a szent épületet, körültekintő bölcsességgel és gyakorlott jóakarattal fenntartják, és akiknek oltalmával a birodalmi hatalomnak a jobbjá meg van erősítve, és amennyire a jóindulatnak a bőséges jótéteményével egymásnak kölcsönösen lekötözöttek, annyira a még bőségesebb békének és nyugalomnak az előnyei boldogon áramolnak a keresztény néphez. Ezért tehát, hogy a mainzi, kölni és nemkülönben a trieri érsekek, a Szent Birodalom választófejedelmek között mindennemű viszálynak és gyanakvásnak az anyagai és amelyek az elsőbbségükről vagy az üléshe-lyeik érdemességéről a birodalmi vagy királyi udvarban a későbbiekben fel tud merülni, ezek után örök időkre levágattassék. És, hogy ők maguk a

19 Az oszlop és épület hasonlat a törvényben több alkalommal visszatér. 12. cikkely, 25. cikkely, 31. cikkely.

szívükben és a lelkükben nyugodt állapotban maradva, a Szent Birodalom előnyeiről az egyetértő kedvezéssel képesek legyenek az erényes szeretnek a törekvésével a felmerülő ügyekről elmélkedni a keresztény nép megvigasztalására. Miután mindezeket megfontoltuk valamennyi választófejedelemmel, mind az egyháziakkal, mind pedig a világiakkal, és az ő tanácsukból eldöntjük és a birodalmi hatalom teljességéből ezt a rendeletet örökösen megtartandó jogerővel megerősítjük, hogy a fent említett és tiszteletre méltó érsekek, a trieri tudniillik, szemben és egyenes vonalban, arccal a császár felé, a mainzi érsek pedig a saját német egyházmegyéjében (*diocesis*) és tartományában (*provincia*) megtartott gyűlésen, kivéve a kölni provinciát, és végül a kölni érsek a saját egyházmegyéjében és tartományában és a saját tartományán kívül egész Itáliában és Galliában (megtartandó gyűlésen) a római császár jobb oldalánál üljenek.²⁰ Képesek legyenek és kötelesek minden birodalmi közügyben, bírósági ügyben, hűbéradományban, a mértékük helyreállításában, sőt minden tanácsban, minden más folyó ügyben, amely érintette vagy majd érinti őket, a birodalom tisztelete vagy hasznossága érdekében, a tárgyalásukra kölcsönösen összegyűlni. Akarjuk, hogy az ülésrendjük ezen módja, mindazon rendszerint, amely korábban kifejtett volt, a kölni, trieri, mainzi érsekek utódaira kiterjesztett legyen, és semminemű kétség sohasem merüljön fel.

4. cikkely a választófejedelmekről általánosan

1.) Ezentúl elrendeljük, hogy mostantól kezdve ezután, valahányszor megtartandó birodalmi ülés lesz, akármelyik ülésen, tudniillik akár azon, amelyet asztalnál vagy akár bármely más helyen, ahol a császár vagy a rómaiak királya a választófejedelmekkel ülnie kell, a rómaiak császáranak vagy királyának jobb oldalán, közvetlenül a mainzi érsek vagy a kölni érsek, aki tudniillik abban az időben (a birodalmi ülés) földrajzi helyének fekvése és a tartományok sokfélesége szerint, saját kiváltsága rendelkezése alapján, az előbb említett császári jobb oldalon fog ülni, utána először a cseh király, mivel ő megkoronázott és felkent fejedelem, majd őt követve folyamatosan a rajnai palotagróf másodikként, kötelesek az ülőhelyet elfoglalni. Ezután közvetlenül a bal oldalon pedig az, akit az előbb említett érsekek közül,

20 Az ülésrendről lásd még a 4., a 6. és részletesen a 26. és 28. cikkelyt. Tudniillik, azokban az esetekben, amikor az éppen megnevezett érseki területeken tartják a birodalmi udvari gyűlést.

a bal oldali ülés illet. Az első ülőhelyet a szász herceg, őtána a második ülőhelyet a brandenburgi őrgróf foglalja el.

2.) Továbbá, valahányszor és amikor rendre a Szent Birodalomban trón-üresedés lesz, akkor a mainzi érseknek törvényes hatalma lesz, ahogyan régtől fogva is ismert, hogy már ilyen felhatalmazása is volt, az előbb mondott többi fejedelmtársait, a már említett [császár]választásnál oklevéllel összehívni, valamennyiük vagy azok közül, akik részt tudnak vagy akarnak venni, a választás idején, miután kölcsönösen egybegyűltek, a mainzi érseknek és nem másnak ugyanezen társválasztói közül, lesz joga egyedül, az alábbi sorrendben, először is a trieri érsektől megkérdezni, akinek az első szavazattal rendelkezni általunk kinyilvánítjuk, ahogyan ezután is, hogy rendelkezzen, úgy tartjuk, másodszor a kölni érsektől, akinek az a méltósága, avagy igenis kötelessége (*officium*) a rómaiak királyának fejére először ráhelyezni a koronát, harmadszor a cseh királytól, akinek a világi választók között királyi méltóságánál fogva, elsőbbségi jog, rang, érdem jár, negyedszer a rajnai palotagróftól, ötödször a szász hercegtől, hatodjára a brandenburgi őrgróftól. Mindezek személyek előbbi szavazatait, a már mondott sorrendben, a mainzi érsek kérdezze ki. Miután ez megtörtént, a mondott választótársai pedig kölcsönösen most őt kérdezzék, hogy ő maga is mondja ki szándékát és tárja fel saját szavazatát.

3.) Ezek után, a császári ünnepi ülésen a brandenburgi őrgróf a császári vagy a római királynak a kézmosáshoz való víz adásában saját kezűleg fog segédkezni. Az első serleget a cseh király, az ő királyi koronája alatt, a saját királyi kiváltságánál fogva, hacsak szabad akaratból nem szándékozná, nem köteles felszolgálni, viszont a rajnai palotagróf köteles a kenyeret odaadni, a szász herceg pedig a marsalli kötelességét gyakorolja, ahogyan az régtől fogva szokásos is volt.²¹

5. cikkely a rajnai palotagróf és a szász herceg jogáról

1.) Továbbá, valahányszor, ahogyan korábban mondva volt, a Szent Birodalom trónja megüresedik, a kiváló a rajnai palotagróf, a Szent Birodalom főétek-hordója, a rómaiak leendő királya kezéhez előkészítve, a rajnai és a sváb területeken és a frank jognál fogva, a fejedelmi, avagy a palotagrófi méltósága alapján köteles gyakorolni, mint ennek a birodalomnak a kormányzója

²¹ Lásd erről részletesebben a 27. cikkelyt.

(*provisor*), az igazságszolgáltatást, az egyházi hűbértokok adományozását, az adó és jövedelem beszedését, a hűbértokba való beiktatást, a Szent Birodalom nevében pedig a kölcsönös hűségeskü elfogadását, viszont mindezeket a majd az ezután megválasztott római király által, a maga idejében meg kell majd újítani és az esküket a király számára újból kell letenni. Egyedül csak a fejedelmi hűbértokok és azok kivételével, amelyeket a nép nyelvén zászlóshűbérnek²² neveznek, amelyek beiktatását és elosztását különösképpen a császárnak vagy a római királynak tartunk fent. Mindazonáltal a palotagrófnak tudnia kell, hogy mindenféle elidegenítése vagy lekötése a birodalmi javaknak, az efféle ideiglenes időkben, számára megtiltott. Ugyanezek a kormányzói jogokat élvezze a kiváló szász herceg, a Szent Birodalom főmarsallja is, ott, ahol a szász jog van használatban, minden módon és feltételekkel, ahogyan az korábban már kifejtve lett.

2.) Noha a császárnak vagy római királynak, azon ügyekben, amelyekben vádolva lesz – ahogyan azt mondják, hogy ez a szokásjog alapján lett bevezetve –, kötelessége a rajnai palotagróf színe előtt mint birodalmi főétekhordó és választófejedelem előtt felelni, azonban ezt az ítélezést a palotagróf sehol máshol, csak a császári udvarban gyakorolhatja, ahol a császár vagy római király éppen jelen lesz.

6. cikkely a választófejedelmek összehasonlításáról más közönséges hercegekkel

Elhatározzuk azt is, hogy a birodalmi udvartartásban, valahányszor azt a jövőben ezentúl majd megtartjuk, az előbb mondott választófejedelmek, mind az egyháziak, mind a világiak, a már előírt rendben és módon, jobbról és balról, felcserélhetetlenül (*immutabiliter*) tartsák [ülő]helyeiket, és övelük vagy közülük bárkivel szemben bárminemű más herceg az udvarban lévő cselekedekre nézve, tekintetbe véve az odamenetelt, a leülést vagy az állást, bármilyen is az állapota, méltósága, előmenetele vagy helyzete, nem helyezendő előbbre. Érthetően kifejtve azt is, hogy név szerint a cseh király, az efféle udvartartásban minden egyes helyen és minden előbb kifejtett cselekedetben, bármely más királyt, bármilyen egyedi méltósági előjoggal ékeskedik, bármilyen ügyben vagy ügyekben éppen jön vagy járul, felcserélhetetlenül előzzön meg.

22 Itt a *vanlehen* szót nem fordították le latinra. (Mai német megfelelője a *Fahnenlehen*.)

7. cikkely a választófejedelmek örökléséről

Azok között a számtalan aggodalom között, amellyel a Szent Birodalom boldog állapotáért, amelyet az Úr akaratából szerencsésen védelmezünk, a szívünk naponta fáradozik, a mi elmélkedésünk kiváltképp ahhoz vezet, hogy hogyan erősödjön a mindig vágyott és üdvös egység folytonosan a Szent Birodalom választófejedelmei között, és az ő szívük a tiszta szeretet egyetértésében megmaradjon, amelynek az előrelátása, a maga idejében, a változó világnak annál gyorsabban és annál könnyebben segít, minél kevesebb mértékben lopakodik közéjük a tévedés (*error*), és tisztább lesz majd a megőrzött jóindulat, miután a bizonytalanságot lemetszették, és mindegyikük jogát világosan kifejtették.

Történetesen általánosan széltében-hosszában közismert és az egész világon írásban kinyilvánított az, hogy az igen kiváló cseh királynak, a szász hercegnek, a brandenburgi örgrófnak, a királyi méltóság és a saját fejedelemségük okán, a római király császárrá való választásában, a többi más egyházi választófejedelem társaival együtt van joga, szavazata és helye, velük együtt szavazni, és ők az igazi és törvényes választófejedelmei a Szent Birodalomnak.

Hogy ugyanezen világi választófejedelmek fiai között, a jog, a szavazat és az előbb mondott hatalom tárgyában, a jövőben, hogy a botránynak és a széthúzásnak anyaga ne tudjon feltámadni, és így a közjót (*bonum commune*) ez ne tudja veszélyes késlekedésekkel akadályozni, Isten segítségére vágyva a jövőben, elhatározzuk, hogy miután ugyanezen világi választófejedelmek és közülük bárki elhunyt, az efféle jog, szavazat és választás hatalma, az elsőszülött, törvényes, világi [rangú] fiúra, az ő halála után pedig, hasonlóképpen, a világi elsőszülöttjére, szabadon és bárkinek az ellentmondása nélkül, átszáll.²³

Ha pedig az ilyen elsőszülött fiúörökös nélkül távozik el e földi világról, a jelen birodalmi rendeletnél fogva a jog, a szavazat és az előbb mondott választás hatalma, az idősebb világi rangú, valódi apai ágon leszármazó testvérére és innen kezdve, majd az ő világi elsőszülöttjére száll át. Az ilyen elsőszülötti öröklése és öröksége ugyanezen fejedelmeknek a jogban, szavazatban hatalmában az előbbieknek, örök időkre, legyen betartva, viszont ezek olyan feltétellel és módon, hogy ha a választófejedelem vagy az ő elsőszülöttje és idősebb, világi rangú fia meghal, és törvényes, világi

23 Az öröklést később a metzi cikkelyek is érintették. Lásd a 25. cikkelyt.

rangú, élő fiúörököszt hagy hátra, akinek korhiánya (*defectum etatis*) van; akkor ennek az elsőszülöttnek az idősebb testvér legyen a gyámja (*tutor*) és kezelője, amíg [a fiú gyermekek] közül az idősebb eléri a törvényes életkort (*legitimam etatem*), amelyet mi a választófejedelmeknél a 18. év betöltésében határozzuk meg és örökre elrendelünk. Amint ő ezt eléri, a jogot, szavazatot és hatalmat és mindent a függés alól [feloldva] a gyám, a hivatalával együtt, teljesen köteles neki azonnal átadni.

2.) Ha viszont ezek közül a fejedelemségek közül bármelyiket a Szent Birodalomban az üresedés érinti, akkor a császárnak vagy a rómaiak királyának, aki abban az időben majd lesz, gondoskodnia kell és legyen is képes arról, mint olyan dologról, amely őreá és a birodalomra törvényesen hárult volna át.

A cseh királyságunk jogaival és szokásjogával a királyválasztás ügyében, a trónüresedés esetén, viszont megtartva minden kiváltságot, az országlakosoknak, akiknek joga van királyt választani trónüresedés esetén, megtenni pedig [a választást] a római császároktól vagy királyoktól eredő privilégiumok és a hosszan tartó szokásjog tartalma szerint kell majd, amelyekhez az efféle birodalmi szankciók révén semmit sem akarunk előírni, sőt ellenkezőleg, elhatározzuk megtartani azt most és a jövőben mindenkor és mindenben, saját jogerejében és formájában, a megerősítés vitathatatlan szilárdságában.

8. cikkely a cseh királyról és az alattvalóik immunitas-kiváltságáról

Mint hogy a megistenült római császárok és királyok, a mi elődeink által, az igen kiváló cseh királyoknak, őseinknek és elődeinknek, nemkülönben a Cseh Királyságnak, ugyanazon királyság koronájának egykor kedvelt engedélye volt ugyenezen királyságban, attól az időtől fogva, amelynek az ellenkezőjével szemben ma sincs emlékezet, az idők tartóssága által, dicső és megingathatatlanul megtartott szokásjogként, az ellentmondás, avagy a megszakítás akadály nélkül, a vele élők szokásai által, az lett bevezetve, hogy sem herceg, báró, nemes, lovag, csatlós, városi lakos, városi polgár, egyszóval senki személye e királyságnak és annak tartozékainak, bárhol is tartózkodjon, tekintet nélkül állására, méltóságára, kiválóságára vagy jogállapotára, bármilyen felperes kérelmére, ezen a királyságon kívül, bármilyen bíróságra, avagy máshova, mint a cseh királyé vagy az ő királyi udvari bírósága elé, nem idézhető, avagy odavitetni, vagy odahívni nem

lehet, avagy erre ne legyen kötelezhető, avagy a jövőbeli örök időkben ne legyen lehetséges.

Ennélfogva tehát e kiváltságot és ilyen engedélyt, birodalmi akaratból és a császári hatalom teljességéből, biztos tudásból (*ex certa scientia*), megújítva és úgyszintén megerősítve, e jelen birodalmi rendeletünkkel, örök időkre megtartandó érvénnyel, elrendeljük, hogy ha e privilégiummal, szokással és előbb mondott engedéllyel szemben valaki az előbb említettek közül, nevezetesen herceg, báró, nemes, lovag, csatlós, polgár, városi lakos, avagy paraszt, avagy az előbbi, bármilyen más személy, bármilyen bírósághoz, az előbb mondott Cseh Királyságon kívül, bármilyen büntetőügyben vagy polgári ügyben, avagy vegyes jellegű ügyben, vagy akármilyen ügyben, bármikor is megidézett lesz, a legkevésbé köteles megjelenni és felelni a bíróság előtt. Ha pedig, ellenkezőleg, az ilyen megjelenőkkel vagy nem megjelenttel szemben, bármilyen bíró, akinek akármilyen hatásköre is van, a Cseh Királyságon kívül, rendelkezéssel bíróilag elindítani, és amelyből eljárás lesz, avagy ítéleteket, közbensőket vagy végsőket, egyet vagy többet, bármiféle előbb említett ügyekben, tárgyalás nélkül, akármilyen módon, hoz és kihirdet, az előbbi akaratunkkal, továbbá az előbbi mondott teljességéből a császári hatalomnak, az idézéseket, parancsokat, eljárást és efféle ítéleteket, nemkülönben a végrehajtásokat és mindent, amelyek azokból, vagy azoknak valamelyikéből bármiféleképpen következne, megkísérelhető lenne vagy azzá válna, érvénytelenítjük és teljesen megsemmisítjük.

Nyomatékosan hozzátéve és elhatározva az örök érvényűnek kellő császári rendelettel, ugyanazon akarattal és az előbb mondott hatalom teljességével azt, hogy amilyen módon az említett Cseh Királyságban azon idő óta, amelynek az ellenkezőjére nincs is emlékezet, az folyamatosan megtartatott, hogy ezentúl egyetlen herceg, báró, nemes, lovag, csatlós, polgár, városi lakos vagy paraszt, röviden senki személy vagy lakosa számára a gyakran említett Cseh Királyságnak, akármilyen állapotú, előmenetelű, méltóságú, avagy jogállapotú legyen is, bármilyen eljárástól, közbenső vagy végítélettől, a cseh király parancsaitól vagy az ő bármilyen bíróságaitól, nemkülönben azoknak a végrehajtásaitól, vele szemben, királyi bíróságon, avagy a király színe előtt vagy az előbb mondott bíróságokon már megtett vagy meghozott, folyamatban levő vagy ezután meghozandó, avagy jogerőssé váló ítélettel szemben, ne legyen szabad bármiféle más bírósághoz fellebbezni. Az efféle folyamodványok és fellebbezések, amelyek ezzel [a rendelkezéssel] majd ellenkeznek, saját erejükkel

megszűnjenek, és a fellebbezőket magukat az ügyük elvesztésének büntetése, ezen tény által (*ipso facto*), tudva sújtsa.

9. cikkely az arany, ezüst és másfajta ásványokról

Jelen birodalmi és örök érvényűnek kellő rendelkezéssel elhatározzuk és biztos tudatból (*de certa scientia*) kinyilvánítjuk, hogy a mi elődeink, a cseh királyok, nemkülönben mindannyian és egyenként a választófejedelmek, egyháziak és világiak, akik majd folytonosan lesznek, valamennyi aranyat és ezüstöt, ónt (*mineras stanni*), rezet, vasat, ólmot és bármilyen másfajta fémeket és sókat, úgyszintén mind a már feltárt, mind a még későbbi, bármely időben, az előbb mondott királyságban feltárandó földeken, azok alávetett tartozékain, valamint a fent nevezett fejedelmek a fejedelemségekben, földeken és birtokokon és azok tartozékain jogosan és törvényesen birtokolhatják, valamennyi joggal, semmi kivétel nélkül, ahogyan tudják, avagy ahogyan szokták az ilyeneket birtokolni, valamint bírhatják a zsidók [adóját], a múltban megállapított és kiszabott vámokat (*thelonia*) és azt is, amelyet a boldog emlékű cseh király elődeink és maguk a választófejedelmek és az ő törvényes ősei és elődei, egészen a jelen ideig birtokolhatnak, ahogyan ez az ősi, dicséretes, elfogadott és hosszan tartó szokásjoggal betartott és a leghosszabb időtartamig elrendelten ismeretes.

10. cikkely a pénzről

Továbbá elhatározzuk, hogy a mi örökösünknek, a cseh királynak, aki idővel majd lesz, ahogyan az ismeretes régtől fogva, hogy a kiváló emlékű cseh királyoknak, a mi elődeinknek szabad és folyamatos és békés birtoklásban az alább következő jogai voltak.

Tudniillik az arany- és ezüstpénzeket az országának minden helyén és részén és a neki alávetett minden földön és tartozékain, ahol a király maga csak elrendelte és neki tetszett, verni, készíteni, forgalomba hozni bármilyen módon és alakban a Cseh Királyságban, egészen a mai időkhöz.

Ezekben a dolgokban és ehhez: Az eljövendő időkben a cseh királyok számára, jelen birodalmi rendelkezéssel és kegyvel, örök időre elrendelten, hogy bármely fejedelmektől, mágnásoktól, grófoktól és más személyektől bármiféle földeket, várakat, birtokokat, uradalmakat vagy javakat legyen

szabad vennie, megszereznie vagy ajándékként vagy adományként bármely címen vagy kötelezettségben visszavennie, az alábbi, a földeknek, váraknak, birtokoknak, uradalmi birtokoknak vagy javaknak a szokásos feltételeivel.

Tudniillik a saját tulajdon (*allodium*) mint saját legyen visszavéve vagy megszerezve; a szabad birtok,²⁴ ahogyan a szabadot; azok, amelyek hűbéri teher alatt vannak, hasonlóképpen vegyék meg mint hűbért, vagy így megszerzett birtokként tartsák meg. Így van az, hogy a cseh királyok ezekből, melyeket ily módon megszereztek vagy visszavettek és hozzácsatoltak a Cseh Királysághoz, az ezekről szóló, ősi és szokásos jogokhoz legyenek lekötelezve, hogy be kell teljesíteni és vissza kell adni a Szent Birodalomnak. Mindennél jobban akarjuk, hogy jelen rendelkezésünk és kegyünk, a mi birodalmi törvényünk jelen erejénél fogva, valamennyi választófejedelemre, úgymint az egyháziakra, úgymint a világiakra, és azok utódaira és törvényes örökösire teljesen kiterjedjen, minden mód és feltétel alatt, ahogy az már kifejtve lett.

11. cikkely a választófejedelmek immunitás jogáról

Elrendeljük továbbá, hogy senki gróf, báró, nemes, hűbérúr, vazallus, várbirtokos, lovag, csatlós, városi polgár, városi lakos, úgyszintén senki férfi és nő alattvalója a kölni, a mainzi és a trieri egyházaknak, bármilyen fajta helyzetű, rangú vagy méltóságú legyen is, bárki felperesnek a keresetén (*instantia*) kívül mint ugyanezek egyháziaknak és tartozékaiknak a területén, határán vagy határvonalán, bármilyen más bírósághoz, bármilyen más módon kívül, mint a mainzi, trieri és kölni és ezek bíróihoz, bíróságilag idézni nem lehet az elmúlt időben vagy odavitetni vagy idézni nem volt kötelezhető és az ezutáni jövőben se lehessen, ahogyan ezt mi úgy találjuk, hogy az elmúlt időben is megtartatott volt.

Ha a jelen rendelkezésünkkel ellentétben, az előbb mondott alattvalókat vagy közülük valakit vagy valakiket a trieri, mainzi vagy kölni egyházakból, bárkinek a keresetére vagy bárkinek a bíróságára, bármely büntető vagy polgári, avagy egyes ügy vagy bármely ügy miatt, a mondott egyházaknak területén, határán vagy határvonalán kívül, bárki ezek közül megjelenni és felelni a legkevesébbé sem tartozzanak. Az idézést és az eljárást

24 Hűbéri kötelezettségmentes birtok.

és a közbenső ítéletet vagy a végítéletet az ilyen nem megjelentekkel szemben, az ilyen idegen bíraktól meghozott vagy megtett, folyamatban lévő vagy meghozandó ítéleteket, valamint parancsokat és az előbbieknél végrehajtásait és minden mást, amely abból vagy azoknak valamelyikéből bármiféleképpen következne, megkísérelhető lenne vagy azzá válna, annál fogva (*eo ipso*) érvénytelenítjük és teljesen megsemmisítjük.

Nyomatékosan hozzátéve, hogy semelyik grófnak, bárónak, nemesnek, hűbérúrnak, vazallusnak, várbirtokosnak, lovagnak, csatlósnak, városi polgárnak, parasztnak, röviden senki ilyen az egyháznak alávetett személynek vagy lakosának, bármilyen jogi helyzetű, méltóságú, avagy jogállapotú légyen is, az eljárásoktól, a közbenszóló és végítéletektől vagy az érseknek vagy az ilyen egyháziaknak vagy az ő világi hivatalnokaiknak a parancsaitól, vagy ugyanezeknek a végrehajtásaitól, szemben a saját érsekének vagy a mondott hivatalnokainak megtett, meghozott, bírt vagy ezután meghozandó és leendő ítéletével, bármilyen más bírósághoz ne fellebbezhessenek, ameddig az előbb említett érseki és övéinek ítéletével [szemben] a panaszosoknak az igazság nem lesz megtagadva. Ezzel a rendelkezéssel szemben megtett fellebbezéseket nem fogadjuk el és semmisnek és érvénytelennek nyilvánítjuk ki.

Az előbb említett igazság hiányában mindenkinek, különösen a birodalmi udvarhoz és bírósághoz vagy bíráihoz, közvetlenül a birodalmi udvarban azon időben elnöklő, bírói audienciához, viszont abban az ügyben nem valamely más bíróhoz vagy ordináriushoz vagy delegált bíróhoz, így ezeknek, akiktől az igazság meg lesz tagadva, szabadjon fellebbezni.

Minden, ami az előbbiekkal ellenkezőleg történik, ennél fogva legyen érvénytelen. Akarjuk, hogy ugyanezen rendelkezésünk, jelen császári törvényünk ereje által, teljesen kiterjedjen az igen kiváló (...) rajnai palotagrófra, (...) a szász hercegre, (...) a brandenburgi örgrófra, a világi, avagy a laikus választófejedelmekre, az örökösöikre és utódaikra és azoknak alattvalóira, mindazon módon és feltételekkel, ahogyan az az előbb már kifejtve lett.

[*Későbbi pótlás:*] Mivel némely kétség keletkezett, ezt a törvényt betartani rendeltük el ugyanerről, különösen a hűbéruraknak, a vazallusoknak és alávetetteknek, hogy megértsék: aki az egyházi és a világi választófejedelmektől hűbérbirtokokat, javakat és birtokokat kapván, tőlük függ, amely [birtokok] azoknak az időleges jogszolgáltatását is tartalmazzák, azt ismeretes betartani és tevékenységében és valójában maradjanak meg ugyanezekben. Ha viszont a választófejedelmeknek az ilyen vazallusai és emberei mások általi, különösen más érsekek, püspökök vagy fejedelmek

általi hűbértokokat birtokolnak és lakóhelyet tartanak fenn azokban, akkor, ha ugyanezek az érsekek, püspökök vagy fejedelmek a birodalomtól *bannum* jogot kapnak, és kiváltságot arra, hogy színük előtt bírósági párbajokat (*duella*) lefolytatni engedélyezhetnek, akkor az ügy előttük legyen lefolytatva, máskülönben elhatározzuk, hogy az ezek fölötti vizsgálatra a birodalmi udvari bírósághoz kell folyamodni.²⁵

12. cikkely a választófejedelmek gyűléséről

Azon sok, az államot érintő gond, amely folyamatosan az értelmünket marcangolja, sok megfontolással a mi felségünk előre látta, hogy szükséges lesz az, hogy a Szent Birodalom választófejedelmei rendszeresen gyakrabban gyűljenek össze megtárgyalni a birodalmuk és a világ jólétét, akik maguk a szilárd alapjai és rendíthetetlen oszlopai a birodalomnak, ahogyan ők egymástól a földeken hosszú távolságra állanak, így tudják a fenyegető hiányosságait az általuk ismert területeknek egyszerre jelezni és tárgyalni, és tanácsaiknak bölcs előrelátásával, képesek, az illő változtatásokkal ilyen üdvös segítséget nyújtani.

Íme, a mi ünnepi ülésünkön Nürnbergben, a tiszteletre méltó egyházi és az igen kiváló világi választófejedelmekkel, és több más herceggel és előkelőkkel, miután megültük és megtartottuk ugyanezen választófejedelmekkel, az ő megfontolásukból és tanácsukból, a közjóért és üdv érdekében, a mondott választófejedelmekkel, mind az egyháziakkal, mind a világiakkal, azt hozzuk elrendelni, hogy ugyanezek a választófejedelmek ezentúl minden egyes évben egyszer, az Úr feltámadásának húsvéti ünnepétől folyamatosan számított négy hét eltelte után, a Szent Birodalom bármely városában személyesen gyűljenek össze. A legközelebbi jövőben, ugyanezen időben, avagy a jelen tanácskozásnak vagy ülésnek az évében, efféle gyűlés a mi birodalmi városunkban, Metzben legyen majd általunk és ugyanezen a fejedelmekkel megtartva.²⁶

Akkor és majd ezután az ilyesféle gyűlés bármely napján, általunk, a hely, ahol a következő évben majd összejövünk, az ő tanácsukkal legyen megállapítva. Ez a mi rendelkezésünk csakis a mi és az ő tetszésükig tartson. Amíg az tart, mi, a császári vezetésünk alatt, elfogadjuk egészen a

25 Ezt az alcikkelyt később, 1356. március 3-án hozták és illesztették ide.

26 A metzi gyűlés rendelkezéseit lásd a 24. cikkelytől.

mondott gyűléshez való odamenetelig, az ottmaradásig és az [onnan való] visszatérésig.

Azonkívül, a tárgyalás a közös jóról és békéről, késedelem és segítség késleltetése, avagy mértéktelen gyakoriságú lakomák által ne tartassék vissza, azért, hogy végre ez legyen szokás, egyező akarattal, elrendelni hozzuk, hogy ezentúl, amíg a mondott ülés vagy gyűlés általában tart, senkinek ne szabadjon valamennyi választófejedelemnek ünnepre általános meghívókat adni, viszont az egyediek, amelyek az ügyeknek a megtárgyalását nem akadályozzák, mértékkel, legyenek megengedve.

13. cikkely a privilégiumok visszavonásáról

Azonkívül elrendeljük és ezen császári örök érvényű rendelettel, hogy valamennyi privilégium és oklevél bármilyen személyé, akármilyen állapotú, kiválóságú, méltóságú legyen is, avagy városé, oppidumé vagy akármilyen helyé, vonatkozóan bármiféle egyetemleges jogokra, kegyekre, immunitásokra, szokásokra vagy más dolgokra, úgyszintén saját kezdeményezésből (*motu proprio*) vagy másfélék, amelyek általunk vagy az örök emlékü isteni római császárok és királyok, a mi elődeink által, bármiféle megszővegezett szavakkal engedélyezett vagy engedélyezettek, avagy általunk vagy az utódaink, a római császárok és királyok által ezután megengedők vagy megengedendők, [mindezeket] tilos eltörölni, avagy nem szabad megcsorbítani a szabadságokból, a jogszolgáltatásokból, a jogokból és tisztségekből vagy a Szent Birodalom egyházi és világi választófejedelmeinek hatalmából vagy valakiének közülük valamiben teljes körűen. Sőt, az ilyen privilégiumokban és oklevelekben bármelyik személyé, bármilyen előkelőségű, méltóságú is legyen, ahogyan mondtuk vagy bármiféle közösségé (*universitatum*) különösen kerülendő legyen vagy legyen a jövőben az, hogy ne legyen visszavonható, avagy visszavonandók, hacsak nem ez teljesen azokba [a privilégiumokba] bele lett írva. Az ilyen visszavonásban pedig [erről] legyen kifejezett említés, sorrendben és szóról szóra. Ugyanis ha az ilyen privilégiumok és oklevelek, valamilyen mértékben a kiváltságokból, joghatóságokból, jogokból, tisztségekből vagy a mondott választófejedelmeknek hatalmából vagy valakiének közülük bármiben csorbítani nyilatkoznak – ameddig azt mi vissza nem vonjuk biztos tudatból (*ex certa scientia*) és meg nem semmisítjük – elhatározzuk császári hatalmunk teljességéből, hogy azt vagy azokat majd visszavontnak vagy visszavontaknak kell tekinteni.

14. cikkely azokról, akik lévén érdemtelenek, a hűbértokokat elveszik

Nagyon sok helyen a vazallusok és hűbéresek uraiknak hűbértokait vagy javadalmait, amelyeket uraik által birtokolnak, azokról tiltott időben és szóban vagy fondorlatosan lemondanak, és visszaadják ugyanazokat. Miután a visszaadás megtörtént, az ilyen személyek saját uraikat, rosszindulattal, hűtlennek és saját ellenségüknek nyilvánítják, egymás után okozva sorra nekik súlyos kárt. Így az elhagyott javakat vagy a hűbértokokat, a háborúság és ellenségeskedés ürügyén, újra megtámadják, elfoglalják és birtokba vettként megtartják.

Ezek miatt jelen örök érvényűnek tartandó rendeletünkkel elrendeljük, hogy az ilyen visszaadást vagy lemondást (*resignatio seu renuntiatio*) úgy kell tartani, hogy az meg nem történt, hacsak nem szabadon és valóságosan történik meg ugyanazon [felek] által. Így a javaknak és a hűbértokok birtoklása az ilyen urak által testileg és valóságosan kiosztottak, annyiban, hogy valaha a jövőben, maguk nem lesznek hűtlenek, a visszaadott jószágokban, a hűbértokokban vagy javakban, ne háborgassák saját uraikat, saját maguk vagy mások által, avagy ne legyenek a terhükre, teljesítsenek ehhez tancácsot, a segítségnyújtást, avagy a kedvezést (*favor*). Az ellenkezően cselekvők vagy a saját uraikat a javadalmaikban vagy visszaadott vagy nem visszaadott hűbértokaikban bármilyen módon megtámadók vagy háborgatók, avagy őrájuk kárt hozók, avagy a tanácsadást, segítséget nem nyújtók, az ilyen cselekményekkel, vagy kedvezést nem adók, az ilyen hűbértokokat és javadalmakat, ennélfogva, elvesztik, legyenek *infamis*-ok, és sújtsa őket a birodalmi *bannum*, és semmiféle hűbértok vagy javadalom ne nyíljon meg számukra, és a jövőben sohase legyen érvényes a hozzáférés és visszatérés, és újra a neki adott engedély sem semmilyen módon. Ha már megtörtént számára, ezzel ellentétben, általuk az engedély, avagy azt beiktatás követte, jogerővel ne bírjon. Végezetül, minden előbb kifejtett büntetése annak vagy azoknak, aki vagy akik nem az előbb említett módon történő visszaadást cselekedték, az urukkal szemben rosszindulattal cselekvő vagy cselekvők voltak, tudva, azokat [a birtokokat] megszállják, vagy maga megszállja úgy, hogy bármilyen hűtlenség címén bejelentett lovagi magánharc (*diffidatio*) megelőzte volna, vagy az éppen nem volt, ezen tény által, a jelen büntetéseknek erejével legyenek sújtva.²⁷

27 A Német Aranybulla hűbérjogi cikkelye, lásd még a 17. cikkelyt.

15. cikkely az összeesküvőkről

Azonkívül a gyűlölt és a szent törvények által elítélt összeesküvéseket és gyülekezeteket (*conventicula*), avagy meg nem engedett ligákat (*colligatio*) a városokban és azokon kívül, vagy a város és város között, a személy és másik személy között, avagy a személy és a város között, a rokonság ürügyén, avagy a polgárrá való felvétel, vagy bármiféle szín alatt, az összeesküvéseket továbbá, a konföderációkat és paktumokat, vagy az ezekre vonatkozó bevezetett szokásokat, amelyeket mi inkább romlásnak tartunk, megakadályozzuk, elítéljük és tiszta tudattal (*ex certa scientia*) érvénytelenítjük. Ezeket a városi polgárok vagy a személyek, bármiféle méltóságúak, állapotúak vagy helyzetűek legyenek, egymással vagy másokkal, az uruk akarata (*auctoritate*) nélkül, akiknek az alattvalói vagy miniszteriálisai, vagy akiknek a területén laknak, különösen nem kivéve ugyanezeknek az urait, hozták ez idáig létre vagy létrehozni merészelik a jövőben, nem kétséges, hogy ezek a mi isteni császári elődeink szent törvényei által tiltottak és semmisek.

Egyedül kivéve a konföderációkat és ligákat, amelyeket a fejedelmek és a városok és mások, a tartományok (*provincia*) és a területeknek az általános békéje érdekében, egymás között, ismert, hogy erősítenek meg. Ezeket a mi nyilatkozatunkkal megtartva, elhatározzuk, hogy maradjanak meg saját erejükben, addig, amíg azokról máshogyan nem hozunk rendelkezést.

Az egyes személyeket, akik ezután majd a jelen rendelkezésünkkel és a régi e tárgyban hozott törvényekkel szemben, efféle konföderációkat, gyülekezeteket, összeesküvéseket és paktumokat merészelnek létrehozni, ugyanezen törvény büntetésén túlmenően az *infamia* bélyege, és tíz libra (font) arany büntetés; a várost vagy a közösségeket viszont, amelyek ezen törvény ellen hasonlóképpen efféle paktumot létrehozni merészelnek, ugyanezen törvényi büntetésén túlmenően, az *infamia* bélyege és tíz libra arany büntetés; várost és közösséget viszont, amelyek ezen törvény ellen hasonlóképpen cselekednek száz libra arany büntetés, valamint a szabadságuk elvesztése és a birodalmi kiváltságaiktól való megfosztása büntetésé sújtsa, ezen tény által, ahogyan azt elrendeljük, a fele az efféle vagyonnak a birodalmi kincstárba, a maradéka pedig ahhoz az úrhoz kell hogy kerüljön, akinek a kerületében az előzetes elhatározás megtörtént.

16. cikkely a nyárspolgárokról

Továbbá, mivel az egyes városi polgárok és a hercegek, bárók és más emberek alattvalói, ahogyan gyakran hozzánk panaszt hoznak, az eredeti alávetettség kötelékét kérve levetni, éppen ellenkezően, azt meg gondolatlanul megvetően azt merészelve, keresztülviszik vagy a múltban gyakrabban keresztülvitték, hogy magukat más városok polgárai közé befogadják és semmiképpen sem a korábbi uraiknál, akiket ilyen álnoksággal megkíséreltek vagy megkísérelnek elhagyni, és a földekről, (kis) városokból, oppidumokból és falvakból személyesen letelepedve a városhoz, amelyhez ily módon maguk átköltöznek és szabadságokat élvezni és tőlük védelmet nyerni igyekeznek. Őket Németország részeiben szokták a nép nyelvén *pfalburgereknek*, azaz nyárspolgároknak hívni.²⁸ Mivel tehát nem kell pártfogolni bárki másnak a csalárdságát és a rossz szándékát, a birodalmi hatalom teljességéből és mind az egyházi, mind pedig a világi, valamennyi választófejedelem bölcs és előzetes tanácsával, biztos tudatból, elrendeljük és jelen örök érvényűnek tartandó törvénnyel büntetjük, hogy az előbb mondott polgárok és a nekik alávetettek, akikhez odamennek, jogokkal, kiváltságokkal semmilyen [módon] ne élhessenek, hacsak nem az ilyen városokba személyesen és valóságosan átköltözők ott folyamatosan táplálják a házi tűzhelyet, és nem fiktív lakhelyet készítenek és azokban az adókat, községi szolgáltatásokat és városi adókat (*municipalia*) magukra veszik.

De ha valaki a jelen törvényünk tartalmával szemben, polgárként befogadott vagy befogadottá lesz, ezen személyek befogadásának minden jogereje vesszen el, és a befogadottak, bármiféle helyzetűek, méltóságúak, avagy rendűek is legyenek, teljesen semmi esetben vagy ügyben a városban, amelyhez magukat befogadtatni keresztülviszik, jogokat vagy kiváltságokat semmilyen módon se élvezzenek vagy azoknak ne örüljenek.

Azonban mindezek ellenére azokat a bármiféle jogokat, kiváltságokat vagy követett szokásokat, bármikor is szerezték meg, amely és amelyek jelen törvényünkkel ellenkeznek, jelenleg, biztos tudatból, az előbb említett császári hatalmunk teljességéből visszavonjuk, és elhatározzuk, hogy mindenben veszítse el a jogerő szilárdságát. Minden előbbire vonatkozóan

²⁸ Egyúttal nyelvtörténeti érdekesség, hogy a német *Pfahlbürger*, nyárspolgár fogalom itt, az Aranybullában nem a mai, pejoratív, hanem eredeti, középkori álpolgár jelentésében fordul elő, akik a városon kívül éltek. Már a *Statutum* (1231) is szabályozta ezt a kérdést (*Pfahlbürgertum*).

a hercegeknek, uraknak és más embereknek – akiket ilyen módon elhagynak vagy a jövőben fognak elhagyni – a bármilyen alávetetteknek, az őket a gyakran említett módon elhagyóknak javai és személye fölötti jogai, mindig épen maradjanak.

Elhatározván, hogy nemkülönben azokat pedig, akik a gyakran említett polgárokat és más alávetetteket, jelen törvényünk rendelkezésével ellentétben, befogadni merészelik vagy a múltban merészték, hogy ha őket nem bocsájták vissza egy hónapon belül, az ellenük megtett jelen figyelmeztetést követően, száz márka tiszta arany büntetés sújtsa az efféle átköltözésért annyiszor, ahányszor ezután majd megtörténik. Ennek az aranynak a felét a császári kincstárunkba, a maradékát viszont, elengedhetetlenül, az ilyen befogadottak urainak adják.

17. cikkely a hűtlenség címén való lovagi magánharc bejelentéséről

Azokkal szemben, akik ezután valakik ellen, a hűtlenség jogos okát koholva, őket azon a helyen, ahol a lakhelyét nem tartják vagy azokat közösen lakják, tiltott időben hűtlenség címén való lovagi magánharcot jelentenek be, elhatározzuk, hogy károkozást, gyújtogatást, rablást vagy erőszakot okozva az ilyen hűtleneknek, a becsületre hivatkozva, és hűtlenség címén való lovagi magánharcot elkezdni ne tudjanak.²⁹ Mivel (senki) nem köteles pártolni másnak a csalárdságát és rossz szándékát, jelen örök érvényűnek tartandó rendelkezésünkkel büntetjük, hogy az efféle *hűtlenség címén való lovagi magánharc bejelentéseket* bármiféle urak vagy személyek [ellen] akikkel valaki társaságban, familiaritásban vagy hűséges barátságban (baráti szövetségben) akkor forgolódnak, így cselekedve vagy a jövőben megcselekedve, ne legyen erejük, se nem megengedett bárki számára a a hűtlenség címén való lovagi magánharc bejelentése ürügyén valakinek a megtámadása gyújtogatás, rablás vagy erőszak által, hacsak

²⁹ Lásd még: 14. cikkely. Figyelemre méltó, hogy Eike von Repgow is ismertette ezt a hűbérjogi tényállást, de mindkét fél részéről: „Ha azonban az úr a felmondás előtt összegyűjti seregét a vazallussal szemben vagy a vazallus a hűbérúrral szemben, és csak miután felkészült arra, hogy kárt okozzon neki, mond fel a másiknak és megtámadja seregével, akkor ezzel megsérti hűségi kötelezettségét. Mert a hűbérúr ne okozzon kárt vazallusának, és a vazallus se az urának, se szóval, se tettel, kivéve, ha az egyik előbb felmondott a másiknak. A hűbérúr és a vazallus hamis elhatározása egyenlő a hűtlen cselekedettel.” In: von Repgow, E.: *A Szász tükkör*. Közreadja: Blazovich L., Schmidt J. A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 5. Szeged, 2005, 322–323.

nem a hűtlenség címén való lovagi magánharc bejelentése három természetes napon belül, magának a hűtlen személynek személyesen vagy azon a helyen, ahol lakni szokott, nyilvánosan nem lesz közölve, és az ilyen értesítés alkalmas tanúk által legyen csak teljes hitelű. Bárkit, aki valakit *hűtlenség címén való lovagi magánharc bejelentése* alá venni az előbbi módon vagy megtámadni merészel, ezen cselekedénél fogva sújtsa *infamia*, és legyen úgy, mintha semmi *hűtlenségi bejelentés* nem történt volna. Viszont az ilyen árulókat, bármilyen bírók által, a törvényes büntetésekkel megfenyíteni rendelünk. Megtiltjuk még a káros közös vagy egyéni háborúkat és jogtalan pereket, valamennyi jogtalan gyűjtogatást, rablást és erőszakot, jogtalan és nem szokásban lévő vámokat (*tholonea*), begyűjtéseket, a (jogtalan) kíséreteket és a kíséretekért kizsigerelt követeléseket, azon büntetések súlya alatt, amelyekkel az előbbi szent törvények és azok közül bármelyik ezeket kötelezően büntetendőnek rendeli.

18. cikkely a meghívó levelekről

„Önnek, az igen kiváló és nagyságos brandenburgi örgrófnak, a Szent Birodalom főkamarásának, választófejedelem társnak és legkedvesebb barátunknak! A rómaiak királyának megválasztására, amely észszerű okból megtenni közeleg, jelen [levelünkkel] (...) értesítjük Önt, és hivatali kötelességből az előbb említett választásra, szabályszerűen, meghívjuk. Ettől a naptól folyamatosan számítva három hónapon belül, Ön vagy helyettesként követői, avagy meghatalmazottai által, egyedül vagy többen, meghatalmazást bírva, a [kötelezően] előírt helyre, az erre kiadott szent törvények szerint, szíveskedjen eljönni, és majd megfontolni, megtárgyalni és meg egyezni az Ön más társ-választófejedelmeivel és mivelünk a jövőbeli római király Isten segítségéből való császárrá történő majdani megválasztásáról és ugyanezen a helyen maradni egészen az efféle választás teljes befejezéséig, és mást is megtenni és eljárni, ahogyan azokat az ebben a tárgyban megfontoltan kiadott, szent törvényekben kifejtve találjuk. Ellenkező esetben, az Ön vagy az Ön embereinek távollétében, az előbbi [tárgyakban] együttesen az Ön más herceg- és választótársaival, ahogyan azt azoknak a törvényeknek felhatalmazása szabályozta, véglegesen eljárunk.”³⁰

30 Lásd: 1. cikkely, 15. alcikkely.

**19. cikkely a választófejedelem által a választás céljából
küldött követeinek meghatalmazási formuláris levele**

„Mi, Isten kegyelméből ilyen (...) a Szent Birodalomnak (...) tudtul adjuk a jelenlévőkkel mindenkinek, hogy mivel a rómaiak királyának választása észszerű okokból [megtenni] közeleg, mi, a Szent Birodalom tisztségéből és állapotából, kötelező gondoskodással óhajtván szemmel tartani, nehogy az olyan súlyos károk, veszélyesen, alávetessék, hittel és a körültekintés iparkodásával a számunkra kedveseknek (...) és bírva a mi híveink hűségét, mindenesetre, az egyedüli megbízhatóságát a kétségetelenül előlegezett bizalomnak, őket és akárkit közülük együttesen, de úgy, hogy ne legyen jobb helyzete cselekvőnek, hanem, ha az egyik elkezdni tudja, akkor a másik is be tudja majd fejezni³¹ és be is fejezhesse, teljes joggal, módon és formában, amelyekkel csak jobbak és hathatósabbak vagyunk, a mi valódi és törvényes képviselőinket (*procuratores*) és egyedi követeinket tehát meg tesszük, megállapítjuk és elrendeljük részt venni, akárhol is legyen együtt más tartománybeli és a mi választófejedelem társainkkal, mind az egyháziakkal, mind a világiakkal és a velük való megegyezésre; továbbá a gyülekezésre; a megállapodásra bármely alkalmas és rátermett személy, római királlyá választásának kérdésében; azokban a tárgyalásokban az ilyen személy megválasztásának kérdésében; a miértünk, a helyünkön és a mi érdekünkben, részt venni és kölcsönösen tanácskozni; a mi nevünkben egy személyt jelölni; megegyezni egy ilyen személyben és őt római királlyá emelni; megválasztani a szent birodalomnak és a mi lelkiismerünkben letenni mindenféle szükséges, kötelező és szokásos esküt az előbbiek vagy az előbbiek közül bármelyiknek a tárgyában; mást vagy más képviselőket teljes mértékben (*in solidum*) helyettesíteni és visszahívni; mindent és minden egyes cselekedetet, amelyek az előbbiekben és az előbbiek tárgyában, sőt egészen a részvétel befejezéséig, a kijelölésnek, a tanácskozásnak és az efféle választásnak, a jelenlévők cselekedetei által szükségesek, avagy bármilyen módon hasznosak lesznek, sőt még, ha az előbbiek vagy közülük bármelyik különleges megbízást kíván meg, úgyszintén, ha még nagyobb vagy még különösebb, amelyeket mi magunk a fentiekben meg tudunk tenni, ha efféle részvételeknek, tanácskozásoknak, jelöléseknek és a jövőbeli választásoknak, ügyeknek a létében személyesen képesek volnánk megtenni, tetszésünket adjuk, helyben hagyjuk és akarjuk, hogy

31 Lásd még a római jogban a *Digesta* 3., 3., 32. rendelkezését is.

legyen szilárd örökké tartó bármi, ami az előbb mondott megbízottak vagy követjeink vagy helyettesek vagy az általuk helyettesítendőök vagy közülük bárki által az előbbiben vagy előbbiekben bárhogyan lesz tett, cselekedet, tény vagy bármiképpen elrendelt [dolog].”

20. cikkely a választófejedelemségek egységességéről és a hozzá fűződő jogokról

Mivel valamennyi és minden egyes választófejedelemség, amelyeknek az erejével a világi választófejedelmek, mint ismeretesek, hogy birtokolnak jogot és szavazatot a római király császárrá választásában. Az efféle joggal, valamint hivatásokkal, méltóságokkal és más nekik szóló jogokkal és bármelyik közülük annyira hozzájuk fűződőekkel és tőle függőkkel annyira egyik és elválaszthatatlanok (*coniuncti et inseparabiliter*), hogy a jog, a szavazat, a hivatás és méltóság, valamint más jogok tekintetében, ugyanezen választófejedelemségek közül, ne háramoljanak másra, mint arra, akiről tudott, hogy birtokolja azt a választófejedelemséget a földdel, a vazallusi földekkel, hűbértokokkal és dominiumokkal és azok valamennyi tartozékával.

Jelen örök érvényűnek tartandó birodalmi rendelettel elrendeljük, hogy minden egyes előbb említett fejedelemségnek, a választás és a szavazat jogával, és más hivatalokkal, minden méltóságokkal, jogokkal és az e tekintetben hozzá tartozókkal meg kell maradnia és elválaszthatatlanul egybe kell kapcsolódnia az örök időkre, úgy, hogy bármelyik fejedelemségnek, jognak, szavazatnak, hivataloknak, méltóságoknak és minden e tekintetben hozzá tartozóknak a birtokosa háborítatlanul (*quieta*) és szabadon örülhessen e birtoklásnak. Őt viszont, választófejedelmként, mindenki tisztelje, és senki mást mint őt, a többi választófejedelem a választáshoz és minden más végrehajtandó aktushoz, a Szent Birodalom tisztelete és üdve érdekében, az örök időkből, bármiféle ellentmondás nélkül, vonja be és bocsássa oda és az előbbiek közül semmi [jog] ne legyen elválasztva egymástól, mivel azoknak elválaszthatatlanoknak kell lennie, vagy semmikor sem kell elválasztani sem bíróságon vagy azon kívül se legyen elválasztva, ne tudják ezt követelni, avagy perelni, sem bírósági ítélettel elválasztani, sem pedig valaki felet, aki kérve az egyiket, a másik nélkül, ne hallgassák meg. Hogyha tévedés által vagy máskor valami kihallgatás lesz vagy bírósági eljárás, ítélet vagy bármi efféle jelen

rendelkezésünkkel szemben indul vagy bármilyen módon megkísérelve megtörténik, akkor ez és ezek közül minden és ezeknek bármilyen sorrendje, ezen tény által, jogerőben meg ne maradjon.

21. cikkely az érsekek menetének rendjéről

Mivel tehát korábban, már a rendelkezésünknek az elején, az egyházi választófejedelmek ülésrendjéről a tanácsban és az asztalnál és más-hol [volt szó], valahányszor a jövőben birodalmi ülést tartanak, vagy a választófejedelmek egymás után a császárral vagy a római királlyal együtt összegyűlnek, elégségesen fordítjuk előrelátásunkat arra, amelyről a régi időkben sokszor hallottunk és értekeztek, bízunk most megoldani és meghatározni közöttük a rendet a menetekben és a sétákban.³²

Mindezek miatt jelen birodalmi rendelettel elhatározzuk, hogy valahányszor a gyűlésben, a császárnak vagy a rómaiak királyának a társaságában az előbb mondott választófejedelmek a császárral vagy királlyal fognak vonulni, a koronázási jelvényeket az arcuk előtt hordják. A trieri érsek közepén, egyenes vonalban a császár vagy király előtt haladjon, közöttük csak egyedül azok menjenek, akik a királyi vagy császári jelvényeket hordozzák. Addig, ameddig a császár vagy király a jelvényei nélkül belép, akkor ugyanaz az érsek a császárt vagy királyt előzze meg úgy, hogy teljesen senki ne legyen közöttük, a másik két érsek választófejedelemmel, akik a saját helyüket, az egyházi provinciájuk megkülönböztetése szerint, a korábban említett ülésrendben és a menetben, örökösen megtartják.

22. cikkely a világi választófejedelmek rendjéről és azokról, akik a jelvényeket hordozzák

Annak céljából, hogy kifejtsük a császárnak vagy a rómaiak királyának jelenlétében a menetbeli és a sétában a [világi] választófejedelmek sorrendjét, erről korábban már tettünk említést.³³ Elrendeljük, hogy valahányszor a császári ülés megtartásában a választófejedelmek a császárral vagy a római királlyal bármiféle cselekedetekben vagy ünnepeken

³² Lásd a 3. és a 4. cikkelyt.

³³ Lásd a 4. cikkelyt.

[személyesen] járnak, és a császári vagy királyi jelvényeket hordozni kell, a szász herceg, aki viszi a császári vagy királyi kardot, a császárt, avagy királyt közvetlenül előzze meg, és közte és a trieri érsek között középen legyen; a rajnai palotagróf, aki a császári országalmát viszi, a jobb oldalon (...) a brandenburgi őrgróf, aki a jogart viszi, pedig bal oldalról, egy vonalban a szász herceggel lépjenek; a cseh király a császárt vagy a királyt magát közvetlenül úgy kövesse, hogy senki ne legyen közöttük.

23. cikkely az érsekek áldásáról a császár jelenlétében

Továbbá gyakran megtörténik, hogy a császárnak vagy a rómaiak királyának jelenlétében ünnepi misét tartanak, és a mainzi, trieri és kölni érsekek vagy közülük kettő jelen van, az [apostoli] hitvallásban, amelyet a mise előtt szoktak mondani és az Evangéliumnak a csókra való odatartásában és „Béke” adásában az „Agnus Dei” után és az áldásokban a misének ünnepélyes végén és az asztal előtt való cselekvésben és a *Hálaadásban* a kenyér vétele után, közöttük ez a rend tartassék meg, ahogyan erről az ő tanácsukból elrendelni hozzuk, hogy az első napon ezeket mindet és külön külön az elsővel [érsekkel], a második napon a második érsekkel, a harmadik napon a harmadikkal legyen teljesítve. Elhatározzuk, hogy ebben az esetben a következőt kell érteni az alatt, hogy ki az első vagy második vagy harmadik, azaz aszerint,³⁴ hogy korábban vagy később ki lett bárki közülük felszentelve. Azért, hogy kölcsönös méltó tisztelettel illőn elől járjanak és másoknak példát mutassanak, az, akit az előbbiekről szóló rend érintett, hívja meg ehhez a másikat, hajolva az engedékenység és a szeretet felé, és akkor végül teljesítse az előbbieket vagy bármit az előbbiekből.

B) A metzi törvénykönyv cikkelyei (1356. december 25.)

Az alábbi törvények a metzi gyűlésen lettek nyilvánosan kihirdetve negyedik Károly úr, római császár és cseh király, *augustus* által az Úr 1356. esztendejében, Krisztus születése napján, a Szent Római Birodalom minden egyes választófejedelmének, valamint a Krisztusban igen tiszteletre méltó

34 A latin szövegben itt leleményes szójátékkal kifejtve: „Primum autem vel secundum seu tertium, hoc casu, secundum quod...”.

Talayrand Albano-i püspöknek, a szent római egyház kardinálisának és Károlynak, a francia király elsőszülött fiának, normand hercegnek és vienne-i dauphinnak a jelenlétében.

24. cikkely (1. cikkely) a felségsértés büntetéséről

1) Ha valaki a hercegekkel, lovagokkal vagy magánszemélyekkel vagy bármilyen személyekkel a népből gonosz összeesküvésbe vagy összeesküvésekbe lép be, vagy az esküt letette,³⁵ a mi és a tiszteletre méltó és igen kiváló császárunknak és a Szent Római Birodalom mind az egyházi, mind a világi választófejedelmeinek vagy közülük másnak a meggyilkolására – mert ők a mi testünknek a részei,³⁶ és a törvények akarata az, hogy e gonosztettnek a szándéka ugyanolyan szigorúsággal legyen büntetve, mint a végrehajása – ez a személy ugyanis úgymint felségsértésben bűnös (*maiestatis reus*), kard által vesszen el, az ő minden java pedig a mi kincstárunk javára ítéltessék.

2) Ennek fiai, akiknek az életét, különös császári szelídségből, meghagyjuk – mivel nekik veszniük kellene atyai halálbüntetéssel, amelyben az apjuknak, hogy az örökösök féljenek a bűncselekményektől –, viszont az anyai és a nagyapai és minden más rokonoktól örökséget és jogutódlást semmit ne kapjanak; legyenek szűkölködők és szegények, az atyai *infamia* (becstelenség) mindig kövesse őket, soha semmilyen tisztséghez, az eskütevéshez se jussanak el, végül legyenek örökös szűkölködésben a mocskokban és legyen [számukra] a halál a vigasztalás és az élet a halálbüntetés.

3) Végül megparancsoljuk, hogy legyenek rossz hírűek (*notabiles*), kegyelem nélküliek azok, akik az ilyeneknekért valamikor is nálunk közbeavatkozni merészelnék.

4) Mindenesetre az ő lányaikhoz, számban akárhányan is legyenek, akarjuk, hogy csak a *lex Falcidia* alapján járó³⁷ [negyedrés] jusson az anyai javakból, akár az [anya] végrendelkezett, akár nem, amikor meghal. Ugyanis a lányok bírjanak inkább közepes élelmezést, mintsem az egész nyereséget, és hogy az örökösök elnevezés (*nomen heredis*) is kövesse

35 Lásd a 15. cikkely rendelkezéseit.

36 Lásd az Előszót is.

37 A római jogi eredetű *lex Falcidia* az örökrész $\frac{1}{4}$ -ét (*quarta Falcidia*) biztosította az örökösöknek, amelyet a végrendeletben, hagyománnyal (*legatum*) sem lehetett megterhelni.

őket. Velük kapcsolatban az ítéletnek enyhébbnek kell lennie, mert erősen bízunk abban, hogy ők, a nemük gyengesége miatt, kevésbé merészek.

5) Az *emantipatio* (az atyai hatalom alól) is, amelyet az előbb említett akár a fiaiknak, e törvény után, hozott, akár a lányaiknak, ne legyen jogerőben.

6) Bármiféle hozomány és adományok, végül, hasonlóképpen elidegenítések, amelyeket abban az időben, bármilyen családsággal vagy jogosan tettek meg, amikor az említettek (ti. személyek) a belépésről az összeesküvésbe vagy ilyen társaságba először gondolkodtak, úgy rendelkezünk, hogy semmi jelentőségük nincsen.

7) Az előbbieik feleségei viszont, miután a hozományt visszakapták – ha abban a helyzetben vannak, hogy azokat, amiket a férjtől ajándék címén kaptak, a fiaiknak kötelesek megőrizni –, abban az időben, amikor a haszonélvezet megszűnik, tudják meg, hogy mindazt a mi kicstárunknak hátra kell majd hagyniuk, amely – a törvény szerint – a fiakat illeti.

8) A Falcidia (negyede) ezekből a dolgokból is csak a lányoknak és nem a fiúknak legyen tekintetbe véve.

9) Azt, amit az előbbi személyekről és azoknak a fiairól kikötöttünk, a cinkosaiknak, a részeseknek, a szolgálóknak és azoknak fiainak is, hasonló szigorúsággal, előírjuk.

10) Bizony aki ezek közül, az összeesküvésnek a kezdetén, elején, miután lángra lobbant a buzgalomtól és a dicsérettől, maga hozta nyilvánosságra az összeesküvést, akkor mi öt jutalommal és tisztelettel fogjuk megajándékozni. Az, aki már benne van az összeesküvésben, ha, későn, mégis megvilágítja az eddig még ismeretlen tervek titkait, méltónak tekintjük a felmentésre és a kegyelemre.

11) Továbbá elrendeljük, hogy ha valami elkövetés hírlik az előbb említett egyházi vagy világi választófejedelmek ellen, akkor még a vádlott halála után is az a bűncselekmény újra kivizsgálva legyen.

12) Továbbá ebben a büntényben, amely a választófejedelem felségsértését (*lesam maiestatem*) érinti, uruk ellenében, a szolgáló is kínvallatásnak vétessenek alá.

13). Ezenfelül akarjuk és jelen császári rendelettel elrendeljük, hogy még a bűnözőknek a halála után is ezt a büntényt lehessen vádeljárás alá venni, és miután a halott (elkövetőre is) rábizonyult, és az ő emlékezete is ítéltessék el, és a javai az örököseitől ragadtassék el.

14) Mert attól fogva, hogy valakiben a legbűnösebb szándék elkezdődött, onnantól fogva a saját meggondolása által büntetendő. Továbbá

onnantól, hogy valaki ilyen bűnténybe belekezd, elhatározzuk, hogy neki sem elidegeníteni, sem felszabadítani őt, sem neki az adósság jogán, teljesíteni ne legyen szabad.

15) Ebben az esetben, tudniillik az ártalmas összeesküvés miatt az egyházi vagy világi választófejedelmek ellen, ahogyan az korábban ki lett fejtve, az uruk ellenében, a szolgálát is kínvallatás alá kell venni, ezt elrendeljük

16) Ha valaki meghal, az örökösöknek bizonytalan személye miatt, a javai úgy tekintetnek, mintha efféle bűnügyben³⁸ lett volna a halott [személy] megvádolva.

25. cikkely (2. cikkely) a világi választófejedelmek utódairól és a választófejedelemségek szétválaszthatatlanságáról

Ha a többi választófejedelemség a maga egységét megtartani összhangban tud megmaradni úgy, hogy megerősödjön az igazság, és a hűséges alattvalók békében örvendezzenek és háborítatlanul, sokkal inkább [kell] a felséges választófejedelmeknek a fejedelemségeit, *dominiumait*, tisztségeit és jogait megőrizni sértetlenül – mert ahol nagyobb veszély dől, nagyobb orvosságot kell használni –, nehogy amikor az oszlopok összedőlnek, az egész épület alapja összeomoljon.³⁹

Elhatározzuk továbbá jelen, örök érvényűnek tartandó császári rendelettel, hogy mostantól kezdve, a jövő időkben örökösen, a kiváló és nagyságos választófejedelemség, tudniillik a Cseh Királyság, a Rajnai Palotagrófság, a Szász Hercegség és a Brandenburgi Őrgrófság földjeit, kerületeit, hűbértartományait, vazallusságait és bármi másokat, amelyek ezekhez tartoznak, szétvágni, felosztani vagy bármilyen feltétellel megcsonkítani ne lehessen, hanem – hogy a saját tökéletes egységükben megmaradjanak – az elsőszülött fiú örököljön azokban, és egyedül neki legyen joga és tulajdona; hacsak nem esetleg elvesztette elméjét, bolond vagy más hírhedt és ismert fogyatékosága lenne, ami miatt nem köteles vagy nem tud az emberek fölött uralkodni. Ebben az esetben azt akarjuk, hogy ő akadályozott lévén, az örökségben a másodszülött fiú, ha van ebben a nemzetségben, vagy másik idősebb testvér, avagy közeli világi rokon, akik az atyai törzsben a legközelebbiek, egyenes ágiak legyenek

38 Azaz a felségsértés bűnében.

39 A Szent Birodalom mint Épület hasonlatot lásd még a 3. cikkelyben.

az örökségben. Aki viszont ezért mutasson más testvéreivel és nővéreivel szemben kíméletet és adjon neki hajlékot, folyamatosan a saját, Isten kegyelméből való, adománya és a saját tetszése szerint és az ő örökségének, a választófejedelemségének és annak tartozékainak, bármilyen módon való felosztásra, szétdarabolásra, avagy megcsonkítására való lehetőségei neki megtiltottak!

**26. cikkely (3. cikkely) hogyan kell a választófejedelmeknek
a császári gyűlésben megjelenniük**

1) Azon a napon, amikor ünnepélyes császári, avagy királyi ülést majd tartanak, az első óra tájában, az egyházi és a világi választófejedelmek menjenek a császári vagy királyi lakóházba, és ott a császár vagy a király maga már minden császári jelvénnel felöltözött, és amikor a lovakról leszállnak, menjenek a császárral vagy királlyal egy ülésésre alkalmas helyre, és ott menjen bárki közülük abban a rendben és módon, ahogyan a választófejedelmek vonulását a törvény teljeskörűen meghatározta.⁴⁰

A főkancellár pedig vigye majd, akinek a főkancellári területén⁴¹ ez történik, az ezüstpálcán túl, az összes császári vagy királyi pecsétet és pecsétnyomót. A világi választófejedelmek pedig vigyék majd a jogart, az országhalmát és a kardot, aszerint, ahogyan korábban ez már kifejtve lett.⁴² Vigyék továbbá, közvetlenül a trieri érsek előtt, a saját helyén vonulva, először az *aacheni koronát*, másodszer pedig a *milánói koronát*, és ez így a császár előtt [legyen], aki ekkor már a császári jelvényekkel felékesített, amelyeket más alacsonyabb rangú hercegek majd megcselekednek. Erre a [feladatra] a császár, a saját tetszése szerint, rendelkezik.

2) A császárné vagy királyné pedig a saját császárnéi vagy királynéi jelvényeivel felöltözve, a rómaiak császára vagy királya után és még a cseh király után, a császárt közvetlenül kövesse, távolságot tartva, a saját előkelőivel és a saját udvarhölgyeinek társaságában menjen az ülések helyére.

⁴⁰ Lásd a 3. és 4. cikkelyek rendelkezéseit.

⁴¹ Tudniillik az az érsek, akinek az udvari császári gyűlés helyszíne szerinti, germániai (a mainzi érseké), galliai (trieri érseké) vagy itáliai (a kölni érseké) illetékességi területén az esemény történik.

⁴² Lásd a 21. és a 22. cikkelyt.

27. cikkely (4. cikkely) a választófejedelmek hivatali kötelességeiről a császári vagy királyi ünnepélyes üléseken

Elrendeljük, hogy valahányszor a császár vagy a rómaiak királya az ünnepélyes ülését tartja meg, amelyekben a választófejedelmek a saját hivatali kötelességüket kötelesek szolgálni és gyakorolni, ezekben az alábbi rendben járjanak el:

1) Először, tehát a széken, avagy trónon ülő császárral vagy királlyal együtt, *a szász herceg*⁴³ a saját szolgálatát tegye ezen a módon: legyen elhelyezve a császári vagy királyi, fából készített trón előtt egy rakás zab, olyan magasságban, hogy elérjen egészen a szügyéig vagy a derekáig a lónak, amelyen maga a herceg üljön, és legyen a kezében ezüstpálca és ezüst mérő, amelyek együtt a súlyban tegyenek ki tizenkét márka ezüstöt. Ülve a lovon először vegyen a zabból, tegye tele a mérőt, és a hozzá először érkező szolgának adja oda ugyanezt. Miután ezt megtette, a pálcát a zabba beleszúrva vonuljon vissza, és az ő helyettes marsallja, aki Pappenheimből való, megérkezve, az ő távollétében ugyanezt a zabot ossza majd szét.

2) Amikor a császár már odament az asztalhoz, az egyházi választófejedelmek, tudniillik az *érsekek*, az asztal előtt állva, más főpapokkal, adjanak áldást ugyanazon rend szerint, amelyet már erről, nekik, a korábbiakban előírtunk.⁴⁴ Amikor az áldás befejeződött, valamennyi, ugyanezen érsek, máskülönben csak kettő vagy egy, a császári vagy királyi pecsétet attól az udvari kancellártól fogadják el, akinek a kancellári udvarában ez a megrendezés történik. Amikor középen vonul, és a másik kettő is hozzá csatlakozik mindkét oldalról, a pecsétet és a pecsétnyomókat, minden pálcát ugyanis a kezükkel megérintve, ahol azok fel vannak akasztva, vigyék azokat a császár vagy király elé, és tisztelettel tegyék az asztalra. A császár vagy király viszont ugyanezeket rögtön visszaadja annak, akinek a főkancellárságában ez történik, ahogy korábban előadtuk.⁴⁵ Az az [érsek]

43 A szász herceg az aranybulla kibocsátásának évében I. Szász-Wittenbergi Rudolf herceg volt, aki egy ideig a brandenburgi örgrófi tisztséget is viselte. Miután ő 1356. március 12-én meghalt, utóda, II. Rudolf herceg (1356–1370) vett részt a metzi gyűlésen.

44 Lásd a 23. cikkelyt. Érdeemes itt az egyházi választófejedelmeket név szerint is megemlíteni. A Német Aranybulla kibocsátásának évében a kölni érsek Wilhelm von Gennepe (1349–1362), a trieri érsek Boemund II. von Saarbrücken (1354–1362), a mainzi érsek pedig Gerlach von Nassau (1346–1353, 1371-ig), akik egyaránt közreműködtek az Aranybulla *latin nyelven* való megszövegezésében, kidolgozásában, és ott voltak az összeállításánál is.

45 Lásd a 26. cikkelyt.

a nagypecsétet pedig a nyakában felfüggesztve, egészen az étkezés végéig hordja, rendszerint addig, amíg ő a lakóhelyéhez lóháton megérkezik a császári vagy királyi udvarból. A pálcának viszont, amelyről az előbb volt szó, ezüsből kell lennie, tizenkét márka ezüst súlyúnak, amelynek mind az ezüstjének, mind az árának egyharmad részét egyenként az érsekek maguk fizessék. A pálcát nyomban, a pecsétekkel és pecsétnyomókkal együtt a császári udvar kancellárjának kell kiadni, a tetszése szerinti saját használatára. Ezután ő, akit a sorrend érint, a nagypecsét hordozása céljából a császári udvarból a saját lakóhelyére térjen vissza, ahogy előbb mondva lett, rögtön azt a pecsétet valakivel a familiárisaiból az előbb mondott császári udvari kancellárnak adja vissza, lovon, amely a saját méltóságának tisztessége és szeretete szerinti, és amelyet az udvari kancellárhoz vitt, annak a kancellárnak köteles elajándékozni.

3) Azután a *brandenburgi örgróf*,⁴⁶ a főkamrás menjen lóháton, a kezeiben tartva vízzel egy ezüsttálat, amely tizenkét márka ezüsből van, és egy szép törölközőt, leszállva a lóról pedig adja a vizet a császárnak vagy a római királynak kezeinek megmosására.

4) A *rajnai palotagróf*,⁴⁷ a főételhordozó vonuljon be, hasonlóképpen lóháton, a kezeiben tartva étellel teli négy ezüsttányért, amelyek közül bármelyik három márka ezüst súlyú legyen *sztatérban*, és leszállva a lóról vigye és tegye a császár vagy király elébe, asztalra.

5) Mindezek után a *cseh király*,⁴⁸ a főpohárnok, menjen hasonlóképpen lóháton, kezeiben tartva borral és vízzel keverten, egy teli ezüstkupát vagy serleget, tizenkét márka súlyút, és leszállva a lóról a kupát nyújtsa a császárnak vagy római királynak oda inni.⁴⁹

6) Ahogyan eddig megtudtuk, hogy volt, elhatározzuk, hogy miután elvégezték az előbb említett világi választófejedelmek a saját hivatali kötelességüket, a Falkensteinből való alkamarás a maga érdekében kapja meg a brandenburgi örgróf lovát és a tálát; a Northembergből való konyhamester a rajnai palotagróf lovát és tányérjait; a Limburgból való alpo-hárnok a cseh király lovát és kupáját; a Pappenheimből való almarsall pedig az előbb említett szász herceg lovát, pálcáját és a mérőjét. Így, ha ők maguk a császári vagy királyi udvarban jelen vannak, közülük bárki a saját

46 A brandenburgi örgróf ekkor II. („Római”) Lajos bajor herceg (1351–1365), IV. (Bajor) Lajos német-római császár fia volt.

47 A rajnai palotagróf ez időben I. (Vörös) Ruprecht (1329–1390) volt.

48 A cseh királyról itt mint Luxemburgi IV. Károly császárról van szó.

49 Lásd még a 4. cikkely 3. alcikkelyét.

hivatalában szolgáljon. Viszont ha ők vagy közülük bárki más az előbb mondott udvarból hiányozni fog,⁵⁰ akkor az lesz a birodalmi vagy királyi udvarban naponta szolgáló – a hiányzó helyett –, aki, akárki legyen, annak a hiányzónak a helyén, akinek nevével vagy hivatalával közösen osztozik és ahogyan viseli a hivatali kötelességet, úgy vegyék el az előbbieken a hasznot is.

28. cikkely (5. cikkely) a császári ülőszakok asztali ülésrendje

Azonfelül a császári vagy királyi asztalt úgy kell előkészíteni, hogy az más asztaloknál vagy helyeknél magasságban hat láb magas legyen, ahol a római császáron vagy királyon kívül, az ünnepélyes ülésnapon egészen, senki ne üljön. Viszont a császárné vagy királyné helye és asztala oldalról úgy legyen, hogy az asztala három lábbal alacsonyabb a császári vagy királyi asztalnál, és ugyanannyi lábbal magasabban, mint a választófejedelmeké, akik közöttük,⁵¹ egy és ugyanazon (*una eademque altitudine*) magasságban bírjanak helyeket és asztalokat.

A császári ülőszak alatt a hét asztalt az egyházi és világi választófejedelmeknek elő kell készíteni. Tudniillik jobbról hármat és balról hármat és a hetediket közvetlenül a császárral vagy királlyal szemben úgy, ahogyan az korábban, a választófejedelmek helyeiről és menetéről szóló cikkelyben, világosan ki lett fejtve.⁵² Így tehát senki más, bármilyen méltóságú és állapotú legyen, ne üljön közöttük vagy az ő asztaluknál. Nem szabad továbbá senki másnak, az előbb mondott világi választófejedelmek közül, azt, hogy miután elvégezték a saját hivatali kötelességüket, magukat elhelyezzék a nekik előkészített asztalnál, amíg közülük más választófejedelem társuk a maga kötelességében megcselekedni hátramaradt; hanem amikor más közülük vagy mások a saját szolgálatukat teljesítik, menjenek át a maguk számára előkészített asztalokhoz, és addig várjanak, amíg a többi szolgálatukat az előbb mondottak teljesítik, és csak akkor, minden egyes személy, hasonlóan, az eléjük helyezett asztaloknál foglaljon helyet.

50 Tudniillik valamelyik választófejedelem.

51 Azaz a király és királyné asztalai között.

52 Lásd a 3. és 4. cikkelyt.

29. cikkely (6. cikkely) a császári és királyi gyűlések megtartásáról

1) Tudjuk a tiszta forrásokból és az ősi hagyományokból azt, hogy attól az időtől fogva, amellyel ellenkezőleg nem bírunk emlékezettel, azok által, akik minket szerencsésen megelőztek, hogy folyamatosan betartott volt az, hogy a római királynak, a jövőbeli császárnak a megválasztását Frankfurt városában, az első koronázást pedig Aachenben, az első saját királyi gyűlést pedig Nürnberg városában rendezték. Ezek miatt, szilárd okokból kifolyóan, elrendeljük, hogy a jövőben az előbbieket meg kell őrizni, hacsak közülük mindegyiknek vagy közülük bármelyiknek törvényes akadály ellent nem áll.

2) Továbbá valahányszor más egyházi vagy világi választófejedelem egy jogos akadály által akadályoztatva van, pedig meghívták jönni a császári udvarhoz, és nem bír bármilyen méltóságú vagy helyzetű követet vagy meghatalmazottat elküldeni, akkor a küldött maga, habár az őt elküldő helyére, a neki adott *mandatum* szerint, oda kell bocsátani, mégis azon a helyen vagy asztalnál, ahol az őt küldő lenne, ne üljön.

3) Ezeken túl, miután ezeket elrendeztük, amelyek bármely császári vagy királyi udvarban az időktől fogva el voltak végezve, az udvarmester kapja meg személyesen (*pro se*) az egész fából készült császári fatrónrt vagy királyi helyet, ahol a császár vagy a rómaiak királya ült a választófejedelmekkel megtartani az ünnepi ülést vagy a hűbéreket átadni a hercegeknek, ahogyan az az előbb kifejtve volt.

30. cikkely (7. cikkely) a hivatali jogokról, mialatt a hercegek a hűbéruket a császártól vagy római királytól megkapják

1) Elhatározzuk jelen birodalmi rendelettel, hogy az egyházi és a világi választófejedelmek, mialatt a saját hűbéruket (*feuda*) vagy regáléikat a császártól vagy a királytól megkapják, valami más adására, teljesítésére senkinek ne legyenek elkötelezettek; mert a javadalmat (*pecunia*), amely ilyen címén jár, a hivatali kötelezettségekért kell adni. De mert a valamennyi választófejedelem a császári udvarban tartja a hivatalát, sőt ott vannak az efféle helyetteseik is, akik ellátottak és megadományozottak a római fejedelmek által, észszerűtlennek látszik az, hogy a hivatali helyetteseik a saját feljebbvalóiktól, bármilyen kérés színe alatt, adományt (*encentia*)

követeljenek, hacsak nem a választófejedelmek, saját akaratból és szabadon, ezekkel valakit megadományoznak.

2) Ezentúl a többi egyházi és világi választófejedelem, mialatt az előbb említett módon, közülük valaki a hűbérét a rómaiak császáratól magára vállalja, adni fog a császári, avagy királyi hivatalokért 63 ezüst márkát 1 fertóval, hacsak nem közülük valaki kiváltsággal vagy császári vagy királyi engedéllyel tudja magát védeni és tudja bizonyítani a kivételt vagy felmentést az ilyen vagy bármilyen mások alól, amelyeket az efféle hűbér-birtokok elfogadásakor szoktak teljesíteni. Az előbb említett 63 márkát és fertót a császári udvarmester az alábbi módon ossza fel: először 10 márkát elkülönítve a maga számára, adni fog a császári vagy királyi udvari kancellárnak 10 márkát; a *magisterek*nek, jegyzőknek, másolóknak 3 márkát és a pecsételőnek a viaszért és pergamenért 1 fertót. Így tudniillik a kancellár és a jegyzők a hűbért elfogadó fejedelemnek nem másra, mint neki a hűbért elfogadó tanúsító (*testimonialis*) oklevél vagy egyszerű *investitura* oklevél adására legyenek kötelezve.

3) Továbbá, adjon az udvarmester a Limburgból való (al)pohárnoknak 10 márkát; a konyhamesternek Nordthembergből 10 márkát; a Pappenheimből való almarsallnak 10 márkát és a kamarásnak Falkensteinből 10 márkát azzal a feltétellel, hogy ők és közülük bárki az efféle udvari ünnepi szertartásokon, személyesen, jelen legyenek a saját hivatali kötelességüket szolgálni. Viszont ha ők vagy közülük valaki hiányzni fog, akkor azon császári vagy királyi hivatali személyek, akik ilyen szolgálatokban jelen vannak, azok közül, akiknek a távollétét pótolják, egyes az egyesekért, ahogyan a helyettesítést (*vicem*) és a nevet és a tisztséget viselik, így a fenti jutalmat és nyereséget meg fogják szerezni.

4) Miközben pedig más herceg lovon vagy más jószágon ülve a saját hűbérét elfogadja a császártól vagy királytól, az ő lova vagy állata, bármilyen fajta legyen is, az előbb említett marsallnak adatik, aki a szász herceg, ha jelen lesz, más esetben pedig a Pappenheimből való személynek az ő helyettes marsalljának vagy az ő távollétében a császári vagy királyi udvari marsallnak.

5) = 29. cikkely 3)⁵³

53 Más szöveghagyományban ez az alcikkely még az előző cikkelyhez kapcsolódott.

31. cikkely (8. cikkely) a választófejedelmek fiainak neveléséről

Mivel a Szent Római Birodalom felségének különböző népek erköcseit, életét és sajátosságait (*idióma*) megkülönböztető törvényekkel kell bírnia és kormányozni. Méltó az és valamennyi tudós javasolta kieszközölni azt, hogy a választófejedelmek, ennek a birodalomnak oszlopai és építőkövei, különböző sajátosságaikkal és különböző nyelvekkel legyenek tanítva azért, hogy többen megértsék őket, és ők sokak által is megértessenek, és akik segítenek a császári felségnek legtöbb [ember] szükségleteinek enyhítésében, és az aggodalom egy részében elrendeltettek.

Ezek miatt elhatározzuk, hogy a kiváló választófejedelmeknek, különösen a cseh királynak, a rajnai palotagrófnak, a szász hercegnek és a brandenburi örgrófnak a fiait vagy örökösait és utódlóit, mivel előfeltételezhető, hogy valószínűleg a német nyelv sajátossága természetes módon van beléjük ültetve megtanulni, és gyermekkor óta tanulták, így kezdve a hetedik életkoruktól a grammatikával, itáliai és szláv nyelvekre⁵⁴ tanítsák őket, úgy, hogy a tizennegyedik életévükig legyenek ezekben [a tanulmányokban] az Isten kegyelméből nekik adott kegyelem szerint, képzetek. Mivel ez nemcsak hasznos, hanem éppen ellenkezőleg, az előbbi okok miatt leginkább szükséges legyen. Annál inkább ezek a nyelvek, a Szent Római Birodalomnak a szolgálata és szüksége érdekében, a legtöbbek által legyenek szokásosak gyakorolni, és majd ezeken a nyelveken ugyanennek a birodalomnak egyre több fáradságos ügylete folyék.

Így tehát az előbbieken az előrehaladás módját lefektetjük, hogy az legyen betartva úgy, hogy a szülőknek az a lehetősége maradjon, hogy a fiaikat, ha van nekik, vagy a rokonokat, akikre valószínűleg rábízzák majd a fejedelemségben az öröklést, olyan helyekre irányítsák, ahol az efféle nyelvekben tudják magukat képezni; avagy a saját házaikban tanítókat, eligazítókat és ezekben járatos, korukbeli gyerekeket hozzájuk adjanak, akiktől egyformán a társalkodással és a tudománnyal, ugyanezekben a nyelvekben legyenek majd képzetek.

(Diószegi Szabó Pál fordítása)

54 Főleg a cseh nyelvre értendő.